

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

Kristina Samašonok

**GLOBOS NAMUOSE GYVENANČIŲ
PAAUGLIŲ ADAPTYVAUS ELGESIO
UGDYMAS(SIS)**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, edukologija (07 S)

Šiauliai, 2009

Disertacija rengta 2005–2009 metais Šiaulių universitete.

Mokslinis vadovas

prof. habil. dr. Rusijos pedagoginių ir socialinių mokslų akademijos
akademikas **Vytautas Gudonis**

(Šiaulių universitetas, socialiniai mokslai, edukologija – 07 S, psichologija – 06 S)

Mokslinė konsultantė

prof. dr. **Rita Žukauskienė**

(Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, psichologija – 06 S).

TURINYS

ĮVADAS	5
1. GLOBOS NAMUOSE GYVENANČIŲ PAAUGLIŲ ADAPTYVAUS ELGESIO UGDYMO(SI) TEORINIAI ASPEKTAI.....	12
1.1. Adaptyvaus elgesio samprata.....	12
1.2. Globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) trikdžiai.....	16
1.2.1. <i>Nepalankios raidos sąlygos šeimoje</i>	17
1.2.2. <i>Bendraamžių grupės poveikis adaptyvaus elgesio formavimuisi</i>	21
1.2.3. <i>Globos namuose funkcionuojantys veiksniai, apsunkinantys auklėtinių adaptyvaus elgesio ugdymą(si)</i>	28
1.3. Adaptyvaus elgesio ugdymo(si) ypatumai	34
1.3.1. <i>Adaptyvaus elgesio ugdymas(is) humanistinės teorijos kontekste</i>	35
1.3.2. <i>Į problemų sprendimus orientuotas ugdymas adaptacijos aspektu</i>	38
1.3.3. <i>Adaptyvaus elgesio ugdymo(si) galimybės</i>	41
1.4. Kompleksinis globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelis.....	45
2. GLOBOS NAMUOSE GYVENANČIŲ PAAUGLIŲ ADAPTYVAUS ELGESIO UGDYMO TYRIMO METODOLOGIJA.....	50
2.1. Tyrimo logika	50
2.2. Globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumų konstatuojamasis tyrimas.....	51
2.2.1. <i>Tyrimo metodai</i>	51
2.2.2. <i>Konstatuojamojo tyrimo organizavimas ir tiriamųjų imtis</i>	55
2.3. Ugdomasis eksperimentas.....	59
2.3.1. <i>Globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programa</i>	59
2.3.2. <i>Tyrimo metodai</i>	67
2.3.3. <i>Ugdomojo eksperimento organizavimas ir ugdytinių imtis</i>	73

3. GLOBOS NAMUOSE GYVENANČIŲ PAAUGLIŲ ADAPTYVAUS ELGESIO YPATUMAI.....	75
3.1. Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų ypatumai	75
3.2. Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų ypatumai	81
3.3. Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos ypatumai	86
3.4. Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų, socialinės kompetencijos bei elgesio ir emocinių sunkumų koreliaciniai ryšiai	92
3.5. Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių prognostinės elgesio ir emocinių sunkumų bei socialinės kompetencijos, remiantis kognityvinėmis ir elgesio strategijomis, galimybės.....	98
4. GLOBOS NAMUOSE GYVENANČIŲ PAAUGLIŲ ADAPTYVAUS ELGESIO KAITOS TENDENCIJOS.....	110
4.1. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių globos namų auklėtinių požiūrio į savo elgesį ir santykius su bendraamžiais kaitos rezultatai	110
4.2. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių elgesio ir emocinių sunkumų kaitos rezultatai	113
4.3. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių kognityvinių ir elgesio strategijų kaitos rezultatai	115
4.4. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių adaptyvaus elgesio kaitos rezultatai.....	119
4.5. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių socialinės kompetencijos kaitos rezultatai	123
4.6. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių socialinės – psichologinės adaptacijos kaitos rezultatai	125
REZULTATŲ APTARIMAS	130
IŠVADOS	146
REKOMENDACIJOS.....	149
LITERATŪRA.....	152
PRIEDAI (elektroninis išteklius)	

ĮVADAS

Mokslinė problema ir jos tyrimo aktualumas. Šiandieninei visuomenei rūpi jos narių sėkmingas funkcionavimas ir efektyvus dalyvavimas socialinėse tarpusavio sąveikose, todėl globos namuose gyvenančių vaikų (plačiaja prasme – iki 18 metų) prisitaikymas visuomenėje suvokiamas kaip aktuali socialinė problema. Besiformuojant demokratinėms idėjoms, vis daugiau dėmesio skiriama tėvų globos netekusių vaikų adaptyvaus elgesio ir jo ugdymo problematikai. Tam turi reikšmės ir pastaruosius kelis dešimtmečius Lietuvoje vykstantys svarbūs socialiniai, politiniai, vertybiniai ir teisiniai pokyčiai, kurių kontekste keičiasi požiūris į tėvų globos netekusius vaikus, jų socialinę padėtį, ugdymą, interesų apsaugą. Besikeičiančią valstybės poziciją liudija priimti svarbūs dokumentai: 1995 m. ratifikuota Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija (LR įstatymas 1995 m. liepos 3 d. Nr. I-983, „Dėl Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos ratifikavimo“). Vaikų globa ir kiti su tuo susiję klausimai reglamentuojami Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymu (1996 03 01 Nr. 1-1234, 57 str.), Vaiko globos įstatymu (1998 03 24 Nr. VIII 674, 3 str.), Vaiko globos organizavimo nuostatais (1998 07 20 SADM įsak. Nr. 126). Priimti teisiniai dokumentai orientuoti į vaiko globos užtikrinimą, jo auklėjimą ir priežiūrą (JTO Vaiko teisių konvencija, 1995, LR Civilinis kodeksas, 2001), t. y., praktiškai siekiama realizuoti asmenybės pripažinimo, aplinkos humanizavimo, demokratinio ugdymo socialines paradigmas. Priimant vis daugiau nutarimų ir įstatymų vaikų globos, ugdymo ir sveikatos priežiūros klausimais, atsiranda galimybių spręsti daugelį aktualių problemų vaikų globos ir ugdymo namuose (Radzevičienė, 2003).

Demokratijos kontekste vis daugiau dėmesio skiriama globos namų auklėtinių socialinei integracijai į visuomenę, jų įsitraukimui bei dalyvavimui socialiniame gyvenime. Nuo 1991-ųjų metų Lietuvoje globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių integracijos į visuomenę srityje įvyko esminių pokyčių: atsisakoma internatinių mokyklų, globos namų auklėtiniai integruojami į bendrojo lavinimo mokyklas, kuriama „šeimyninio“ tipo socialinė edukacinė aplinka, vis daugiau jų apgyvendinama globos namuose, esančiuose arčiau vaikų tėvų (Barkauskaitė, Kviessienė, 1999; Kviessienė, 2001). Vyraujant socialinės integracijos paradigmai, įgyvendinamos programos (pvz., 2004 m. spalio 13 d. Vyriausybės nutarimu patvirtinta „Našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų rėmimo ir integravimo į visuomenę 2005–2008 metų programa.“ Vyriausybės nutarimas „Dėl našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų rėmimo ir integravimo į visuomenę 2005–2008 metų programos patvirtinimo“, Valstybės žinios, 2004, Nr. 152–5546), kurių tikslas – sudaryti tinkamas tėvų globos netekusiems vaikams socialinio integravimosi į visuomenę sąlygas, ugdyti šių asmenų savarankiško gyvenimo įgūdžius. Be to, pastebima intensyvi darbo su globos namų auklėtiniais patirties plėtra: taikomos kompleksinės priemonės egzistuojančioms problemoms spręsti, vis daugiau dėmesio skiriama prevenciniam ir šviečiamajam darbui, siekiama plėtoti globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių socialinę psichologinę kompetenciją bendravimo, gebėjimo atsispirti neigiamai bendraamžių ir socialinės aplinkos įtakai ir kt. srityse.

Vertinant vaiko globos sistemos formavimosi tendencijas, akivaizdi šios srities filosofijos koncepcijos kaita teigiama linkme. Tačiau minėti pokyčiai tik iš dalies sušvelnina globos namų auklėtiniais kylančius adaptacijos sunkumus. Reikėtų pripažinti, kad teikiama pagalba

yra nepakankama ir nepastovi, o igūdžiams, lemiantiems sėkmingą psichologinį ir socialinį prisitaikymą, ugdyti(tis) neskiriama užtektinai dėmesio todėl ir egzistuojančios problemos lieka neišspręstos. Deja, sociologinės prognozės neteikia optimistinių vilčių, jog šios problemos artimiausioje ateityje sumažės. Atvirksčiai, sparčiai augant tėvų globos netekusių vaikų ir paauglių skaičiui, pvz., 2006 m. tėvų globos neteko 3006 vaikai, t. y., net 409 vaikais daugiau nei 2000 m. (Lietuvos vaikai, 2006), jos nepraranda savo aktualumo ir skatina globos namų auklėtojus, o taip pat mokytojus bei kitų sričių specialistus (psichologus, socialinius darbuotojus, specialiuosius pedagogus) nuolat ieškoti efektyvesnių darbo su auklėtiniais būdų, teikti kryptingą ir nuoseklią socioedukacinę pagalbą, sudaryti tokias aplinkos sąlygas, kurios leistų auklėtiniams įgyti būtiną socialinę patirtį, išmolti sąveikauti su socialine aplinka ir socialiai įprasminti save. Nemažai mokslininkų (Kukauskas, 1998; Barkauskaitė, Kvieskienė, 1999; Braslauskienė, 2000, 2002; Snieškienė, Bumblauskaitė, 2005; Кондратьев, 2003), nagrinėjančių tėvų globos netekusių vaikų ir paauglių socialinę ir edukacinę situaciją, akcentuoja, jog globos namų paskirtis – ne tik tenkinti auklėtinių bazinius poreikius, užtikrinti tinkamas psichosocialines raidos sąlygas, garantuoti jų ugdymą ir sveikatos priežiūrą, bet ir ugdyti savarankiškas, gebančias sėkmingiau prisitaikyti besikeičiančioje aplinkoje bei atitinkamai veikti aplinką ir keisti ją, mokačias įveikti kylančius sunkumus, asmenybes.

Atkūrus Nepriklausomybę ir Lietuvai pasirinkus demokratinę raidos kelią, pereita prie humanistinio, demokratiško, į vaiką orientuoto ugdymo. Sustiprinus dėmesį globos namų auklėtinių prisitaikymo visuomenėje problemai, aktualus pasidarė socialinis ir asmenybinis ugdymo aspektas, skatinantis paieškas, kaip gerinti šių vaikų ir paauglių adaptacijos procesą, efektyviau ugdyti jų adaptacinius igūdžius. Adaptyvaus elgesio ugdymas išplėtotų asmens psichologinio – socialinio funkcionavimo galimybes, leistų sėkmingiau prisitaikyti visuomeniniame gyvenime (Braslauskienė, 2000; Deltuvienė, 2002; Рыжова, 1998; Мейер, Чесцер, 2000; Змановская, 2004; Шахманова, 2005). Ugdymas turi laiduoti kuo visapusiškesnę ugdytinio prigimtinių galių plėtotę, sudaryti sąlygas atsiskleisti jo individualybei, skatinti tapti aktyviu visuomenės nariu, pasirengusiu savarankiškam gyvenimui (Vaitkevičius, 1995; Barkauskaitė, 1998; Jakavičius, 1998; Jovaiša, 2001, 2002; Juodaitytė, 2002; Jaunimo politikos pagrindų įstatymas, 2003).

Pastarąjį dešimtmetį ypač pagausėjo mokslinių tyrimų, nagrinėjančių ugdymo programų poveikį ugdytinių psichosocialinei raidai. Vis daugiau dėmesio skiriama igūdžių, lemiančių pozityvų psichologinį ir socialinį prisitaikymą, ugdymui. R. Raudeliūnaitė (2007) nagrinėja sutrikusio regėjimo paauglių socialinių igūdžių ugdymo pedagogines prielaidas. Kiti mokslininkai gilinasi į vaikų ir paauglių elgesio korekciją (Dvarionas, 1999; Kairienė, 2000, 2002; Braslauskienė, Jonutytė, 2005; Рыжова, 1998; Глозман, Самойлова, 1999; Змановская, 2004). Daugelio mokslininkų (Garrick, Laurel, 2003; Parson, Mitchell, 2002, cit. pgl. Šnira, 2005, Šnira, 2005, 2005 a; Barkauskaitės, 2007; Raudeliūnaitės, 2007; Vyšniauskytės Rimkienės, 2007, 2008) tyrimų rezultatai liudija tam tikrų igūdžių pokyčius teigiama linkme, atsiradusius dėl taikyto kryptingo poveikio, ir patvirtina ugdymo programų efektyvumą bei veiksmingumą. Vis dėlto pagrindinis dėmesys kreipiamas dažniausiai į neigalumą, o taip pat elgesio sunkumų turinčių ar bendraamžių atstumtų ir izoliuotų vaikų bei paauglių igūdžių ir

gebėjimų, sąlygojančių pozityvų prisitaikymą, ugdymą(si). Tuo tarpu globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymas(is) menkai nagrinėtas, o tyrimų, kuriais būtų siekiama atskleisti, kaip mažinti adaptacijos sunkumus, ugdant adaptyvų elgesį, stokoje. Dauguma mokslininkų nagrinėja veiksnius, sąlygojančius globos namų auklėtinių adaptacijos sunkumus. Mokslinių tyrimų rezultatai rodo, kad šiems vaikams ir paaugliams neretai būdingas žemas savęs vertinimas, nepasitikėjimas savimi, savęs kaip nereikalingo suvokimas (Braslauskienė, 2000, 2002; Snieškienė, 2001; Samašonok, 2004, 2005; Lazdauskas, Pileckaitė-Markovienė, 2007; Лисина, 1990; Смирнова, Лагутина, 1991), nepakankamai susiformavę socialinės elgsenos įgūdžiai (Vorria, Wolkind, Rutter, Pickles, Hobsbaum, 1998; Hukkanen, Sourander, Bergroth, Piha, 1999, 1999 a; Žukauskienė, Leiputė, 2002; Samašonok, Žukauskienė, 2004; Samašonok, Gudonis, Žukauskienė, 2005) ir žemas socialinės kompetencijos lygis (Samašonok, 2004; Samašonok, Žukauskienė, 2004), pasiekimų srityje ir socialinėse situacijose dažniau taikomos disfunkcionalios (neadaptyvios) kognityvinės ir elgesio strategijos (Žukauskienė, Leiputė, Malinauskienė, 2001; Samašonok, Gudonis, 2006; Samašonok, Žukauskienė, Gudonis, 2006; Gudonis, Butkutė, Samašonok, 2008), palyginti žemas adaptyvumo lygis (Juodraitis, 2002 a, 2004; Goštautas, Pakrošnis, Čepukienė, 2004; Samašonok, 2004; Samašonok, Žukauskienė, 2004; Ярославцева, 2002; Прихожан, Толстых, 2005). Šie faktai lemia sąveikos su socialine aplinka sunkumus, komplikuoja sėkmingos psichologinės ir socialinės adaptacijos perspektyvas. Todėl išsamesni moksliniai tyrimai, kuriuose globos namų auklėtiniams kylantys adaptacijos sunkumai būtų nagrinėjami ne tik psichosocialiniu aspektu, bet ir taikant pedagoginio poveikio priemones, produktyviai sprendžiami praktiniu lygmeniu, yra skatintini ir reikalingi. Tyrimai turėtų persiorientuoti į platesnį lygį – šių vaikų ir paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) paieškas. Nagrinėjant adaptacijos sunkumus, išskirtinis dėmesys tenka paauglystės amžiui. Todėl tikslinga atlikti tyrimus, kurie išryškintų globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumus, o šių tyrimų pagrindu būtų galima konstruoti adaptacijos galimybes. Mat, tyrimais nustatyta, kad nespėjus imtis atitinkamų prevencinių priemonių dirbant su nepilnamečiais, kurie turi elgesio sunkumų, šie sunkumai išlieka ir jiems suaugus (Kovačević, 1981, cit. pgl. Juodraitį, 2002). Kitų tyrėjų (Leliūgienės, 2003) požiūriu, įgijęs tam tikrų įgūdžių ir išmokęs spręsti savo problemas paauglystėje, asmuo lengviau išgyvens pasikeitimus, prisitaikys prie aplinkybių, būdamas suaugęs, o įgūdžiai, įgyti taikant ugdomąjį poveikį, gali būti perkeltami į kitas gyvenimo sritis ir turėti teigiamos įtakos asmens tolesnės adaptacijos procesui.

Mokslinė problema konkretizuojama tokiais probleminiais klausimais: Kokie globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumai? Kaip skiriasi globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvus elgesys nuo pilnose šeimose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio? Kaip skiriasi globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių adaptyvus elgesys lyties aspektu? Kaip kinta globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių adaptyvus elgesys jų amžiaus aspektu? Kokios globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) galimybės? Kokių modelių remiantis galima ugdyti(s) globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvų elgesį? Kaip galima ištirti adaptyvaus elgesio ugdymą?

mo(si) modelio tinkamumą? Kokie globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio pokyčiai įvyksta pritaikius šį modelį?

Tyrimo objektas – globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumai ir jo ugdymas(is).

Tyrimo tikslas – identifikavus globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumus, parengti ir pagrįsti adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelį ir eksperimentiškai įvertinti adaptyvaus elgesio ugdymą(si).

Tyrimo uždaviniai:

1. Teoriškai pagrįsti globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) prielaidas ir jo edukacinį reikšmingumą.
2. Parengti globos namuose gyvenančių paauglių kompleksinį adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelį.
3. Nustatyti globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumus bei įvertinti jo skirtumus lyties ir amžiaus aspektu.
4. Įvertinti teoriškai pagrįsto ir praktiškai pritaikyto globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelio tinkamumą.

Keliama **prielaida**, kad globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio pokyčiai pozityvia linkme galimi ugdymo(si) procesą grindžiant kompleksiniu adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modeliu, apimančiu santykį su savimi, santykį su kitais žmonėmis, probleminių situacijų sprendimą ir prosocialų, save įtvirtinančių elgesį socialinėse situacijose.

Darbas grindžiamas šiomis teorijomis:

- *Prieraišumo teorija*, akcentuojančia emocinių kontaktų bei santykio su artimu žmogumi (ypač su motina) palaikymo kokybės įtaką aplinkos sampratos formavimuisi, sąveikai su kitais žmonėmis, socializacijai (Bowlby, 1980).
- *Socialinio išmokymo teorija*, teigiančia, kad socialinės aplinkos veiksniai yra svarbūs mokymo ir mokymosi procesui bei elgesiui. Stebint ir modeliuojant kitų žmonių elgesį, išmokstama tam tikro elgesio (Bandura, 1986, 1997; Бандура, 2000).
- *Humanistinės pedagogikos ir psichologijos teorija*, iškeliančia asmenybės vertinimo idėją, akcentuojančia holistinį (visuminį) ugdymą atsižvelgiant į individo visybiškumą ir nedalomą įgimtų gebėjimų ugdymą bei realizavimą sudarant palankias augimo ir tinkamo ugdymo(si) sąlygas, paremtas lygiaverte ugdytojo ir ugdytinio sąveika (Rogers, 1983; Lepėškienė, 1996; Maslow, 2006; Маслоу, 1982).
- *Konstruktivizmo teorija*, kuri akcentuoja asmens ankstesnio patyrimo reikšmę subjektyviosios realybės kūrimo procese konstruojant, prijungiant ir asimiliuojant naujas žinias, jas siejant su jau turimomis ir sisteminant į nuoseklią struktūrą bei taikant naujose situacijose. Aplinkos pažinimas vyksta bendraujant su kitais žmonėmis, suvokiant aplinkos reiškinius ir juos struktūruojant, ieškant pasikeitimų, interpretuojant įvykius. Ši teorija pabrėžia ne tik perduodamos ir gaunamos informa-

cijos svarbą, bet ir būtinumą tokios veiklos, kuri skatintų ugdytinio pažintinį aktyvumą, mokantis konstruktyviai sąveikauti su aplinka (Berger, Luckmann, 1999; Pollard, 2002; Ruškus, 2002; Teresevičienė, Gedvilienė, 2003).

- *Veiklos teorija*, teigiančia, kad tam tikri įgūdžiai pasireiškia ir formuojasi individui aktyviai veikiant ir dalyvaujant socialinėje aplinkoje. Ugdytas šioje koncepcijoje apibrėžiamas kaip sąmoningas, tikslingas, kryptingas, struktūruotas procesas, padedantis įvairiapusiškai tobulinti asmenybę, puoselėti įgūdžius, būtinus dalyvaujant socialiniame gyvenime ir prisitaikant prie jo, ištraukiant į socialinių santykių sistemas (Leonavičius, 1993; Bitinas, 2004).
- Disertaciniame darbe remiamasi *pragmatizmo filosofija*, kuri ugdymą traktuoja kaip procesą, apimantį probleminių situacijų sprendimą, įgytų žinių ir įgūdžių pritaikymą kasdieninėse gyvenimiškose situacijose (Džeimsas, 1995; Дьюи, 1997).

Tyrimo metodai: *teoriniai, diagnostiniai ir ugdomojo eksperimento.*

Teoriniai, būtent mokslinės literatūros analizė.

Diagnostiniai, t. y., anketinė apklausa, taikyta konstatuojamojo tyrimo ir ugdomojo eksperimento metu.

Ugdomasis eksperimentas, kuriuo apibrėžiamos ir tikrinamos globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) prielaidos. Eksperimento metu taikyta dviejų grupių tyrimo schema panaudojant pradinį (prieš eksperimentą) ir baigiamąjį (po eksperimento) matavimus eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėse.

Atlikta kiekybinė anketinės apklausos duomenų statistinė analizė. Tyrimo metu surinktiems duomenims apdoroti vartota aprašomoji statistika (vidurkiai, standartiniai nuokrypiai), vidinio suderinamumo (Cronbacho alpha) tyrimas, χ^2 (Chi kvadrato) testas, Stjudento t kriterijus (dviejų nepriklausomų imčių vidurkiams palyginti), porinis t – kriterijus (dviejų priklausomų imčių vidurkiams palyginti), koreliacinė (Pearson'o koreliacijos koeficientas) analizė, daugiafaktorinės tiesinės regresijos analizė. Duomenų statistinė analizė atlikta taikant SPSS (angl. Statistic Pachage for Social Sciences) programinės įrangos 10.0 versiją.

Teorinis reikšmingumas: parengtas teoriniais ir empiriniais argumentais pagrįstas bei eksperimentu patikrintas globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelis; globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymas(is) tiriamas kompleksiskai, t. y. apimant santykio su savimi, santykio su kitais žmonėmis, probleminių situacijų sprendimo ir prosocialaus, save įtvirtinančio elgesio socialinėse situacijose, sritis; pateikta globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) praktinė plėtotė, grindžiama socialinio išmokymo, veiklos, humanistinės pedagogikos ir psichologijos teorijų idėjomis, pragmatizmo koncepcija.

Praktinis reikšmingumas: parengtas globos namuose gyvenančių paauglių kompleksinis adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelis, galintis padėti pedagogams, psichologams bei kitų sričių specialistams identifikuoti ir tiksliau apibrėžti paauglių adaptyvaus elgesio komponentus ir empirines apraiskas; parengtas adaptyvaus elgesio įvertinimo instrumentas, tinkantis

visų paauglių adaptyvaus elgesio ypatumams diagnozuoti; sukurta ir aprobuota veiksminga globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programa, kuri gali būti nesunkiai ekstrapoliuojama į kitus kontekstus optimaliai kokybiškai pagalbai teikti sprendžiant neadaptyvaus elgesio korekcijos problemas, pateikti konkretūs ugdymo(si) būdai ir priemonės, praktinės užduotys; konstatuojamasis tyrimas atskleidė globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumus, išryškino ugdymo(si) aktualumą ir tai, į ką reikėtų atsižvelgti ugdant globos namų auklėtinių adaptyvų elgesį, rengiant naujas adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programas bei tobulinant esamas; ugdymoju eksperimentu įvertintas teoriškai pagrįsto ir praktiškai pritaikyto globos namuose gyvenančių paauglių kompleksinio adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelio tinkamumas; tyrimo duomenys skatina tolesnes mokslines diskusijas plėtojant ir tobulinant globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymą(si), atveria galimybes naujoms tyrimų kryptims, numatant adaptyvaus elgesio ugdymo(si) galimybes ir suvokiant adaptyvaus elgesio ugdymo(si) optimizavimo būdus.

Disertacijos struktūra ir apimtis. Darbą sudaro įvadas, keturios dalys, tyrimo rezultatų aptarimas (diskusija), išvados, rekomendacijos, literatūros sąrašas, 16 priedų, kurie pateikti kompaktiniame diske. Darbo apimtis 164 puslapiai. Disertacijos turinį iliustruoja 7 paveikslai ir 25 lentelės. Remtasi 303 literatūros šaltiniais. Prieduose pateikti apklausų instrumentai, 45 statistinių skaičiavimų lentelė ir paauglių, gyvenančių globos namuose, adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programa.

2006–2008 m. darbą rėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas.

Tyrimo rezultatų apibūdinimas

Publikacijos disertacijos tema Lietuvos mokslo tarybos patvirtinto sąrašo tarptautinėse duomenų bazėse referuojamuose leidiniuose

1. Gudonis, V., Butkutė, I., Samašonok, K. (2008). Globos namų auklėtinių ir paauglių, gyvenančių pilnose šeimose, adaptacijos ypatumai. *Specialusis ugdymas: mokslo darbai*, 2(19), 8–21. ISSN 1392-5369.
2. Samašonok, K., Gudonis, V. (2007). Globos namų auklėtinių socialinių įgūdžių ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose. *Specialusis ugdymas: mokslo darbai*, 1(16), 54–67. ISSN 1392-5369.
3. Samašonok, K., Žukauskienė, R., Gudonis, V. (2006). Paauglių, gyvenančių globos institucijose ir pilnose šeimose, kognityvinių strategijų ir elgesio bei emocinių problemų ypatumai. *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 5(2), 45–54. ISSN 1648-4789.

Publikacijos disertacijos tema kituose recenzuojamuose periodiniuose mokslo leidiniuose

4. Samašonok, K., Gudonis, V. (2008). Paauglių, gyvenančių globos institucijose, adaptyvaus elgesio ugdymas. Mokymo ir metodinė priemonė. Šiauliai: Leidybos centras. ISBN 978-9955-643-74-6.
5. Гудонис, В. П., Самашонок, К. Л., Каминская, Н. (2008). Исследование социальных навыков воспитанников детских домов. *Дефектология*, 6, 85-89. ISSN 0130-3074.
6. Гудонис, В. П., Самашонок, К. Л. (2007). Особенности адаптации детей и подростков, оставшихся без опеки родителей. *Дефектология*, 4, 70–76. ISSN 0130-3074.
7. Samašonok, K., Gudonis, V. (2006). Paauglių, gyvenančių globos institucijose ir pilnose šeimose, kognityvinės ir elgesio strategijos: lyties ypatumai. *Specialusis ugdymas: mokslo darbai*, 2(15), 74–87. ISSN 1392-5369.
8. Samašonok, K. (2005). Paauglių, gyvenančių globos namuose ir pilnose šeimose, savęs vertinimo ypatumai. *Specialusis ugdymas: mokslo darbai*, 2(13), 101–110. ISSN 1392-5369.
9. Samašonok, K., Gudonis, V., Žukauskienė, R. (2005). Globos namų auklėtinių adaptacijos mokykloje ypatumai. *Ugdymo psichologija: mokslo darbai*, 15, 7–17. ISSN 1392-639X.
10. Samašonok, K., Žukauskienė, R. (2004). Globos namų auklėtinių ir vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, mokyklinės adaptacijos ir kompetencijos ypatumai. *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 3(2), 119–129. ISSN 1648-4789.

1. GLOBOS NAMUOSE GYVENANČIŲ PAAUGLIŲ ADAPTYVAUS ELGESIO UGDYMO(SI) TEORINIAI ASPEKTAI

1.1. Adaptyvaus elgesio samprata

Adaptyvaus elgesio ir jo ugdymo(si) sampratos atskleidimas neįmanomas be adaptacijos sampratos išaiškinimo. Pačiu bendriausiu aspektu, adaptacijos sąvoka (lot. *adaptatio* – pritaikymas, priderinimas) apibrėžiama kaip organizmo ir jo sandaros bei funkcijų pasikeitimai pakitus aplinkai (Psichologijos žodynas, 1993). „Socialinio darbo žodyne“ (1999) adaptacija apibūdinama kaip nenutrūkstamas, į tikslą orientuotas kognityvinis, jutiminis suvokimo ir elgesio procesas, kuriuo žmogus stengiasi išlaikyti arba padidinti atitikimo tarp jo paties ir aplinkos laipsnį. Kai kurie mokslininkai adaptaciją apibūdina kaip asmens nepaliaujamą derinimąsi prie besikeičiančios aplinkos ir pritaipimą prie socialinio pasaulio (Harrison, Jagelavičius, 1999; Kučinskas, 2000). J. Leonavičius (1993), I. Leliūgienė (1997), A. Juodraitis (1999, 2004) praplečia adaptacijos sampratą ir nurodo, jog adaptacija – tai dvipusis procesas tarp individo ir aplinkos, taikant elgesį prie aplinkos bei pasikeičiant pačiam ir / arba keičiant aplinką ir taikant ją prie žmogaus poreikių. Kitaip tariant, adaptaciją galima traktuoti kaip siekimą išlaikyti pusiausvyrą tarp dviejų būsenų: 1) pusiausvyros tarp individo ir jo aplinkos buvimo, kuomet yra patenkinami žmogaus poreikiai ir visos žmogaus funkcijos vyksta sklandžiai ir 2) pusiausvyros tarp individo ir aplinkos nebuvimo, neleidžiančio asmeniui tobulėti ir tenkinti poreikius (Juodraitis, 1999; Bukšnųtė, 2001). Pateikti adaptacijos apibrėžimai atspindi šio reiškinio sudėtingumą ir nurodo adaptacijos metu tarp individo ir aplinkos vykstantį abipusį procesą, kurio metu žmogus, siekdamas atstatyti pusiausvyrą, ne tik keičia savo elgesį ir jį pritaiko prie aplinkos pokyčių bei reikalavimų, bet ir pats kuria sąlygas, keičia tuos aplinkos elementus, kuriuos jis yra pajėgus valdyti (Juodraitis, 2004). Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad aptartuose požiūriuose vyrauja adaptacijos, kaip aktyvaus proceso, supratimas, kuomet aktyvumas pripažįstamas kaip vienas iš esminių adaptacijos proceso požymių, lemiančių jos specifiškumą (Juodraitis, 2003, 2004). Mokslininko teigimu, aktyvumas svarbus ne tiek konstantiškumo aspektu, kiek pirmiausia savo kokybiniais parametrais, t. y., pozityvia, negatyvia arba ambivalentiška dispozicija. Vyraujant vienai iš dispozicijų, elgesio aktyvumo konstantiškumas tampa socialiai brandžiu arba problemišku reiškiniu. Kitų tyrėjų (Божович, 1968) požiūriu, individo psichosocialinė raida vyksta pastovaus jo kūrybinio aktyvumo, nukreipto į aplinkos pertvarkymą ir savęs paties keitimą, sąlygose. Kitaip tariant, individas yra aktyvus veikėjas, kuris situacijų įvertinimo, nagrinėjimo, struktūrų nustatymo procese linkęs šias situacijas keisti taip, kad jos atitiktų jo pažinimo struktūrą ir atkurtų tam tikrą pažeistą pusiausvyrą (Juodraitis, 2004). Kita vertus, pasak A. Juodaitytės (2002), individo aktyvumas yra kaip atspara nepageidaujamam aplinkos poveikiui. Vadinasi, adaptacija yra kaitos procesas, apimantis pasikeitimą, įvairias transformacijas, o kartais yra proceso rezultatas (Harrison, Jagelavičius, 1999).

Individas socialinę kryptingumą įgyja socialinėje aplinkoje, sąveikaudamas su ja. Mokslinėje studijoje socialinė adaptacija (lot. *adepto socialis*) apibūdinama kaip žmogaus santykis

su visuomene, kuriai jis priklauso (Stančič, 1981, cit. pgl. Juodraitį, 2003). Kai kurie mokslininkai (Kučinskas, 2000; Juodraitis, 2003, 2004) socialinę adaptaciją apibrėžia kaip žmogaus gebėjimą prisitaikyti prie socialinės aplinkos bei jos keliamų sąlygų ir reikalavimų bei palaikyti harmoningus, kooperuojančius santykius su socialine aplinka ir jos atstovais įvairiomis socialinėmis priemonėmis. Kiti tyrėjai (Suslavičius, 1995; Suslavičius, Valickas, 1999) socialinę adaptaciją apibūdina kaip individo išitraukimą į esamą socialinių santykių sistemą, pritaikymą prie visuomenės ir joje vyraujančių visuomeninių santykių, normų, vertybių, kultūros. Individo veiksmingas funkcionavimas socialinėje aplinkoje ir prisitaikymas prie jos pasireiškia dviem reagavimo į aplinkos poveikį būdais: 1) priėmimo ir efektyvaus atsako į tuos socialinius lūkesčius, su kuriais susiduria individas; 2) lankstumo, susidūrus su naujomis sąlygomis, o taip pat gebėjimo suteikti įvykiams palankią sau kryptį (Шептенко, Воронина, 2001). Taigi socialinė adaptacija suprantama kaip procesas, neatsiejamas nuo socialinės sąveikos konteksto, orientuotas į veiksmą, leidžiantį kurti ir išlaikyti pozityvius ryšius su socialine aplinka ir tos aplinkos keitimas norima linkme. Daugelis mokslininkų (Asher, Hymel, 1981; Dodge, Frame, 1982; Dodge, Coie, 1987; Coie, Dodge, Kupersmidt, 1990; Valickas, 1997) pripažįsta, kad adaptacijos socialinėje aplinkoje sėkmingumą bei konstruktyvią sąveiką su socialine aplinka ir joje vykstančiais procesais lemia asmens gebėjimas adaptyviai elgtis. Todėl būtų tikslinga operacionalizuoti patį adaptyvų elgesį, t. y., išskirti svarbiausius nagrinėjamo objekto komponentus.

Adaptyvus elgesys mokslinėje literatūroje apibrėžiamas kaip efektyvumas, kuriuo asmuo tenkina jo amžiaus grupei keliamus asmeninio savarankiškumo ir socialinės atsakomybės reikalavimus bei lūkesčius (Vaicekauskienė, 1985). Vertinant adaptyvų asmens elgesį, visų pirma kalbama apie laipsnį, kuriuo žmogus savarankiškai funkcionuoja, ir, antra, apie žmogaus pasiektą asmeninės – socialinės atsakomybės lygį. Tiek savarankiškas funkcionavimas, tiek socialinė atsakomybė yra grindžiami tam tikrų įgūdžių turėjimu ir jų panaudojimu, siekiant tenkinti aplinkinių lūkesčius.

Mokslinėje literatūroje išskiriamos adaptyvaus elgesio sritys, apimančios tarpasmeninius santykius, probleminių situacijų sprendimą, asmens elgesį socialinėse situacijose, savikontrolę (Vaicekauskienė, 1985). Taigi, kalbant apie adaptyvų elgesį, pabrėžiamas jo funkcionalumo pobūdis: adaptyvus elgesys leidžia asmeniui kurti ir išlaikyti veiksmingus tarpusavio ryšius su kitais asmenimis, konstruktyviai sąveikauti su socialine aplinka, joje įtvirtinti save neagresyviai, veiksmingai veikti probleminėse situacijose, išlaikyti vidinę pusiausvyrą, valdyti savo jausmus ir emocijas.

Remiantis mokslinės literatūros analize, adaptyvų elgesį galima apibūdinti kaip daugialypį konstrukta, kuris apima pažinimo ir elgesio faktorius ir juos jungia į visumą. Pažinimas aprėpia daug procesų, kur vienas iš jų yra asmens savęs pažinimas. Šis komponentas yra vienas svarbiausių adaptacijos efektyvumo kriterijų, nuo kurio priklauso, kaip asmuo suvokia, vertina ir priima patį save su visais privalumais ir trūkumais (Valickas, 1997). Pasak G. Valicko (1991, 1997), save pažįstantis žmogus gali pasirinkti geriausiai sau tinkamą aplinką, geriausiai save išreiškiančią veiklą ir taip patenkinti savo poreikius ir sėkmingiau prisitaikyti socialinėje aplinkoje. Tuo tarpu esant iškreiptam, neadekvačiam savęs vaizdui gali atsirasti

adaptacijos sutrikimų. Svarbus adaptacijos veiksnys yra ir asmens pasitikėjimas savimi (Valickas, 1991, 1997; Butkienė, Kepalaitė, 1996; Lepeškienė, 1996), nuo kurio priklauso išorinių poveikių supratimas ir interpretavimas, o taip pat rezultatų siekimas, gebėjimas įveikti gyvenimo sunkumus. Yra sakoma, kad aukštai savo galimybes vertinantis ir pasitikintis savimi žmogus į nesėkmę gali reaguoti kaip į atsitiktinumą, nereikšmingą įvykį ar kaip į tam tikrą stimulą, skatinantį pakoreguoti savo veiksmus, nekaltina kitų dėl savo paties nesėkmių ar problemų. Tuo tarpu nepasitikintis savimi ir žemai vertinantis save ir savo sugebėjimus žmogus nesėkmę gali suprasti kaip nepataisomą įvykį (Valickas, 1991, 1997, Bulotaitė, 1995). Mokslininkų požiūriu, savęs vertinimas, tiesiogiai dalyvaudamas elgesio ir veiklos reguliacijoje, nustato tam tikrą pusiausvyrą tarp išorinių poveikių, vidinės asmenybės būsenos ir jos elgesio formų. Tais atvejais, kada susiformuoja neadekvatus savęs vertinimas, sutrinka visos asmenybės normali raida, iškyla daug problemų ne tik pačiam žmogui, veikiančiam socialinėje aplinkoje, bet ir aplinkiniams. Taigi, asmens savęs pažinimas, savo privalumų ir trūkumų įvertinimas ir priėmimas, pasitikėjimas savimi lemia asmens pozityvų psichologinį ir socialinį prisitaikymą. Taip pat adaptacijos procesams ne mažiau reikšminga yra asmens gebėjimas pažinti ir įvardinti savo ir kitų žmonių išgyvenamus jausmus, kontroliuoti emocijas (Asher, Hymel, 1981; Asher, Coie, 1990). Pasak A. Juodraičio (2004), bet kurioje gyvenimo srityje turi daugiau pranašumų ir sėkmingiau adaptuosis tas asmuo, kuris geba atpažinti savo jausmus, žino, kaip tinkamai juos valdyti, geba perprasti kitų žmonių jausmus ir į juos atsižvelgti. Kitų tyrėjų (Raudeliūnaitės, 2007) požiūriu, savikontrolės įgūdžiai padeda asmeniui išlaikyti vidinę pusiausvyrą, leidžia konstruktyviai reaguoti į pastabas ir kritiką, padeda pasipriešinti neigiamam aplinkos poveikiui.

Ne vienas mokslininkas (Asher, Hymel, 1981; Vaicekauskienė, 1985; Dodge, Pettit, McClaskey, Brown, 1986; Asher, Coie, 1990; Coie, Dodge, Kupersmidt, 1990; Hubbard, Coie, 1994), aptardamas asmens adaptaciją bei adaptyvaus elgesio komponentus, dėmesį skiria veiksmingos tarpusavio sąveikos su kitais žmonėmis aspektui. G. Butkienės (1993), R. Želvio (1995), G. Butkienės, A. Kepalaitės (1996) požiūriu, adaptyvus elgesys neatsiejamas nuo asmens gebėjimo tinkamais būdais inicijuoti bendravimą, įtraukti kitus asmenis į socialinę sąveiką, parinkus tinkamas bendravimo priemones, išlaikyti efektyvius ir draugiškus tarpusavio santykius su kitais asmenimis. Kitų mokslininkų (Asher, Hymel, 1981; Vaicekauskienės, 1985; Asher, Coie, 1990; Justickio, Naviko, 1995) teigimu, asmens aktyvus dalyvavimas socialinėje sąveikoje, atidumas kitiems žmonėms, jautrumas jų problemoms, pagalbos suteikimas lemia jo pozityvų psichologinį ir socialinį prisitaikymą. Be to, konstruktyviems santykiams išlaikyti yra svarbūs konfliktinių situacijų sprendimo įgūdžiai, užtikrinantys asmens pusiausvyrą įvairiomis sudėtingomis gyvenimo ir bendravimo su kitais žmonėmis situacijomis (Želvys, 1995; Barvydienė, Kasiulis, 1998). Mokslininkų požiūriu, norint išspręsti konfliktinę situaciją tinkamu būdu, asmuo privalo turėti tam tikrų įgūdžių, leidžiančių įvardyti konflikto atsiradimo priežastį, padedančių pasirinkti tinkamiausią konflikto sprendimo strategiją, derinti skirtingus interesus bei priimti abi šalis tenkinantį sprendimą. Kiti tyrėjai (Vaicekauskienė, 1985) išskiria dar vieną adaptyvaus elgesio sritį – veiksmingą asmens funkcionavimą probleminėse situacijose bei gebėjimą tas problemas konstruktyviai spręsti. Problemų

įveikimo sėkmingumas siejamas su asmens gebėjimu išvelgti socialinėse situacijose problemas, identifikuoti ir analizuoti jas bei pasirinkti veiksmingus jų sprendimo būdus (Leliūgienė, 2003; Kviessienė, 2005), savarankiškai šias problemas spręsti ir prisiimti atsakomybę už jų sprendimus, nevengiant susidurti su realybe ir sugebant įveikti gyvenimo sunkumus (Vaicekauskienė, 1985). Taip pat ne mažiau svarbus yra asmens tikėjimas, kad problemų sprendimo sėkmė priklauso nuo paties jo įdėtų pastangų (Nurmi, Salmela-Aro, Haavisto, 1995).

Mokslinėje literatūroje išskiriama adaptacinė elgesio funkcija, kuri suprantama kaip individo gebėjimas (nesugebėjimas) asmenine elgsena rodyti pasiruošimą (nepasiruošimą) konstruktyviai sąveikauti su socialine aplinka (Juodraitis, 2003, 2004). Atlikta nemažai tyrimų, patvirtinančių asmenybės faktoriaus sąveiką su įvairaus elgesio pasireiškimu, apsunkinančiu adaptacijos procesą. Neadekvati adaptacija siejama su individo negebėjimu lanksčiai atsakyti į aplinkos sąlygas, keisti savo elgesį priklausomai nuo esamos situacijos reikalavimų lygio, polinkiu remtis tam tikru elgesio modeliu bei reaguoti į įvairias socialines situacijas ir jų pokyčius visada taip pat (Juodraitis, 2002, 2004), agresyvaus elgesio pasireiškimu, nustatytų taisyklių ir elgesio normų nesilaikymu (Asher, Hymel, 1981; Dodge, Frame, 1982; Valickas, 1997; Žukauskienė, 1998), nepakankamai susiformavusiais socialinės elgsenos įgūdžiais (Dodge, Coie, 1987). Tuo tarpu asmens gebėjimas keisti savo elgesį, priklausomai nuo esamos situacijos, reagavimas į socialines situacijas, parenkant joms adekvatų elgesio būdą (Juodraitis, 2002, 2004), taisyklių ir normų įvaldymas ir jų laikymasis (Asher, Hymel, 1981; Coie, Dodge, Kupersmidt, 1990; Valickas, 1997) lemia sėkmingą asmens prisitaikymą socialinėje aplinkoje. Remiantis šiuo faktu, adekvatus socialinėms situacijoms asmens elgesys yra suprantamas kaip viena iš adaptyvaus elgesio sričių.

Kadangi kituose disertacinio darbo skyriuose bus išsamiai aptarti adaptyvaus elgesio ugdymo(si) ypatumai, šiame skyriuje adaptyvaus elgesio ugdymo(si) samprata nepateikiama.

Nagrinėjant asmens adaptacijos procesą ir adaptyvaus elgesio ypatumus, išskirtinis dėmesys tenka paauglystės amžiui. Ne vienas mokslininkas pripažįsta, kad adaptacijos sunkumai dažniausiai atsiskleidžia paauglystėje, nes šiame amžiuje vyksta staigūs psichologinio vystymosi lūžiai, lemiantys elgesio nestabilumą (Juodraitis, 2002). Kai kurie mokslininkai (Kovačević, Momirovič, Singer, 1971, cit. pgl. Juodraitį, 2002; Глозман, Самойлова, 1999) nestabilias paauglio elgesio formas apibūdina kaip specifinį jo asmenybės struktūros šiame amžiuje padarinį. Dauguma mokslininkų paauglystės amžių apibūdina kaip kritinį, labai prieštarinę, pasižymintį maištingu elgesiu, nepaklusimu, priešinimusi ir chaotiška subkultūra laikotarpi (Gučas, 1990; Želvys, 1994; Sondaitė, 1998; Pilkauskaitė, 1999; Petruolytė, 2003; Barauskaitė, Mišeikytė, 2006; Конн, 1989), pasikeitimų ir laikinos dezadaptacijos periodą (Vaičiulienė, 1999). Kiti mokslininkai (Vyčienė, 2001; Žukauskienė, 2001; Фельдштейн, 1989) paauglystės laikotarpį sieja su charakteristikomis, nusakančiomis individo psichosocialinio vystymosi sunkumus, kaip antai: padidėjęs impulsyvumas, emocinis nepastovumas, nervingumas, dirglumas, mažesnės galimybės kontroliuoti savo elgesį, protestas prieš taisykles ir bet kokią kontrolę. Pasak K. Lewin (1960) (cit. pgl. Хьелл, Зиглер, 1997), paauglys yra marginalinė asmenybė, kuriai būdingi tokie bruožai kaip emocinė įtampa, konfliktiški santykiai su aplinkiniais, polinkis daryti kraštutinius vertinimus. Yra manoma, kad būtent paauglystėje

ypač išryškėja charakterio akcentuacijos – sunkiausias normos variantas, kai atskiri charakterio bruožai yra pernelyg sustiprėję, dėl to atsiranda selektyvus pažeidžiamumas tam tikrų poveikių atžvilgiu, įvairių elgesio sutrikimų (Dereškevičius, Rimkevičienė, Targamadžė, 2000; Личко, 1985; Глозман, Самойлова, 1999). Todėl aptariant paaugliui kylančius adaptacijos sunkumus bei stipriau išreikštą neadaptyvų elgesį, tikslinga atsižvelgti į specifinius amžiaus tarpsnio ypatumus, į mąstymo, vertinimo ir poelgių specifika, o tai iš dalies gali sąlygoti elgsenos transformacijas (Juodraitis, 2002).

Apibendrinant galima teigti, kad adaptyvus elgesys leidžia asmeniui veiksmingai funkcionuoti socialinėse sąveikose, efektyviai veikti jam įprastoje aplinkoje, sėkmingai prisitaikyti prie aplinkos reikalavimų, tam tikrais būdais, kurie yra socialiai naudingi ir priimtini, reaguoti į įvairias gyvenimo situacijas ir jų pokyčius atitinkamai koreguojant savo planus. Be to, turimi tam tikri adaptaciniai įgūdžiai padeda kurti bei išlaikyti veiksmingus tarpusavio santykius su kitais, kontroliuoti tarpusavio sąveiką parenkant adekvatų esamoms socialinėms situacijoms elgsenos būdą, efektyviai spręsti gyvenimo problemas bei konfliktines situacijas, pažinti savo jausmus, tinkamai išreikšti emocijas, jas valdyti ir stabilizuoti sudėtingose situacijose. Taip pat daug dėmesio skiriama asmens savęs pažinimui, nuo kurio priklauso, kaip jis priima patį save bei kaip suvokia ir vertina socialinius ryšius. Vadinasi, nagrinėjant adaptyvaus elgsenos ugdymo(si) problemas, pagrindinis dėmesys turėtų būti telkiamas į asmens santykio su saviimi, santykio su kitais žmonėmis, prosocialaus, save įtvirtinančio elgsenos socialinėse situacijose ir probleminių situacijų sprendimo aspektus.

1.2. Globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgsenos ugdymo(si) trikdžiai

Adaptacijos sėkmingumas priklauso nuo to, kiek asmens turimi įgūdžiai atitinka socialinės aplinkos reikalavimus. Siekdamas kuo geresnės savo poreikių ir socialinės aplinkos atitikties, asmuo turi įgyti arba sustiprinti tam tikrus įgūdžius, kurie įgyjami plečiant ir tobulinant socialinius ryšius su kitais, sąveikaujant su įvairiomis socialinės aplinkos sistemomis, perimant vertingą socialinę patirtį. Taigi, visavertė socialinė aplinka yra vienas esminių asmens psichosocialinės raidos ir jo sėkmingo funkcionavimo visuomenėje veiksnių. A. Juodaitytės (2002) teigimu, aplinkos veiksniai, orientuojantys vaiką į aktyvią, iniciatyvią sąveiką su socialine aplinka, plėtoja socialinę patirtį, sąlygoja socialinę kompetenciją atitinkančių savybių įgijimą. Tuo tarpu asmens galimybes ribojanti socialinė aplinka neigiamai veikia socialinio pažinimo, adaptyvaus elgsenos plėtotę.

Pastaraisiais dešimtmečiais mokslo darbuose pagrįstai keliamas klausimas, kokie veiksniai sąlygoja globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių adaptyvaus elgsenos ugdymo(si) sudėtingumą. Mokslinėje studijoje bene dažniausiai išskiriami šie globos namų auklėtinių adaptyvaus elgsenos ugdymo(si) trikdžiai: neigiama ankstyva patirtis, atskyrimas nuo tėvų ir apgyvendinimas globos namuose, bendraamžių grupės atstūmimas, neigiamų vertinimų dominavimas mokykloje. Adaptyvaus elgsenos ugdymo(si) trikdžių atskleidimas ir įvardijimas padėtų su globos namų auklėtiniais dirbantiems specialistams identifikuoti esamą situaciją, leistų geriau suvokti problemos svarbą, priežastis ir pasekmes bei numaćius galimus proble-

mos sprendimo būdus ir ugdomosios veiklos tobulinimo galimybes, geriau organizuoti adaptyvaus elgesio ugdymo(si) procesą, ieškoti, pasirinkti ir pritaikyti efektyvias poveikio priemones.

1.2.1. Nepalankios raidos sąlygos šeimoje

Nuo gimimo pirmoji ir artimiausia socialinė aplinka, su kuria sąveikauja vaikas, yra šeima. Pasak A. Juodraičio (2003, 2004), šeimos socioekonominis, kultūrinis ir intelektinis statusas, vaiko ir tėvų tarpusavio santykių kokybė, sudarytos augimo ir vystymosi sąlygos formuoja asmenybės savybių pagrindus, elgesio ypatumus, socialinio kryptingumo specifiką. Daugumos mokslininkų (Dodge, Coie, 1987; Dadds, Heard, Rapee, 1990, 1991; Лангмейер, Матейчек, 1984; Дружинин, 1996) darbuose tyrinėjama šeimos įtaka vaiko psichosocialiniam vystymuisi. Šeimos, kaip mažos socialinės grupės, vaidmenį ir augimo sąlygų joje svarbą vaiko asmenybės formavimuisi bei jo įsitraukimui į socialinę aplinką savo darbuose atskleidė ir dauguma Lietuvos mokslininkų (Laužikas, Rajeckas, 1975; Miškinis, 1993; Bitinas, 1994, 1995; Vaitkevičius, 1995, 1996; Kukauskas, 1998; Barkauskaitė, 1998 a, 2001; Litvinienė, 1998, 2002; Barkauskaitė, Kvieskienė, 1999; Kvieskienė, 2000, 2003, 2005; Andriekienė, Seneckaitė, 2001; Rupšienė, 2001). Ne vienas edukologas ir psichologas (Aramavičiūtė, 1978, 2005; Leliūgienė, 2003; Pileckaitė-Markovienė, Lazdauskas, 2007) atkreipia dėmesį į tai, kad vaikas iš tėvų pasiima sistemą, kurią sudaro jų gyvenimo būdas, socialinė patirtis, dorovinė ir dvasinė kultūra, elgesio normos bei vertybių sistema, ir jos pagrindu kuria savo santykius su kitais žmonėmis, su aplinka.

Aptariant socializacijos institutų (šeimos, bendraamžių, mokyklos ir kt.) svarbą, akivaizdu, kad šeima – svarbiausioji terpė, kurioje vaikas gali sėkmingai augti ir vystytis, įgyti svarbiausius socialinio gyvenimo įgūdžius (Sakalauskas, 2000) bei tobuliausias augimo institutas, palankiai veikiantis vaiko psichiką, skatinantis jo protinį ir dorovinį vystymąsi, visapusiškai patenkinantis emocinius vaiko poreikius (Bajoriūnas, 1997), suteikiantis ankstyvąją socialinę patirtį (Aramavičiūtė, 1975). A. Juodaitytės (2002) požiūriu, šeimoje formuojasi ne tik psichikos bruožai ir savybės, kurie lemia esamą bendrąjį vaiko elgsenos pobūdį, bet ir tie socialinės elgsenos bruožai, kurie laikomi investicijomis į jo ateitį. Kitų mokslininkų teigimu, šeimoje atliktas darbas ankstyvojoje vaikystėje nulemia vėlesnių socialinių ir emocinių galių įgijimo sėkmę (Pikūnas, 2000) ir yra svarbi prielaida kitų auklėjimo grandžių veiklos sėkmei užtikrinti (Bajoriūnas, 1997). Taigi šeimą, kurioje yra sukonzentruotas didelis ugdomasis potencialas, galima vertinti kaip vieną reikšmingiausių individo adaptyvaus elgesio ugdymo(si), o taip pat ir socializacijos institutų.

Tačiau šeima kartais būna ne tas socialinis institutas, kuris suteikia vaikui pilnavertes sąlygas socialiai vystytis ir įgyti socialinio gyvenimo įgūdžius. Daugelio Lietuvos (Braslauskienės, 2000, 2002; Kairienės, 2000, 2002, 2005 a; Radzevičienės, 2000, 2003; Vaitekoniėnės, 2001, 2001 a; Juodraičio, 2003, 2004; Pileckaitės-Markovienės, Lazdausko, 2007) ir užsienio (Tizard, Blatchford, Burke, Farquhar, Plewis, 1988; Mills, Rubin, 1990; Арзуманян, 1980; Прихожан, Толстых, 1990, 2005; Ярославцева, 2002) šalių mokslininkų požiūriu, egzistuo-

ja neabejotinas ryšys tarp nepalankiai susiklosčiusių augimo bei netinkamo ugdymo(si) sąlygų šeimoje, ankstyvosios deprivacijos, emocinio atstūmimo ir adaptyvaus elgesio ugdymo(si) sudėtingumo. Įvairiai aiškinamas neadaptyvaus elgesio formavimasis klasikinių psichologinių kryptų požiūriu (cit. pgl. Valicką, 1997):

1 lentelė

Neadaptyvaus elgesio formavimasis klasikinių psichologinių kryptų požiūriu

Psichologinė kryptis	Neadaptyvaus elgesio formavimosi aiškinimas
Psichodinaminė kryptis	Netinkamas elgesys pasireiškia dėl silpnos Superego kontrolės, o jos nepakankamo susiformavimo priežastis – auklėjimo šeimoje trūkumas, šeimos nebuvimas ar jos struktūros sutrikimas, atitrūkimas (atsiskyrimas) nuo šeimos narių
Socialinio išmokymo teorija	Ši teorija teigia, jog socialinės aplinkos veiksniai yra svarbūs mokymo ir mokymosi procesui bei elgesiui. Tam tikro elgesio išmokstama stebint ir modeliuojant artimiausioje aplinkoje (šeimoje) esančių asmenų (tėvų) elgesį
Humanistinė kryptis	Elgesio sutrikimus nulemia tai, jog vaikystėje nebuvo patenkinti fundamentalūs (fiziologiniai, meilės ir saugumo) poreikiai

Socialinio išmokymo teorijos atstovų (Bandura, 1986, 1997; Бандура, Уолтерс, 1999; Бандура, 2000) požiūriu, elgesio išmokimas pagrįstas kognityviniu – socialiniu mokymusi, kuriame efektyvus socialinis funkcionavimas priklauso nuo asmens turimų žinių apie tarpasmeninį elgesį, sugebėjimo transformuoti žinias į elgesį bei sugebėjimo tiksliai įvertinti veiksmo atlikimą, jo pritaikymą situacijoje. Šios teorijos šalininkai pabrėžia išorinių įvykių svarbą ir atkreipia dėmesį į tai, kad socialinio elgesio įgūdžių įgyjama stebint kitus ir sekant jų pavyzdžiu. Pasak daugumos mokslininkų (Bartho, Parke, Deniam, 1980, cit. pgl. Dodge, Pettit, McClaskey, Brown, 1986; Bandura, 1986, 1997; Valickas, 1997; Бандура, Уолтерс, 1999; Бандура, 2000) per modeliavimo, atkartojimo procesus, stebint tėvų elgesį bei gaunant patiprinimų už tam tikrus veiksmus, vaikas perima tėvų tarpusavio santykių modelį, kuris tampa pagrindu tolesniame jo gyvenime, o taip pat santykiuose su aplinkiniais. Sekdamas tinkamu šeimos narių elgesio pavyzdžiu, vaikas linkęs laikytis elgesio taisyklių ir normų, geba užmegzti ir išlaikyti ilgalaikius prosocialius santykius, tinkamais būdais išreikšti savo nuomonę. Tačiau vaikas, augęs nepalankiomis sąlygomis, dažnai kasdieninio gyvenimo situacijose susiduriantis su neigiamais pavyzdžiais, įgyja mažiau pranašumą. Tiesioginį desocializuojantį poveikį vaikas patiria aplinkoje, kurioje demonstruojamas ir pastiprinamas netinkamas elgesys, o prosocialūs veiksmai smerkiami ar ignoruojami (Valickas, 1997; Лангмейер, Матейчек, 1984). Mokslininkų požiūriu, nepalankiai susiklosčiusios augimo bei netinkamo ugdymo(si) sąlygos šeimoje, tinkamo elgesio pavyzdžio nebuvimas lemia adaptyvaus elgesio formavimosi sudėtingumą (Dodge, Coie, 1987; Coie, Belding, Underwood, 1988; Valickas, 1997; Pilkauskaitė, 1999), sąlygoja socialinį nebrandumą, socialinės kompetencijos trūkumą (Asher, Hymel, 1981; Dodge, Pettit, McClaskey, Brown, 1986; Asher, Coie, 1990; Hubbard, Coie, 1994), sąveikos su visuomene ribotumą (Mills, Rubin, 1990; Macfie, Cicchetti, Toth, 2001). Vadinas, dėl ankstyvojo vaiko patyrimo poveikio susiformavusios elgesio ir reaguoti-

mo į aplinką tendencijos lemia asmens socialinį – psichologinį funkcionavimą vyresniame amžiuje.

G. Valickas (2003) (ne)adaptyvaus elgesio ištakas aiškina remdamasis vidiniais „darbo“ modeliais, kurie susidaro vaikui bendraujant su jam artimiausiais asmenimis, šeimos nariais. Vidinius „darbo“ modelius galima apibūdinti kaip „savojo Aš“, kitų žmonių bei socialinio pasaulio vidines reprezentacijas, kurios formuojasi pakartotinos patirties su prieraišumo objektais pagrindu ir yra saugomos ilgalaikėje atmintyje (Valickas, 2003). Jie apima tiek kognityvius, tiek afektinius patirties aspektus, be to, yra grindžiami tarpasmenine sąveika. Pasak mokslininko, jei ankstyvoji žmogaus patirtis lemia neadekvačių vidinių reprezentacijų formavimąsi, vėliau gali būti deformuotas socialinės informacijos perdirdimas, o kartu skatinamos ir įvairios neadaptyvaus elgesio formos. Ankstyvojoje vaikystėje patiriama fizinė prievarta ir priešiškus gali skatinti agresyvų vaiko elgesį, darydama poveikį socialinės informacijos perdirdimo ypatumams dėl to, kad vaiko ankstyvoji patirtis su jam reikšmingais suaugusiais sukuria atitinkamus tipišku tarpasmeninių santykių bei jų padarinių „darbo“ modelius. Nesaugus prieraišumas, susijęs su patiriama fizine prievarta ir priešišku, vaiką gali skatinti susikurti tokį tarpasmeninių santykių „darbo“ modelį, pagal kurį išorinis pasaulis interpretuojamas kaip grėsmingas ir pavojingas. Be to, kadangi sukurti ir dažnai taikomi „darbo“ modeliai gali išlikti ilgą laiką, jie ir toliau lemia neadaptyvų elgesį.

Aptardami šeimos įtaką vaiko psichosocialinei raidai, kai kurie tyrėjai (Radzevičienė, 2000, 2003; Ярославцева, 2002; Прихожан, Толстых, 2005) akcentuoja vaiko ir tėvų glaudaus ryšio (ypač ankstyvojoje vaikystėje) svarbą vaiko vystymuisi ir jo prisitaikymui socialinėje aplinkoje. Šis ryšys aiškinamas remiantis J. Bowlby (1980) prieraišumo teorija. Pasak mokslininko, prieraišumas yra elgesio sistema, reguliuojanti vaiko santykius su tėvais ir užtikrinanti jo fizinį bei psichologinį saugumą, lemianti vėlesnių santykių pobūdį. Šalia tėvų saugiai besijaučiantis vaikas, patiriantis globą, meilę, rūpestį, tampa saugiai prieraišus (Juodraitis, 2004), yra ramus, linkęs pasitikėti kitais žmonėmis (Bowlby, 1980), turi gerai išvystytus socialinius įgūdžius (Dadds, Heard, Rapee, 1990, 1991; Lupien, King, Meaney, McEwen, 2001). Vadinasi, glaudūs emociniai tėvų ir vaiko tarpusavio santykiai, užtikrintas saugumas yra neabejotinai svarbūs vaiko psichiniam vystymuisi, lemia socialinių ryšių palaikymo sėkmę vėlesniais raidos periodais. Tuo tarpu šeimoje patiriamas emocinių ryšių nepastovumas, stoka ar jų nebuvimas, nenuosekli ir netinkama vaiko globa, ilgai trunkanti nepriežiūra ar netinkama priežiūra gali sutrikdyti asmenybės raidą, silpnina jo saugumo jausmą (Braslauskienė, 2000; Kairienė, 2000, 2002, 2005; Ярославцева, 2002; Прихожан, Толстых, 2005). Nesaugiai besijaučiantis vaikas tampa uždaras, pasyvus, bailus (Ярославцева, 2002; Прихожан, Толстых, 2005), abejingas aplinkai (Поляков, Солоев, 1998, cit. pgl. Kairienė, 2000), jaučiasi negebantis įvykdyti jam keliamų reikalavimų, jautriai reaguoja į kritiką, nepajėgia kurti teigiamų santykių su kitais žmonėmis, jais nepasitiki ir mieliau būna vienas nei su kitais (Mills, Rubin, 1990; Cicchetti, Toth, Hennessy, 1993; Vorria, Wolkind, Rutter, Pickles, Hobsbaum, 1998; Hukkanen, Sourander, Bergroth, Piha, 1999 a). Be to, neigiamą prieraišumo patirtį turintis vaikas linkęs save nuvertinti, mano esąs blogesnis už kitus, nevertas jų meilės (Lemme, 2003, cit. pgl. Juodraitis, 2004). Taigi, prieraišumo tipas (saugus ar nesaugus) lemia

vaiko santykį su kitais asmenimis, jo gebėjimą formuoti tarpasmeninius santykius vėlesniame amžiuje bei vėlesnį psichologinį – socialinį funkcionavimą, tolesnę asmens raidą.

Itin neigiamą poveikį vaiko saugaus prierašumo formavimuisi daro jo atskyrimas nuo tėvų. Atidavus vaiką į globos namus dažniausiai nutraukiami su tėvais emociniai ryšiai, kurie yra svarbūs vaiko prierašumo bei saugumo jausmo, pasitikėjimo savimi ir aplinka formavimuisi (Прихожан, Толстых, 1990, 2005). Todėl kai kurie mokslininkai (Radzevičienė, 2000) mano, kad vaiko socialinė adaptacija bus tuo geresnė, kuo vėliau jis pateks į globos namus, kadangi vaikas, augdamas šeimoje (net ir žemo socialinio išsivystymo), turi galimybę dažniau matyti motiną ir palaikyti ryšį su ja, nei augdamas globos namuose. Tuo tarpu anksti nukreipus vaiką į globos namus, dažniausiai yra nutraukiami ryšiai su biologiniais tėvais (ypač su motina) ar juos atstojančiais asmenimis, arba tie ryšiai tampa nepastovūs, ir vaikas netenka jam labai reikšmingo emocinio stimuliavimo šaltinio. Be to, vaikas ar paauglys, patyręs pakitusių ar visai nutrūkusius ryšius su biologiniais tėvais, atsiduria socialinės rizikos lauke, patiria savojo identiteto formavimosi sunkumų (Vaitekonienė, 2001; Kairienė, 2002).

Vadinasi, neadekvati šeimos pozicija vaiko atžvilgiu, kuomet nesudaromos tinkamos ugdymo(si) sąlygos šeimoje, prosocialaus tėvų elgesio pavyzdžio trūkumas bei išgyventi vaikystėje traumuojantys įvykiai, o taip pat atskyrimas nuo tėvų yra vieni iš adaptyvaus elgesio ugdymo(si) trikdžių. Tą patvirtina ir daugelio tyrėjų darbų išvados, rodančios, kad augantys nepalankiomis sąlygomis šeimoje ar gyvenantys globos namuose vaikai ir paaugliai dažnai nesutaria su bendraamžiais (Dodge, Feldman, 1990; Leiputė, Kardelis, 2002), nepasitiki aplinka ir nepriima jos reikalavimų (Pileckaitė-Markovienė, 2004; Pileckaitė-Markovienė, Rakšytė, 2004), turi sunkumų įveikdami savo psichologines problemas (Vaitkevičius, Šlapkauskaitė, Daulenskienė, 2002) bei socialinius uždavinius (susirasti ir turėti draugų, išlaikyti ilgalaikius ryšius su jais) (Braslauskienė, 2002). Be to, išgyvenę tėvų atstūmimą vaikai ir paaugliai neretai susiformuoja neigiamą pasaulio sampratą ir jį suvokia kaip nenusipėjimą, pavojingą, nepatikimą (Vaitekonienė, 2001), yra labiau nerimastingi, dažnai jaučia įtampą (Vorria, Wolkind, Rutter, Pickles, Hobsbaum, 1998; Hukkanen, Sourander, Bergroth, Piha, 1999, 1999 a; Žukauskienė, Leiputė, 2002; Samašonok, Žukauskienė, 2004), linkę dažniau užimti pasyvią gyvenimo poziciją (Braslauskienė, 2000), pasižymi atrenkamojo prierašumo žmonių deficitu (Smirnova, 1991, cit. pgl. Juodraitį, 2004), o taip pat neapgalvotu, provokuojančiu, agresyviu, konfliktišku elgesiu, tarpusavyje iškilusias problemas dažniausiai sprendžia fizine jėga, nesugeba laikytis visuomenėje priimtų elgesio normų ir taisyklių, priešinasi suaugusiųjų nurodymams, demonstratyviai jų neklauso (Vorria, Wolkind, Rutter, Pickles, Hobsbaum, 1998; Hukkanen, Sourander, Bergroth, Piha, 1999, 1999 a; Raslavičienė, Zaborskis, 2002; Žukauskienė, Leiputė, 2002; Samašonok, Žukauskienė, 2004), pasižymi žemu socialinio ir psichologinio adaptyvumo lygiu (Deltuvienė, 2002; Goštautas, Pakrošnis, Čepukienė, 2004; Гудонис, Самашонок, 2007) labiau, nei tai būdinga palankiomis sąlygomis ir šeimose gyvenantiems vaikams ir paaugliams. Minėtus problemų pasireiškimo skirtumus galima būtų paaiškinti skirtingų augimo sąlygų ir ankstyvos neigiamos patirties, įgytos augant šeimoje, buvimu (Tizard, Blatchford, Burke, Farquhar, Plewis, 1988; Braslauskienė, 2000, 2002; Прихожан, Толстых, 1990, 2005). Pasak B. Kairienės (2005, 2005 a), agresyvus, netinkamas

tėvų elgesys su vaikais trukdo realizuoti auklėjamąją, emocinę funkcijas, o taip pat tampa kliūtimi jų tolesnei visavertei psichosocialinei raidai.

Apibendrinus mokslinę literatūrą galima teigti, kad pirmoji vaiko socialinio ugdymo(si) institucija, įtvirtinanti pagrindines socialines normas, padedanti įgyti vertingą socialinę patirtį, yra šeima. Tačiau šeima kartais būna ne tas socialinis institutas, kuris užtikrina adaptyvaus elgesio formavimą(si) ir suteikia vaikui pilnavertes sąlygas socialiai vystytis. Ne kiekviena šeima gali užtikrinti sąlygas visavertei vaiko asmenybės sklaidai, išugdyti visuomenišką, socialią asmenybę, gebančią adaptyviai elgtis socialinėse situacijose. Nedarni šeima, netinkamas tėvų elgesys su vaiku, socialinis ir pedagoginis apleistumas, prosocialaus elgesio pavyzdžio trūkumas riboja galimybę įgyti svarbiausius socialinio gyvenimo įgūdžius, išmokti elgtis socialiai priimtinais būdais. Be to, fizinė prievarta, smurtas, naudojamas prieš vaiką, turi įtakos netinkamo elgesio modelio įsisavinimui ir perėmimui ir yra tiesiogiai susijęs su vaiko agresyvaus, socialiai nepriimtino elgesio formavimusi. Išgyvenęs tėvų priešišumą vaikas susikuria agresyvios ir priešiškos aplinkos sampratą, o tai ateityje nulemia nuolatinės grėsmės baimę bei skatina agresyvių gynybinių veiksmų taikymą bendravimo situacijose, tada jo tarpasmeniniai santykiai tampa komplikuoti. Kita vertus, vaiko atstūmimas ar ignoravimas šeimoje, priežiūros stoka ar jos nebuvimas, silpnas emocinis ryšys su tėvais, nesidomėjimas vaiko veikla ir interesais turi įtakos menkesniam jo savęs vertinimui, nepasitikėjimui savimi, nepilnavertiškumo, nereikalingumo, beviltiškumo jausmams, emociniam uždaramui, nesugebėjimui užmegzti ir išlaikyti artimų ryšių su kitais žmonėmis bei išreikšti savo jausmus. Visa tai sumažina sėkmingos socialinės adaptacijos galimybes, sąlygoja sąveikos su visuomene ribotumą.

Siekiant vaiką apsaugoti nuo neigiamų reiškinių ir suteikti tokią apsaugą ir globą, kurios reikia jo gerovei ir visaverčiam vystymuisi, neretai vaikas ir paauglys atskiriamas nuo šeimos ir apgyvendinamas globos namuose. Tačiau nukreipus vaiką į globos namus, nutraukiami emociniai ryšiai su jam artimiausiais žmonėmis – tėvais, kurie ypač svarbūs saugumo jausmo formavimuisi, socialinių ryšių plėtotei. Todėl įvertinus šeimos, kurioje įgyjami pirmieji ir svarbiausi socialinio gyvenimo įgūdžiai, bei artimų vaiko ir tėvų tarpusavio santykių svarbą vaiko psichosocialinei raidai, A. Juodraičio (2004) teigimu, valstybės skiriamas dėmesys šeimos institucijai turi būti viena iš prioritetinių sričių, kadangi šeimos narių tarpusavio sąveika daro įtaką ypač svarbioms determinuojančioms sistemoms: emocinei, reguliuojančiai emocijų interpretavimą, išraišką ir psichinės reprezentacijos sistemai, reguliuojančiai socialinį elgesį. Šią sąveiką, pasak mokslininko, net ir ypač kvalifikuotai organizuojant vaikų ugdymą globos namuose, užtikrinti būtų sudėtinga.

1.2.2. Bendraamžių grupės poveikis adaptyvaus elgesio formavimuisi

Teisiniai dokumentai numato pagrindinius principus ir vertybes (solidarumas, pagarba, supratimas ir kt.), kuriais turėtų būti vadovaujama ugdymo įstaigose. Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme konstatuojama, kad mokinys mokykloje turi teisę mokytis savitarpio pagarba grįstoje, psichologiškai ir fiziškai saugioje aplinkoje (LR švietimo įstatymas, 2003). Deja, ne visuomet pavyksta užtikrinti pagrindines vaiko žmogiškąsias teises į orumą, neliečiamumą;

beveik kiekvienoje klasėje yra atstumtųjų (Ivanauskienė, Jurkevičiūtė, 2005). Tuo tarpu tarpusavyo santykių su bendraamžiais svarba yra neabejotina asmenybės socialinei raidai, kurią akcentuoja daugelis edukologijos (Barkauskaitė, 1993, 2001; Juodaitytė, 2002) ir psichologijos (Jacikevičius, 1995; Suslavičius, 1995; Valickas, 1997; Žukauskienė, 2001) mokslininkų. M. Barkauskaitės (1993, 1999) teigimu, draugystė su bendraamžiais, tarpasmeninių santykių palaikymo su jais bei priklausymo bendraamžių grupei poreikis ypač svarbus tampa paauglystės metais. Pasak J. Vaitkevičiaus (1995), paauglys linkęs bendrauti, bendradarbiauti, siekia būti pastebėtas, pripažintas, lygiavertis tam tikros grupės narys. Nuo to, kaip paauglys patenkins bendravimo poreikį su bendraamžiais, priklausys jo tolesnės asmenybės formavimasis, jo ateities tikslai, pasaulėžiūra, vertybės (Liimetsas, 1969, cit. pgl. Barkauskaitė, 2001). Daugumos tyrėjų požiūriu, paauglio veikla grupės gyvenime turi didžiulę reikšmę socialinei raidai: palaikant draugiškus santykius su bendraamžiais, mokomasi spręsti socialines problemas bei konfliktines situacijas, išreikšti prieštaravimus ir nepasitenkinimą, užmegzti kontaktus ir juos išlaikyti (Krasnor, Rubin, 1983, cit. pgl. Shonk, Cicchetti, 2001), plečiasi socialinė patirtis, skatinamas socialinės kompetencijos augimas, sudaromos galimybės įgyti socialinių įgūdžių, suteikiamas saugumo jausmas naujose situacijose (Asher, Hymel, 1981; Asher, Wheeler, 1985; Dodge, Pettit, McClaskey, Brown, 1986; Dodge, Feldman, 1990; Valickas, 1998), formuojamos teigiamos savybės bei užkertamas kelias neigiamoms savybėms atsirasti ir vystytis (Barkauskaitė, 1993, 1999). Paauglys, jausdamasis grupės dalimi, gaudamas iš grupės narių emocinę paramą ir palaikymą, išgyvendamas bendrumo jausmą, jaučiasi svarbus, reikalingas, naudingas. Visa tai lemia paauglio pasitikėjimą savimi, savigarbos formavimąsi, leidžia išgyventi emocinio pasitenkinimo ir pastovumo jausmą. Taigi, artimų ryšių su bendraamžiais palaikymas papildo šeimos ir visuomenės informavimo priemonių poveikį (Vyšniauskytė Rimkienė, 2008) ir yra svarbus asmenybės adaptyvaus elgesio ugdymą(si) veikiantis veiksnys (Parker, Asher, 1987). Be to, yra atlikta tyrimų, rodančių, kad artima draugystė su bendraamžiais gali kompensuoti prierašumo su tėvais trūkumą (Dontas ir kt., cit. pgl. Durkin, 1995), todėl vaikams ir paaugliams, patyrusiems emocinių santykių trūkumą su tėvais, labai svarbu priklausyti grupei, būti jos nariu (Parker, Asher, 1987; Valickas, 1997).

Pastarąjį dešimtmetį mokslo darbuose pagrįstai keliamas klausimas, nuo ko priklauso santykių su bendraamžiais palaikymo kokybė. Atlikta nemažai tyrimų, įrodančių pritaipimo bendraamžių grupėje ir elgesio ryšį. Tyrėjų (Buswell, 1953, cit. pgl. Lupien, King, Meaney, McEwen, 2001; Dodge, Feldman, 1990; Samašonok, 2004; Samašonok, Žukauskienės, 2004) teigimu, adaptyviu elgesiu pasižymintys vaikai ir paaugliai, turintys daugiau socialinių įgūdžių, gebantys prisitaikyti prie grupės taisyklių ir jų laikytis, mažiau aplinkiniams keliantys savo elgesiu problemų, lengviau pritampa bendraamžių grupėje ir yra jų tarpe populiare sni. Be to, pritaipimą bendraamžių grupėje lemia paauglio aukštas socialinės kompetencijos lygis, socialinis aktyvumas, gebėjimas išlaikyti ilgalaikius santykius su bendraamžiais.

Siekiant atskleisti atstūmimo iš bendraamžių grupės problemos paplitimą bei jo priežastis, atliekama vis daugiau šios srities tyrimų (Stulpinas, 2002; Valiukevičiūtė, 2003). Daugelio mokslinių tyrimų rezultatai liudija, kad atstumtaisiais, neprisitaikiusiais prie aplinkos dažnai tampa tie vaikai ir paaugliai, kurie nesugeba sėkmingai integruotis į bendraamžių grupę arba

neįstengia išlikti psichologiškai nepažeidžiami priešiška nusiteikusiame ar socialiniame klasės (grupės) kolektyve. Moksliniais tyrimais įrodyta, kad dažniausiai pritaipimo prie bendraamžių grupės sunkumų turi augę nepalankiomis sąlygomis vaikai ir paaugliai, pasižymintys nepastovumu palaikydami santykius su bendraamžiais (Shonk, Cicchetti, 2001; Schultz, Izard, Ackerman, 2001), empatiškumo aplinkiniams trūkumu, nejautrumu (Cicchetti, Toth, Hennessy, 1993), socialinėse situacijose taikantys daugiau agresyvių bei mažiau socialiai kompetentingą elgesį, linkę pažeidinėti grupėje egzistuojančias normas ir taisykles, turintys mažiau žinių ir įgūdžių, kaip užmegzti ir išlaikyti ilgalaikius santykius (Thompson, 1990, cit. pgl. Shonk, Cicchetti, 2001; Asher, Hymel, 1981; Coie, Krehbirl, 1984; Dodge, Pettit, McClaskey, Brown, 1986; Dodge, Coie, 1987; Cairns, Cairns, Neckerman, Gest, Geriepy, 1988; Coie, Belding, Underwood, 1988; Dishion, 1990; Coie, Dodge, Kupersmidt, 1990; Dodge, Feldman, 1990; Žukauskienė, 1998, 1999; Samašonok, Žukauskienė, 2004; Samašonok, Gudonis, Žukauskienė, 2005) ir pasielgti vienoje ar kitoje bendravimo situacijoje (Dodge, Frame, 1982; Asher, Wheeler, 1985; Dodge, 1985; Wahler, Dumas, 1986; Cole, Carpentieri, 1990), vengiantys palaikyti santykius su kitais, atsiriboję (Asher, Coie, 1990, Coie, 1990). Visa tai mažina jų populiarumą bendraamžių grupėje, lemia blogesnę reputaciją bei prisitaikymo joje sunkumus (Bolger, Patterson ir kt., 1998, cit. pgl. Shonk, Cicchetti, 2001; Coie, Krehbiel, 1984; Coie, Dodge, Kupersmidt, 1990). Dažnai bendraamžiai vaikus ir paauglius iš nepalankių sąlygų apibūdina kaip impulsyvius, nedrausmingus, išdykusius, nesąžiningus, nemokančius bendrauti, laikytis taisyklių (Cillessen, Hartup, 1992, cit. pgl. Schultz, Izard, Ackerman, 2001), nesugebančius tinkamais būdais reaguoti į pastabas, ilgą laiką negalinčius išlaikyti pozityvių tarpasmeninių santykių ir draugystės, inicijuoti ir palaikyti pokalbį, linkusius atsiriboti nuo bendraamžių (Lupien, King, Meaney, McEwen, 2001; Shonk, Cicchetti, 2001). Taigi, nepriėmimas į bendraamžių grupę sietinas su vaiko ar paauglio neadaptiviu, konfliktišku, agresyviu elgesiu, destruktiniais veiksmais, nebrandžiu bendravimu, socialinių įgūdžių stoka, elgesio taisyklių ir normų pažeidimais, o taip pat užsisklendimu, socialinių situacijų vengimu.

Apie vaiko santykius su bendraamžiais galima spręsti pagal užimamą statusą grupėje. Sociometrinis statusas – tai pasirinkimų pagal tam tikrus įvairios veiklos sričių kriterijus skaičius, tenkantis vienam grupės (klasės) nariui (Barkauskaitė, 1996, 1999, 2001). Kiekvieno grupės nario užimama padėtis santykių sistemoje priklauso nuo to, kaip jį vertina kiti grupės nariai. Grupėje (klasėje) pasireiškiančias tarpusavio bendravimo formas galima suskirstyti į tris santykių sistemas:

- Dalykinius (oficialius, formalius).
- Asmeninius (emocinius).
- Humanistinius santykius (pastarieji atsiranda tik aukštą išsivystymo lygį pasiekusiose vieningose bendruomenėse) (Barkauskaitė, 2001).

Kai kurie mokslininkai (Coie, Dodge, Coppotelli, 1982; Coie, Krehbiel, 1984; Dodge, Coie, 1987; Coie, Dodge, Kupersmidt, 1990; Dodge, Feldman, 1990) atkreipia dėmesį į populiarumą tarp bendraamžių: populiarūs vaikai pasižymi prosocialiu elgesiu ir didesne socialine interakcija labiau nei atstumtieji ar izoliuoti vaikai, kurie skiriasi neadaptiviu elgesiu, silpnai

išvystytais socialiniais – kognityviniais gebėjimais, turi sunkumų užmegzdami santykius ir įsijungdami į grupės veiklą, klaidingai interpretuoja prosocialias sąveikas. J. D. Coie, K. A. Dodge, H. Coppotelli (1982) išskyrė 5 tipus:

- Populiarūs vaikai, kurie bendraamžių yra mėgstami ir palankiai vertinami.
- Atstumti vaikai, kurie bendraamžių nemėgstami, nepalankiai vertinami, yra žeminami, ignoruojami.
- Kontroversiški vaikai, kuriuos dalis bendraamžių vertina palankiai, juos priima į savo grupę, tačiau kita dalis vertina kaip destruktiviai besielgiančius.
- Izoliuoti vaikai, kurie bendraamžių dažnai nepastebimi.
- Vidutiniai vaikai, kurie bendraamžių pripažįstami, tačiau grupėje nesurenka daug teigiamų vertinimų.

J. D. Coie, K. A. Dodge, H. Coppotelli (1982), J. D. Coie (1990), J. D. Coie, K. A. Dodge, J. Kupersmidt (1990), K. A. Dodge, E. Feldman (1990), J. A. Hubbard, J. D. Coie (1994) teigimu, žemas sociometrinis statusas daro prielaidą apie vėlesniame amžiuje tikėtinas adaptacijos sunkumus naujose situacijose ir grupėse. Be to, mokslininkų požiūriu, kuo ankstyvesnėje amžiaus stadijoje prasideda vaiko atstūmimas, tuo labiau yra ribojamos galimybės įgyti svarbių socialinių gyvenimo įgūdžių bei tuo didesnė įvairių elgesio nukrypimų tikimybė vėlesniame amžiuje. Tyrimais nustatyta, kad socialinis atstūmimas jaunesniame amžiuje gali vėliau sukelti elgesio (Coie, Lochman, Terry, Hyman, 1992) ir emocinius (Rubin, Bream, Rose-Krasnor, 1991, cit. pgl. Valicką, 1997; Asher, Coie, 1990) sutrikimus, apriboti adaptyvaus elgesio formavimąsi (Parker, Asher, 1987; Valickas, 1998). Pasak mokslininkų, šios problemos yra susijusios priežastiniais ryšiais su negatyvios reputacijos tarp bendraamžių įgijimu, išstūmimu iš prosocialios grupės. Atstumti iš bendraamžių prosocialios grupės vaikai ir paaugliai yra ribojami palaikyti socialinius santykius su kitais ir kartu netenka tinkamo elgesio išmokymo šaltinio (Parker, Asher, 1987; Valickas, 1997, 1998). Be to, atstūmimas traumuoja vaiką ilgam laikui (Dodge ir kt., 1995, cit. pgl. Shonk, Cicchetti, 2001). Atstūmus vaiką ar paauglį iš bendraamžių grupės, psichologiniu lygmeniu pastebimi tokie jausmai kaip vienišumas, nereikalingumas (Asher, Wheeler, 1985), savęs nuvertinimas, identiteto krizės, kurie, laikui bėgant, neleidžia asmeniui keisti savo elgesio (Juodraitis, 2002), sudaro prielaidas formuotis neigiamoms savybėms (Barkauskaitė, 1993, 1999). Be to, pasak mokslininkės, atstumti vaikai ir paaugliai negali patenkinti bendravimo, saugumo, pripažinimo poreikio, o tai apsunkena psichosocialinę raidą. Dėl sutrikusių santykių su bendraamžiais problemiškesnis darosi atstumtųjų socialinės adaptacijos procesas, įsijungimas į visuomeninį gyvenimą, komplikuojasi socialiai pageidautinų, adaptyvaus elgesio formų priėmimas, artimų ryšių su kitais žmonėmis formavimasis (Valickas, 1997). Besijaučiąs atstumtu socialiai priimtinoje grupėje, vaikas ar paauglys ima vengti mokyklos, nedalyvauja klasės gyvenime. Psichologinė izoliacija ir bendraamžių atstūmimas skatina vaiką ar paauglį ieškoti pripažinimo ir savęs įtvirtinimo kitoje, dažniausiai neformalioje, grupėje, kurioje jis galėtų susilaukti pritarimo ir palaikymo (Spergel, 1995; Barkauskaitė, 2007). Kadangi atstumtasis, palyginus su neatstumtu, turi mažiau socialinio pasirinkimo galimybių, tai jis rečiau patenka į prosocialią, tarpusavio santykius skatinančią sąveiką ir dažniausiai patenka į tokių pat atstumtųjų grupę ir dažniau daly-

vauja vykstant destruktiniam tarpusavio bendravimui (Coie, 1990). Ryšių su prosocialia grupe nutrūkimas yra viena iš priežasčių, kuri dažniausiai verčia paauglius jungtis į asocialaus kryptingumo grupes (Barkauskaitė, 1993; Juodraitis, 2002, 2002 a). Taip palaiapsniui nutraukiami pozityvūs ryšiai su prosocialios grupės nariais ir išitraukiama į tokią grupę (dažniausiai asocialaus kryptingumo), kuri turi atitinkamas elgesio normas, vertybių sistemą ir interesus (Valickas, 1997). Tai dar labiau apriboja adaptyvaus elgesio perėmimo pavyzdžius, ir tai savo ruožtu dar labiau sumažina adaptacijos galimybes ateityje (Goodman, 1999). Neformali grupė tampa savotišku kompensaciniu prosocialioje aplinkoje patirtų nesėkmių mechanizmu ir psichologinio komforto garantu. Prievarta ir agresija asocialioje grupėje yra esminiai elementai, reguliuojantys grupės narių tarpusavio sąveiką (Dishion, 1990; Spergel, 1995), todėl, būnant šioje grupėje, apribotas adaptyvaus, visuomenėje priimtino elgesio įgijimas ir plėtotė.

Publikuotuose darbuose gana išsamiai nagrinėjami mokymosi pažangumo ir užimamo statuso grupėje ryšiai. Mokslinių tyrimų rezultatai rodo, kad bendraamžių pripažinimas, palanki klasės atmosfera sąlygoja mokinių mokymosi motyvaciją (Barkauskaitė, 1996; Rupšienė, 2004; Jacikevičienė, Rupšienė, Liseckienė, 2006). M. Barkauskaitės (1996) teigimu, paauglio padėtis asmeninių santykių sistemoje nulemia jo mokymosi aktyvumą, interesų pobūdį. Tai patvirtina ir kiti tyrimai, rodantys, kad aukštą statusą užimantiems paaugliams būdingi geresni pasiekimai moksle, tuo tarpu mokymosi nesėkmės ir žemi mokymosi rodikliai yra susiję su negatyviu statusu, atstūmimu iš bendraamžių grupės (Barkauskaitė, 1996, 1999; Samašonok, 2004; Vyšniauskytė Rimkienė, Kardelis, 2004; Samašonok, Gudonis, Žukauskienė, 2005). Remiantis šiais rezultatais, galima manyti, kad žemas mokinio pažangumas tampa jo atstūmimo priežastimi. Kita vertus, žemas pažangumas gali būti atstumtumo (užimamo žemo statuso tarpasmeninių santykių sistemoje) rezultatas (Barkauskaitė, 1996). Todėl, pasak mokslininkės, sunku vienareikšmiškai teigti, jog užimamas statusas klasėje gali būti nepažangumo priežastis, o gal pasekmė.

Mokslininkai (Block, 1980; Grolnick, Ryan, 1989; Harter, 1998; Cicchetti, 1992, cit. pgl. Shonk, Cicchetti, 2001; Rupšienė, 2002), tiriantys mokymosi sunkumų priežastis, atkreipia dėmesį į vaiko mokymosi įgūdžių formavimąsi ankstyvojoje vaikystėje. Pabrėžiamas šeimos vaidmuo (tėvų, brolių ar seserų požiūris į mokymąsi, specifinės šeimos ypatybės ir gabumai, mokymosi sąlygų sudarymas), kuomet vaiko susitapatinimas su pozityviu tėvų modeliu yra svarbus jo mokymosi motyvacijai, tuo tarpu identifikacijos nebuvimas arba identifikacija su neigiamu modeliu, nepalankios augimo sąlygos, tėvų skyrybos ar atskyrimas nuo šeimos didina nesėkmės mokymosi procese riziką, lemia žemą pažintinį aktyvumą (Block, 1980; Grolnick, Ryan, 1989, cit. pgl. Shonk, Cicchetti, 2001), sąlygoja atsilikimą moksle ir mokymosi sunkumus (Glasser, 1991, cit. pgl. Butkienė, Kepalaitė, 1996), žemą mokymosi aspiracijų lygį (Hollin, 1992, cit. pgl. Valicką, 1997; Dereškevičius, 1976; Čepas, 1984; Dereškevičius, Rimkevičienė, Targamadžė, 2000). O. Leiputės, K. Kardelio (2002), K. Kardelio, L. Kardelienės (2007) duomenys rodo, kad globos namuose gyvenantys paaugliai pasižymi žema mokymosi motyvacija, nenori mokytis. Be to, remiantis mokytojų požiūriu, nepalankios gyvenimo sąlygos šeimoje (skurdas, girtuokliavimas, smurtavimas ir kt.) lemia vaiko deprivaciją, kuri pasireiškia tokiomis formomis, kaip mokyklos nelankymas, nepalankus požiūris į

mokymąsi (Kardelienė, Kardelis, 2004). Vadinasi, galima manyti, kad ir dėl ugdymosi socialiniu požiūriu disfunkcinėse šeimose, ir dėl kognityvinių galimybių ribotumo šiems vaikams ir paaugliams sunku siekti mokymosi sėkmės; jiems būdingi žemi mokymosi pasiekimai, prastesnis darbo atlikimas, silpnas domėjimasis aplinka, žinių ir patirties stoka, pasyvumas atliekant užduotis, todėl dauguma jų mokosi pagal specialias programas, paliekami kartoti kursai, perkeliama į kitas mokyklas ar pašalinami iš mokyklos, sulaukę tinkamo amžiaus (Valickas, 1997). Pasak mokslininko, dažna mokyklų kaita, „atvykimo – išvykimo“ procesas, pastovumo trūkumas apsunkina šių vaikų ir paauglių adaptaciją mokykloje, turi įtakos stipriau pasireikšti elgesio problemoms: valkatauti, vagiliauti, bėgti iš pamokų ar nelankyti mokyklos. Tai gi nesėkmės moksluose yra susiję su tinkamų sąlygų šeimoje nebuvimu (Barkauskaitė, Gaigalienė, Indrašienė, Rimkevičienė, Guoba, 2005), moksleivių socialiniu – ekonominiu statusu, o taip pat silpnais vaiko ryšiais su bendraamžiais ir mokytojais (Barkauskaitė, Gaigalienė, Indrašienė, Rimkevičienė, 2004). Visa tai padidina mokyklos nelankymo tikimybę. Juo labiau, kad aplinkiniai (mokytojai) nepakankamai efektyviai padeda šiems moksleiviams įveikti mokymosi sunkumus, nesuteikia pagalbos mokantis (Barkauskaitė, Rodzevičiūtė, 2004).

Aptariant globos namų auklėtinių diskriminacijos uždraudimo principą (Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija, 1995) ir jo įgyvendinimo galimybių problematiką, V. Justickio, E. Ramanauskaitės (2006) teigimu, šie vaikai ir paaugliai atsiduria didesnėje rizikos zonoje patirti diskriminaciją visuomenėje, ypač mokykloje, dėl jų socialinio statuso, kilmės iš asocialios šeimos ir dėl to, kad jie gyvena globos namuose. Gilinantis į nepalankiomis sąlygomis, taip pat ir globos namuose gyvenantiems vaikams ir paaugliams kylančius bendravimo su bendraamžiais sunkumus, išryškėja, kad jie jau nuo ankstyvosios vaikystės patiria įvairių psichologinio atstūmimo formų. Pradėjęs lankyti mokyklą, tokie vaikai dažnai patiria bendraamžių priešišumą, dažniau išgirsta neigiamų įvertinimų iš aplinkinių, neigiamų epitetų kaip „etikėtės“ formą (Valickas, 1997; Rupšienė, 2000; Kardelis, Kardelienė, 2007). Neretai šių vaikų ir paauglių santykiai su bendraamžiais būna įtempti, jie dažnai įžeidinėjami, pravardžiuojami, prie jų priekabiaujama, yra ignoruojami ar net visiškai jų vengiama (Алемаскин, 1978; Горшкова, 1978, cit. pgl. Valicką, 1997; Coie, Dodge, Kupersmidt, 1990; Dodge, Feldman, 1990), dažnai tampa klasės aukomis, kurių bendraklasiai nelinkę ginti (Valiukevičiūtė, 2003).

Mokykloje, kaip žinia, vyrauja stipriai išreikšta vertinamoji aplinka: kiekvieną dieną vertinami mokinių laimėjimai bei poelgiai, jų savybės ar žinios lyginamos su kitų mokinių savybėmis ar žiniomis. Kai kurie mokslininkai (Титова, 1989, cit. pgl. Leliūgienę, 2003) nurodo, kad nepalankiomis sąlygomis ar globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių atžvilgiu mokytojai dažniau taiko neigiamo poveikio priemones, pastabas, neigiamus žinių, poelgių ar asmenybės savybių vertinimus negu pozityvius paskatinimus, todėl, pasak L. Kardelienės, K. Kardelio (2004), mažėja šių moksleivių savigarba. Kiti tyrimai rodo, kad mokytojai mažai domisi socialiai ir pedagogiškai apleistų vaikų gyvenimu už mokyklos ribų, susiklosčiusiais santykiais su tėvais ar globos namų auklėtojais, su bendraamžiais, ir nežino, ką jie veikia už mokyklos ribų, su kuo draugauja, kaip leidžia laisvalaikį, nesidomi jų talentais, neįtraukia šių mokinių į jiems reikšmingas veiklos sritis (arba atlieka tai formaliai), nepasitiki jų galimybė-

mis, nepastebi teigiamų savybių ir dažnai atvirai demonstruoja savo neigiamą požiūrį ir antipatiją jų atžvilgiu (Деева, Деев, 1981), mažai kreipia dėmesį į šių moksleivių vidinių galių plėtrą bei jų emocinės būsenos gerinimą (Kardelienė, Kardelis, 2004). Be to, pamokose neaktyvinamas globos namų auklėtinių savęs pažinimas, bendravimo ir bendradarbiavimo, savęs ir savo veiklos įsivertinimo gebėjimų ugdymas (Samašonok, Gudonis, 2007; Гудонис, Самашонок, Каминскайте, 2008). Pastarųjų tyrimų rezultatai parodė, kad globos namuose gyvenantys paaugliai mokykloje turi mažiau galimybių laisvai pasirinkti jiems norimą veiklą, išbandyti savo jėgas įvairiose veiklos srityse, analizuoti bendravimo situacijas, rečiau nei šeimose gyvenantys bendraamžiai, gali dalyvauti mokyklos valdymo procese. Negatyvus aplinkinių požiūris į globos namuose gyvenančius vaikus ir paauglius bei atitinkamas elgesys su jais gali būti vienas iš adaptyvaus elgesio ugdymo(si) trikdžių, gali tapti kliūtimi savo vertei pajusti, domėtis aplinka ir neretai suformuoja socialinės izoliacijos situacijas, sąlygoja atsiribojimą nuo aplinkinių (Grolnic, Kurowsky, 1999), lemia dar didesnę emocinį uždaramą (Rosenberg, Schooler, Schoenbach, 1989), susiaurina perspektyvas ir sumažina aktyvumą (Bulotaitė, 1995). G. Merkio, J. Ruškaus, A. Juodraičio (2002) teigimu, vyraujant neigiamoms aplinkinių nuostatoms šių vaikų ir paauglių atžvilgiu, jog šie, atėję iš nenusisekusių šeimų (tėvai girtuokliavo, asocialiai elgėsi), taip pat bus linkę pažeidinėti teisės normas, turės prastus socialinius įgūdžius, bus agresyvūs, nepaklusnūs, nepatikimi, neatsakingi už savo elgesį, globotiniai šias nuostatas neretai priima ir, jomis remdamiesi, pradeda atitinkamai elgtis. Taigi, dirbant su globos namuose gyvenančiais vaikais ir paaugliais, pasak mokslininkų, neretai konstruojamos pesimizmu ir nusivylimu persmelktos ugdymo(si) sąveikos. Remiantis šiuo faktu, galima manyti, jog globos namų auklėtiniams kylančios socialinės problemos, sunkumai prisitaikant visuomeniniame gyvenime ne vien tik nuo jų priklauso, bet ir nuo aplinkinių žmonių subjektyvaus požiūrio, įsitikinimų, vertinimų bei to požiūrio sąlygojamo elgesio su jais. Negatyvus aplinkinių požiūris į globos namų auklėtinius, nepasitikėjimas jais užkerta kelią jų sėkmingam socialiniam prisitaikymui visuomeniniame gyvenime. Todėl, žinant, kad tarp aplinkinių veiksmų ir rezultatų yra ryšys (Berger, Luckmann, 1999), svarbu neakcentuoti jų išskirtinės padėties, būtina keisti bendravimo su jais kultūrą (pagarba vaiko interesams, nuomonei, nediskriminacija dėl socialinės padėties ir kt.). Svarbu keisti visuomenės požiūrį į globos namų auklėtinius, juos priimti ne kaip kitokius, o sieti su teigiamai vertinamais dalykais, išmokti būti su jais, ieškant galimybių, užtikrinančių visapusį socialinį prisitaikymą, kurti vienodas sąlygas visiems dalyvauti veikloje, kur būtų realizuojami jų sugebėjimai. Kita vertus, globos namų auklėtiniams, neretai patiriantiems priešišką nusistatymą iš aplinkinių, svarbu formuoti suvokimą apie pozityvias puses, skatinti suvokti savąją vertę, mokyti nugalėti sunkumus. Nuo to, kaip globotinis gebės įvertinti situaciją ir suvokti save joje, palaikys santykius su aplinkiniais ir išsaugos savo požiūrį, labai priklausys jo socialinis statusas grupėje. Be to, pripažįstant bendraamžių įtaką paauglio asmenybės socialinei raidai bei socialinio gyvenimo įgūdžių įgytumui, socialinių ryšių diapazono plėtotė, skatinimas globos namų auklėtinius įsitraukti į bendrą veiklą su skirtingą patirtį turinčiais bendraamžiais įgyja ypatingą reikšmę globotinių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) procese.

Remiantis aptartų tyrimų rezultatais, galima teigti, kad mokymo institucijose ne visada vyrauja tinkama socialinė – psichologinė atmosfera, kurianti sąlygas formuoti adaptyviam elgesiui, įgyti svarbių socialinio gyvenimo įgūdžių. Aptartų mokslinių tyrimų rezultatų pagrindu galima teigti, kad globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) sudėtingumą lemia jų nepriėmimas į bendraamžių grupę, o taip pat negatyvus aplinkinių požiūris ir vertinimai globos namų auklėtinių atžvilgiu.

1.2.3. Globos namuose funkcionuojantys veiksniai, apsunkinantys auklėtinių adaptyvaus elgesio ugdymą(si)

Kaip vieną iš svarbiausių tėvų globos netekusių vaikų ir paauglių adaptacijos procesus reguliuojančių institucinio ugdymo sistemos grandžių, turinčių neabejotiną reikšmę asmens socializacijos raidoje, A. Juodraitis (2004) išskiria globos įstaigą (namus). Vaikų globos namai – tai socialinių paslaugų įstaiga, teikianti globos, ugdymo ir socialines paslaugas našlaičiams, be tėvų globos likusiems ar dėl susiklosčiusių aplinkybių negalintiems gyventi namuose vaikams, kuriems nustatyta laikinoji ar nuolatinė globa (Sveikatos apsaugos ministro įsakymo „Dėl Lietuvos higienos normos HN 124, 2004“, „Vaikų globos įstaigos. Bendrieji sveikatos saugos reikalavimai“ patvirtinimas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 45-1492).

Analizuojant globos namų auklėtinių situaciją Lietuvoje, matyti, jog į globos namus patenka vaikai ir paaugliai dėl įvairių priežasčių: abiejų ar vieno iš tėvų mirties, tėvų ligos, kai tėvams apribotos ar atimtos tėvystės teisės, dėl netinkamo auklėjimo, nepriežiūros, vartojamo smurto, kai tėvai patys atsisako savo vaikų, kai patenka į įkalinimo įstaigą (LR Vaiko globos įstatymas, 1998, LR Statistikos Metraštis, 2006). Kuomet tėvai (tėvas arba motina) neatlieka savo pareigos auklėti vaiką, daro jam žalingą įtaką savo amoraliu elgesiu, juo nesirūpina, naudoja fizinį ar psichologinį smurtą, kai nėra galimybės vaiko globoti šeimoje ir priežiūra bei teikiamos socialinės paslaugos namuose yra neefektyvios ir neužtikrina saugumo, normalių augimo bei vystymosi sąlygų ir kai vaikui šeimoje likti tampa nesaugu, jis apgyvendinamas vaikų globos namuose ir jam suteikiama globa (LR Civilinis kodeksas, 2001). Valstybė, ratifikavusi Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvenciją, remiantis įtvirtinta principine nuostata, kad nė vienas vaikas negali būti paliktas be globos ir priežiūros, įsipareigoja užtikrinti visapusišką paramą vaikui, dėl įvairių socialinių, ekonominių, moralinių priežasčių netekusiam tėvų globos (Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija, 1995). Įgyvendinant šią nuostatą, pastarąjį dešimtmetį vaiko globa tapo viena iš aktualiausių vaiko gerovės klausimų. Vaiko globa – tai valstybės teikiama kompleksinė paslauga vaikui ir jo šeimai, kuri negali užtikrinti vaikui globos. Lietuvos Respublikos Vaiko globos įstatyme suformuluota vaiko globos sąvoka apima likusio be tėvų globos vaiko patikėjimą fiziniam ar juridiniam asmeniui (šeimynai ar globos įstaigai), jo priežiūrą, auklėjimą, kitų jam tinkamų dvasiškai ir fiziškai augti sąlygų sudarymą ir palaikymą bei asmeninių ir turtinių teisių ir teisėtų interesų atstovavimą bei gynimą (LR Vaiko globos įstatymas, 1998). Vaiko globą reglamentuojančiuose teisės aktuose ir teisiniuose dokumentuose numatomi pagrindiniai principai bei vertybės, kuriomis būtų vadovaujamasi įgyvendinant vaiko globą. Šiuose dokumentuose pabrėžiama, kad valstybine globa siekiama

užtikrinti tėvų globos netekusio vaiko auklėjimą ir priežiūrą, skatinti jo psichinę bei socialinę brandą, rengti savarankiškam gyvenimui ir integracijai visuomenėje, sukuriant saugią, artimiausią natūraliai šeimai, aplinką, atitinkančią jo amžių, sveikatą ir brandą (LR Vaiko globos įstatymas, 1998; Vaiko globos organizavimo nuostatai, 1998; LR Civilinis kodeksas, 2001; LR nutarimas „Dėl Vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijos patvirtinimo“, 2003; Šeimos teisė. Vaiko teisių apsauga, 2003). Pasak L. Radzevičienės (2003), vyriausybei priimant vis daugiau nutarimų ir įstatymų vaiko globos ir ugdymo klausimais, atsiranda galimybių spręsti daugelį aktualių klausimų vaikų globos namuose.

Aptariant Lietuvos vaiko globos formavimosi sistemą, matyti, kad ji savo struktūra, ugdymo sistema bei vertybėmis įvairiais laikotarpiais buvo skirtinga ir vaiko globa buvo nevienodai suprantama ir teikiama. Lietuvoje iki Nepriklausomybės atkūrimo prioritetas buvo teikiamas vaiko auklėjimui ir mokymui mokyklose-internatuose, orientuojantis į vaiko priežiūrą, didaktiką atsiejant nuo socialinio konteksto. Devintojo dešimtmečio viduryje požiūris į vaiko globą ėmė keistis. Demokratijos kontekste į globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių socializacijos problemas pradėta žvelgti platesniu, socioeducacinių ir politinių funkcijų kontekste. Išryškėjo esminiai pokyčiai pozityviaja linkme globos namų auklėtinių integracijos į visuomenę ir ugdymo srityse. Vis daugiau tėvų globos netekusių vaikų ir paauglių apgyvendinami savivaldybių įkurtuose globos namuose, esančiuose arčiau vaikų tėvų (Kvieskienė, 2001). Be to, keičiasi valstybinių vaikų globos ir ugdymo įstaigų nusistovėjusios auklėjimo bei vidaus tvarkos nuostatos, vis dažniau taikomas brolių ir seserų neišskyrimo principas, vaikai apgyvendinami šeimynomis, kuriose gyvena įvairaus amžiaus vaikai pagal giminystės ryšius. Namų aplinką primenančiomis sąlygomis gyvenančioms šeimynoms skiriamos patalpos (poilsio kambarys, miegamieji, vonia, tualetas bei virtuvėlė), kuriomis naudojasi tik šeimynos nariai. Taip pat vis daugiau dėmesio kreipiami į globos namų auklėtinių sąveikos su aplinka problemą. Remiantis socialinės integracijos paradigma, kuri akcentuoja realius socialinius kontaktus su bendruomenės nariais ir dalyvavimą socialiniame gyvenime, iškeliamos globotinių įtraukimo į bendruomenę būtinumo, integracijos į bendrojo lavinimo mokyklas idėjos: atsakoma internatinių mokyklų, globos namų auklėtiniai integruojami į bendrojo lavinimo mokyklas (Barkauskaitė, Kvieskienė, 1999). Susiklostęs globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių socialinės integracijos į visuomenę modelis siejamas su socialiniu ir asmenybinu ugdymo aspektu, taip siekiant pagerinti pastarųjų sąveiką su socialine aplinka, skatinant socialinių ryšių plėtotę. Be to, keliama idėja sukurti tokias sąlygas, kurioms esant globos namų auklėtiniai įgytų būtiną socialinę patirtį, išmoktų sąveikauti su socialine aplinka ir galėtų sėkmingai integruotis į visuomenę. Kita vertus, vadovaujantis šiuolaikiniu požiūriu, aki-vaizdžia tiesa yra tapusi idėja, kad vaikai turi augti šeimoje, nes nė viena įtaiga negali pakeisti šeimyninės aplinkos. Ši tendencija grindžiama nuostata, kad jeigu vaikas dėl kurių nors priežasčių negali gyventi biologinėje šeimoje, tai privalu pasirūpinti, kad jis būtų globojamas kuo artimesnėje šeimai aplinkoje – pas giminaičius, tėvius, globėjus ar šeimynoje, kurią G. Kvieskienė (2003) apibūdina kaip unikalią Europos patirties atžvilgiu vaikų globos instituciją, kurioje siekiama sukurti šeimyninę aplinką, labiausiai atitinkančią vaikų psichologinius bei socialinius poreikius. Vis dėlto, nepaisant aptartų poslinkių pozityviaja linkme, daugumos

mokslininkų (Merkio, Ruškaus, Juodraičio, 2002; Juodraičio, 2004; Snieškienės, Bumblauskaitės, 2005) požiūriu, globos namų veiklos turinys ir filosofija keičiasi nežymiai. Šiose įstaigose vis dar menkos sąlygos įgyti vaikams ne tik socialinių, bet ir buitinių įgūdžių, kokybiškai plėtoti socialinius ryšius už globos namų ribų ir socialiai funkcionuoti visuomeniniame gyvenime.

Vaikų globos namų tyrimai įvairiose šalyse parodė, kad tokiose įstaigose yra labai sunku užtikrinti vaiko gerovę ir visavertį vystymąsi. Dauguma pedagogų, psichologų ir kitų sričių mokslininkų, tyrinėjusių globos namų auklėtinių asmenybės formavimosi ir elgesio ypatumus, teigia, kad šių vaikų ir paauglių adaptyvaus elgesio ugdymą(si) labai komplikuoja augimo sąlygos globos namuose. Viena vertus, nukreipus vaiką ar paauglį valstybinei globai, siekiama jį atskirti nuo destruktivios socialinės aplinkos ir užtikrinti jo ugdymą bei sveikatos priežiūrą, pamatinių poreikių tenkinimą, tinkamas psichosocialinės raidos sąlygas. Tačiau gyvenimu neretai atliekama tik apsauga nuo smurto, prievartos, nepriežiūros, moralinio bei fizinio žalojimo, elgetavimo, valkatavimo, prostitucijos ir panašių negatyvių reiškinių funkcija (Bačienė, 1997) ir tik iš dalies išsprendžiama didelė problema (Juodraitis, 2004). Daugumos mokslininkų (Tizard, Cooperman, Joseph, Tizard, 1972; Tizard, Rees, 1975; Tizard, Blatchford, Burke, Farquhar, Plewis, 1988; Braslauskienės, 2000; Лангмейер, Матейчек, 1984; Галагузова, Мещерякова, Царегородцева, 1990; Лисина, 1990; Выловская, 1996; Шахманова, 2005) tyrimai atskleidė neigiamus padarinius tolimesniam vaiko vystymuisi bei adaptacijos sunkumams vėlesniais raidos periodais, kurie atsiranda atskyrus (ypač ankstyvajame amžiuje) vaiką nuo šeimos ir apgyvendinus jį globos namuose. Kai kurių mokslininkų požiūriu, gyvenimas globos namuose, kuomet motinos auklėjimo mokykla yra pakeičiama institucine įstaiga, vaiko ar paauglio asmenybės raidai suteikia specifinių bruožų bei neretai būna socialinio nebrandumo priežastimi (Leliūgienė, 2003; Kovalenkoviėnė, Leliūgienė, 2005). Atidavus vaiką valstybinei globai, socialiniai bei emociniai ryšiai su tėvais dažniausiai nutrūksta ir praktiškai niekuo nepakeičiami. Augant globos namuose, neturint artimo žmogaus, kuriuo galėtų pasitikėti ir realios galimybės prisirišti prie vieno asmens, sutrinka auklėtinio bazinis pasitikėjimo pasauliu jausmo formavimasis, jis praranda saugumo, pasitikėjimo savimi, suaugusiais bei aplinka jausmą (Radzevičienė, 2000; Braslauskienė, 2002; Выловская, 1996; Ослон, 2001; Ярославцева, 2002), todėl jis dažnai yra atsargus, įtarus, nepalankus kitiems žmonėms. Naujausi tyrimai taip pat patvirtina tam tikrų gyvenimo globos namuose ypatumų (globėjų nebuvimo, saugumo globos namuose neužtikrinimo ir kt.) sąsajas su auklėtinių psichologinio – socialinio funkcionavimo sunkumais (Čepukienė, Pakrošnis, 2008). Mokslininkai nustatė, kad saugumo globos namuose neužtikrinimas yra svarbus veiksnys, leidžiantis prognozuoti globotinių neadaptyvus elgesio pasireiškimą ir siejasi su sunkumais psichologinio – socialinio funkcionavimo srityse, atspindinčiose elgesį (konfliktus su suaugusiais, prisitaikymo sunkumus mokykloje, socialinį nusišalinimą).

Be abejonės, vaiko socialinės raidos situacija daug priklauso nuo globos namuose esančios atmosferos, vaikų ir suaugusiųjų tarpusavio santykių. Labiausiai veiksmingi yra tarpusavio santykiai, grindžiami konstruktyvia sąveika, kuriai esant asmuo jaučiasi laisvai, yra atviras išsakdamas savo mintis, norus, nerimą, baimes, jaučiasi saugus, mylimas. Tai lemia vai-

ko savigarbą, pasitikėjimą savimi ir kitais, skatina jo savarankiškumą, aktyvumą. Kaip rodo J. Sivec (2005) (cit. pgl. Čepukienė, Pakrosnė, 2008) tyrimas, dauguma globos namų darbuotojų mano, kad gerų tarpusavio santykių kūrimas, auklėtinio gerbimas ir pasitikėjimais juo, rūpinimasis vaiko sveikata ir saugumu yra vieni iš esminių globos namų pedagoginių funkcijų. Vis dėlto globos namuose santykių tarp vaikų ir personalo, grindžiamų konstrukcine sąveika, pasigendama: auklėtinių – suaugusių bendravimą dažnai reguliuoja institucinė rutina (Pringle 1986), auklėtiniai retai linkę užmegzti ir palaikyti artimus ryšius su globos namų darbuotojais, yra silpnai skatinami bendrauti, o pačių auklėtinių dedamos pastangos bendrauti su suaugusiais dažniausiai ignoruojamos, į tas pastangas reaguojama nurodymais ar suteikiant būtiniausią pagalbą (Tizard, Cooperman, Joseph, Tizard, 1972; Tizard, Tizard, 1974; Tizard, Rees, 1975; Tizard, Blatchford, Burke, Farquhar, Plewis, 1988). Dėsninga, kad toks bendravimo modelis turi neigiamos įtakos kognityvinei ir psichosocialinei auklėtinių raidai, neadaptyvoms atribucijoms susiformuoti (Žukauskienė, 1998), skurdina jų emocijas, ugdo socialinį abejingumą, lemia žemą socialinę brandą ir nepasirengimą užmegzti adekvačius ir pozityvius socialinius ryšius (Tizard, Cooperman, Joseph, Tizard, 1972; Tizard, Tizard, 1974). Be to, visaverčio bendravimo su suaugusiais trūkumas, dažnai taikomos neefektyvios auklėjimo priemonės veda į tai, kad neišsiugdo globos namų auklėtinių pasitikėjimo savimi ir kitais jausmas, atsiranda baimė atsiverti, išsakyti savo išgyvenimus. Aptariant suaugusiųjų ir auklėtinių tarpusavio santykius, atkreiptinas dėmesys į R. Braslauskienės (2000) nustatytus tėvų globos netekusių vaikų ir paauglių ugdymo pedagoginius ypatumus. Mokslininkės teigimu, konfliktiškumą, melavimą, necenzūrinę auklėtinių kalbą neretai lemia formalūs, abejingi, šalti globos namų darbuotojų ir globotinių tarpusavio santykiai; nedrausmingumą, išūlumą – ugdytojų abejingumas, objektyvumo stoka koreguojant ugdytinių elgesį ir nepagrįstas skubotumas priimanč sprendimus; nepagarba suaugusiems iššaukiama nemotyvuotais reikalavimais auklėtiniams, perdėtomis suaugusiųjų ambicijomis, noru valdyti, pabrėžti savo statuso galią, reikalaujant besąlygiško ugdytinių paklusnumo. Kitų mokslininkų (Čepukienės, Pakrosnė, 2008) tyrimai rodo, kad netinkamos suaugusių reakcijos į auklėtinius (paauglius) skatina jų neadaptyvų elgesį ir konfliktiškumo formavimąsi, lemia didesnius mokymosi ir prisitaikymo mokykloje sunkumus. Pasak A. Juodraičio (2004), V. Čepukienės, R. Pakrosnė (2008), ne visada globos namų darbuotojų su ugdytiniais elgesys būna tinkamas: auklėtojai nelinkę vadovautis pozityviu požiūriu, retai skatina auklėtinius tinkamai elgtis ir dažniau neigiamai vertina, įžeidinėja, žemina juos, neieško konstruktyvių sprendimo būdų, dažniau pastebi jų netinkamą elgesį, akcentuoja klaidas, o ne pasiekimus. Tai sudaro sąlygas formuoti neigiamoms globos namų auklėtinių asmenybės savybėms: uždaramui, pasyvumui, neryžtingumui, nevisavertiškumui, priešiškumui kitų žmonių atžvilgiu.

Augantiems globos namuose vaikams ir paaugliams neretai apribojamas socialinių vaidmenų modelių ir visuomenės struktūros bei jos tarpusavio santykių pažinimas, ne visada globotiniai turi gyvenimo modelio pavyzdį, stabilią tradicijų ir vertybių sistemą (Snieskienė, Bumblauskaitė, 2005). Mokslininkės, remdamosis A. Kadushin (1988), teigia, kad globos namų auklėtiniai tarsi fiziškai atskiriami nuo visuomenės. Pasak R. Braslauskienės (2000), globos namuose (sąlyginai uždaroje erdvėje) augantys vaikai ir paaugliai neturi galimybių iki

galo suvokti tikro, atviro gyvenimo vaizdo, todėl jiems yra sunku planuoti savo ateitį, o išorinis pasaulis ir neužtikrinta ateitis kelia baimę ir nerimą. Kitų tyrėjų požiūriu, gyvenant „uždar“ tipo mokymo ir auklėjimo įstaigose, sumažėja galimybės palaikyti ryšius su visuomene ir joje vykstančiais procesais, apribojami visaverčiai socialiniai ryšiai (Kadushin, Martin, 1980; Merkys, Ruškus, Juodraitis, 2002; Кондратьев, 2003), todėl auklėtiniams neretai formuojasi izoliuotas asmenybės tipas (Алифанов, 1992, cit. pgl. Juodraitį, 2004). Mokslininkų teigimu, gyvenimas vienodomis sąlygomis, auklėtinių socialinių kontaktų susiaurinimas, realaus gyvenimo įvaizdžio trūkumas komplikuoja auklėtinių adaptacinio potencialo vystymąsi ir sėkmingos adaptacijos perspektyvas. Be to, neužtikrinus reikiamo išorinio stimuliavimo, prasideda socialinių įgūdžių ir emocinės ekspresijos atsilikimas (Dennis, 1973, cit. pgl. Juodraitį, 2004).

Kai kurie mokslininkai globos namus apibrėžia kaip taisykles diktuojantį mechanizmą (Snieskienė, Bumblauskaitė, 2005) ir išskiria vieną iš globos namuose egzistuojančių problemų – dehumanizavimą, kai žmogus priverstas gyventi grupėje kartu su kitais žmonėmis, kurių jis nepasirinko, priverstas bendrauti, nors tuo metu norėtų būti vienas, turi valgyti nustatytu laiku, nors nesijaučia alkanas, arba turi valgyti tai, ko nemėgsta, neturi savo kambario, o prireikus jį perkrausto, nors jis to nenori. R. Braslauskienės (2000), J. Kovalenkovičienės, I. Leliūgienės (2005) teigimu, gyvenimas didelėje vaikų bendruomenėje nepakankamai formuoja vaiko individualybę, savigarbos, saugumo jausmus. Valstybinė globa yra griežtai reglamentuota, vaikų veikla vyksta pagal globos namų taisykles ir programas, mažai individualizuota, nepakankamai dėmesio skiriama ugdymo procesui, socialinių įgūdžių formavimui, daugiau apsiribojama tik vaiko priežiūra, instrukcijų perdavimu ar fiziologinių poreikių (maisto, šilumos, miego) tenkinimu (Tizard, Blatchford, Burke, Farquhar, Plewis, 1988; Leliūgienė, 2003). Kitų tyrėjų (Braslauskienės, 2000) teigimu, globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių gyvenimas yra monotoniškas, auklėtiniams dažnai trūksta švenčių, pramogų, išvykų. Nepakankama laisvalaikio organizavimo ir užimtumo formų pasiūla bei įvairovė, formalus veiklos organizavimas pagal suaugusiųjų sudarytas programas apriboja galimybę globos namų auklėtiniams semtis patirties iš gyvenimo, stabdo jų savarankiškumą, domėjimąsi aplinka (Merkys, Ruškus, Juodraitis, 2002; Галагузова, Мещерякова, Царегородцева, 1990). Susidomėjimo gyvenimu intensyvumas priklauso nuo gyvenimo pozicijos, kurią užima žmogus (Ослон, 2001). Vaikai ir paaugliai iš globos namų dažnai užima pasyvią gyvenimo poziciją, nes tai nulemia suaugusiųjų nesugebėjimas besąlygiškai priimti auklėtinį, būtinybė nuolat prisitaikyti prie bendraamžių ar suaugusiųjų, nuolat su jais bendrauti. Be abejonės, pasyvi gyvenimo pozicija trikdo asmeninių gyvenimo vertybių, principų formavimąsi bei sudaro prielaidas priklausomybei nuo kitų atsirasti (Pileckaitė-Markovienė, 2004).

Taigi, globos namų vidaus ypatumai – socialinis mikroklimatas, suaugusiųjų tarpusavio santykiai su auklėtiniais, veiklos organizavimas – lemia globotinių adaptyvaus elgesio formavimąsi. Globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių adaptyvaus elgesio formavimasis yra apsunkintas susiklosčiusios juose edukacinės sistemos, kai šeimą pakeičia institucinė įstaiga, kurioje neretai vyksta vienpusiškas, formalus darbas su ugdytiniais, nesuteikiama galimybių jiems savarankiškai veikti, spręsti gyvenimiškas problemas, išbandyti įvairius vaidmenis, dalyvauti socialiniame gyvenime už globos namų ribų, o tai apriboja galimybę auklėtiniams

semtis patirties iš gyvenimo, apsunkina įgyti socialinio gyvenimo įgūdžius, nesudaro palankių sąlygų socialiai aktyvios asmenybės ugdymuisi bei raiškai. Be to, gyvenimas globos namuose iš esmės nereikalauja tokių asmenybės funkcijų vykdymo, būtinų realiame gyvenime (Прихожан, Толстых, 1990).

Įvertinus egzistuojančius neigiamus reiškinius, matyti, kad vaiko atskyrimas nuo šeimos ir apgyvendinimas globos namuose nėra vienas geriausių būdų opioms problemoms spręsti, kadangi, pasak (Čepukienės, Pakrosnio, 2008), net esant palankiausioms aplinkybėms globos namuose, yra būdingas nestabilumas ir laikinumas, o tai mažina globotinių optimalaus psichologinio ir socialinio funkcionavimo galimybes. Be abejonės, esama socialinė ir ekonominė padėtis Lietuvoje bei didėjantis tėvų globos netekusių vaikų ir paauglių skaičius sąlygoja globos namų neišvengiamumą ir neleidžia atsakyti jų paslaugų. Todėl esamai situacijai gerinti, būtina ieškoti naujų vaiko globos organizavimo formų, kurti naujas struktūras, siekti kokybės, teikiant socialines paslaugas globos namų auklėtiniams. Kad vaikas ar paauglys būtų apsaugotas nuo negatyvių reiškinių, nepakanka jį paimti iš šeimos ir patalpinti į globos namus. Prevencinė funkcija, įvertinus egzistuojančią problemą, turėtų vykti keliomis kryptimis. Pirmoji jų nukreipta į vaiką, kad jis galėtų augti saugioje aplinkoje, būtų prižiūrimas ir auklėjamas. Antroji kryptis – darbas su tėvais, tėvų elgesio korekcija, skatinanti tų aplinkybių, dėl kurių buvo vaikui skirta globa, minimizavimą ar visišką išnykimą (Kairienė, 2005). Taigi, svarbu ne tik suteikti vaikui ar paaugliui globą, tačiau ir aktyviai dirbti su jo tėvais, padėti įveikti jiems iškilusias problemas, kad vaikas būtų sugrąžintas į šeimą. Kita vertus, remiantis tyrimų išvadomis, rodančiomis, kad globėjų buvimas yra palankus veiksnys globotinių psichologiniam – socialiniam funkcionavimui (Čepukienė, Pakrosnis, 2008), globos sistemoje nemažai dėmesio turėtų būti skiriama programoms, padedančioms globotiniams užmegzti ir palaikyti ryšius su asmenimis, galinčiais jiems suteikti socialinę paramą už globos namų ribų.

Iš tyrimų rezultatų matyti, kad globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių neadaptavaus elgesio genezė gali sąlygoti įvairūs veiksniai, kaip antai nepalankios augimo sąlygos šeimoje. Neigiama ankstyva patirtis, aplinka, kurioje vyrauja netinkamo elgesio normos yra vieni iš adaptavaus elgesio ugdymo(si) trikdžių. Neadaptavus elgesys susijęs su buvusiais potyriais praeityje, vaikystėje neišmoktu visuotinai priimtiniu būdu spręsti problemas, negebėjimu adekvačiai elgtis konkrečiose kasdieninio gyvenimo situacijose, nepakankamu ar sutrikusiu aplinkos suvokimu. Kita vertus, globotinių psichosocialinių sunkumų paplitimą ir išreikštumą vertėtų sieti ne tik su ankstesniu traumuojančiu patyrimu, bet ir su nepalankiai susiklosčiusiomis aplinkybėmis globos namuose, skurdžiu bendravimu su ugdytiniais, ugdymo stoka. Tai patvirtina V. Čepukienės, R. Pakrosnio (2008) tyrimas, atskleidęs, kad ne tik globos namų auklėtinių ankstyvasis neigiamas patyrimas nulemia psichologinio – socialinio funkcionavimo sunkumus, bet ir gyvenimo globos namuose ypatumai. Šių išvadų pagrindu galima daryti prielaidą, kad keičiant kai kuriuos gyvenimo globos namuose aspektus, galima tikėtis geresnio auklėtinių psichologinio – socialinio funkcionavimo bei prisitaikymo. Todėl būtų tikslinga plačiau analizuoti gyvenimo globos namuose ypatumus, jų reikšmę ir korekcijos galimybes, siekiant globotinių geresnės adaptacijos.

Aptarti globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) trikdžiai, išskiriant socialinių institucijų (šeimos, globos namų, mokyklos) poveikį asmenybės adaptacijos raidai, pateikti faktai atskleidžia egzistuojančią problemą ir rodo būtinybę adekvačiai ir laiku įvertinti šių socialinių institucijų poveikio pasekmes bei skatina neatidėliotinai keisti susiklosčiusią situaciją.

1.3. Adaptyvaus elgesio ugdymo(si) ypatumai

Ypatinga visos visuomenės funkcija, pareiga, tiesiog neišvengiama būtinybė – jaunosios kartos ugdymas, kuris suprantamas kaip visuomeninis – socialinis reiškinys, būtinas visuomenės egzistencijai. Tai mokymas, įgūdžių bei gebėjimų lavinimas ir vertybinių nuostatų formavimas, perduodant jaunajai kartai visuomeninę – istorinę patirtį, siekiant išugdyti asmenybę, parengtą gyvenimui ir darbui (Rajeckas, 1996, 2004). Ugdomąją sąveiką determinuojančius veiksnius, principus bei mechanizmus savo darbuose nagrinėja B. Bitinas (1992, 1995), V. Aramavičiūtė (1998, 2005), M. Barkauskaitė (2001) ir daugelis kitų mokslininkų. V. Aramavičiūtė (1998) ugdymą apibūdina kaip dvipusį procesą, kur objektyvioji pusė – visa, kas daroma ugdymo tikslui pasiekti, ir subjektyvioji – daromo poveikio priėmimas. Pagrindinis ugdymo tikslas – sudaryti sąlygas įgyti patirties ir išminties, leidžiančios ugdytiniui deramai pasiruošti sparčiai kintančioms gyvenimo sąlygoms, brandinti supratimą, kad jis yra gebantis savarankiškai ir atsakingai kurti savo gyvenimą, skatinti ieškoti naujų būdų problemoms spręsti, priimti išmintingus sprendimus dėl savo ateities, be baimės sutikti vis naujus gyvenimo iššūkius, padėti ugdytiniui maksimaliai išskleisti individualias kūrybines galias ir gebėjimus (Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos Bendrosios programos, 1997). Tiek Lietuvos švietimo dokumentuose, tiek mokslininkų (Bitino, 1992, 1995; Šventicko, 1996; Aramavičiūtės, 1998; Barkauskaitės, 1998) idėjose ugdymo tikslai sietini su kuo visapusiškesne žmogaus fizinių, psichinių ir dvasinių galių plėtotės laidavimu, sąlygų atsiskleisti ugdytinio individualybei sudarymu, paruošimu sėkmingam gyvenimui nuolat kintančioje, dinamiškoje visuomenėje, su įgūdžių, padėsiančių atrasti savo vietą visuomenėje, ugdymu. Šie tikslai leidžia išvelgti daugybę globos namų ugdomosios veiklos organizavimo aspektų. Todėl tikslinga gilintis į globos namų auklėtinių adaptyvaus elgesio ugdymą(si) iš mokslo (ugdymo filosofijos, pedagogikos, psichologijos) bei praktiškai atliekamo darbo su ugdytiniais pozicijų. Lietuvoje globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių ugdymu domėjosi, jiems kylančias problemas įvairiais aspektais tyrinėjo R. Kukauskas (1998), M. Barkauskaitė, G. Kvieskienė (1999), R. Braslauskienė (2000, 2002), G. Kvieskienė (2000), I. Leliūgienė (2003).

Šiame skyriuje apibūdinami adaptyvaus elgesio ugdymo(si) ypatumai humanistinės asmenybės tapimo teorijos ir pragmatizmo filosofijos kontekste. Manytume, jog šios teorijos yra artimai susiję su nagrinėjama tema bei atitinka teorinę disertacijos nuostatą.

1.3.1. Adaptyvaus elgesio ugdymas(is) humanistinės teorijos kontekste

Spartėjant visuomenės raidos procesams, kintant žmogaus padėčiai jame, išryškėja humanistinio ugdymo filosofija, kurios tikslai ir keliamos problemos turėtų atitikti šiuolaikinę mokslo paradigmą ir spręstų šiuolaikinės visuomenės problemas, siekiant kuo adekvatesnių rezultatų ugdymo procese. Realizuojant naujas (asmenybės pripažinimo ir santykių humanizavimo) socialines paradigmas, orientuojamasi į teigiamas asmenybės savybes, stimuliuojančios aplinkos bei ugdymo organizavimą, kuris puoselėtų savarankišką, veiklią, dalyvaujančią demokratinės visuomenės kūrimo procese asmenybę (Rajeckas, 1996; Šventickas, 1996). Humanistinio ugdymo dėmesio centre yra unikali ir visybiška, harmoninga, aktyvi, atvira naujoms patirtims, gebanti sąmoningai ir atsakingai apsispręsti asmenybė, siekianti išreikšti save įvairiose veiklos srityse, maksimaliai išvystyti ir realizuoti savo galimybes (potencijas), užprogramuotas jos prigimtyje (Rogers, 1983). Tendencija aktualizuotis yra prigimtinis žmogaus polinkis augti ir bręsti, nuolat atsinaujinti ir keistis, ir to procese žmogus tampa vis labiau autonomiškas ir socializuotas.

Tiek pedagoginėje, tiek psichologinėje literatūroje nemažai dėmesio skiriama siekiui kurti ugdymui(si) palankią atmosferą. C.R. Rogers (1983) teigimu, kiekvieno žmogaus raidai, visapusiškam vystymuisi reikalinga aplinka, kurioje jis jaustųsi saugus, priimtas, pripažintas. Humanistinės krypties atstovų (Rogers, 1983; Maslow, 2006) teigimu, svarbu sudaryti lygiavertes socialines sąlygas, palaikyti pasitikėjimo, pagarbos ir meilės atmosferą, kurioje asmuo nebijotų rizikuoti ir klysti, atrastų savyje glūdinčius talentus, galėtų geriau pažinti ir plėtoti savo vidinį potencialą, atradęs savo gebėjimus, išreikšti save. Ugdytojas turi ieškoti asmens galimybių ir išminties, siekdamas, kad ugdytinis pajustų savo vertę, visoje savo veikloje jaustųsi reikšmingas žmogus, galintis išsąmoninti save, savarankiškai spręsti, jaustų atsakomybę dėl savo pasirinkimų ir jų pasekmių (Rogers, 1983). Ugdytojo tikslas – padėti jaunam žmogui priimti ir išsąmoninti visą savo patyrimą, padėti išlaikyti savipildą, atskleisti savo vertybes ir vadovautis jomis. Sėkmingam ugdymui(si) palankios, stimuliuojančios ir saugios aplinkos, paremtos tarpusavio supratimu, lygiateisišku bendravimu, pagarba, pasitikėjimu ir besąlygišku ugdytinio priėmimu tokio, koks jis yra, sukūrimo bei įgyvendinimo idėja, keliami Lietuvos pedagogų ir psichologų (Butkienės, Kepalaitės, 1996; Lepeškienės, 1996; Šventicko, 1996; Juodaitytės, 2002; Rajecko, 2004) darbuose, nepraranda savo aktualumo ir pastaruoju metu. Mokslininkų požiūriu, vadovaudamasis humanistinėmis idėjomis, pedagogas turi domėtis ugdytinio pasiekimais, optimistiškai tikėti jo potencialu, sudaryti palankias raidos ir ugdymo(si) sąlygas (Butkienė, Kepalaitė, 1996; Lepeškienė, 1996). Pagarba ugdytinio privatumui ir jo individualiems poreikiams bei interesams, jo, kaip individualybės, vertos pripažinimo ir pagarbaus elgesio, suvokimas, pasitikėjimas vienas kitu yra vieni pagrindinių asmenybės ugdymo(si) pagrindų (Daukšytė, 1993; Šventickas, 1996). Tai atsispindi ir C. R. Rogers (1983) išvardytuose principuose, kuriais grindžiamas prasmingas ugdymas ir saviugda: ugdymas yra sėkmingas, kuomet ugdytinis vertinamas kaip asmenybė; kai suvokiama, kad ugdymo turinys susijęs su ugdytinio asmeniniais tikslais; daugiau išmokstama realiai veikiant, dalyvaujant ugdymo vyksme; ugdytinio savarankiškumas ir gebėjimas remtis pačiu savimi ugdomas tada,

kai teikiama pirmenybė savo paties rezultatų vertinimui ir savikritikai, o ne kritikai ir vertinimui iš šalies. Autoriaus teigimu, ugdytojas turi gebėti suvokti ugdymo(si) procesą iš ugdytinio išgyventos patirties perspektyvos, suvokti jo sunkumus, susijusius su konkrečia gyvenimo patirtimi, ieškoti asmens galimybių ir išminties siekdamas ugdytinio keitimosi. Taip pat svarbi besąlygiška pagarba žmogui, palankumo nuostata jo atžvilgiu netgi tuomet, jei žmogus klysta ar netinkamai elgiasi. Pasak A. Maslow (Маслов, 1982), pozityvi žmogaus prigimtis skleisis savaime, jei jis bus pastebėtas, išklaudytas, suprastas ir priimtas toks, koks yra. Jei šie poreikiai netenkinami, atsiranda baimė, nepasitikėjimas, pyktis, o tai lemia geros valios ir savaiminio augimo galimybių praradimą.

Vadinasi, kai asmuo priimamas toks, koks jis yra, kai jaučiasi saugus, mylimas, gerbiamas, kai suteikiama jam laisvė būti savimi, tokiu atveju jis nebijo būti atstumtas ir gali realiai matyti ir suvokti save ir aplinką, laisvai patirti ir išreikšti bet kurį savo jausmą, vystyti savąjį „Aš“ be kitų įtakos, neneigdamas ir neiškreipdamas savo patyrimo pagal kitų reikalavimus. Humanistinės teorijos idėjose išryškėja ne laisvės nuo bet kokių apribojimų, bet laisvės nuspręsti ir pasirinkti akcentas (Kočiūnas, 1989).

Pedagoginėje ir psichologinėje literatūroje humanistinės teorijos idėjų galima aptikti nagrinėjant tarpusavio santykius, kur nemažai dėmesio skiriama siekiui kurti ugdytojo ir ugdytinio humaniškus tarpusavio santykius (Bitinas, 1995, 2004; Butkienė, Kepalaitė, 1996; Lepeškienė, 1996; Aramavičiūtė, 1998, 2005; Barkauskaitė, 2001; Juodaitytė, 2002). Kai kurie mokslininkai (Broom, 1992, cit. pgl. Juodaitytė, 2002) nurodo, kad ugdymo kokybė gali būti nustatoma pagal ugdytojo ir ugdytinio bendravimo ypatybes ir išskiria du bendravimo tipus – „slopinantį“ ir „dalyvaujantį“, kurie glaudžiai susiję su nevienodomis ugdomąjį procesą vykdančių asmenų pažiūromis į besiformuojančią asmenybę:

1. Slopinantis, drausminantis ugdymo modelis paremtas pagarba autoritetams, orientacija į suaugusiųjų norus ir įsakymus, kuomet ugdytinio prigimtinės galios atsiskleidžia suaugusiųjų sudarytoje ir kontroliuojamoje aplinkoje, kontroliuojant veiklą, siekiant ugdytinio paklusnumo, vykdamas ugdytojo nurodymus. Šiuo atveju ugdytinis aktyviai nebedalyvauja ugdymo(si) procese ir yra suaugusiųjų poveikio subjektas. Dėl to susvetimėja santykiai, prarandama iniciatyva, atsiranda abejingumas veiklai, nesavarankiškumas, neryžtingumas.

2. Dalyvaujantis, į ugdytinį orientuotas modelis, kuris remiasi lygiaverte ugdytojo ir ugdytinio sąveika, orientuojantis į jo interesus bei poreikius, sudarantis galimybę jam būti aktyviam ir išreikšti save. Visa tai skatina ugdytinio savarankiškumą, didina atsakomybę už savo veiklą, sudaro tendenciją plėtoti jo pažintiniams ir kultūriniais gebėjimams, padeda realiai matyti ir suvokti naujas situacijas, naują patyrimą, leidžia įprasminti save visuomenėje ir tarp kitų žmonių.

Taigi, ugdytojo ir ugdytinio humaniški tarpusavio santykiai yra svarbus ugdymo(si) veiksnys: ugdytojo pagarba, pasitikėjimas ugdytiniu, jo priėmimas tokio, koks jis yra, padeda ugdytiniui pajusti savo vertę, skatina jo saviraišką, aktyvina pastangas kūrybiškai veikti, leidžia laisvai reikšti savo mintis, norus. Edukacinės humanistinio pobūdžio interakcijos su suaugusiais pasireiškia kaip latentinis socialinių išmokimų veiksnys, teikia saugumo ir pasitikėjimo savimi bei kitais jausmą, didina savigarbą, skatina aktyvumą.

Vadinasi, sudarius palankias ugdymo(si) sąlygas, paremtas humanistiniais principais, bei parinkus tinkamus ugdymo metodus ir būdus, atsisakant formalaus veiklos organizavimo pagal auklėjamojo darbo planus, pripažinus ugdytinių individualumą, orientuojantis į vidinę jų motyvaciją, interesus bei gebėjimus, galima suformuoti ištiesą kartą socialiai visaverčių žmonių, pasirengusių sėkmingai įsitraukti į visuomeninį gyvenimą (Butkienė, Kepalaitė, 1996; Lepeškienė, 1996). Deja, reikėtų pripažinti, kad dabartinis ugdymas yra labiau nukreiptas į tai, kad ugdytinis būtų „patogus“ suaugusiems (Korsako, 1992, cit. pgl. Juodaitytę, 2002). Tai patvirtina ir kitų mokslininkų tyrimų rezultatai, rodantys, kad didžioji dalis ugdytinių retai patiria ugdytojų santykių humaniškumą (Raudeliūnaitė, 2007), ugdytiniai dažnai pasigenda pagarbaus elgesio su jais, lygiateisių, dėmesingumu, pasitikėjimu ir atvirumu grįstų tarpusavio santykių su ugdytojais (Barkauskaitė, 1997; Dereškevičius, Rimkevičienė, Targamadžė, 2000), retai skatinamas minties skvarbumas, lankstumas, sumanumas ir kūrybingumas (Jovaiša, 2001). Ugdymas vis dar pasižymi stipresniojo daromu poveikiu silpnesniam, kuomet su ugdytiniu elgiama kaip su objektu, reikalaujant užimti pasyvaus klausytojo ir nurodymų vykdytojo poziciją, neišlaikant artimo ryšio – kiekvienas eina savo keliu, atlieka savo funkcijas – ugdytojas nurodo kryptį, tikrina ugdytinio veiklą, tačiau nepažįsta jo (Buberis, cit. pgl. Ozmon, Craver, 1996). Be to, ugdytojai linkę suteikti per mažai erdvės ugdytinių aktyvumui (Juodaitytė, 2002), o ugdytiniai ne visada turi galimybę parodyti savo išradimą, veikti iniciatyviai, savarankiškai (Barkauskaitė, 1997). Būtina pabrėžti, kad suaugusieji dažniausiai ugdymą sieja tik su praeitimi ar ateitimi, kurią jie projektuoja ugdytiniui, neorientuodami jo į gyvenimiškų problemų sprendimą „čia ir dabar“, neugdymą mokydami jas interpretuoti ir veikti esant atitinkamoms situacijoms (Rogers, 1969, cit. pgl. Butkienę, Kepalaitę, 1996). Tuo tarpu ugdytojo humaniško elgesio pavyzdys yra svarbus ugdytinių humaniško ugdymo veiksnys (Raudeliūnaitė, 2007), o ugdytojo ir ugdytinių tarpusavio bendravimo pobūdis, santykių stilius – vieni svarbiausių socialinio auklėjimo veiksnių (Bitinas, 2004).

Žinant, kad į globos namus dažniausiai patenka itin pažeidžiami vaikai ir paaugliai, turintys rimtų psichikos sveikatos problemų (Pilowsky, 1995; Clausen, Landsverk, Ganger, Chadwick, Litrownik, 1998; Halfon, Berkowitz, Klee, 2000; Newton, Litrownik, Landsverk, 2000, cit. pgl. Čepukienę, Pakrosnį, 2008), negavę žmogaus brandai būtino saugumo (Leliūgienė, 2003; Radzevičienė, 2000, 2003), nekyla abejonių, jog, dirbant su jais, visavertei, harmoningai asmenybei formuotis veikla globos namuose turi būti grindžiama vadovaujantis humanistinio ugdymo idėjomis bei principais. Vis dėlto, įvertinus esamą situaciją globos namuose, matyti, kad šių įstaigų veiklos filosofija vis dar grindžiama principais, prieštaraujančiais humanistinio ugdymo tradicijoms. Globos namuose dominuojančios taisyklės ir reglamentuota tvarka, ugdymo procesas vykdomas neatsižvelgiant į natūralią ugdytinio prigimtį, nuasmenina žmogų, riboja jo iniciatyvumą, kausto individualybę. Pasak G. Merkio, J. Ruškaus, A. Juodraičio (2002), ugdymas, kuris asocijuojasi su diskomfortu, įtampa, baime, įsakymų ir paklusnumo santykiais, asmenybės individualumo neįvertinimu, nėra ir negali būti efektyvus. Be to, autokratiško, nelygiateisiško bendravimo aplinkoje formuojasi nuolankūs, ištrenuoti, paklusnūs „kūnai“ (Butkienė, Kepalaitė, 1996), turintys mažiau galimybių pažinti aplinką, tapti savarankiškais, pasitikinčiais savimi (Freire, 2000). Negalėdami savęs įtvirtinti

ir „išsiveržti“ iš sistemos, kurioje jie yra tik daugumos dalis, ugdytiniai neretai atkreipia dėmesį į save agresyvumu (Crocker, Schwartz, 1985; Baumgardner, 1989, cit. pgl. Myers, 2000).

Akivaizdu, kad šių dienų ugdymo sistemą globos namuose reikėtų keisti nauja, orientuota į auklėtinių prigimtinių galių plėtotę, humanizuoti ugdymo procesą, sudaryti saugią atmosferą, paremtą lygiaverte ugdytojo ir ugdytinių sąveika. Be to, siekiant užtikrinti globos namų auklėtinių sėkmingą adaptyvaus elgesio ugdymą(si), svarbu pasirinkti ugdymo metodus, kurie stimuliuotų ugdytinių tobulėjimą bei leistų atsiskleisti jų gebėjimams. Ugdymo procese svarbu atverti galimybes ne tik pažintiniam ar intelektualiajam ugdymui(si), bet taip pat inicijuoti naujų požiūrių, jausmų, savęs pažinimo ugdymą(si).

Taigi adaptyvaus elgesio ugdymas(is) turėtų būti grindžiamas humanizmo idėjomis, nes tik sudarius palankias ugdymo(si) sąlygas, kuriant ugdytojo ir ugdytinių bei pačių ugdytinių humaniškus tarpusavio santykius, pripažinus ugdytinių vertingumą, atsižvelgus į jų poreikius, individualią patirtį, galima įgyti bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžių, stiprinti ugdytinių pasitikėjimą savimi ir savo galimybėmis, siekti jų atvirumo vidiniam ir išoriniam patyrimui, savo jausmų įsisąmoninimo ir įvardijimo, padeda ugdytiniams drąsiai priimti savyje ir aplinkoje vykstančius pokyčius, skatina remtis paties savimi pasirenkant ir priimant sprendimus. Be abejonės, humanizmo teorija nėra galutinis sprendimas, bet tai gali būti viena iš priemonių ir galimybių spręsti problemas.

1.3.2. Į problemų sprendimus orientuotas ugdymas adaptacijos aspektu

Lietuvos švietimo sistemos keliami ugdymo tikslai ir uždaviniai atspindi siekį gyvenimui paruošti asmenį, pajėgų savarankiškai ir kartu su kitais analizuoti tikrovę, perprasti individualias ir visuomenines gyvenimo problemas bei jų kilmę, jas kritiškai nagrinėti ir kompetentingai spręsti. Ugdymo(si) procese vis dažniau pabrėžiamas asmens gebėjimas pagal situaciją numatyti priemones tikslui pasiekti, akcentuojami praktinio pobūdžio gebėjimai, kurie įgyjami per patirtį. Pasak Pocevičienės (2004), žmogus turi įgyti tam tikrų gebėjimų, išmokti taikyti bendruosius elgesio modelio pasirinkimo principus bei kriterijus, kas leistų konkrečiu atveju pasirinkti sau ir aplinkai tinkamiausią elgesio būdą. Todėl gebėjimas spręsti problemas yra vienas iš svarbiausių asmens gebėjimų, padedančių jam sėkmingai veikti įvairiose srityse bei sėkmingai prisitaikyti atitinkamose situacijose. Pasak A. Juodaitytės (2002), B. Bitino (2004), ugdytinis socialiai naudingoje veikloje, praktiškai sprenddamas aktualias gyvenimiškas problemas turi galimybę geriau pažinti save, pajusti savo reikšmingumą, o tai teigiamai veikia jo pasitikėjimą savimi. Turint omenyje, jog ugdytinis yra aktyvus aplinkos stebėtojas, galintis ją transformuoti (Rean, Kolominskij, 1999, cit. pgl. Juodaitytę, 2002) ir kad jis yra visavertis aplinkos dalyvis (Presus-Lausitz, 1993, cit. pgl. Juodaitytę, 2002), ugdymo procese siūloma orientuotis į ugdytinio saviraišką, siekti jo aktyvumo, savarankiškumo, be kurio ugdomas poveikis tampa mažiau efektyvus, o siektini tikslai sudėtingiau pasiekiami. Svarbus ir „santykių tinklas“, kur ugdytinis galėtų išbandyti įvairius elgesio būdus ir eksperimentuoti pasirinkdamas problemų sprendimo variantus, atpažintų socialines situacijas ir gebėtų jose veikti bei

įgūdžius pritaikyti vis naujose situacijose, paliekant jam laisvo apsisprendimo erdvę (Kuntye, 1984, cit. pgl. Juodaitytė, 2002).

Ugdymo paskirtis – išmokyti ugdytinį spręsti realaus gyvenimo problemas ir, sukaupus jų sprendimo patirtį, pasiekti maksimalią asmeninę gerovę (Bergemann, Reed, 1992). Kiti mokslininkai (Džeimsas, 1995, Дьюи, 1997) ugdymo struktūroje taip pat akcentuoja individualų gebėjimą patirtį panaudoti asmeniui reikšmingoms problemoms spręsti tvarkant tikrovę sau naudinga linkme. Remiantis pragmatizmo filosofijos atstovų požiūriu, ugdytinis turi išmokyti taikyti bendruosius problemų sprendimo principus ir gebėti protingai bei drąsiai spręsti tas problemas. Dėl to turi būti ugdomi mokėjimai apibrėžti problemą ir gebėjimas ją spręsti, kurti veikimo planus, priimti sprendimus (Dewey, cit. pgl. Ozmon, Craver, 1996). Mokėjimų, kaip sukauptos patirties, reikšmę pabrėžia daugelis mokslininkų (Glasser, 1985, cit. pgl. Gage, Berliner, 1994; Mead, cit. pgl. Ozmon, Craver, 1996; Machmutovas, 1983; Džeimsas, 1995; Дьюи, 1997).

Probleminių situacijų sprendimo procese yra svarbus asmens mąstymas. Akcentuodamas mąstymo ir jo ugdymo reikšmingumą, mąstytoją D. Džui (Дьюи, 1997) traktuoja kaip veiklos instrumentą, o ne kaip tikslą. Pasak mokslininko, mąstymas yra susijęs su problemų sprendimu, bandymu rasti tinkamiausius būdus tikslams pasiekti. Kryptingas ir nuoseklus mąstymas galimas tik tuomet, kai atsiranda kliūtis, iškyla klausimas ar problema. Susidūręs su kliūtimi, žmogus turi spręsti problemą, rinktis alternatyvas, ieškoti išeities. Problema nukreipia minties srautą konkrečia linkme. Kiekvienas surastas sprendimas yra įvertinamas pagal tai, kokia yra problema. Taip pati problema, pasak D. Džui (Дьюи, 1997), nusako minties tikslą, o tikslas kontroliuoja mąstymo procesą. Taigi, mąstymas yra veiklos instrumentas, kuris padeda žmogui įgyvendinti savo tikslus, spręsti problemas. Probleminių situacijų sprendimo procese išskiriamos penkios loginės grandys (Дьюи, 1997):

- Sunkumo, kurį sukelia patyrimo konfliktas arba kliuvinys, pajutimas (patiriamas sunkumas).
- Jo lokalizavimas ir apibrėžimas, tiksliai nustatant problemos apimtį ir ypatumus (formuluojama problema).
- Galimų sprendimų paieška (hipotezių kėlimas).
- Siūlymų reikšmė bei galimų rezultatų apmąstymas (tolesnio tyrinėjimo apmąstymas).
- Tolesnis tyrinėjimas, leidžiantis siūlymą priimti ar atmesti, hipotezių tikrinimas norimų rezultatų požiūriu (siūlymo priėmimas / atmetimas).

Taigi, problemų sprendimo modelį sudaro tokie pažinimo procesai, kaip antai: problemos įvardijimas, apibrėžimas, nagrinėjimas, veikimas, tikrinimas ir išmokimas (Bransford, Sherwood, 1986). Nuo problemos apibrėžimo priklauso jos sprendimo būdų parinkimas ir paties sprendimo sėkmė (Siegler, 1985). Be to, problemos apibrėžimas reikalauja ne tik suvokti, kokia informacija, sprendžiant problemą, yra svarbi, bet ir suvokti situaciją, iš kurios ji kilo, suvokti problemą kaip visumą (Myers, 1983, visi autoriai cit. pgl. Gage, Berliner, 1994).

D. Džui (Дьюи, 1997) požiūriu, pažintinės žmogaus galios vystosi per tikslingą veiklą ir turi kognityvinio, emocinio, estetinio ir moralinio augimo galimybių. Probleminis mokymas

veikia ne tik žinias, ugdo įvairius gebėjimus (veiklos planavimą, savarankišką užduočių atlikimą, sunkumų įveikimą), padeda kaupiti veiklos patirtį, tačiau veikia ir visą asmenybę ir yra svarbus socializacijos veiksnys (Матюшкин, Бабанский, 1982, cit. pgl. Žibaitį, 1993; Machmutovas, 1983; Pocevičienė, 2004). Todėl ugdymo procese reikia ugdytinius skatinti aktyviai veikti, leisti pertvarkyti aplinkybes norima kryptimi, o ne pasyviai taikytis prie susiklosčiusių aplinkybių. Pasak D. Džui (Дьюи, 1997), sprendžiant problemas negalima vien tik pasikliauti jau patikrintais sprendimų būdais ir taikyti tuos pačius sprendimus. Mokslininko teigimu, reikėtų nuolat ieškoti naujų idėjų. Todėl viena iš probleminio mokymo funkcijų yra kūrybingas žinių taikymas, ieškant atsakymų į šiandienos socialinio gyvenimo klausimus (Machmutovas, 1983; Махмутов, 1975). Pedagoginėje ir psichologinėje literatūroje galima rasti įvairių problemų sprendimo mokymo būdų, būtent: galimybių savarankiškai spręsti, pasirinkti iš kelių variantų vieną; bandymų ir klaidų būdą, pasirenkant kaskart naują sprendimo variantą tol, kol problema išsprendžiama; galimybių pajusti skirtingų priimtų sprendimų padarinius, jų įtaką rezultatams; probleminį pokalbį; užduočių sprendimą; problemų sprendimą mažose grupėse ir kt. Tuo tarpu problemų sprendimą dažniausiai apsunkina motyvacijos, patirties, informacijos stoka ar nemokėjimas ja pasinaudoti (Travers, Elliott, Kratochwill, 1993), nesugebėjimas pritaikyti daiktų naujose situacijose, nelankstumas, tendencija veikti jau patikrintu ir žinomu būdu (Woolfolk, 1995).

Lietuvos švietimo koncepcijoje skelbiama, jog ugdymo institucija turi padėti asmeniui atsiskleisti socialinėje ir kultūrinėje erdvėje, brandinti kultūrinę savimonę ir nuostatą, kad jis yra ne vien vartotojas, bet ir kūrėjas, atsakingas už gimtosios kultūros raidą ir identiteto išsaugojimą (Lietuvos švietimo koncepcija ir jos įgyvendinimo programa, 1992). Įvertinus esamą situaciją globos namuose, matyti, kad čia neoptimaliai atliekamos funkcijos, siekiant formuoti tėvų globos netekusių vaikų ir paauglių praktinius įgūdžius, siekiant efektyvaus jų įsitraukimo į visuomeninį gyvenimą. Globos namuose neretai skiepijamas „našlaičio statuso“ vaidmuo, tad ypatingas rūpinimasis globos namų auklėtinių likimu palaipsniui yra suvokiamas kaip būtinas ir privalomas. Tokiu būdu globos namų auklėtinio sąmonė per ilgą laiką užfiksuoja išlaikytinio sampratą (Leliūgienė, 2003). Dažnai tai tęsiasi netgi jam išėjus iš globos namų ir pasireiškia įsisavintu savo bejėgiškumo demonstravimu, savarankiškumo įgūdžių stoka, siekimu ir toliau būti globojamam nesugebant tinkamai spręsti kylančių problemų pačiam. Mokslininkų nuomone, globos namuose menkai diegiami savarankiškumo įgūdžiai (Snieškienė, Bumblauskaitė, 2005), dažnai globotiniai auga „sterilioje aplinkoje“, jiems nesudaroma galimybių pažinti tikrąjį gyvenimą, savarankiškai spręsti problemas, priimti sprendimus (Смагина, 2000, cit. pgl. Leliūgienę, 2003). Todėl svarbu, kad globos namuose ugdymas būtų siejamas su realiu gyvenimu, orientuojantis į tolesnę auklėtinių perspektyvą gyventi savarankiškai. D. Džui (Дьюи, 1997) teigimu, individas tobulėja tik sprenddamas realias problemas, todėl ypač svarbu skatinti ugdytinius pažinti dabartines sąlygas, ieškoti naujų idėjų, atskleisti naujus, dar nežinomus reiškinius, išmokyti spręsti socialines situacijas, kaupiant gyvenimo problemų sprendimo patirtį sąveikoje su aplinka ir taip siekiant maksimalios ugdytinių gerovės. Ugdymo turinį ir veiklą organizuoti taip, kad atitiktų dabartį, perteikti tokias žinias ir formuoti tokius įgūdžius, kurie būtų ugdytiniams reikalingi visuomeniname gyvenime. Ug-

dymo struktūroje svarbus vaidmuo tenka auklėtinių gebėjimams puoselėti, visuomeninei patirčiai taikyti asmeniškai reikšmingoms problemoms spręsti tuo pat metu skatinant ugdytinius ieškoti optimalių elgsenos formų, pratinant juos ne pasyviai prisitaikyti prie susiklosčiusių aplinkybių, bet drąsiai sutikti ir kūrybiškai spręsti gyvenimo iššūkius, priimti sprendimus, atrasti atsakymus į gyvenimiškus klausimus, aktyviai ir drąsiai ieškoti gyvenimo situacijose komponentų, kuriuos galima būtų efektyviai panaudoti asmeninei gerovei, o taip pat aplinkybėms pertvarkyti bei situacijoms modeliuoti norima linkme. Svarbi pačių ugdytinių veikla, jiems orientuojantis į pažangą, kurią, pasak V. Džeimso (1995), gali garantuoti ne mokslų eiliškumas, bet naujų patirties nuostatų ir naujų interesų plėtojimas. Be to, siekiant pažadinti ugdytinių pažintinį aktyvumą, ypač svarbu susieti žinias su asmenine ugdytinių patirtimi, gyvenimu bei praktika, ugdymo turinį orientuoti į problemų sritis, artimas realiam gyvenimui, kuomet ugdytiniai, naudodamiesi įgytomis žiniomis ir gebėjimais, būtų skatinami spręsti gyvenimiškas problemas (Jakavičius, 1998; Jensen, 1999; Jovaiša, 2002). Pasak B. Bitino (2004), socialinė patirtis kaupsis tuomet, kai ugdytiniui bus sudarytos galimybės įgytą patirtį, žinias ir suformuotus įgūdžius pritaikyti realiose gyvenimiškose situacijose. Praktinėje veikloje ugdytinis gali panaudoti savo turimą patyrimą, jį plėsti ir tobulinti. Be to, tobulėjimo pagrindas socialiniuose pratimuose yra ne tiek pati veikla, kiek toje veikloje sukurtos probleminės situacijos, kurioms esant reikia pasirinkti tam tikrą elgesio variantą (Bitinas, 2000). Tuo tarpu lavinimas bus nepaveikus, kuomet ugdytiniui suteikiama per mažai galimybių taikyti naujus gebėjimus esant specifinėms sąlygoms (Vyšniauskytė Rimkienė, 2007). Mokslininkės teigimu, tai ugdytiniui trukdo apibendrinti naujai įgytą patirtį ir ją taikyti įvairiose gyvenimo situacijose už ugdymo erdvės ribų.

1.3.3. Adaptyvaus elgesio ugdymo(si) galimybės

Pastarąjį dešimtmetį mokslo darbuose pagrįstai keliamas klausimas, kaip ugdyti įgūdžius, padėsiančius asmeniui prisitaikyti prie nuolat kintančių situacijų. Vis dažniau mokslinių tyrimų objektu pasirenkamas taikomų ugdymo programų poveikis ugdytinių psichosocialinei raidai. Tyrimų, atliktų su paaugliais (Šniras, 2005, 2005 a; Raudeliūnaitė, 2007) ir studentais (Malinauskas, 2002, 2002 a, 2003, 2004) rezultatai liudija apie tam tikrų įgūdžių, darančių didžiulį poveikį žmogaus asmeniniam gyvenimui, pokyčius pozityviaja linkme dėl taikytų ugdymo programų. Ugdymo programų veiksmingumą rodo ir kitų mokslininkų tyrimai. Pavyzdžiui, D. Garrick, E. Laurel (2003) (cit. pgl. Šnira, 2005) eksperimentinio pobūdžio tyrimas parodė, kad po taikyto ugdymo poveikio grupės dalyviai gebėjo lengviau užmegzti ir išlaikyti tarpasmeninius santykius, paprašyti pagalbos, išsakyti savo jausmus, apginti savo nuomonę, efektyviau spręsti konfliktines situacijas, atsispirti neigiamam poveikiui. Kiti mokslininkai nustatė, kad po taikytos ugdymo programos įgyvendinimo padidėjo ugdytinių noras ir gebėjimas bendrauti su kitais žmonėmis, sustiprėjo pasitikėjimas jais, pagarba, nuoširdumas, ugdytiniai tapo labiau tolerantiški bei rūpestingi (Barkauskaitė, 2007), išaugo empatijos lygis, sumažėjo jų užsispyrimas, pastarieji ėmė dažniau pasirinkti adekvatų situacijoms elgesį ir tinkamas bendravimo priemones (Parson, Mitchell, 2002, cit. pgl. Šnira, 2005). J. Vyšniauskytės

Rimkienės (2008) tiriamųjų statuso pokyčio individuali analizė taip pat atskleidė programos poveikio pozityvias statuso kaitos tendencijas: po socialinių pratybų sumažėjo izoliuotųjų ir atstumtųjų paauglių skaičius. Pasak M. Barkauskaitės (2007), naudojant paauglių interesus ir poreikius atitinkančias pedagoginio poveikio priemones, galima daryti pozityvią įtaką jų elgesio kaitai, sudarant sąlygas jų pasitikėjimo savimi ir kitais stiprinimui, savarankiškam problemų sprendimui. Tuo tarpu visuomenei nespėjus imtis atitinkamų prevencinių priemonių, dirbant su nepilnamečiais, turinčiais elgesio sunkumų, jie išlieka ir jiems suaugus (Kovačević, 1981, cit. pgl. Juodraitį, 2002). Remiantis empiriniais tyrimais pagrįstais faktais, rodančiais ugdymo programų veiksmingumą, manytume, kad tikslinga analizuoti, kaip ugdyti globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvų elgesį, siekiant pastarųjų sėkmingo prisitaikymo. Kyla klausimas, kokiais ugdymo būdais ir metodais derėtų veikti.

Atlikus pedagoginės ir psichologinės literatūros analizę, matyti, kad vieningo ir būtina sėkmingo metodo nėra, kadangi tai kompleksinis ir ilgalaikis procesas, į kurį be paties ugdytinio turi būti įtraukti visi jo aplinkoje esantys suaugusieji, padedantys įvaldyti tam tikrus įgūdžius (Butkienė, Kepalaitė, 1996; Šniras, 2005). Dauguma mokslininkų ir praktikų skeptiškai vertina apibendrintos žmonijos patirties, išreikštos žiniomis ir idėjomis, perteikimą ir įsisavinimą. Kai kurių mokslininkų (Jakavičiaus, 1998; Jensen, 1999; Jovaišos, 2002) požiūriu, šiuolaikinis ugdymas turi būti paremtas ne pasyviu faktų įsiminimu, bet ugdytinio skatinimu aktyviai veikti. Veikdamas asmuo formuoja ryšius su socialine aplinka, vis labiau ją pažįsta, plečia individualų patyrimą, siekdamas pritaipyti prie aplinkos, ne tik keičiasi pats, bet ir keičia aplinką, susiduria su situacijomis, kuriose dalyvaujant plečiasi gyvenimo pažinimo ribos, mokosi praktiškai pritaikyti įgytas žinias, mokėjimus ar įgūdžius (Leonavičius, 1993). Kita vertus, svarbu, kad ugdytinis įsitrauktų į veiklą ne tik protu, bet ir jausmais, išgyventų džiaugsmą, pajustų savo vertę (Raudeliūnaitė, 2007). Veikloje išgyvendamas emocijas, ugdytinis lengviau perima veiklos turinyje slypinčias vertybes, pajunta veiklos prasmingumą (Bitinas, 2004). N. M. Grendstad (1996) teigimu, ugdomoji veikla turi būti organizuojama daugiau dėmesio skiriant ne formalioms žinioms, o procesą skatinančiai informacijai, kuriant situacijas, skatinančias ugdytinį svarstyti, dalytis mintimis ir patyrimais, mokant išvelgti nagrinėjamų dalykų prasmę. Taigi, veikla, kuri suvokiama kaip aktyvaus asmens santykio su aplinka išraiška, yra svarbus adaptyvaus elgesio ugdymo(si) veiksnys, sudarantis galimybių ugdyti(tis) asmens tinkamą santykį su savimi, kitais žmonėmis, socialine tikrove, kadangi tam tikri įgūdžiai, užtikrinantys adaptacijos sėkmingumą, formuojasi žmogui aktyviai veikiant, dalyvaujant įvairiuose socialiniuose kontekstuose ir socialiniuose tinkluose. Vis dėlto vien ugdytinio dalyvavimas vienoje ar kitoje veikloje dar negarantuoja jos teigiamos įtakos: veikla neturės ugdytiniui siekiamo poveikio, jei ji neatitiks jo individualių ypatumų, nebus jam įdomi, patraukli ir jis, joje dalyvaudamas, nematys prasmės (Aramavičiūtė, 2005).

Pastaruoju metu vis dažniau, aptariant įvairius ugdymo būdus, pirmenybė teikiama aktyviam ugdytinių dalyvavimui ugdymo(si) procese (Gedvilaitė, 1991). Pedagoginėje ir psichologinėje literatūroje išskiriami šie ugdytinių aktyvumą skatinantys metodai: darbas grupėmis ir poromis, savarankiško darbo organizavimas, žaidimas ir kt. Daug dėmesio skiriama kooperuojamajam mokymui(si) (Teresevičienė, 1997, 1997 a), kurį taikant mokoma(si) gyve-

nimiškų įgūdžių, leidžiančių ugdytiniui pasijusti kompetentingu, reikalingu ir produktyviu, gebančiu veikti, mokančiu atrasti savo talentus ir juos ugdyti, galinčiu konstruktyviai spręsti konfliktines situacijas (Lickona, 1992). Vienas iš veiksmingų ir rezultatyvių metodų – žaidimas, kuomet žaidžiantis asmuo turi galimybę prisiimti ir atlikti įvairius vaidmenis, išreikšti savo poziciją, įgyti naujos patirties (Juodaitytė, 2002), perprasti naujas bendravimo situacijas, prie jų pritaipyti. Be to, per žaidimą atrandama ir išmėginama vis naujų veikimo būdų, atgaminama patirtis, įvykiai, faktai, priimami sprendimai. Š. Šniro (2005) teigimu, žaidimo metu ugdytinis yra „įstumiamas“ į situacijas, kurios atitinka jo realią ir reikšmingą veiklą ir ugdytiniui atsiranda būtinybė keisti nuostata, kad galėtų ateityje optimizuoti savo elgesį panašiose situacijose. Kūrybinė veikla žaidimo metu teikia ugdytiniui galimybę suprasti savo elgesį, įsivaizduoti vienokį ar kitokį sprendimo priėmimo būdą, o vėliau jį pritaikyti realiame gyvenime (Juodaitytė, 2002). Taigi, žaidimo metu įgyta patirtis yra reikšminga vaiko socialinei adaptacijai gerinti.

Dauguma mokslininkų ir praktikų akcentuoja grupinės veiklos metodų taikymo efektyvumą, organizuojant ugdomąją veiklą. Darbo grupėje metodas veiksmingas tuo, jog dirbant grupėje vyksta natūrali grupės narių sąveika, sudaromos realios galimybės atlikti įvairius vaidmenis, įgyti bendravimo, problemų sprendimo patirties. Dirbdami grupėje, dalyviai skatinami reikšti savo mintis, pasidalinti išgyvenimais, atradimais ir taip pagilinti žinias apie nagrinėjamą dalyką, išsiaiškinti savo požiūrį, taip pat sužinoti, kaip tuos pačius dalykus vertina kiti dalyviai, mokosi išklaudyti kitų nuomones ir savo interesus derinti su bendrais visų grupės dalyvių interesais, vieni iš kitų mokosi, koreguoja savo elgesį (Teresevičienė, 1997; Kočiūnas, 1999; Teresevičienė, Gedvilienė, 2003). Be to, darbas grupėje tobulina bendradarbiavimo kompetenciją (Navaitis, 1998), kuomet dirbama išvien, sutelktomis jėgomis ir visiems bendrai dedant pastangas, kuomet veikla, siekiant bendrų tikslų, grindžiama savitarpio pagalba (Teresevičienė, Gedvilienė, 2003). V. Indrašienės (2004) teigimu, dirbdami grupėje, visi nariai padeda vienas kitam, tampa neabejingi kitų problemoms, yra emociškai palaikomi vienas kito, skatinamas objektyvus savęs vertinimo formavimasis gaunant grįžtamąjį ryšį apie save iš kitų grupės dalyvių. Organizuojant ugdomąją veiklą, išskirtinis dėmesys tenka kitokią patirtį turinčių bendraamžių įtraukimui į ugdomąjį procesą (Vyšniauskytė Rimkienė, 2008). Mokslininkės požiūriu, darbas su skirtingą patirtį turinčiais ugdytiniais gerina jų tarpusavio socialinius ryšius, suteikia galimybę modeliuoti labiau socialiai kompetentingų bendraamžių elgesį, keistis patirtimi, sulaukti grįžtamojo ryšio, mokytis vieniems iš kitų. Visa tai įgalina keisti elgesio formas, moko priimti nevienodą patirtį turinčius asmenis ir skatina palaikyti su jais konstruktyvią sąveiką.

Vadinasi, galimybės ugdytiniui aktyviai veikti bei veikloje patirti džiaugsmą ir malonumą, tinkamų ugdymo metodų bei būdų parinkimas didina ugdymo(si) efektyvumą.

Ugdymo(si) proceso esmę sudaro ugdytojo ir ugdytinio abipusė sąveika (Bitinas, 2004), kuomet pedagoginio susitikimo metu keičiamasi informacija (Jovaiša, 2002). Tiek psichologinėje, tiek pedagoginėje literatūroje nemažai dėmesio skiriama humaniškiems ugdytojo ir ugdytino tarpusavio santykiams kurti (Aramavičiūtė, 1998, 2005; Barkauskaitė, 2001; Bitinas, 2004), nuo kurių labai priklauso ugdytinio pažintinis domėjimasis, aktyvumas ir siekimas kū-

rybiškai veikti, savarankiškumas, pasitikėjimas savimi (Jensen, 1999; Jovaiša, 2001; Raudeliūnaitė, 2007). Pripažįstama, kad ugdymo tikslai gali būti efektyviai pasiekti tokio ugdytojo dėka, kuris pažįsta individualius ugdytinio ypatumus, įvertina jo turimą patirtį, geba išvelgti jo interesus, polinkius, pomėgius ir rasti kelią prie kiekvieno jų (Jakavičius, 1998; Hargreaves, 1999; Jensen, 1999). Be to, santykiai, grindžiami abipusiu pasitikėjimu ir pagarba, ypač tampa reikšmingi paauglystės amžiuje. Bendraujant su paaugliu, labai aktualu įvertinti jo bruožų individualumą, pažinti ir išnaudoti tas individo psichofiziologines, psichikos savybes, kurios paskatintų efektyvų bendravimą (Justickis, Navikas, 1995). Pasak mokslininkų, bendravimas su paaugliu – tai suaugusiojo psichologinio išsiringimo ir profesionalumo išbandymas, nesistengiant išsiskverbti į jo vidinį pasaulį giliau, nei jis pats tai leidžia, o tik paskatindant jį patį „plačiau praverti duris“. Suaugusiųjų įtaka bus stipresnė, jei geresni ir šiltesni bus tarpusavio santykiai, pagrįsti atvirumu, elgesio ir auklėjimo nuoseklumu. Be to, ugdymo proceso sėkmė priklauso nuo kontakto su ugdytiniu užmezgimo, reiklumo derinimo su ugdytinio asmenybės gerbimu, rėmimosi teigiamomis jo savybėmis, gebėjimo jį motyvuotai dalyvauti užsiėmimuose, pasitikėjimo vienas kitu (Butkienė, Kepalaitė, 1996; Tumėnienė, Janiūnaitė, 2004). Abipusiu pasitikėjimu ir pagarba grįsti santykiai leidžia asmeniui išreikšti save ir išgyventi savo gebėjimų skleidimąsi, skatina saugiai atskleisti savo jausmus ir savijautą, nerizikuojant būti atstumtam, išjuoktam, pažemintam (Butkienė, 1993), skatina ugdytinio savarankiškumą, jo aktyvumą, kuria palankius tarpusavio bendravimo ir bendradarbiavimo santykius (Raudeliūnaitė, 2007), kurie yra svarbi ugdymo(si) sąlyga. Todėl rūpinantis edukaciniu poveikiu bei priimtinių elgesio modelių įtvirtinimu, ugdytojas turėtų atlikti pagalbininko vaidmenį ugdytiniui įvaldant adaptyvaus elgesio įgūdžius, gilinti jo tarpasmeninio pasitikėjimo jausmą, vadovaudamasis esminėmis nuostatomis bei vertybėmis, išreikštomis šiais principais (Braslauskienė, Jonutytė, 2005):

- Individualizacijos: kiekvienas individas yra unikalus ir vertas pagarbos.
- Empatijos: kiekvienas asmuo turi tikėtis, kad bus suprastas.
- Priėmimo: kiekvienas asmuo turi teisę būti toks, koks yra, o ne toks, kokį nori matyti ugdytojas.
- Konfidencialumo: būtina laikytis paslapties saugojimo principo.
- Neteisimo: ugdytojas neturi būti teisėjas.
- Tiesioginio nekonfrontavimo: ugdymo procese neturi būti demonstruojamas atviras priešiškus ugdytiniui.
- Žmogaus apsisprendimo pripažinimo: ugdytojas turi skatinti ugdytinį savarankiškai priimti sprendimus; svarbu padėti jam išsiaiškinti netinkamo elgesio priežastis, sunkumus ir atrasti optimaliausią sprendimo variantą.

Vadinasi, ugdymo efektyvumą lemia ugdytojo ir ugdytinio tarpusavio sąveika, bendravimo ir bendradarbiavimo kultūra, ugdytinio individualių ypatumų žinojimas, jų plėtojimas teigiama linkme, stimuliuojančios (nepriverstinės, aktyvinančios ugdytinio veiklą, atitinkančios jo amžiaus tarpsnį ir išsivystymo lygį, didinančios emocinį ugdytinio saugumą) aplinkos sukūrimas.

Remiantis Ministrų komiteto rekomendacijomis (REC (2005) 5 valstybėms narėms dėl vaikų gyvenančių globos namuose (priėmė Ministrų komitetas 2005 m. kovo 16 d. Ministrų pavaduotojų 919-e posėdyje)), pirmenybė turi būti teikiama auklėtinio harmoningam vystymuisi, sudarant individualų globos planą, paremtą vaiko ar jaunuolio gebėjimų ir gabumų puoselėjimu, pagarba jo autonomijai, kontaktų su išorės pasauliu palaikymu ir rengimu ateityje gyventi už globos namų ribų. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad į globos namus dažnai patenka vaikai ir paaugliai iš socialinės rizikos šeimų, turėję neigiamą patirtį, todėl ankstesnis auklėjimas dažnai turi neigiamą reikšmę. Vaiką būtina perauklėti. Šį procesą B. Bitinas (1995) apibūdina kaip auklėjimą, kai ugdytinio asmenybės pozicija (jo dvasinių poreikių, vertybinių orientacijų visuma) iš principo nesutampa su visuomenėje asmenybei keliamais reikalavimais. Pagrindiniu principu, keičiant asmenybės poziciją, laikomas rėmimasis teigiamomis ugdytinio savybėmis, jo veiklos galimybėmis. Mokslininko teigimu, ir labai aiškios neigiamos pozicijos ugdytiniai turi teigiamų savybių, kurias ugdytojas turi pastebėti, jas puoselėti, jomis remdamasis formuoti teigiamas pozicijos puses. Įtraukiant ugdytinius į aktyvią ir pozityvią veiklą, skatinant juos už pastangas bei pasiekimus, ieškoma naujų elgesio formų, įvaldomi socialiai vertingi elgesio motyvai. Pasak B. Bitino (1995), pozicijos keitimas – tai lėtas procesas, reikalaujantis ugdytojo ištvėrmės ir atkaklumo, pozityvaus požiūrio į ugdytinius net ir laikinų nesėkmių momentais.

Siekiant globos namų auklėtinių sėkmingo prisitaikymo, svarbu organizuoti ugdomąją veiklą, orientuotą į socialinių gebėjimų puoselėjimą, sudaryti galimybes ugdytiniais savarankiškai veikti, spręsti gyvenimiškas problemas, skatinti mokėjimų, būtinų bendraujant su žmonėmis, įgijimą, ugdymą siejant su praktika ir realiu gyvenimu atkreipiant dėmesį į praktines žinių ir įgūdžių pritaikymo galimybes gyvenimiškose situacijose. Užsiėmimuose įgyti įgūdžiai turi būti perkeltami ir įtvirtinami įvairiose gyvenimo sferose, spiralės principu nuolat plečiami ir apimti vis daugiau situacijų bei veiklų. Užduotys ir jų nagrinėjimo apimtys turi būti parenkamos atsižvelgiant į amžiaus ypatumus, individualius ugdytinių poreikius, interesus, turimas žinias ir įgūdžius. Ugdymas turi būti sistemingas, nenutrūkstantis, įvairialypis, aprėpiantis daugelį sričių, padedantis ugdytiniais sėkmingai įsitraukti į visuomeninį gyvenimą.

1.4. Kompleksinis globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelis

Remiantis psichologų ir edukologų darbais, mokslškai pagrįstų teorijų bei tyrimų, kuriuose nagrinėjami adaptaciją lemiantys veiksniai bei išskiriami adaptyvaus elgesio komponentai, aptariami globos namų auklėtiniais kylantys adaptacijos sunkumai, rezultatai, buvo išskirti ir susisteminti adaptyvaus elgesio požymiai, ir jų pagrindu parengtas kompleksinis globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelis (1 pav.). Rengiant šį modelį buvo remtasi ir kompleksiniu sportuojančių paauglių socialinių įgūdžių ugdymo (Šniras, 2005) bei sutrikusio regėjimo paauglių socialinių įgūdžių raiškos teoriniu ir empiriniu (Raudeliūnaitė, 2007) modeliais.

Kaip minėta anksčiau, apibrėžiant adaptacijos sampratą, mokslinėje literatūroje nurodomas adaptacijos metu vykstantis tarp individo ir aplinkos abipusis procesas, kai, priklausomai nuo situacijos, žmogus ne tik lanksčiai keičia savo elgesį ir pritaiko jį prie aplinkos pokyčių, bet ir pats kuria sąlygas bei keičia tuos aplinkos elementus, kuriuos jis yra pajėgus valdyti (Juodraitis, 2002, 2004). Kiti tyrėjai adaptaciją apibūdina kaip asmens santykį su pačiu savimi bei su aplinka (Stančič, 1981, cit. pgl. Juodraitį, 2003) ir pabrėžia, kad prisitaikymui prie aplinkos ir jos reikalavimų reikalingos tam tikros žinios, individualūs gebėjimai ir įgūdžiai (Kučinskas, 2000). Kita vertus, asmens pasitikėjimas savimi ir savo galimybėmis, gebėjimas efektyviai funkcionuoti socialinėse sąveikose, išlaikyti tarpasmeninius santykius su kitais žmonėmis, pasirinkti tinkamas bendravimo priemonės, konstruktyviai spręsti konfliktines situacijas bei problemas, išsakyti savo jausmus ir suprasti kitų žmonių išgyvenamus jausmus, taikyti adekvatų situacijoms elgesį užtikrina sėkmingą adaptaciją. Vadinasi, ugdant globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvų elgesį, tikslinga būtų apimti santykio su savimi, santykio su kitais žmonėmis, prosocialaus, save įtvirtinančio elgesio socialinėse situacijose ir probleminių situacijų sprendimo sritis.

Santykio su savimi srities išskyrimą lėmė psichologinėje literatūroje keliama mintis, kad asmens prisitaikymas prie aplinkos yra sėkmingas tuomet, kai žmogus pasitiki savimi, suvokia savo reikšmingumą ir adekvačiai vertina savo galimybes (Bulotaitė, 1995; Butkienė, Kepalaitė, 1996; Lepeškienė, 1996). Kitų mokslininkų (Valicko, 1991, 1997) požiūriu, vieni svarbiausių savęs vertinimo rodiklių yra savigarba ir pasitikėjimas savimi, grindžiami asmens pagarba ne tik sau, bet ir kitiems žmonėms, palankiu požiūriu į save, tikėjimu savo jėgomis, sėkmės galimybe. Mokslininkas nurodo, kad asmens savęs vertinimas turi įtakos veiklos aktyvumui, požiūriui į laimėjimus ir nesėkmes, pasaulio pažinimo lygiui ir yra susijęs su sau keliamų tikslų sudėtingumu. Be to, nuo asmens savęs vertinimo priklauso tarpasmeninių santykių pobūdis: pasitikintis savimi asmuo geba sėkmingiau užmezgti ir palaikyti draugiškus bei darnius tarpusavio santykius su kitais žmonėmis, labiau jais pasitiki, išgyvena artumo ir bendrumo jausmą bendraudamas (Lepeškienė, 1996), o didesnės savigarbos asmuo yra labiau socialiai integruotas (Leiputė, Kardelis, 2002).

Remiantis L. Jovaišos (2001), R. Raudeliūnaitės (2007) darbais, santykio su savimi sričiai priskirti savikontrolės įgūdžiai, apimantys asmens gebėjimą tinkamais būdais reikšti ir valdyti savo jausmus, atsakomybę už savo veiksmus, pareigų atlikimą, gebėjimą pasipriešinti neigiamam aplinkos poveikiui. Pasak mokslininkų, savikontrolės įgūdžiai padeda išlaikyti vidinę pusiausvyrą, sąlygoja pozityvių santykių su kitais žmonėmis palaikymą. Taigi, savęs vertinimas ir savikontrolė yra vieni iš svarbiausių globos namuose gyvenančių paauglių kompleksinio adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelio komponentų. Remiamasi nuostata, kad pasitikėjimas savimi ir savo galimybėmis, palankus požiūris į save, tikėjimas sėkme, siekiant tikslų, užmezgant ir palaikant socialinius ryšius, savęs, kaip gebančio kontroliuoti situacijas, nepriklausomai nuo išorinių veiksnių, atsitiktinumų ar kitų žmonių (priešinga išmoktam bejėgiškumui) ir reikalingo bei gebančio suteikti reikiamą pagalbą kitiems žmonėms, suvokimas, o taip pat gebėjimas reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas, pareigingumas (pažadų ir įsipa-

reigojimų vykdymas), socialinis atsparumas bei atsparumas nesėkmėms lemia asmens psichologinį ir socialinį prisitaikymą.

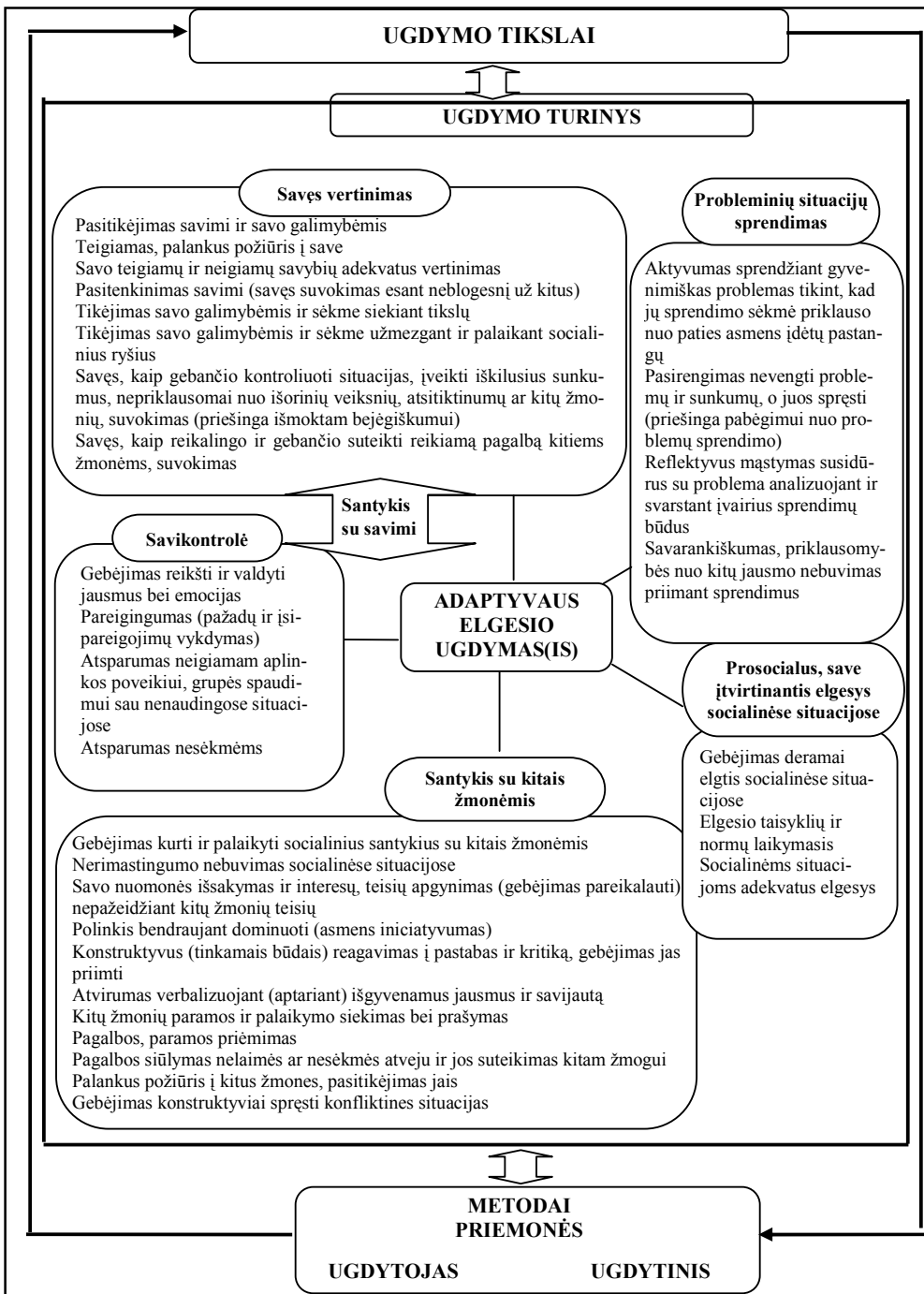
Kaip jau minėta, adaptacija apima asmens santykių su aplinka ir kitais žmonėmis aspektą. Manytume, kad santykio su kitais žmonėmis sritis yra būtinas kompleksinio adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelio komponentas, kadangi kiekviena socialinė situacija (pvz., konfliktų metu, ginant savo teises, išsakant savo nuomonę, bendraujant su priešiška nusiteikusiai žmonėmis, sulaukus pastabos ar kritikos ir pan.) asmeniui kelia tam tikrų sunkumų ir reikalauja tam tikrų įgūdžių ir gebėjimų, įveikiant ją dėl to, kad sėkmingai prisitaikytų. Mokslininkai, analizavę socialinių ryšių su kitais žmonėmis palaikymo svarbą asmens prisitaikymui, atkreipia dėmesį į mokėjimą kurti ir palaikyti pozityvius tarpusavio santykius, siekiant išlaikyti pusiausvyrą tarp asmeninių ir socialinių siekių. G. Butkienės (1993), V. Justickio, G. Naviko (1995), R. Želvio (1995) teigimu, bendravimas yra vienas iš svarbių aspektų, atspindinčių asmens gebėjimą draugiškai sugyventi su kitais, gebėjimą kurti palankią tarpusavio bendravimo atmosferą, sąlygojančią konstruktyvią tarpusavio sąveiką bei gerą savijautą tarp žmonių. Pasak M. Barkauskaitės (2001), per bendravimą (kontaktų užmezgimą, jų palaikymą ir užbaigimą) kuriami tarpusavio santykiai, kurie yra tarpusavio sąveikos atsiradimo, jos tvirtumo pagrindas. Ne vienas mokslininkas (Asher, Hymel, 1981; Asher, Coie, 1990; Hubard, Coie, 1994; Lekavičienė, 2001; Raudeliūnaitė, 2007) pabrėžia, kad, gebėdamas sukurti ir išlaikyti teigiamus tarpasmeninius santykius (tinkamai užmegzti ryšį, maloniai kalbėti, aiškiai reikšti savo mintis, išsakyti savo poreikius, atvirai reikšti išgyvenamus jausmus ir kt.) bei neagresyviais būdais kontroliuoti kitus žmones (paprašyti pagalbos, išreikšti nepasitenkinimą ir kt.) asmuo sėkmingiau pritampa prie žmonių. Be to, sėkmingų tarpasmeninių santykių išlaikymą lemia asmens gebėjimas derinti skirtingus interesus ir konstruktyviais būdais spęsti konfliktus. Tam, kad konfliktinė situacija būtų išspręsta tinkamu būdu, asmuo privalo turėti tam tikrų įgūdžių, leidžiančių susikoncentruoti ties konflikto kilimo priežastimi bei pasirinkti tinkamiausią konflikto sprendimo strategiją, gebėti įžvelgti kito žmogaus poreikius ir norus, mokėti priimti kitokią nuomonę, derinti skirtingus interesus, priimti abi šalis tenkinantį sprendimą (Želvys, 1995; Barvydienė, Kasiulis, 1998).

Atlikta nemažai mokslinių tyrimų, patvirtinančių elgesio įtaką adaptacijos procesui. Mokslininkų požiūriu, asmens pasiruošimas konstruktyviai sąveikauti su socialine aplinka, gebėjimas keisti savo elgesį priklausomai nuo esamos situacijos, reagavimas į socialines situacijas parenkant joms adekvatų elgesio būdą (Juodraitis, 2003, 2004), visuomenės taisyklių ir normų įvaldymas, jų laikymasis, kitų žmonių teisių nepažeidimas (Asher, Hymel, 1981; Coie, Dodge, Kupersmidt, 1990; Valickas, 1997), susiformavę socialinės elgsenos įgūdžiai (Dodge, Coie, 1987) lemia adaptacijos sėkmę. Remiantis šiuo faktu, buvo išskirta prosocialaus, save įtvirtinančio elgesio socialinėse situacijose sritis, apimant asmens gebėjimą deramai elgtis socialinėse situacijose, parinkti joms adekvatų elgesį, elgesio taisyklių laikymąsi.

Probleminių situacijų sprendimo srities priskyrimas kompleksiniam adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modeliui grindžiamas nuostata, kad adaptacijos sėkmė priklauso nuo asmens gebėjimo spręsti problemas, įveikti kylančius sunkumus (Phillips, 1968, cit. pgl. Juodraitis, 2004). Kitų mokslininkų (Leliūgienės, 2003; Kvieskienės, 2005) požiūriu, asmuo, nevengian-

tis problemų ir sunkumų, gebantis išvelgti pozityvias problemų sprendimų galimybes, mokantis pasirinkti tinkamus problemų sprendimo būdus, tikintis savo jėgomis ir tuo, kad jo sprendimai priklausau nuo jo paties įdėtų pastangų bei tikintis galimybe savarankiškai veikti, priimti sprendimus, įveikti iškilusius sunkumus, sėkmingiau įveiks atsiradusias problemas bei sėkmingiau prisitaikys. R. Pocevičienė (2004), remdamasi filosofų, psichologų, edukologų (Linkaitytės, Širvaitytės, 2000; Lickona, 1992 ir kt.) idėjomis, išskyrė gebėjimo spręsti problemas komponentus: gebėjimas adekvačiai vertinti susidariusią situaciją ir save joje; gebėjimas numatyti veikimo būdus; gebėjimas pasirinkti geriausią tam tikrose situacijose sprendimą; gebėjimas laiku ir kokybiškai įgyvendinti savo sprendimus; gebėjimas įveikti sunkumus. Remiantis šiuo faktu, buvo išskirta probleminių situacijų sprendimo sritis.

Taigi, santykis su savimi, santykis su kitais žmonėmis, prosocialus, save įtvirtinantis elgesys socialinėse situacijose ir probleminių situacijų sprendimas yra vieni iš svarbiausių globos namuose gyvenančių paauglių kompleksinio adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelio komponentų.

1 pav. Globos namuose gyvenančių paauglių kompleksinis adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelis

2. GLOBOS NAMUOSE GYVENANČIŲ PAAUGLIŲ ADAPTYVAUS ELGESIO UGDYMO TYRIMO METODOLOGIJA

2. 1. Tyrimo logika

Organizuojant tyrimą, vadovautasi šia sistemine logika:

Artimos darbo temai mokslinės literatūros (pedagoginės, psichologinės, filosofinės ir kt.) ir su nagrinėjama tema susijusių Lietuvoje bei užsienio šalyse atliktų mokslinių tyrimų rezultatų analizavimas, vertinimas, apibendrinimas. Visa tai padėjo susidaryti išsamesnę adaptyvaus elgesio sampratą, apibrėžti globos namų auklėtinių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) trikdžius, įvertinti adaptyvaus elgesio ugdymo(si) galimybes, parengti kompleksinį globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelį, sudaryti tyrimo instrumentarijų. Rengiantis tyrimui, parenkant metodus bei atliekant konstatuojamojo tyrimo procedūrą ir ugdomąjį eksperimentą, remtasi mokslininkų B. Bitino (1998, 2002, 2006), V. Martišiaus (1999), G. Merkio (1999), V. Žydžiūnaitės (2001), K. Kardelio (2002), I. Luobikienės (2003), R. Tidikio (2003) tyrimų metodologinėmis studijomis, vadovėliais ir rekomendacijomis.

Atliekamas globos namuose gyvenančių paauglių (N = 271) diagnostinis adaptyvaus elgesio ypatumų tyrimas. Kontrolinę (lyginamąją) grupę, adekvačią pagal amžių ir lytį tiriamajai grupei, sudarė pilnose šeimose gyvenantys paaugliai (N = 287). Konstatuojamasis tyrimas padėjo įvertinti globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumus. Atliekant konstatuojamąjį tyrimą, vadovautasi aiškumo, savanoriškumo, anonimiškumo, konfidencialumo, geranoriškumo principais.

Parengtas globos namuose gyvenančių paauglių kompleksinis adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelis, apimantis asmens santykio su savimi, santykio su kitais žmonėmis, probleminių situacijų sprendimo ir prosocialaus, save įtvirtinančio elgesio socialinėse situacijose, sritis.

Remiantis mokslinėje literatūroje apibrėžtais adaptyvaus elgesio komponentais, sukurtu kompleksiniu adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modeliu ir mokslininkų rekomendacijomis, sudarytas instrumentas paauglių adaptyvaus elgesio ypatumams įvertinti.

Atliktas žvalgomasis tyrimas instrumento tinkamumui įvertinti.

Remiantis mokslinės literatūros analize, sukurtu kompleksiniu adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modeliu ir konstatuojamojo tyrimo duomenimis, parengta adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programa.

2006 metų kovo – gegužės mėnesiais, 2007 metų rugpjūčio – rugsėjo mėnesiais ir 2007 metų rugsėjo – lapkričio mėnesiais atliktas ugdomasis eksperimentas globos namuose gyvenančių paauglių grupėje. Eksperimentinę grupę sudarė Vilniaus specialiųjų vaikų auklėjimo globos namų auklėtinės (N = 13) ir Švenčionėlių vaikų globos namų auklėtiniai (N = 22). Kontrolinę grupę sudarė Alytaus valstybinių vaikų globos namų auklėtiniai (N = 40). Po eksperimento atliktas antras diagnostinis tyrimas, padėjęs įvertinti teoriškai pagrįsto ir praktiškai pritaikyto globos namuose gyvenančių paauglių kompleksinio adaptyvaus elgesio ugdymo(si)

modelio tinkamumą, eksperimentiškai patikrinti ugdytinių adaptyvaus elgesio pokyčius. Atliekant ugdomąjį eksperimentą, vadovautasi aiškumo, savanoriškumo, anonimiškumo, konfidencialumo, geranoriškumo principais.

Tyrimo duomenų pagrindu suformuluotos išvados, parengtos rekomendacijos, numatytos globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) galimybės. Taip pat parengta mokymo ir metodinė priemonė „Paauglių, gyvenančių globos institucijose, adaptyvaus elgesio ugdymas“ (Samašonok, Gudonis, 2008), skirta paauglių adaptyviam elgesiui ugdyti(tis), optimaliai kokybiškai pagalbai teikti paaugliams, sprendžiantiems neadaptyvaus elgesio problemas.

2.2. Globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumų konstatuojamasis tyrimas

Siekiant ugdyti globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvų elgesį, visų pirma reikia įvertinti realią situaciją. Konstatuojamojo tyrimo paskirtis – atskleisti globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumus ir įvertinti skirtumus.

2.2.1. Tyrimo metodai

- *Mokslinės literatūros analizė.* Analizuota artima darbo temai pedagoginė, psichologinė, filosofinė literatūra, aptarti su nagrinėjama tema susiję Lietuvoje ir užsienio šalyse atliktų tyrimų rezultatai, jie apibendrinti.

- *Anketavimo metodu* siekta nustatyti globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumus ir skirtumus. Moksliniuose darbuose išskiriami šie esminiai adaptyvaus elgesio komponentai: paklusimas aplinkinių reikalavimams, taisyklių laikymasis, adekvatus situacijoms elgesys (Dodge, Coie, 1987; Coie, Belding, Underwood, 1988; Cicchetti, Toth, Hennessy, 1993), tarpasmeninių ryšių su aplinkiniais palaikymas, gebėjimas su jais formuoti teigiamus santykius bei kontroliuoti kitus žmones neagresyviais būdais, atvirai ir akvivalentiškai reikšti išgyvenamus jausmus, adekvačiai reaguoti į kritiką, išreikšti nepasitenkinimą (Asher, Hymel, 1981; Dodge, Pettit, McClaskey, Brown, 1986; Asher, Coie, 1990; Coie, Dodge, Kupersmitd, 1990), mokėjimas spręsti sunkumus, pasitikėjimas savimi ir kitais žmonėmis, atsparumas neigiamam socialinės aplinkos poveikiui (Rodgers, Dymond, cit. pgl. Прхожан, Толстых, 2005; Stonytė, 2005). Kiti tyrimai rodo, kad asmens adaptacijos sudėtingumą lemia agresyvus elgesys, socialiniai ir dėmesio sunkumai, socialinės kompetencijos stoka, tuo tarpu turintiems mažiau dėmesio ir socialinių sunkumų, pasižymintiems didesne socialine kompetencija asmenims būdinga sėkminga adaptacija (Samašonok, 2004). Teigiamas savęs vertinimas yra svarbus sėkmingą asmens adaptaciją formuojantis veiksnys, o venigiant problemų ir negebant jų sėkmingai spręsti bei negebant tinkamais būdais apginti savo nuomonės sėkminga adaptacija neįmanoma (Stonytė, 2005). Remiantis adaptyvų elgesį apibūdinančiais komponentais bei įvardytais asmens adaptaciją lemiančiais veiksniais, buvo parinkti klausimynai, leidę nustatyti globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių

adaptyvaus elgesio ypatumus ir įvertinti skirtumus. Tiriant paauglių adaptyvaus elgesio ypatumus, analizės objektu pasirinkti šie kintamieji: elgesio ir emociniai sunkumai, funkcionalios (adaptyvios) ir disfunkcionalios (neadaptyvios) kognityvinės ir elgesio strategijos pasiekimų ir socialinėje srityje bei socialinė kompetencija.

Paauglių elgesio ir emociniai sunkumai. Informacija apie paauglių elgesio ir emocinius sunkumus rinkta naudojant atnaujintą ASEBA versiją *11–18 metų jaunuolio savęs vertinimo lapą (Youth Self Report, YSR 11/18, Achenbach and Rescorla, 2001)* (žr. 1 priedą), kai informaciją apie tiriamųjų elgesio bei emocinius sunkumus pateikia patys jaunuoliai. Klausimyną išvertė į lietuvių kalbą ir moksliniuose tyrimuose aprobavo R. Žukauskienė, kuri turi šios metodikos autoriaus T. M. Achenbacho leidimą ir yra oficiali CBCL 4/18, YSR 11/18 ir TRF 11/18 metodikų platintoja Lietuvoje. YSR 11/18 klausimyną sudaro 20 teiginių, skirtų jaunuolio socialinei bei elgesio (aktyvumo) kompetencijoms nustatyti, ir 122 teiginiai, leidžiantys įvertinti jaunuolio elgesio bei emocinius sunkumus. Visi teiginiai suskirstyti į internalių sunkumų (*nerimastingumo / depresiškumo, užsisklendimo / depresiškumo, somatinių nusi-skundimų*) ir eksternalių sunkumų (*agresyvaus elgesio, taisyklių laužymo*), *mąstymo, socialinių ir dėmesio* sunkumų skales. Kiekvienas teiginys vertinamas 3 balų skale: 0 – „visiškai neteisingas“, 1 – „iš dalies arba kartais teisingas“ ir 2 – „visiškai teisingas arba dažniausiai teisingas“ šiuo metu arba pastarųjų šešių mėnesių laikotarpiu. Bendras kiekvienos skalės rodiklis gaunamas susumavus visus atitinkamos skalės atsakymus į teiginius.

Konstatuojamajame tyrime vartotos šešios skalės (*nerimastingumo / depresiškumo, užsisklendimo / depresiškumo, taisyklių laužymo, agresyvaus elgesio, dėmesio ir socialinių sunkumų*). *Nerimastingumo / depresiškumo* skalės rezultatai rodo atsiskyrimo, per didelio verksmingumo, pojūčio, kad esi nemylimas, beviltiškumo jausmo, nervingumo, įtampos, baimingumo, pernelyg stipraus kaltės jausmo, nelaimingumo, depresyvumo pojūčius. *Užsisklendimo / depresiškumo* skalės rezultatai apibūdina vienišumo, uždaro, drovumo, baikštumo, liūdnumo pasireiškimą lygį. *Taisyklių laužymo* skalė išaiškina netinkamų draugysčių pasirinkimo, melavimo, vagysčių, pamokų praleidinėjimo, psichoaktyvių medžiagų vartojimo, padeginėjimo apraiškas. *Agresyvaus elgesio* skalė vertina tokias elgesio problemas, kaip ginčijimasis, tyčiojimas, grasinimai, nepaklusnumas mokykloje, peštynės, staigi nuotaikų kaita, savo ir kitų turto gadinimas. *Dėmesio sunkumų* skalė atskleidžia nesugebėjimą susikonscentruoti ilgesnį laiko tarpą ties atliekama veikla, išsėdėti ramiai ilgiau vietoje bei impulsyvumo, nervingumo apraiškas. *Socialinių sunkumų* skalė parodo tarpasmeninių santykių problemas – per didelį priklausomumą nuo suaugusiųjų, vaikišką elgesį, nesugyvenimą su bendraamžiais.

Somatinių skundų skalė padeda atskleisti tokias somatines problemas, kaip galvos svai-gimas, galvos, pilvo ir kt. skausmai, pykinimas, regos, odos ir kt. negalavimai. *Mąstymo sunkumų* skalė padeda išsiaiškinti tokias kylančias problemas: įkyrias mintis, keistas idėjas, garsus, vaizdus, kurių, kitų žmonių nuomone, nėra. Šios skalės neatspindi adaptyvaus elgesio ir tiesiogiai nėra susiję su asmens adaptacija (Samašonok, 2004), todėl jos nebuvo įtrauktos į duomenų analizę.

Klausimyno patikimumas. YSR 11/18 klausimynas Lietuvoje yra standartizuotas atsitiktinėje ir klinikinėje 11–18 metų jaunuolių imtyse. Lietuviškos versijos taikomų skalių vidinis

suderinamumas yra pakankamai aukštas, t. y., Cronbacho alpha varijuoja nuo 0,73 iki 0,84 (Žukauskienė, Kajokienė, 2006). Šiam tyrimui atlikti buvo gautas R. Žukauskienės sutikimas taikyti YSR 11/18 klausimyną.

Paauglių kognityvinės ir elgesio strategijos. Paauglių taikomoms kognityvinėms ir elgesio strategijoms tirti taikytas *Strategijų ir atribucijų klausimynas (SAQ: Strategy and Attribution Questionnaire*, Nurmi, Salmela-Aro, Haavisto, 1995) (žr. 1 priedą). R. Žukauskienei gavus raštišką šios metodikos autorių J. E. Nurmi, K. Salmela-Aro, T. Haavisto sutikimą, šį klausimyną išvertė ir pritaikė Lietuvoje R. Žukauskienė ir J. Sondaitė. Klausimynu nustatomos tiriamųjų kognityvinės ir elgesio strategijos, naudojamos pasiekimų ir socialiniame kontekste. Klausimyną sudaro 60 klausimų ir 10 skalių, iš kurių 5 skirtos kognityvinėms ir elgesio strategijoms pasiekimų kontekste ir 5 kognityvinėms ir elgesio strategijoms socialiniame kontekste nustatyti. Kiekvienas teiginys vertinamas 4 balų skale: 1 – „visiškai sutinku“, 2 – „sutinku“, 3 – „nesutinku“, 4 – „visiškai nesutinku“. *Pasiekimų srities* skalės: 1) *su užduotimi nesusijusio elgesio* skalė (rodo, kiek elgesys trukdo atlikti užduotį); 2) *sėkmės laukimo* skalė (leidžia įvertinti žmogus tikėjamą sėkme ir nesusirūpinimą dėl galimos nesėkmės); 3) *socialinės paramos siekimo* skalė (išmatuoja tokį elgesį, kuriuo žmogus linkęs siekti socialinės kitų žmonių paramos); 4) *reflektyvaus mąstymo* skalė (padeda įvertinti, kiek žmogus, susidūręs su problema, praleidžia laiko svarstydamas ir tyrinėdamas įvairius galimus sprendimus); 5) *užduoties įveikimo* skalė (vertina, kiek žmogus tiki, kad jis asmeniškai kontroliuoja situaciją lyginant su išorinių veiksnių įtaka, atsitiktinumu ar kitais žmonėmis). *Socialinės srities* skalės: 6) *sėkmės laukimo* skalė (įvertina, kiek žmogus bendraudamas tikisi sėkmės ir nesusirūpina dėl galimos nesėkmės); 7) *socialinio vengimo* skalė (įvertina žmogaus siekį vengti socialinių situacijų ir jaustis bendraujant nerimastingai bei nepatogiai); 8) *užduoties įveikimo* skalė (išmatuoja, kiek žmogus tiki, kad jis asmeniškai kontroliuoja socialinę situaciją palyginti su išorinių veiksnių įtaka, atsitiktinumu ar kitais žmonėmis); 9) *pesimizmo* skalė (įvertina, kiek žmogus bendraudamas nerimauja ir tikisi nesėkmės); 10) *su užduotimi nesusijusio elgesio* skalė (tiria, kiek žmogus naudoja būdus, trukdančius įsitraukti į bendravimą).

Klausimyno patikimumas. Statistinės duomenų analizės rezultatai rodo, kad lietuviškos *SAQ: Strategy and Attribution Questionnaire* varianto versijos daugumos skalių vidinis suderinamumas yra pakankamas (Cronbacho alpha varijuoja nuo 0,52 iki 0,69), išskyrus sėkmės laukimo skalę pasiekimų kontekste ($\alpha = 0,28$). Kiti psichometriniai rodikliai ir patikimumo kriterijai (Žukauskienė, Sondaitė, 2004) rodo, kad šis klausimynas gali būti taikomas kognityvinėms ir elgesio strategijoms tirti. Šiam tyrimui atlikti buvo gautas R. Žukauskienės sutikimas dėl *SAQ: Strategy and Attribution Questionnaire* klausimyno.

Socialinės kompetencijos įvertinimo anketa. Paauglių socialinei kompetencijai įvertinti naudota Ullriche, de Muynck (1994) (pgl. Lekavičienė, 2001) anketa (žr. 1 priedą). Anketa išvertė į lietuvių kalbą ir moksliniuose tyrimuose aprobavo R. Lekavičienė. Anketa sudaro 45 teiginiai, kurie turi šešių laipsnių atsakymo galimybes: nuo 0 („taip visiškai nebūna, visiškai netiesa“) iki 5 („visiškai tiesa“). Bendri rodikliai skaičiuojami susumavus atitinkamų teiginių įvertinimus (0, 1, 2, 3, 4, 5) pagal septynias skales: 1) *pasitikėjimo savimi* (teikia informaciją apie tiriamojo pasitikėjimą savimi, savo svarbumo suvokimą, ryžtingumą; žemi įvertinimai

liudija tiriamojo priklausomybę nuo kitų žmonių, bejėgiškumo jausmą; aukšti – tiriamojo pasitikėjimą savimi priimančiais sprendimais); 2) *atsparumo nesėkmėms ir kritikai* (leidžia įvertinti tiriamojo gebėjimą priimti aplinkinių neigiamus vertinimus ir nepritarimą: žemi įvertinimai rodo baimę atsidurti dėmesio centre, didesnę tiriamojo pažeidžiamumą, bejėgiškumo jausmą; aukšti – tiriamojo gebėjimą adekvačiais būdais reaguoti į kritiką ir nesėkmes, jas priimti); 3) *gebėjimo reikšti jausmus* (įvertina tiriamojo gebėjimą parodyti savo teigiamus ir neigiamus jausmus, juos aptarti su kitais asmenimis: žemi įvertinimai rodo tiriamojo drovumą, emocijų susikaustymą; aukšti – pasitikėjimą kitu asmeniu, užmezgant su juo kontaktą, geranoriškumą bendraujant.); 4) *gebėjimo paprašyti paslaugos* (padeda įvertinti tiriamojo gebėjimą kontaktuoti su pažįstamais ir nepažįstamais žmonėmis: žemi įvertinimai atspindi tiriamojo priklausomybę nuo aplinkinių, baimę būti atstumtam; aukšti įvertinimai – gebėjimą tartis su kitais, baimės aplinkiniams būti našta nebuvimą); 5) *nenuolaidumo* (leidžia įvertinti tiriamojo elgesį kitų žmonių keliamų reikalavimų atžvilgiu: žemi įvertinimai rodo tiriamojo įtampą bendraujant, nesugebėjimą pasakyti „Ne“; aukšti įvertinimai – sugebėjimą nenusileisti sau nenaudingose situacijose); 6) *gebėjimo pareikalauti* (rodo tiriamojo gebėjimą išsakyti pretenzijas ir suformuluoti reikalavimus: žemi įvertinimai atspindi nesugebėjimą apginti savo teises, nepasitikėjimą savimi bendravimo situacijose; aukšti – gebėjimą pateikti savo pageidavimus ir juos apginti; be to, aukšti įvertinimai gali rodyti stipriau išreikštą tiriamojo agresyvų elgesį, nesiskaitymą su aplinkiniais); 7) *nesijautimo kaltu* (leidžia įvertinti kaltės jausmą, kuris gali kilti nepatenkinus kitų žmonių prašymų ar reikalavimų: žemi įvertinimai rodo tiriamojo atsakomybės jausmą už kitų žmonių problemų sprendimus, kaltės išgyvenimą negalint suteikti pagalbos; aukšti – adekvatų tiriamojo požiūrį į galimybę patenkinti kitų žmonių reikalavimus).

Klausimyno patikimumas. Statistinės duomenų analizės rezultatai rodo, kad lietuviškos *Socialinės kompetencijos* anketos versijos visų skalių vidinis suderinamumas yra geras; pagal atskirus faktorius Cronbacho alpha varijuoja nuo 0,61 iki 0,79 (Lekavičienė, 2001).

Konstatuojamojo tyrimo metu globos namuose gyvenančių paauglių buvo prašoma užpildyti trumpą anketą ir pateikti informaciją apie patekimo į globos namus amžių ir buvimo juose laiko tarpą, ryšių su artimaisiais (tėvais, broliais ar seserimis) palaikymo intensyvumą, globos namų ir mokyklų keitimą. Globos namų auklėtinių charakteristika leido suprasti kai kuriuos gyvenimo globos namuose situacijos ypatumus.

- *Statistinės analizės metodai.* Konstatuojamojo tyrimo metu surinktiems duomenims apdoroti vartota aprašomoji statistika (vidurkiai, standartiniai nuokrypiai), Studento t kriterijus (dviejų nepriklausomų imčių vidurkiams palyginti), koreliacinė (Pearson'o koreliacijos koeficientas) analizė, daugiafaktorinės tiesinės regresijos analizė. Duomenų statistinė analizė buvo atlikta SPSS (angl. Statistic Package for Social Sciences) programinės įrangos 10.0 versija.

2.2.2. Konstatuojamojo tyrimo organizavimas ir tiriamųjų imtis

Atliekant konstatuojamąjį tyrimą, informacija buvo renkama iš paauglių, kadangi manoma, kad šio amžiaus respondentai yra pajėgūs teikti objektyvią ir ypač svarbą informaciją apie save, savo elgesį, patiriamus sunkumus bei geba tinkamai suvokti savo santykius su kitais žmonėmis ir adekvačiai juos vertinti (Žukauskienė, Pilkauskaitė-Valickienė, Malinauskienė, Kratavičienė, 2004).

Konstatuojamojo tyrimo metu visą tiriamųjų masyvą sudarė dvi paauglių grupės (N = 558). Tiriamąją grupę – globos namuose gyvenantys paaugliai (N = 271, iš jų 118 berniukų ir 153 mergaitės; 127 tiriamieji priklausė 11–14 metų amžiaus grupei ir 144 paaugliai sudarė 15–18 metų amžiaus grupę). Palyginamoji (kontrolinė) grupė buvo adekvati pagal amžių ir lytį tiriamajai grupei. Šią grupę sudarė paaugliai iš pilnų šeimų (N = 287, iš jų 134 berniukai ir 153 mergaitės; 127 paaugliai sudarė 11–14 metų amžiaus grupę ir 160 paauglių priklausė 15–18 metų amžiaus grupei). Atliekant konstatuojamąjį tyrimą, siekta įtraukti globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančius paauglius iš įvairių Lietuvos miestų.

Tiriamąją grupę sudarė globos namuose gyvenantys paaugliai. Duomenų rinkimo procedūros vyko nepalankiomis sąlygomis: globos namų vadovai, auklėtojai ir auklėtiniai skundėsi dėl įvairių tyrimų gausos, teigė esą globotiniai „pavargę“ nuo dažnai vykdomų apklausų, nesibaigiančio anketų srauto. Dėl minėtų priežasčių ne visi globos namų vadovai ir ne visi globotiniai sutiko dalyvauti tyrime, todėl šiek tiek nukentėjo tyrimo imtis. Atsižvelgiant į duomenų rinkimo procedūros sudėtingumą, taikyta patogioji imtis.

Konstatuojamasis tyrimas globos namuose gyvenančių paauglių grupėje vyko 2005 m. balandžio–lapkričio mėnesiais. Su globos namų vadovais iš anksto buvo tariamasi dėl tyrimo laiko ir proceso, o gavus sutikimą ir informaciją apie auklėtinių skaičių jų vadovaujamuose globos namuose, buvo atrinkti 11–18 metų paaugliai, jiems parengti vokai su anketomis ir informaciniais lapais, kuriuose paaugliams aiškiai nurodytas tyrimo tikslas ir suteikta galimybė atsisakyti, jei paauglys prieštarautų dalyvavimui tyrime, užtikrinamas dalyvių anonimiškumas. Taip pat pateikta informacija su detaliomis anketų pildymo instrukcijomis ir nurodymais, pareikšta padėka už dalyvavimą tyrime. Tyrime dalyvavusiems globos namų vadovams ir auklėtojams buvo pateikta informacija apie tyrimo tikslą, eigą, nurodytas darbo autorės telefono numeris pasiteiravimui dėl anketų pildymo ar gražinimo. Tyrime dalyvavo Alytaus, Elektrėnų, Ignalinos, Kėdainių, Lentvario, Molėtų, Pakruojo, Radviliškio, Šiaulių, Švenčionių ir Valkininkų rajonų globos namuose gyvenantys paaugliai, o taip pat Vilniaus miesto specialiosios internatinės mokyklos ir Vilniaus specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų auklėtiniai.

Paaugliams, gyvenantiems globos namuose, buvo išdalyta 300 vokų su anketomis ir informaciniais lapais. Anketos dažniausiai buvo perduodamos tiesiogiai globos namuose gyvenantiems paaugliams, kiek rečiau – globos namų vadovams ar auklėtojams, kurie vokus pasiskirstė į 11–18 metų amžiaus paauglių grupes (šeimynas). Veiksmingiausiai duomenys rinkti tiesiogiai kontaktuojant su globos namuose gyvenančiais paaugliais. Tyrimą su didžiąja globos namų auklėtinių dalimi atliko pati darbo autorė. Anketoms pildyti laikas buvo suderintas iš anksto, kad netrukdytų tiriamųjų popamokiniams užsiėmimas. Vykdamas tyrimą, vadovautasi

geranoriškumu bei etiniais tyrimo principais. Respondentų buvo prašyta į pateiktus teiginius atsakyti sąžiningai, juos visus pažymėti. Tiesioginių susitikimų metu anketos buvo pildomos iškart ir gražinamos tyrėjai. Anketų pildymas užtrukdavo 25–35 minutes. Tais atvejais, kuomet anketos buvo platinamos tarpininkaujant globos namų vadovams ir auklėtojams, su jais buvo nuolat palaikomi kontaktai visą anketų pildymui skirtą laiką. Jiems buvo pateikta instrukcija su nurodymais, kaip organizuoti tyrimą (supažindinti globos namuose gyvenančius paauglius su tyrimo tikslu, anketų pildymo tvarka, paaugliui nesuprantamus teiginius paaiškinti). Globos namuose gyvenantys paaugliai anketas pildė popamokiniu metu dalyvaujant auklėtojams. Anketoms užpildyti buvo skiriama 14 dienų nuo jų gavimo. Užpildytas anketas užkljuotuose vokuose (to jų buvo prašoma pateiktose instrukcijose) paaugliai gražino auklėtojams, o šie per globos namų vadovus arba tiesiogiai – tyrimo organizatorei. Anketų surinkimo ir grįžtamumo procentas pakankamai didelis, t. y. sugrąžintos 286 (95,33 proc.) anketos. Analizuojant anketų nepildymo / negrąžinimo priežastis (N = 14) paaiškėjo, jog suteikta galimybė atsakyti dalyvauti tyrime pasinaudojo 3 paaugliai, nes sakė esą pavargę nuo per dažnai vykdomų anketavimų ir apklausų; 5 paaugliai pažymėjo tik kelis teiginius ir toliau anketos nepildė, nes neturėjo laiko; 6 paaugliai klausimynus pametė. Iš 286 anketas pildžiusių globos namų auklėtinių 15 tiriamųjų anketos, kuriose nebuvo pažymėta daugiau kaip 20 pateiktų teiginių (kadangi anketa išsami), sugadintos, ne iki galo arba neatidžiai užpildytos anketos (pvz., visose anketos grafose pažymėti vienodi skaičiai ir pan.) buvo neištrauktos į tolimesnę duomenų analizę. Tolesnei duomenų analizei naudota 271 anketa, kurios laikytinos kaip tinkamos statistinei analizei (žr. 2 priedo 1 lentelę).

Apklausiai vykdyti buvo gauti globos namų vadovybių, asmenų, atsakingų už paauglių globą bei pačių tiriamųjų (paauglių) sutikimai.

Atlikta tiriamosios grupės paauglių charakteristika leido suprasti globos namų auklėtinių situacijos ypatumus, atskleidė paauglių santykių su tėvais, broliais ar seserimis palaikymo intensyvumą, buvimo laiką globos namuose, globos namų ir mokyklų kaitą. Tiriamųjų charakteristika pateikta 3 priedo 3 lentelėje.

Tiriamųjų patekimo į globos namus amžius ir buvimo juose laiko tarpas rodo gyvenimo globos namuose „patirtį“. Dauguma tyrime dalyvavusių paauglių globos namuose gyvena gana daug metų: net 60,7 proc. tiriamųjų – ilgiau kaip 5 metus. Didžioji dalis (53,5 proc.) paauglių į globos namus pateko iki 8 metų. Dažniausiai (79,7 proc.) čia apgyvendinami 6–12 metų vaikai. Šių duomenų pagrindu galima daryti prielaidą, kad, anksti nukreipus vaiką į globos namus, dažniausiai nutraukiami ryšiai su biologiniais tėvais ir vaikas netenka jam labai reikšmingo emocinio stimuliavimo šaltinio, kuris ypač svarbus sėkmingai adaptacijai. Be to, palyginti ilgas buvimo globos namuose (sąlyginai uždaroje institucijoje, kurioje neretai susiaurinti socialiniai kontaktai, riboti natūralios socialinės sąveikos procesai, trūksta realaus gyvenimo pavyzdžių ir kt.) laikas apriboja adaptyvaus elgesio formavimąsi, komplikuoja adaptacinio potencialo vystymąsi ir sėkmingos adaptacijos perspektyvas.

Likusio be tėvų globos vaiko interesai reikalauja neišskirti jo su broliais ir / ar seserimis (Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija, 1995). Vadinasi, organizuojant vaiko globą, būtina

ieškoti galimybių brolius ir seseris įkurdinti vienoje globos vietoje (šeimoje, šeimynoje ar institucijoje). Apklausos rezultatai parodė, kad 57,2 proc. paauglių globos namuose gyvena kartu su 18-kos metų neturinčiais broliais ar seserimis. Tikėtina, kad, saugant artimus giminystės ryšius, sudaromos galimybės susikurti pastoviems emociniams ryšiams, pasitikėjimo aplinka formavimuisi. Tačiau pasitaiko atvejų, kai giminystės ryšiai tarp brolių ar seserų nutraukiami juos apgyvendinant kituose globos namuose (16,6 proc.). Pastarieji duomenys rodo, kad dalis vaikų, praradusių ryšius su tėvais, išgyvena papildomą traumą – atskiriami nuo artimiausių giminaičių (brolių, seserų). Šių duomenų pagrindu galima daryti prielaidą, kad globos namuose dar nesudaromos sąlygos ugdytinio ryšiams su artimaisiais išsaugoti ir gyventi kartu su broliais ar seserimis. Kiek rečiau broliai ar seserys, neturintys 18-kos metų, gyvena su tėvais, seneliais ar pas globėjus.

Pažymėtina ir tai, kad daugelio (52 proc.) tiriamųjų tėvai savo vaiko(kų) visiškai nelanko globos namuose ir tik 12,5 proc. paauglių tėvai aplanko du kartus per mėnesį ar dažniau. Ryšių su vaikui artimais asmenimis nepastovumas ar jų nebuvimas, emocinis atstūmimas, nenuosekli vaiko globa, dėmesio, meilės, šilumos stoka silpnina vaiko saugumo jausmą, lemia adaptyvaus elgesio formavimosi sunkumus. Be to, esant nepastoviems ir retiems ryšiams su artimaisiais, po tam tikro laiko, netgi atkūrus tuos ryšius, šiltų santykių dažniausiai vis tiek nebūna, o artimųjų ilgesys praeina ir vaikai jų nepasigenda. Tai patvirtina respondentų atsakymai, kad dalis tyrime dalyvavusių paauglių nežino, kur jų artimieji (broliai ar seserys) šiuo metu gyvena.

Tiriamųjų pasiskirstymo pagal globos namų kaitą duomenys rodo globos namų auklėtiniam sudaromas stabilumo sąlygas: gyvenamosios vietos pastovumas – tai prielaida prierašumui ir pasitikėjimui formuotis, pastoviems ryšiams megztis. Nustatyta, kad 76 proc. paauglių nėra keitę globos namų, tačiau būna atvejų, kuomet tiriamieji kėlėsi į kitą vietą du ar net tris kartus. Kiek dažnesnė yra mokyklų kaita – net 42 proc. globos namų auklėtinių yra pakeitę 2–3 mokyklas. Galima daryti prielaidą, kad mokytojų, auklėtojų, bendraamžių grupės kaita, „atvykimo–išvykimo“ procesas, pastovumo trūkumas, prierašumo nebuvimas apsunkina globos namų auklėtinių adaptyvaus elgesio formavimąsi ir patį adaptacijos procesą. Dėl suaugusiųjų (globos namų auklėtojų, mokytojų) dažnos kaitos auklėtiniai netenka pastovaus žmogaus, kuriuo galėtų pasitikėti, perimti jų tinkamo elgesio modelį. Tuo tarpu būtina, kad globos namų auklėtiniai kuo mažiau jaustų auklėtojų, mokytojų, klasės bendraamžių kaitą, t. y., kad juos suptų tie patys žmonės ir dėl to lengviau formuotųsi prierašumas ir pasitikėjimas.

Išsiaiškinta, kad 63,5 proc. tyrime dalyvavusių paauglių tėvai neaugo globos namuose; vis dėlto 8,1 proc. paauglių tėvai patys yra buvę globos namų auklėtiniai. Pastarasis faktas atskleidžia kelias problemas: globos namuose užaugę žmonės nepasirengę savarankiškai auginti savo vaikų, sunkiai integruojasi į socialinę terpę. Be to, šie duomenys rodo institucijų, kurios galėtų teikti reikiamą pagalbą mokant atlikti tėvų pareigas, trūkumą.

Siekiant įvertinti globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumus, buvo pasirinkta kontrolinė grupė paauglių iš pilnų šeimų. Kontrolinei grupei paaugliai buvo atrenkami iš tų miestų ir rajonų, kuriuose vykdytas globos namuose gyvenančių paauglių an-

ketavimas (taip siekta išsaugoti gyvenamosios vietos specifinius ypatumus). Paaugliai į kontrolinę grupę buvo atrenkami remiantis atitinkamų miestų ir rajonų mokyklų vadovų bei klasių auklėtojų, dirbančių su 11–18 metų paaugliais, informacija. Bendrojo lavinimo mokyklų vadovai iš anksto buvo informuoti apie tyrimą. Anketos perduotos mokyklų vadovams arba psychologams, o iš ten paskirstytos auklėtojams į klases, kuriose mokėsi atitinkantys tyrimo tikslą (priklausantys nuo 11 iki 18 metų amžiaus grupei, gyvenantys pilnose šeimose) mokiniai. Iš viso išdalyta 320 anketų. Kartu su siunčiamomis anketomis buvo pateikiami informaciniai lapai, detalios pildymo instrukcijos ir nurodymai. Tyrimą atliko klasių auklėtojai arba mokyklose dirbantys psychologai. Jiems buvo pateikta išsami instrukcija su nurodymais, kaip organizuoti tyrimą. Atsižvelgiant į tai, kad visavertė vaiko raida vyksta darnioje šeimoje (Aramavičiūtė, 1975, 1978, 1998; Bajoriūnas, 1997; Rupšienė, 2001; Pileckaitė-Markovienė, Lazdauskas, 2007), auklėtojų buvo prašoma atrinkti po du–tris paauglius iš auklėjamosios klasės, laikantis šių nurodymų: paauglys turi gyventi pilnoje šeimoje (t. y. su abiem biologiniais tėvais), kurią jis (auklėtojų pokalbių su paaugliu duomenimis) apibūdina kaip darnią, draugišką, tarp tėvų bei paauglio dominuoja artimi santykiai, tėvai rūpinasi ir domisi paauglio mokymosi pasiekimais, elgesiu mokykloje. Kai kuriose tyrimui numatytose klasėse tokių paauglių nepavyko rasti, nes, auklėtojų teigimu, nors paauglys ir gyvena pilnoje šeimoje (su abiem biologiniais tėvais), tačiau jos, kaip darnios šeimos, negalima įvardyti.

Anketos pilnose šeimose gyvenantiems paaugliams buvo platinamos 2005 m. balandžio, gegužės, rugsėjo, spalio ir lapkričio mėnesiais, o jų pildymas derintas su paauglių tėvais, pedagogais bei pačiais tiriamaisiais. Anketoms užpildyti buvo skiriamos dvi savaitės (14 dienų) nuo jų gavimo. Visą anketų pildymui skirtą laiką darbo autorė palaikė ryšius su mokyklų, kuriose vyko tyrimas, vadovais, psychologais ir klasių auklėtojais. Anketas paaugliai pildė po pamokų. Klasių auklėtojai ir mokyklų psychologai anketas per mokyklų vadovus grąžino tyrimo organizatorei. Anketų grąžtamumo procentas didelis, t. y. sugrąžintos 307 (95,93 proc.) kontrolinei tiriamųjų grupei išdalytos anketos. Analizuojant anketų nepildymo / negrąžinimo priežastis (N = 13), paaiškėjo, jog suteikta galimybė atsisakyti dalyvauti tyrime pasinaudojo 5 paaugliai (4 iš jų todėl, kad jų tėvai atsisakė leisti vaikui dalyvauti tyrime); 4 paaugliai pažymėjo tik kelis teiginius ir toliau anketos nepildė, nes neturėjo laiko; 4 paaugliai klausimynus pametė. Reikšmingas faktas, kad 4 pilnose šeimose gyvenantys paaugliai nedalyvavo tyrime todėl, kad jų tėvai neleido vaikui tai daryti. Tuo tarpu globos namų auklėtinių grupėje pasitaikė 3 atsisakymo dalyvauti tyrime atvejai dėl nuovargio, kurį sukelia nuolat vykdomos apklausos. Taigi, globos namuose gyvenantys paaugliai yra lengviau „pasiekiami“ bei „prieinami“ nei šeimose gyvenantys paaugliai, kurių asmeninis gyvenimas ir privatumas yra labiau apsaugotas, informatyvumas apie gyvenimą šeimoje, ypač vaikų padėtį, yra ribotas. Šeimos yra palyginti uždaro ir autonomiško funkcionavimo (Bajoriūnas, 1997), ko negalima pasakyti apie vaikų globos namus. Paauglių iš pilnų šeimų grupėje grąžinta 20 netinkamai užpildytų (neatsakyta daugiau kaip į 20 klausimų) arba sugadintų anketų (visose grafose pažymėti vienodi skaičiai ir pan.), kurios tolimesniame tyrime nebuvo naudojamos. Į tolesnę rezultatų analizę buvo įtrauktos 287 anketos (žr. 2 priedo 2 lentelę).

2.3. Ugdomasis eksperimentas

Remiantis konstatuojamojo tyrimo duomenimis bei kitais disertacinio tyrimo tema atliktų tyrimų rezultatais (Samašonok, 2004; Samašonok, Žukauskienė, 2004; Samašonok, 2005; Samašonok, Gudonis, Žukauskienė, 2005; Samašonok, Gudonis, 2006; Samašonok, Žukauskienė, Gudonis, 2006; Gudonis, Butkutė, Samašonok, 2008), o taip pat įgyvendinant daugelio šalių mokslininkų idėją apie globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo būtinybę, buvo atliktas ugdomasis eksperimentas, kuriuo įvertintas teoriskai pagrįsto ir praktiškai pritaikyto globos namuose gyvenančių paauglių kompleksinio adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelio tinkamumas, tyrimu fiksuojant tai, kaip eksperimento metu kinta globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvus elgesys.

Prieš įgyvendinant adaptyvaus elgesio ugdymą(si) buvo skirtas dėmesys globos namuose gyvenančių paauglių adaptacijos problemos analizei ir adaptyvaus elgesio stokos įvardijimui. Mokslinės literatūros ir nagrinėjama tema atliktų mokslinių tyrimų rezultatų analizė bei konstatuojamasis tyrimas leido įvardyti globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio problemas. Be to, prieš vedant užsiėmimus buvo atliktas eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių (N = 35) adaptyvaus elgesio ugdymo(si) poreikių įvertinimas. Paauglių buvo prašoma atsakyti į klausimą, kokių gebėjimų ir įgūdžių, kurie jiems padėtų sėkmingiau prisitaikyti, jie norėtų įgyti ar įtvirtinti užsiėmimų metu. Globotiniai įvardijo, jog norėtų išmokti sėkmingiau bendrauti, susirasti daugiau draugų, būti jautresni kitų problemoms, atviresni su kitais, atsparnesni blogai bendraamžių įtakai, geriau pažinti savo ir kitų žmonių jausmus, juos valdyti stresinėse ir sudėtingose situacijose, labiau pasitikėti savimi ir kitais, savarankiškai ir sėkmingai spręsti problemas bei konfliktus, deramai elgtis. Taigi, įvertinus, kokių įgūdžių bei gebėjimų globos namuose gyvenantys paaugliai stokoja ir norėtų įgyti ar įtvirtinti, matyti, kad reikėtų skatinti veiksmingesnius tarpusavio paauglių santykius, pagarbų bendravimą tiek su bendraamžiais, tiek su suaugusiais, ugdyti gebėjimą tinkamais būdais apginti savo nuomonę, konstruktyviai spręsti konfliktus derinant skirtingus interesus, pasirinkti situacijoms adekvatų elgesį, lavinti problemų sprendimo įgūdžius, stiprinti paauglių pasitikėjimą savimi ir kitais, socialinį atsparumą neigiamam aplinkos poveikiui, ugdyti savitvardą bei gebėjimą tinkamais būdais reikšti emocijas ir jausmus, skatinti jų atvirumą.

2.3.1. Globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programa

Remiantis mokslinės literatūros, su nagrinėjama tema susijusių Lietuvoje bei užsienio šalyse atliktų mokslinių tyrimų rezultatų analize, konstatuojamojo tyrimo duomenimis, matyti, jog labai svarbus tampa globos namų auklėtinių adaptyvaus elgesio ugdymas(is).

Mokslinių darbų, kuriuose išskiriami adaptacijos sunkumus sąlygojantys veiksniai, apibrėžti adaptyvaus elgesio komponentai, sudarytu kompleksiniu adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modeliu, diagnostinio tyrimo rezultatais, o taip pat pačių paauglių pastebėjimais bei atskleistomis reikmėmis, buvo parengta adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programa (žr. 16

priedą), skirta kompleksiškai (apimant santykio su savimi, santykio su kitais žmonėmis, probleminių situacijų sprendimo ir prosocialaus, save įtvirtinančio elgesio socialinėse situacijose sritys) ugdyti globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvų elgesį. Šioje programoje suformuluoti ugdymo tikslai, nurodomi metodai, numatomos darbo organizavimo sąlygos ir priemonės užduotims atlikti, laiko struktūra, pateikiamos praktinės veiklos situacijos ir užduotys tam tikriems įgūdžiams lavinti. Visa tai leistų pasiekti prognozuojamų elgesio pokyčių.

Turint galvoje, kad asmens savęs pažinimas atsiskleidžia per savistabą ir savianalizę (Žemaitis, 1995; Hanley-Maxwell, 2003, cit. pgl. Raudeliūnaite, 2007; Jovaiša, 2001), todėl kuriant adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programą dėmesys buvo skiriamas globos namuose gyvenančių paauglių savęs ir savo jausmų stebėjimui, kartu sudarant galimybes bei skatinant ugdytinius kuo geriau pažinti save (įvardyti savo gerąsias ir blogąsias savybes, pažinti, suprasti bei įvardyti išgyvenamus jausmus) ir pozityviau save vertinti (orientuojantis į pasitikėjimo savimi ir savo galimybėmis stiprinimą, teigiamų savybių įvardijimą, pagarbą sau). Geriau ir visapusiškiau pažinęs save asmuo išmoksta adekvačiau vertinti savo teigiamas ir neigiamas savybes, galimybes, poelgius, geba geriau kontroliuoti savo jausmus ir veiksmus. Kuriant adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programą, parinktos užduotys, kuriomis siekta stiprinti globos namuose gyvenančių paauglių pasitikėjimą savimi ir savo galimybėmis. Jomis didinama savivertė bei savęs, kaip reikalingo ir gebančio suteikti pagalbą, suvokimas. Taip pat buvo skiriama dėmesio auklėtinių savikontrolės įgūdžiams ugdyti(tis), gebėjimui konstruktyviai (tinkamais būdais) reaguoti į nesėkmes bei emocijoms būsenoms sudėtingose socialinėse situacijose stabilizuoti. Buvo stiprinamas socialinis atsparumas neigiamam aplinkinių poveikiui bei gebėjimas atsisipirti grupės spaudimui sau nenaudingose situacijose.

Kaip aptarta anksčiau, nemažai mokslininkų adaptaciją sieja su asmens santykiais su aplinka bei kitais žmonėmis, jo elgesiu socialinėse situacijose. Remiantis šiuo faktu, buvo išskirtos santykių su kitais žmonėmis ir prosocialaus, save įtvirtinančio elgesio socialinėse situacijose sritys. Jos reikšmingos tuo, kad atlikta nemažai mokslinių tyrimų, rodančių, kad globos namų auklėtiniai neretai patiria sunkumų, įveikdami socialinius uždavinius, t. y. susirasdami draugų, kurdami ir palaikydami konstruktyvius ilgalaikius tarpusavio santykius su kitais žmonėmis (Hukkanen, Sourander, Bergroth, Piha, 1999; 1999 a; Braslauskienė, 2000, 2002; Samašonok, 2004). Be to, globos namų auklėtinių socialiniai – kognityviniai gebėjimai nepakankamai išvystyti, ugdytiniai linkę šalintis socialinių situacijų (Leiputė, Žukauskienė, 2002; Samašonok, 2004; Samašonok, Žukauskienė, 2004; Samašonok, Gudonis, Žukauskienė, 2005). Daugelis tyrėjų (Vorría, Wolkind, Rutter, Pickles, Hobsbaum, 1998; Hukkanen, Sourander, Bergroth, Piha, 1999, 1999 a; Raslavičienė, Zaborskis, 2002; Žukauskienė, Leiputė, 2002; Samašonok, 2004; Samašonok, Žukauskienė, 2004; Samašonok, Gudonis, Žukauskienė, 2005), analizuodami globos namų auklėtiniams kylančius adaptacijos sunkumus, atkreipia dėmesį į tai, kad jie bendravimo situacijose dažnai taiko agresyvų, provokuojantį elgesį, nesilaiko visuomenėje priimtų elgesio normų ir taisyklių bei linkę pažeisti kitų žmonių teises. Išvardyti faktai, be abejonės, mažina sėkmingos adaptacijos galimybes, lemia negatyvų psichologinį ir socialinį prisitaikymą, todėl, kuriant adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programą, buvo orientuojamasi į globos namuose gyvenančių paauglių bendravimo ir bendradarbiavimo įgū-

džių tobulinimą; klausymo ir kalbėjimo įgūdžių ugdymą; kitų žmonių reiškiamų jausmų supratimo įgūdžių ugdymą; gebėjimo tinkamais būdais apginti savo nuomonę ir interesus ugdymą. Taip pat adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programoje daug dėmesio skirta šiems globos namų auklėtinių gebėjimams ir įgūdžiams puoselėti: pasiūlyti savo pagalbą kitam žmogui ir ją suteikti bei prašyti pagalbos ir ją priimti; pratintis išsakyti dėkingumą kitiems už suteiktą pagalbą. Parenkant užduotis, buvo orientuojamasi į globos namų auklėtinių skatinimą bendrauti tiek su bendraminčiais, tiek su skirtingų požiūrių žmonėmis bei gebėjimo derinti savo požiūrį su kitų žmonių požiūriu ir konstruktyviai spręsti konfliktines situacijas bei kylančius sunkumus ugdymą. Be to, adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programa buvo grindžiama veiksmingo elgesio ugdymu, išskiriant šiuos aspektus: ugdytiniai supažindinami su pozityvaus (prosocialaus, pagarbaus, atsakingo) ir problemiško elgesio sąvokomis, mokomi visuomenei priimtino elgesio, skatinami analizuoti savo ir kitų žmonių elgesį, formuojamas save įtvirtinantis elgesys, mokant juos pasirinkti adekvatų situacijai elgesio būdą, ugdoma atsakomybė ne tik už savo elgesį, bet ir jo pasekmes, skatinamas nustatyti taisyklių ir normų laikymasis. Taip pat daug dėmesio skirta problemų sprendimo įgūdžių ugdymui. Manoma, kad šie įgūdžiai ir gebėjimai yra reikšmingi adaptyvaus elgesio komponentai, o jų ugdymas(is), sudarant galimybę įgūdžius pritaikyti gyvenimiškose situacijose, didina sėkmingos adaptacijos galimybes.

Apibrėžiant adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programos turinį, buvo siekta, kad atskirų užsiėmimų turinys apimtų santykio su savimi, santykio su kitais žmonėmis, probleminių situacijų sprendimo ir prosocialaus, save įtvirtinančio elgesio socialinėse situacijose sritis. Programa suskirstyta temomis, ją sudaro 15 užsiėmimų:

Tema „Bendravimo įgūdžių ugdymas“

Pirmas užsiėmimas skirtas paauglių susipažinimui, darbo grupėje taisyklių sukūrimui ir jų aptarimui, supažindinimui su programos tikslais, užsiėmimų eiga, turiniu, temomis, kurios bus nagrinėjamos užsiėmimų metu ir jų sąsaja su grupės dalyvių lūkesčiais.

Antras užsiėmimas skirtas paauglių bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžių tobulinimui, klausymo ir pokalbio vedimo įgūdžių ugdymui, empatiškumo bei pagarbos kitiems ugdymui kuriant darnius tarpusavio santykius. Aptariamos sėkmingo ir nesėkmingo bendravimo priežastys bei pasekmės, nagrinėjamos bendravimo situacijos.

Trečio užsiėmimo metu ugdomi paauglių gebėjimai priimti ir sakyti komplimentus bei konstruktyviai reaguoti į pastabas ir kritiką.

Tema „Savęs suvokimas. Savęs vertinimas“

Ketvirtas ir penktas užsiėmimai skirti paauglių gilesniam savęs pažinimui, savo savybių, elgesio ir santykių su aplinkiniais įsisaugonimui, pasitikėjimo savimi ir kitais formavimui. Dėmesys skiriamas ugdytinių adekvataus požiūrio į save ir kitus žmones ugdymui, teigiamų savybių įvardijimui bei jų stiprinimui. Aptariama pasitikėjimo savimi ir kitais svarba santykiams su kitais žmonėmis, siekiant užsibrėžtų tikslų bei planuojant savo ateitį.

Tema „Jausmų pažinimo ir jų raiškos pagrindai“

Šešto, septinto ir aštunto užsiėmimų metu formuojami paauglių jausmų pažinimo, supratimo, įvardijimo ir išreiškimo bei kitų žmonių reiškiamų jausmų supratimo, o taip pat savęs

kontroliavimo įgūdžiai. Aptariamos situacijos, galinčios sukelti įtampą bei galimi streso įveikimo būdai šiose situacijose.

Tema „Probleminės elgsenos įveikos strategijos“

Devintame ir dešimtame užsiėmimuose dėmesys skiriamas save įtvirtinančio elgesio ugdymui bei įtvirtinimui. Aptariami elgesio būdai, analizuojamos socialinės situacijos bei elgesys jose. Formuojami tinkamo reagavimo į erzimą įgūdžiai. Paaugliai skatinami suvokti, kad jie patys yra atsakingi už savo elgesį ir jo pasekmes.

Vienuoliktame užsiėmime orientuojamasi į paauglių gebėjimų ugdymą derinti savo požiūrį su kitų žmonių požiūriais konstruktyviai sprendžiant konfliktines situacijas. Aptariami konstruktyvūs ir destruktivūs konfliktų sprendimo būdai bei jų pasekmės, analizuojamos taikomos konfliktų sprendimo strategijos konfliktinėse situacijose.

Dvyliktas užsiėmimas skirtas ugdyti gebėjimą konstruktyviai spręsti problemas, išsiaiškinti problemų kilimo priežastis. Paaugliai skatinami pažinti ir įvardyti sunkumus, ieškoti galimų problemų sprendimo būdų išvelgiant pozityvias sprendimų galimybes bei jausti atsakomybę už priimtus sprendimus, formuojami sprendimų priėmimo įgūdžiai.

Tryliktame užsiėmime akcentuojama gebėjimo pasakyti „Ne“ svarba, nagrinėjamos nesugebėjimo atsisipirti neigiamam bendraamžių poveikiui pasekmės. Dėmesys skiriamas tinkamam atsisakymo būdų formavimui, gebėjimui atsisipirti (kai yra grupės spaudimas) ir įgūdžių ugdymui apginti savo interesus.

Tema „Mokėjimo suteikti ir priimti pagalbą svarba“

Keturioliktame užsiėmime aptariami atvejai, kaip suteikti pagalbą ir kaip paprašyti kito žmogaus pagalbos. Paaugliai skatinami atrasti bei įvardyti tuos žmones, į kuriuos būtų galima kreiptis pagalbos ir kurie gali padėti, susidūrus su problema. Formuojami įgūdžiai padėkoti už suteiktą pagalbą, ją priimti. Ugdomas gebėjimas suteikti pagalbą kitiems žmonėms.

Baigiamasis užsiėmimas „Atsisveikinimas“

Penkioliktas užsiėmimas skirtas gauti atgalinį ryšį iš paauglių apie vykusią užsiėmimų reikšmingumą bei naudingumą. Paaugliai skatinami išvelgti ir įvardyti, ką naujo sužinojo ir išmoko dalyvaudami užsiėmimuose.

Rengiant adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programą, apibrėžiant jos turinį ir vedant užsiėmimus buvo remiamasi socialinio išmokimo, humanistinės psichologijos ir pedagogikos, veiklos teorijų nuostatomis bei pragmatizmo filosofija (Rodgers, 1983; Bandura, 1986, 1997; Leonavičius, 1993; Džeimsas, 1995; Bitinas, 2004; Maslow, 2006; Маслау, 1982; Дьюи, 1997; Бандура, 2000).

Socialinio išmokimo teorijos atstovų (Banduros, 1986, 1997; Бандура, 2000) teigimu, aplinka formuoja tam tikrą asmens elgesį, kai sąveikaujama su ta aplinka, suvokiami ir vertinami išoriniai įvykiai. Kita vertus, naujų elgesio formų išmokstama ir stebint kitų žmonių elgesį bei sekant jų pavyzdžiu. Kuo stebėtojuji atrodo vertingesnis stebimas elgesys ir jo rezultatai, tuo didesnė tikimybė, kad jis to elgesio išmoks. Mokslininko teigimu, mokymasis stebint reguliuojamas keturių tarpusavyje susijusių komponentų: dėmesio, išsaugojimo, atgaminimo ir motyvacijos. Tam, kad žmogus galėtų elgesį suvokti ir modeliuoti, jis pirmiausia turi atkreipti dėmesį į tą elgesį. Elgesys, į kurį buvo atkreiptas dėmesys, išsaugomas atmintyje. Tam

tikroje situacijoje užkoduota atmintyje informacija perauga į atitinkamus veiksmus (atgaminama). A. Banduros (1986) teigimu, naujų veiksmų išmokstama gaunant pastiprinimą. Vadinasi, būtina elgesio išmokimui motyvacija. Pasak mokslininko, pastiprinimas gali būti gaunamas ne tik iš išorės, tačiau ir pats žmogus savo elgesį gali įvertinti, reguliuoti jį save pastiprindamas. Be to, tam tikro elgesio mokomasi ne tik tiesiogiai stebint kitus žmones, bet ir klausantis pasakojimų apie jį (Bandura, 1986, 1997). Taigi, aplinkos poveikis yra vienas iš esminių socialinio išmokimo teorijos teiginių. Šios teorijos šalininkų požiūriu, elgesio mokomasi stebint, kai elgesys yra demonstruojamas ir atkartojamas.

A. Banduros (1986) asmenybės elgesio modelis rodo, kad nors žmogaus elgesį lemia aplinka, jis yra žmogaus veiklos produktas. Tai leidžia manyti, kad žmogus gali veikti / keisti savo elgesį, kurti aplinką, kuri jam teiks pastiprinimą ar bausmę. Suvokdamas savo veiksmų pasekmes, individas gali kontroliuoti savo elgesį. Mokslininko teigimu, skatinant stebėti ir modeliuoti kitų žmonių elgesį socialinėje grupėje, į kurią asmenį įtraukia mėgstama veikla, galima keisti jo elgesį. Šio fakto pagrindu daroma prielaida, kad prosocialų elgesį galima formuoti koreguojant / keičiant seniau išmoktą, socialiai nepriimtą elgesį (ypač jei ugdytinis neturėjo teigiamo elgesio modelio pavyzdžio bei teigiamos socialinės patirties). Kitaip tariant, elgesio keitimas įmanomas asmenį perauklėjant. Perauklėjimą B. Bitinas (1995) apibūdina kaip auklėjimą, kai ugdytinio asmenybės pozicija (jo dvasinių poreikių, vertybinių orientacijų visuma) neatitinka asmenybei keliamų reikalavimų visuomenėje. Keičiant asmenybės poziciją, ypač svarbu remtis teigiamomis ugdytinio savybėmis, skatinti už pastangas ir pasiekimus. Naujų elgesio formų, socialiai vertingų elgesio motyvų įvaldymas įtvirtinamas įtraukiant ugdytinį į aktyvią ir pozityvią veiklą, skatinant dalyvauti įvairiose socialinėse situacijose, sukuriant stimuliuojančią aplinką (Braslauskienė, 2000). Be to, ar bus išmokta tam tikro elgesio, priklauso nuo stebimo modelio ir stebėtojo savybių, stebimo žmogaus elgesio pasekmių (kuo stebėtojas suvokia stebimo elgesio ir jo rezultatų vertingumą, tuo didesnė tikimybė, kad jis to elgesio išmoks) (Bandura, 1986; Бандура, 2000). Remiantis išvardytais mokslininkų teiginiais, užsiėmimuose globos namų auklėtiniai buvo skatinami stebėti, analizuoti, apmąstyti ir vertinti savo ir kitų grupės dalyvių elgesį sukurtose situacijose, išvelgti galimus vienokio ar kitokio elgesio padarinius sau ir kitiems, imtis atsakomybės už savo poelgius ir jų pasekmes, buvo mokomi pasirinkti adekvatų situacijai elgesio būdą.

Humanistinės teorijos atstovų (Rogers, 1983; Maslow, 2006; Маслоу, 1982) požiūriu, organizuojant ugdomąją veiklą, ypač svarbu atsižvelgti į individualius ugdytinio ypatumus, kurti šiltus, pagarba ir pripažinimu grįstus tarpusavio santykius, skatinti ugdytinį geriau pažinti save, nebijoti klysti ir rizikuoti. Humanistinio ugdymo koncepcija pabrėžia kiekvieną su ugdymosi situacija susijusį asmenį priimti kaip svarbų ir vertingą. Keliama ir skatinama visybiško (nedalomo) ugdymo idėja. Taip pat nemažai dėmesio skiriama ugdytojo ir ugdytinio bei pačių ugdytinių humanišku tarpusavio santykių kūrimui (Aramavičiūtė, 1998, 2005; Barkauskaitė, 2001). C. R. Rogers (1983) teigimu, vaiko / paauglio keitimasis įmanomas tuomet, kai pedagogas suvokia ugdymo procesą iš ugdytinio išgyventos patirties perspektyvos, suvokia jo sunkumus, susijusius su konkrečia gyvenimo patirtimi bei ieško asmens galimybių ir išminties. Remiantis humanistinės psichologijos ir pedagogikos idėjomis, užsiėmimuose siekta su-

daryti lygiavertes sąlygas, kurti saugią, palankią, savęs ir kitų pažinimą stimuliuojančią aplinką, paremtą pasitikėjimu ir besąlygišku ugdytinių priėmimu tokiais, kokie jie yra, skatinti, kad ugdytiniai pajustų savo vertę, laisvai išsakytų savo požiūrį, išreikštų savo jausmus, jaustųsi reikšmingais žmonėmis, galinčiais savarankiškai veikti ir priimti sprendimus.

Veiklos teorijos atstovų požiūriu, veikla išreiškia aktyvų žmogaus santykį su aplinka (Leonavičius, 1993). Veikdamas žmogus, konstruoja ryšius su aplinkiniu pasauliu, jį pažįsta, įsisavina, plečia gyvenimišką patyrimą, keisdamasis pats ir pagal galimybes keisdamas tam tikrus aplinkos elementus, prisitaiko prie jos. Taigi, veikla – reikšmingas adaptyvaus elgesio ugdymo(si) veiksnys, nes tam tikri įgūdžiai pasireiškia ir formuojasi tik pačiam individui aktyviai veikiant ir dalyvaujant socialinėje aplinkoje. Todėl ugdymo(si) procese ypač svarbu panaudoti veiklos galimybes, siekti priartinti ugdytinį prie realaus gyvenimo, sudaryti sąlygas sueiti į realius santykius su tikrove (Bitinas, 2004), skatinti pažinti aplinką, kurioje dalyvaujant plečiami ir tobulinami socialiniai ryšiai su kitais asmenimis, sudaromos galimybės vertingai socialinei patirčiai įgyti. Tikslingai ir kryptingai organizuojant ugdomąją veiklą, plečiama ugdytinio patirtis, padedama jam pasirengti aktyviai, savarankiškai ir produktyviai veikti gyvenime, ugdomas santykis su savimi, kitais žmonėmis, socialine tikrove, o tai leidžia jam pasijusti vertingam, reikšmingam, galinčiam savarankiškai veikti ir priimti sprendimus, pasijusti aktyviu socialinio gyvenimo dalyviu ir iš esmės lemti prisitaikymą visuomeniniame gyvenime (Leonavičius, 1993; Bitinas, 2004). Kitų tyrėjų (Raudeliūnaitės, 2007) požiūriu, patirtis, įgyta aktyviai veikiant, padeda suprasti realias socialines situacijas ir yra reikšminga ugdytinio socialinei adaptacijai gerinti. Remiantis šiuo faktu, globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) turinys buvo orientuotas į savęs ir kitų žmonių pažinimą, darnių tarpusavio santykių skatinimą, bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžių plėtotę, sudarant sąlygas, aktyvinančias ugdytinių dalyvavimą įvairiapusėje veikloje. Globos namų auklėtiniai užsiėmimuose buvo skatinami išsakyti savo poziciją, prisiimti įvairius vaidmenis, išbandyti save įvairiose situacijose, jas keisti, modeliuoti, priimti sprendimus.

Remiantis *pragmatizmo filosofijos* atstovų (Džeimso, 1995; Дьюи, 1997) idėjomis, ugdymas traktuojamas kaip procesas, apimantis probleminių situacijų sprendimą, įgytų žinių ir įgūdžių pritaikymą kasdieninėse gyvenimiškose situacijose. Atsižvelgiant į pragmatizmo filosofų idėjas, ugdomojo eksperimento turinys buvo orientuotas į problemų sritis, artimas realiam gyvenimui, tokiu būdu siekiant išplėsti turimas ugdytinių žinias bei formuoti įgūdžius konstruktyviai spręsti problemines situacijas. Be to, rengiant adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programą, buvo numatomos praktinės veiklos situacijos, kurios didintų ugdytinių veiklos efektyvumą. Kita vertus, formuojant probleminių situacijų sprendimo įgūdžius, siekta užsiėmimuose įgytas žinias, mokėjimus ir įgūdžius sieti su gyvenimu ir praktika, perkelti juos į gyvenimiškas realias situacijas, praktiškai pritaikyti. Su probleminėmis situacijomis ugdytiniai susiduria kasdieniniame gyvenime, todėl užsiėmimuose siekta pateikti situacijas iš realaus gyvenimo ir remtis kasdieniniais gyvenimiškais pavyzdžiais, kuriuose atsispindi žmonių tarpusavio santykiai ir santykiai su socialine aplinka. Be to, remiantis turima ugdytinių patirtimi, siekta ją plėtoti ir panaudoti atskleidžiant naujus reiškinius, skatinant ugdytinius ieškoti ir įvardyti nagrinėjamų problemų atsiradimo priežastis, ieškoti galimų problemų sprendimo

būdų, numatyti ir svarstyti vienokių ar kitokių sprendimų padarinius, išvelgiant pozityvius variantus, priimti sprendimus (pasitelkiant informaciją apie problemų sprendimą, pateikiant problemų sprendimo žingsnius – apsvarstyti situaciją ir įvardyti, kokia kilo problema, siūlyti sprendimus, apsvarstyti visus galimus jos sprendimo būdus, priimti geriausią variantą).

Planuojant adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programos realizavimą ir vedant užsiėmimus remtasi G. Navaičio (1998, 2001), R. Giedrinės, J. Grudzinsko, G. Navaičio (1999), R. Kočiūno (1999), R. Braslauskienės, I. Jonutytės (2005), M. Rater (Ратер, 1987), N. A. Ryžov'os (Рыжова, 1998), S. A. Igumnov'o (Игумнов, 1999), V. Mejer, E. Česser (Мейер, Чессер, 2000), E. V. Zmanovskaj'os (Змановская, 2004) pateiktomis rekomendacijomis. Taip pat remtasi šiais *principais*:

Atsižvelgimo į ugdytinių individualius ypatumus principas. Užduotys ir jų nagrinėjimo apimtys parenkamos atsižvelgiant į ugdytinių individualius poreikius, interesus, turimas žinias, įgūdžius ir patirtį, įvertinant ugdytinių individualumą, pažįstant ir išnaudojant tas psichofiziologines, psichikos savybes, kurios skatintų efektyvų bendravimą. Kita vertus, jei užsiėmimų tikslai ir turinys neatitiks ugdytinių individualių ypatumų, tai tokia veikla slopins jų motyvaciją, aktyvumą, mažins domėjimąsi veikla ir turės menkesnį ugdomąjį poveikį (Butkienė, Kepalaitė, 1996; Raudeliūnaitė, 2007).

Tikslingumo principas. Formuluoti aiškius ir pasiekiamus, ne per daug sudėtingus tikslus, nekeliant neįgyvendinamų reikalavimų. Visa tai padeda veiksmingiau organizuoti veiklą, geriau suvokti perteikiamas žinias ir lengviau siekti norimo rezultato (Butkienė, Kepalaitė, 1996).

Prasmingumo principas. Pedagoginėje literatūroje pabrėžiama, kad vaiko asmenybės ir elgesio pokyčiai yra pozityvūs tik tuomet, kai jis tiki savo veiklos prasmingumu ir vertingumu (Juodaitytė, 2002), o informacija, tik įgavusi asmeninę prasmę, stimuliuoja asmenį atitinkamai veikti ir elgtis. Remiantis šia nuostata, veikla organizuota taip, kad ugdytiniai suvoktų jos prasmingumą, patirtų malonių išgyvenimų veikdami ir naudingai leistų laiką, atskleistų savo gabumus, realizuotų savo galimybes, įsitrauktų į socialiai naudingą veiklą, dalytųsi savo patirtimi (žiniomis, požiūriais, mokėjimais) su kitais žmonėmis, įtvirtintų socialiai vertingo elgesio normas, įsisąmonintų ir įprasmintų informaciją. Įdomiai perteikiama informacija turtina ugdytinių patirtį, atskleidžia jos praktinį reikšmingumą, skatina aktyvumą (Gage, Berliner, 1994; Butkienė, Kepalaitė, 1996; Jovaiša, 2001). Nesuvokiant veiklos prasmingumo, silpnėja veiklumas ir asmens aktyvumas, motyvacija veikti (Jovaiša, 2002; Raudeliūnaitė, 2007).

Savarankiškumo principas. Tai savarankiška ugdytinio veikla, kuri padeda jam geriau pažinti save, atskleisti galimybes, pasitikėti savo jėgomis (Butkienė, Kepalaitė, 1996). Todėl, organizuojant ugdomąją veiklą, siekta sudaryti sąlygas, skatinančias didesnę ugdytinių savarankiškumą: leidžiama jiems patiems priimti sprendimus, siūlyti idėjas, pasirinkti užduočių atlikimo būdus.

Ryšio su gyvenimu principas. Reikalavimas – užsiėmimų turinį, mokomąją medžiagą priartinti prie realaus gyvenimo. Remiantis gyvenimiškais situacijomis ir turima ugdytinių patirtimi, spiralės principu patirtis plečiama ir nuolat apima vis daugiau situacijų bei veikų.

Ugdytiniai skatinami žinias ir įgūdžius, įgytus užsiėmimuose, perkelti ir pritaikyti kasdieninio gyvenimo situacijose, palaikant tarpusavio ryšius su kitais žmonėmis bei pačiu savimi. Analizuodami gyvenimiškas situacijas, ugdytiniai skatinami lyginti jas su savo patirtimi, ieškoti bendrumų. Be to, tam tikrų jų elementų pažinimo pagrindu pratinami geriau suvokti nagrinėjamų dalykų esmę ir prasmę.

Problemų sprendimo principas. Įvairių gyvenimiškų probleminių situacijų nagrinėjimas, jų sprendimų paieškos žadina ugdytinių pažintinį aktyvumą, padeda labiau įsijausti į situacijas ir geriau įsisąmoninti bei įprasminti nagrinėjamus dalykus. Užsiėmimuose siekiama sudaryti ugdytiniams galimybes savarankiškai spręsti gyvenimiškas problemas, paimtas iš gyvenimo, iš ugdytinių santykių su pačiu savimi bei tarpusavio ryšių su kitais žmonėmis.

Humaniškumo principas. Remiantis G. Butkienės, A. Kepalaitės (1996), V. Lepeškienės (1996) darbais, vieni svarbiausių humaniškumo rodiklių yra pagarba, pasitikėjimas ir dėmesingumas ugdytiniui, jo pripažinimas ir tikėjimas jo jėgomis, o reikalui esant pagalbos suteikimas. Tik humaniškų santykių „ugdytojas – ugdytinis“ pagrindu gali plėtotis ugdytinio humaniškas elgesys, jo socialinis kompetentingumas (Barkauskaitė, 2001; Jovaiša, 2002; Juodaitytė, 2002; Raudeliūnaitė, 2007). Vykdamas ugdomąją veiklą, remtasi humanistinės pedagogikos ir psichologijos nuostatomis, kad būtų kuriami lygiaverčiai santykiai, paremti abiejų pusių pagarbos ir tolerancijos principais. Siekta sudaryti saugią, kiekvieno ugdytinio individualumo ir unikalumo pripažinimu grįstą atmosferą, skatinti juos reikšti savo jausmus bei nuomonę, nerizikuojant būti atstumtiems, išjuoktiems.

Aktyvumo principas. Svarbiausias rodiklis – paties ugdytinio noras bei iniciatyva įsitraukti į veiklą, atlikti užduotis, pateikti pasiūlymų (Leliūgienė, 2003; Kvieskienė, 2005). Veiklą galima įvardyti kaip vieną svarbiausių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) veiksmų, nes adaptaciniai įgūdžiai formuojasi tik pačiam individui veikiant, aktyviai dalyvaujant socialinėse situacijose (Raudeliūnaitė, 2007). Todėl, organizuojant ugdomąją veiklą, dėmesys kreipiamas į aktyvią veiklą, skatinamas ugdytinių pažintinis interesas ugdymo(si) procese, dalijimasis savo patirtimi ir išgyvenimais su kitais.

Vienas iš esminių globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) komponentų yra metodai, kurių tinkamas parinkimas lemia ugdytinių aktyvumą, savarankiškumą, nusiteikimą dalyvauti organizuojamoje ugdomojoje veikloje. Remiantis D. Gedvilaitės (1991), M. Teresevičienės (1997), E. Jensen (1999), M. Teresevičienės, G. Gedvilienės (2003), V. Indrašienės (2004), Š. Šniro (2005), R. Raudeliūnaitės (2007) aprašytais mokymo metodais, ugdomojo eksperimento metu vartoti šie *metodai*:

Verbaliniai metodai (diskusija, probleminis pokalbis, interviu), skatinantys ugdytinius pasidalyti išgyvenimais ir patirtimi, išsiaiškinti savo požiūrį, reikšti nuomonę, taip pat sužinoti, kaip tuos pačius dalykus vertina kiti dalyviai, išklausti kitų nuomones. Šie metodai sudaro galimybę vieniems iš kitų mokytis, pagilinti savo žinias apie nagrinėjamą dalyką, skatina ugdytinius tinkamai užmegzti, tęsti ir užbaigti pokalbį, analizuoti ir vertinti gautą informaciją ir ją pateikti kitiems.

Jautrioji treniruotė. Taikant šį metodą, dėmesys skiriamas ugdytinių savęs supratimo, jautrumo ir empatijos (gebėjimo įsijaušti į kito asmens emocinę būseną) puoselėjimui. Ugdytiniai skatinami pažinti, įvardyti ir nusakyti savo jausmus bei emocijas, suprasti kitų dalyvių išgyvenamas būsenas.

Grupinės veiklos metodai (darbas poromis, darbas mažose grupėse). Grupinės veiklos metodais siekiama sudaryti galimybes ugdytiniams atlikti įvairias užduotis kolektyviai, įgyti tarpusavio bendravimo ir bendradarbiavimo patirties, mokytis savo interesus derinti su bendrais visų grupės dalyvių reikalais, drauge siekti vieno tikslo. Be to, skatinančių bendradarbiavimą grupėje tikslų numatymas didina prosocialaus elgesio tikimybę (Aronson, Bridgeman, Geffner, 1978, cit. pgl. Šnirą, 2005).

Vaidybiniai žaidimai, padeda modeliuoti realų elgesį ir sukuria saugesnę atmosferą elgesio alternatyvoms išplėsti, kai ugdytiniai „įstumiami“ į situacijas, atitinkančias jų realią ir reikšmingą veiklą, o jiems keliamas uždavinys – keisti nuostatas, kad ateityje galėtų optimizuoti savo elgesį galimose ir panašiose situacijose. Kūrybinė veikla sudaro sąlygas ugdytiniams suprasti savo elgesį, įsivaizduoti vienokį ar kitokį sprendimą, o vėliau jį pritaikyti realiame gyvenime (Šniras, 2005), kaupti bendravimo patirtį, išreikšti savo poziciją, prisiimti įvairius vaidmenis ir naują patirtį (Juodaitytė, 2002).

Refleksijos metodas skatina apmąstyti nagrinėjamus įvykius, reiškinius, situacijas, suvokti jų sąsajas su pačiu savimi ir gyvenimu, išvelgti jų esmę ir prasmę (Raudeliūnaitė, 2007).

Probleminių situacijų sprendimu siekiama sukurti tokias situacijas, kuriose reikia pasirinkti tam tikrą elgesio variantą, numatyti priemones tikslui pasiekti. Ugdytiniai pratinami spręsti gyvenimiškas problemas, ieškoti galimų sprendimo būdų, išvelgti pozityvias sprendimų galimybes, įgytas žinias ir įgūdžius pritaikyti kasdieniniame gyvenime.

Elgesio stimuliavimo metodai (skatinimas, pritarimas, pagyrimas) padeda ugdytiniams pasijusti vertingiems, reikalingiems ir produktyviems, gebantiems savarankiškai veikti, priimti sprendimus. Šie metodai žadina teigiamus emocinius išgyvenimus, sudaro galimybę patirti veiklos prasmingumą.

2.3.2. Tyrimo metodai

- *Ugdomasis eksperimentas.* Pasak B. Bitino (2006), ugdomasis eksperimentas – tai tyrėjo valdomas ugdymo proceso organizavimas arba jo pertvarkymas, būtinas naujai pedagoginei idėjai patikrinti, pagrįsti ar jos taikymo sąlygoms atskleisti.

- *Anketinė apklausa.* Ugdomojo eksperimento metu taikyti klausimynai (žr. 1 priedą) leido sukaupti daug informacijos apie globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumus, padėjo išsiaiškinti ugdytinių adaptyvaus elgesio pokyčius eksperimento metu. Ugdomojo eksperimento metu analizės objektu pasirinkti šie kintamieji: elgesio ir emociniai sunkumai, kognityvinės ir elgesio strategijos laimėjimų ir socialiniame kontekste, adaptyvus elgesys, socialinė kompetencija ir socialinė – psichologinė adaptacija. Klausimynai aprėpė sritis bei įgūdžius, planuotus diegti eksperimentinės grupės paaugliams pedagoginio poveikio priemonėmis, leido įvertinti ugdytinių adaptyvaus elgesio lygį ir jo pokyčius po taikytos ug-

dymo(s) programos. Siekiant išsiaiškinti paauglių atsakymų pastovumą ir neprieštarinumą, buvo pateikti kontroliniai, vienas kitą tikrinantys, papildantys klausimai.

Paauglių elgesio ir emociniai sunkumai buvo įvertinti taikant *11–18 metų jaunuolio savęs vertinimo lapą (Youth Self Report, YSR 11/18, Achenbach and Rescorla, 2001)* su *nerimastingumo / depresiškumo, užsisiklindimo / depresiškumo, agresyvaus elgesio, taisyklių laužymo ir socialinių sunkumų* skalėmis. (Klausimynas aprašytas pristatant konstatuojamojo tyrimo metu taikytus įvertinimo būdus).

Paauglių kognityvinės ir elgesio strategijos įvertintos *Strategijų ir atribucijų klausimynu (SAQ: Strategy and Attribution Questionnaire, Nurmi, Salmela-Aro, Haavisto, 1995)*. Vartotos su *užduotimi nesusijusio elgesio, sėkmės laukimo, socialinės paramos siekimo, reflektivaus mąstymo ir užduoties įveikimo* skalės pasiekimų srityje bei *sėkmės laukimo, socialinio vengimo, užduoties įveikimo, su užduotimi nesusijusio elgesio ir pesimizmo* skalės socialiniame kontekste. (Klausimynas aprašytas pristatant konstatuojamojo tyrimo metu taikytus įvertinimo būdus).

Paauglių socialinei kompetencijai įvertinti vartota Ullriche, de Muynck (1994) (pgl. Lekavičienė, 2001) anketa su *pasitikėjimo savimi, atsparumo nesėkmėms ir kritikai, gebėjimo reikšti jausmus, gebėjimo paprašyti paslaugos, nenuolaidumo, gebėjimo pareikalauti ir nesi-jautimo kaltu* skalėmis. (Anketa aprašyta pristatant konstatuojamojo tyrimo metu taikytus įvertinimo būdus).

Paauglių prisitaikymo lygiui įvertinti vartotas K. Rodgers, R. Dymond *Socialinės – psichologinės adaptacijos (SPA)* klausimynas (klausimyno aprašas, instrukcijos, klausimai parengti pagal Прихожан, Толстых, 2005). Šis klausimynas išverstas laikantis pripažintų metodikos adaptavimo principų (Bitinas, 1998; Буглачук, Морозов, 1999) ir reikalavimų, pateiktų Tarptautinės testų komisijos testų adaptacijos reglamente (ITC, 2000). Klausimyno pritaikymo procedūrą atliko darbo autorė, bendradarbiaudama su vertėjais, filologais, vaikų ir paauglių psichologais bei specialistais, dirbančiais psichologinio įvertinimo srityje. Pirmiausia iš rusų į lietuvių kalbą išversti klausimyno aprašas, instrukcijos ir klausimai. Vertė tarpusavyje nepriklausomi du asmenys, turintys rusų ir lietuvių kalbų vertimo patirties. Vertimai buvo tarpusavyje suderinti ir sudarytas vienas klausimyno variantas, kuris pateiktas atgaliniam vertimui į rusų kalbą dviem asmenims, kurie nebuvo susipažinę su pirmine versija. Išversti į rusų kalbą klausimyno variantai buvo tarpusavyje suderinti ir palyginti su klausimyno teiginiais, pateiktais A. M. Prichožan, N. M. Tolstych (Прихожан, Толстых, 2005) aprašytoje metodikoje. Neatitikimai tarp originalo ir išverstų teiginių buvo koreguojami, taisomi ieškant tiksliausių variantų. Vėliau visa tai buvo palyginta su išvertais į lietuvių kalbą teiginiais ir sudarytas vienas klausimyno variantas lietuvių kalba, kurį koregavo lietuvių kalbos specialistas, vaikų ir paauglių psichologai bei specialistai, dirbantys psichologinio įvertinimo srityje. Parengtas lietuviškas *Socialinės – psichologinės adaptacijos (SPA)* klausimynas buvo išbandytas apklausiant paauglius (N = 17), kurių, pildant jiems klausimyną, buvo prašoma išsakyti kritines pastabas, jei vienas ar kitas teiginys jiems yra nesuprantamas, neaiškus ar netikslus, dviprasmiškas, jei kilo sunkumų juos vertinant (klausimyno pildymo procedūrą stebėjo darbo autorė). Klausimyno teiginiai buvo tikslinami atsižvelgiant į išsakytas pastabas. Taip pareng-

tas *Socialinės – psichologinės adaptacijos (SPA)* klausimyno galutinis variantas lietuvių kalba. Taikant *Socialinės – psichologinės adaptacijos (SPA)* klausimą, buvo atliktas žvalgomasis tyrimas Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų moksleivių (nuo 13 iki 18 metų amžiaus) grupėje (N = 95). Žvalgomajame tyrime paauglių grupė buvo sudaryta taikant patogią imtį. Buvo apskaičiuotos Cronbacho alpha bei koreliacijos koeficientų reikšmės (žr. 4 priedo 4 lentelę). Statistinės duomenų analizės rezultatai parodė, kad *Socialinės – psichologinės adaptacijos (SPA)* klausimyno dviejų skalių vidinis suderinamumas yra pakankamai aukštas (*savęs priėmimo* – 0,82 ir *emocinio diskomforto* – 0,79). Patenkinamas vidinis suderinamumo laipsnis nustatytas: *vidinės kontrolės lokuso* – 0,73, *kitų žmonių priėmimo* – 0,72, *išorinės kontrolės lokuso* – 0,69, *savęs nepriėmimo* – 0,65, *emocinio komforto* – 0,64, *konfliktų su kitais žmonėmis* – 0,62, *dominavimo* – 0,53 ir *pabėgimo nuo problemų sprendimo* – 0,53 skalių, išskyrus *priklausomybės nuo kitų* ($\alpha = 0,47$) skalę. Metodikos patikimumas buvo įvertintas retestavimo etape atlikus tyrimą pakartotinai toje pačioje tiriamųjų grupėje praėjus dviem mėnesiams po pirmos apklausos. Buvo apskaičiuoti tarp šių dviejų tyrimų rodiklių Pearson'o koreliacijos koeficientai. Pakartotino tyrimo metu nustatytas patikimas ryšys tarp šių dviejų tyrimų (Pearson'o koreliacijos koeficientai svyruoja nuo 0,56 iki 0,73).

Klausimą sudaro 101 teiginys su šešių laipsnių atsakymo galimybėmis: nuo 1 („tai man visiškai netinka“) iki 6 („tai man visiškai tinka“). Bendri rodikliai skaičiuojami susumavus atitinkamų teiginių įvertinimus (1, 2, 3, 4, 5, 6). Kiekvienas iš teiginių, priklausomai nuo teiginio pobūdžio, atspindi vienuolika skalių, padedančių atskleisti asmenybės socialinę – psichologinę adaptaciją: 1) *savęs priėmimo* (rodo teigiamą tiriamojo požiūrį į save); 2) *savęs nepriėmimo* (rodo tiriamojo nepalankumą savo paties atžvilgiu, nepasitenkinimą savimi); 3) *kitų žmonių priėmimo* (rodo tiriamojo palankumą kitų žmonių atžvilgiu, teigiamą požiūrį į juos); 4) *konfliktų su kitais žmonėmis* (leidžia įvertinti tiriamojo nepasitikėjimą kitais žmonėmis, nepalankų požiūrį jų atžvilgiu); 5) *vidinės kontrolės lokuso* (leidžia įvertinti tiriamojo atsakingumo lygį, suvokimą, kad tikslų pasiekimas priklauso nuo jo paties); 6) *išorinės kontrolės lokuso* (rodo tiriamojo pasyvumą, sprendžiant gyvenimiškas problemas, siekimą, kad jo problemas spręstų kiti žmonės); 7) *emocinio komforto* (atspindi tiriamojo gebėjimą išlaikyti pusiausvyrą, patogumo jausmą bendravimo situacijose); 8) *emocinio diskomforto* (rodo baimę, nerimą, įtampą, laisvumo jausmo nebuvimą); 9) *dominavimo* (leidžia įvertinti, kiek tiriamasis linkęs vadovauti, užimti lyderio poziciją socialinėse situacijose); 10) *priklausymo nuo kitų žmonių* (rodo, kiek tiriamasis jaučiasi priklausomas nuo kitų žmonių); 11) *pabėgimo nuo problemų sprendimo*, t. y. eskapizmo, problemų vengimo (rodo tiriamojo nepasirengimą spręsti sunkumų, polinkį jų vengti). Metodikos autorių (Rodgers, Dymond, pgl. Прихожан, Толстых, 2005) požiūriu, šios skalės leidžia įvertinti ir atskleidžia asmens socialinės – psichologinės adaptacijos lygį.

Paauglių adaptyvaus elgesio ypatumai įvertinti taikant *Adaptyvaus elgesio įvertinimo* klausimą. Šio klausimyno autorė – pati tyrėja. Klausimynas buvo konstruojamas remiantis teorinėmis išvadomis, mokslinėje literatūroje išskirtų asmens adaptaciją sąlygojančių veiksnių analize ir įvardytais adaptyvaus elgesio komponentais, sudarytu kompleksiniu globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modeliu.

Daugumos mokslininkų (Asher, Hymel, 1981; Asher, Wheeler, 1985; Asher, Coie, 1990; Butkienės, 1993; Želvio, 1995; Jakavičiaus, 1998) požiūriu, asmens gebėjimas kurti ir palaikyti teigiamus socialinius ryšius su kitais žmonėmis, draugiškai su jais sugyventi, atsižvelgti į kitų poreikius ir interesus lemia jo adaptacijos sėkmingumą. Todėl ypatingas dėmesys, sudarant klausimyną, buvo skiriamas bendravimo išsivystymo lygiui įvertinti išskiriant skales, kurių teiginiai apima santykių su kitais žmonėmis sritį.

Išskiriant pasitikėjimo savimi skalę, remtasi G. Valicko (1991, 1997), L. Bulotaitės (1995), G. Butkienės, A. Kepalaitės (1996), V. Lepeškienės (1996), A. Stonytės (2005) darbais, kuriuose pabrėžiama pasitikėjimo savimi svarba asmens adaptacijai. Pasitikintis savimi ir savo galimybėmis asmuo sėkmingiau užmezga ir išlaiko tarpusavio santykius su kitais žmonėmis (Lepeškienė, 1996), yra aktyvus veikloje, kelia sau sudėtingus ir aukštus tikslus, savarankiškai priima sprendimus, tiki sėkmės galimybe, pasitiki kitais žmonėmis (Valickas, 1997). Kitų tyrėjų (Leiputės, Kardelio, 2002) požiūriu, didesnės savigarbos paaugliai yra labiau socialiai integruoti. Įvertinus asmens pasitikėjimo savimi svarbą asmens adaptacijai, į klausimyną įtraukti teiginiai, leidę nustatyti tiriamųjų pasitikėjimo savimi lygį.

Pasak R. Raudeliūnaitės (2007), save kontroliuojantis asmuo geba išlaikyti vidinę pusiausvyrą ir pozityvius santykius su kitais žmonėmis, o tai lemia sėkmingą socialinį prisitaikymą. Todėl galima manyti, kad gebėjimas valdyti savo jausmus ir emocijas, atsakomybė už savo veiksmus, atsparumas neigiamam aplinkinių poveikiui yra vieni iš adaptyvaus elgesio komponentų. Remiantis šiuo faktu buvo išskirtos gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas, socialinio atsparumo ir pareigingumo (požiūrio į savo pareigas) skalės.

Asmens elgesys yra vienas iš adaptacijos proceso kintamųjų (Juodraitis, 2004). Pasak mokslininko, adaptacijos sėkmę daugiausia lemia asmens lankstumas, gebėjimas parinkti situacijai adekvatų elgesio būdą ir keisti savo elgesį, reaguojant į įvairias socialines situacijas ir jų pokyčius. Kita vertus, adaptacijos sunkumai siejami su agresyvaus, aplinkinius žeidžiančio elgesio pasireiškimu, visuomenės taisyklių ir normų neįvaldymu ir tų taisyklių pažeidimais (Asher, Hymel, 1981; Coie, Dodge, Kupersmidt, 1990; Valickas, 1997), polinkiu remtis visoje socialinėse situacijose tam tikru elgesio modeliu bei reaguoti į jas visada taip pat (Juodraitis, 2002, 2004). Įvertinus asmens elgesio įtaką adaptacijai, į klausimyną įtraukti teiginiai, leidę nustatyti tiriamųjų prosocialaus elgesio pasireiškimą lygį socialinėse situacijose.

Remiantis L. Phillips (1968) (cit. pgl. Juodraitį, 2004) darbais, galima manyti, kad adaptacija ypač priklauso nuo asmens gebėjimo spręsti problemas, įveikti atsirandančius sunkumus. Mokslininko teigimu, mažesnis adaptacinis potencialas tų asmenų, kurie susidūrę su problemomis, nepajėgia jų išspręsti. Kitų mokslininkų (Leliūgienės, 2003; Pocevičienės, 2004; Kvieskienės, 2005) požiūriu, sprendžiant sunkumus ir problemas, svarbus asmens savarankiškumas, gebėjimas pasirinkti tam tikrose situacijose geriausią sprendimą ir jį įgyvendinti, tikėjimas savo jėgomis ir tuo, kad sprendimų rezultatai priklauso nuo jo paties pastangų. Remiantis šia nuostata, į klausimyną įtraukta gebėjimo spręsti problemas skalė, kuri leidžia įvertinti paauglių gebėjimą savarankiškai spręsti jiems kylančius sunkumus ir priimti sprendimus.

Mokslinėje literatūroje išskirti adaptacijos procesą lemiantys veiksniai bei aptarti adaptyvaus elgesio komponentai leido pagrįsti pagrindines sritis, kurios gali būti reikšmingos paauglių adaptyvaus elgesio lygiui įvertinti. Išskirtos šios sritys: santykio su savimi, santykio su kitais žmonėmis, prosocialaus, save įtvirtinančio elgesio socialinėse situacijose ir probleminių situacijų sprendimo. Jomis remiantis buvo formuluojami teiginiai, kurių kiekvienas buvo priskirtas vienai iš skalių. Teiginių suskirstymą į skales atliko tarpusavyje nepriklausomi keturi specialistai, turintys patirties dirbant su testais ir klausimynais. Neatitikimai tarp priskirtų teiginių skirtingoms skalėms buvo tikslinami ieškant tinkamiausių variantų. Priskyrus teiginius vienai ar kitai skalei, ekspertų buvo paprašyta jas patvirtinti (t. y. siekta priskirtų teiginių vienai ar kitai skalei patvirtinimo ar paneigimo). Ekspertų grupę sudarė iki šiol klausimyno sudarymo procedūroje nedalyvavę du specialistai, dirbantys psichologinio įvertinimo srityje, ir vienas mokslininkas, turintis testų sudarymo srityje praktinės bei teorinės patirties. Siekiant išsiaiškinti klausimyno teiginių netikslumus, jų prasmingumą, formuluočių aiškumą, buvo konsultuojamasi su specialistais, dirbančiais psichologinio įvertinimo srityje, bei vaikų ir paauglių psichologais – praktikais. Siekiant užtikrinti objektyvumą, kai kurie teiginiai buvo panašūs ir pateikti kitu aspektu. Klausimyno teiginių ir skalių formuluotes koregavo lietuvių kalbos specialistas.

Klausimyną sudaro 197 teiginiai su penkių laipsnių atsakymo galimybėmis: nuo 1 („visiškai nesutinku“) iki 5 („visiškai sutinku“). Kiekvienos skalės bendri rodikliai skaičiuojami susumavus atsakymus į teiginius (1, 2, 3, 4, 5) pagal šias skales: 1) *gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis* (padeda įvertinti tiriamojo gebėjimą kurti ir palaikyti tarpasmeninius santykius su kitais žmonėmis (suaugusiais), tinkamais būdais pradėti, palaikyti ir užbaigti pokalbį, mandagumą ir atidumą pašnekovui bendravimo situacijose); 2) *gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais* (leidžia nustatyti tiriamojo gebėjimą sutarti su bendraamžiais, palaikyti su jais draugiškus santykius dėl jų ir paties paauglio elgesio, prisitaikyti naujose bendraamžių grupėse, užmegzti artimas draugystes); 3) *prosocialaus elgesio* (rodo, kiek žmogus socialinėse situacijose taiko prosocialų elgesį, laikosi elgesio taisyklių ir normų, paklūsta kitų žmonių nurodymams ir reikalavimams bei savo elgesiu nekelia aplinkiniams rūpesčių); 4) *gebėjimo spręsti konfliktines situacijas* (leidžia tirti, kiek žmogus konfliktinėse situacijose geba pasirinkti ir taikyti konstruktyvias konfliktų sprendimo strategijas, atsižvelgti į kitų žmonių poreikius ir interesus); 5) *gebėjimo spręsti problemas* (leidžia įvertinti tiriamojo gebėjimą savarankiškai spręsti jam kylančius sunkumus ir priimti sprendimus, pasirinkti tinkamus problemų sprendimo būdus); 6) *pareiškimo*, būtent *požiūrio į savo pareigas* (leidžia tirti, kiek žmogus atsakingai ir sąžiningai atlieka jam pavestas užduotis, jaučia atsakomybę už jų atlikimą, laikosi įsipareigojimų ir duoto žodžio); 7) *paramos siekimo ir priėmimo* (leidžia išsiaiškinti žmogaus gebėjimą paprašyti ir priimti kitų žmonių paramą ar pagalbą); 8) *paramos suteikimo* (padeda įvertinti žmogaus gebėjimą teikti kitiems paramą ir, reikalui esant, pagelbėti); 9) *pasitikėjimo savimi* (rodo asmens pasitikėjimą savo jėgomis, gebėjimą adekvačiai vertinti savo teigiamas ir neigiamas savybes); 10) *pasitikėjimas kitais žmonėmis* (leidžia nustatyti, kaip žmogus vertina kitą žmogų ir juo pasitiki); 11) *gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas* (leidžia išmatuoti tiriamojo gebėjimą tinkamais būdais reikšti jausmus, juos val-

dyti sudėtingose socialinėse situacijose); 12) *socialinių ryšių palaikymo* (rodo tiriamojo gebėjimą ištraukti į socialinę sąveiką, kurti ir palaikyti tarpasmeninius ryšius); 13) *optimistinio požiūrio į gyvenimą* (leidžia tirti, kiek žmogus patenkintas gyvenimu ir laimingas, neišgyvena ateities baimės bei nerimo dėl galimų nesėkmių); 14) *socialinio atsparumo* (padeda įvertinti tiriamojo gebėjimą atsisipirti neigiamam aplinkinių poveikiui).

Pirminis klausimyno variantas buvo išbandytas apklausiant paauglius (N = 17), kartu prašant išsakyti kritines pastabas, nurodyti neaiškumus ar netikslumus (klausimyno pildymo procedūrą stebėjo darbo autorė). Klausimyno teiginiai buvo tikslinami atsižvelgiant į išsakytas pastabas. Taip parengtas *Adaptyvaus elgesio įvertinimo* klausimyno galutinis variantas. Šio klausimyno įvertinimo duomenys pateikiami atlikus žvalgomąjį tyrimą (taikyta patogioji imtis) Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų moksleivių (nuo 13 iki 18 metų amžiaus) grupėje (N = 95). Klausimyno validumas ir patikimumas nustatytas apskaičiavus Cronbacho alpha bei koreliacijos koeficientų (žr. 4 priedo 5 lentelę) reikšmes. Patikrinus *Adaptyvaus elgesio įvertinimo* klausimyno skalių vidinį suderinamumo laipsnį (Cronbacho alpha), nustatyta, kad jis yra pakankamai aukštas: *gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais* – 0,89, *gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis* – 0,85, *optimistinio požiūrio į gyvenimą* – 0,85, *prosocialaus elgesio* – 0,83, *gebėjimo spręsti problemas* – 0,82, *socialinių ryšių palaikymo* – 0,77 ir *paramos suteikimo* – 0,75. Patenkinamas vidinis suderinamumo laipsnis nustatytas skalėms: *pasitikėjimo savimi* – 0,73, *pareigingumo (požiūrio į savo pareigas)* – 0,69, *paramos siekimo ir priėmimo* – 0,65, *gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas* – 0,62, *pasitikėjimo kitais žmonėmis* – 0,59, *socialinio atsparumo* – 0,56 ir *gebėjimo spręsti konfliktines situacijas* – 0,5. Klausimyno patikimumas įvertintas retestu toje pačioje tiriamųjų grupėje, praėjus dviem mėnesiams po pirmos apklausos. Apskaičiavus Pearson'o koreliacijos koeficientus tarp šių dviejų tyrimų, gautas patikimas ryšys (Pearson'o koreliacijos koeficientai svyruoja nuo 0,54 iki 0,74).

Paauglių požiūris į savo elgesį ir santykius su bendraamžiais buvo įvertintas pasitelkus modifikuotą Denverio universiteto metodiką (JAV) *Vaikų savęs suvokimo profilis (Self – perception profile for children*, Susan Harter, Ph.D., 1985, pgl. Dvarioną, 1999), kuria remiantis buvo sudaryta anketa. Kiekvienas iš dešimties teiginių įvertinamas pagal vieną iš atsakymo lygių: 1 – neigiamai, 2 – patenkinamai, 3 – pakankamai, 4 – labai gerai.

Nepaisant to, kad vertinimo metuose dalis skalių matuoja labai artimus reiškinius, interpretuojant duomenis buvo įtrauktos visos skalės. Vis dėlto, ateityje, siekiant išvengti duomenų dubliavimo ir painiavos interpretuojant duomenis, reikėtų atsisakyti vienu ar kitu skalių, atsižvelgiant į jų vidinio suderinamumo lygį.

- *Statistinės analizės metodai*. Tyrimo metu surinkti duomenys buvo apdoroti taikant aprašomąją statistiką (vidurkiai, standartiniai nuokrypiai), vidinio suderinamumo (Cronbacho alpha) tyrimą, χ^2 (Chi kvadrato) testą, Stjudento t kriterijų (dviejų nepriklausomų imčių vidurkiams palyginti), porinį t – kriterijų (dviejų priklausomų imčių vidurkiams palyginti), koreliacinę (Pearson'o koreliacijos koeficientas) analizę. Duomenų statistinė analizė atlikta SPSS (angl. Statistic Pachage for Social Sciences) programinės įrangos 10.0 versija.

2.3.3. Ugdomojo eksperimento organizavimas ir ugdytinių imtis

Pagal bendradarbiavimo sutartis Vilniaus specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų auklėtinių (N = 13) (sudaryta mergaičių, gyvenusių globos namuose, grupė), Švenčionėlių vaikų globos namų auklėtinių (N = 22) ir Alytaus valstybinių vaikų globos namų auklėtinių (N = 40) grupėse atliktas ugdomasis eksperimentas. Eksperimento metu buvo taikyta dviejų grupių tyrimo schema su pradiniu (prieš eksperimentą) ir baigiamuoju (po eksperimento) matavimais eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėse. Pradinis tyrimas atliktas prieš eksperimentą 2006 m. kovo mėn. Vilniaus specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų auklėtinių grupėje, o baigiamasis – šioje grupėje buvo atliktas 2006 m. gegužės mėn. Švenčionėlių vaikų globos namų auklėtinių pirmoje (nuo 13 iki 15 metų amžiaus) ir antroje (nuo 16 iki 18 metų amžiaus) grupėse pradinis tyrimas atliktas 2007 m. rugpjūčio mėn., o po eksperimento – 2007 m. rugsėjo mėn. Alytaus valstybinių vaikų globos namų auklėtinių kontrolinėje grupėje (ugdomas poveikis netaikytas) pradinis tyrimas buvo atliktas 2007 m. rugsėjo mėn. Praėjus dviem mėnesiams (lapkričio mėn.) po pirmosios apklausos, pakartotinai atliktas tyrimas toje pačioje tiriamųjų grupėje.

Atliekant pradinį ir baigiamąjį tyrimus eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėse buvo taikyti tie patys diagnostiniai instrumentai. Ugdomuoju eksperimentu, taikant tyrimo metodus, siekta įvertinti adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programos (nepriklausomo kintamojo) poveikį eksperimentinės grupės globos namų auklėtinių adaptyviam elgesiui (priklausomam kintamajam).

Eksperimentinėse grupėse (Vilniaus specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų auklėtiniams ir Švenčionėlių vaikų globos namų auklėtiniams) buvo vesta po 15 grupinių užsiėmimų pagal adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programą (žr. 16 priedą). Užsiėmimų trukmė po 1,5 val. (užsiėmimų eiga, temos pateikti 5 priedo 6 lentelėje).

Ugdomieji užsiėmimai vesti 2006–2007 metais trim paauglių grupėm:

Nuo 2006 m. kovo 14 d. iki 2006 m. gegužės 30 d. vesta 15 užsiėmimų Vilniaus specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų auklėtiniams nuo 14 iki 18 metų amžiaus; užsiėmimus vedė darbo autorė ir Vilniaus pedagoginio universiteto Psichologijos didaktikos katedros lektorė A. Stanišauskaitė. Nuo 2007 m. rugpjūčio 02 d. iki 2007 m. rugsėjo 20 d. vesta 15 užsiėmimų Švenčionėlių vaikų globos namų auklėtiniams nuo 13 iki 15 metų amžiaus (1 grupė); užsiėmimus vedė darbo autorė. Nuo 2007 m. rugpjūčio 02 d. iki 2007 m. rugsėjo 20 d. vesta 15 užsiėmimų Švenčionėlių vaikų globos namų auklėtiniams nuo 16 iki 18 metų amžiaus (2 grupė); užsiėmimus vedė darbo autorė.

2007 m. rugsėjo mėn. Alytaus valstybinių vaikų globos namų auklėtinių kontrolinėje grupėje atliktas pradinis tyrimas. 2007 m. lapkričio mėn. toje pačioje tiriamųjų grupėje buvo atliktas antrasis tyrimas. Šioje grupėje ugdomas poveikis netaikytas. Eksperimentinio tyrimo eiga pateikta 2 lentelėje (remtasi pagal Žydžiūnaitę, 2001).

Eksperimento struktūros schema

Eksperimentinė grupė	Kontrolinė grupė
1. Surinkti subjektai.	1. Surinkti subjektai.
2. Pretestas (pradinis tyrimas iki eksperimentinio poveikio).	2. Pretestas (pradinis tyrimas).
3. Įvestas eksperimentinis stimulus (taikytas eksperimentinis poveikis).	3. Posttestas (baigiamasis tyrimas, netaikytas poveikio).
4. Posttestas (tyrimas po eksperimentinio poveikio).	

Ugdomajam eksperimentui taikyta patgioji imtis. Buvo sudaryta eksperimentinė 35 paauglių, gyvenančių globos namuose, grupė ir kontrolinė grupė iš 40 paauglių, gyvenančių globos namuose. Su globos namų vadovais buvo derinama vieta, laikas, trukmė, kuomet vyks apklausos ir užsiėmimai. Siekiant išsaugoti paauglių privatumą, o taip pat kuriant saugumo atmosferą, užsiėmimų metu iš paauglių gauta informacija (pavyzdžiui, apie jų asmeninį gyvenimą, nusiskundimus gyvenant globos namuose ir pan.) vadovams ir kitiems globos namų darbuotojams (auklėtojams, socialiniams darbuotojams) nebuvo perduodama (išskyrus tuos atvejus, jeigu paaugliui grėstų pavojus). Vadovai ir eksperimentinės grupės paaugliai apie tai buvo informuoti iš anksto. Globos namų darbuotojams po ugdomojo eksperimento pateikta apibendrinta informacija apie taikyto ugdomojo poveikio efektyvumą, neminint paauglių vardų, pavardžių.

3. GLOBOS NAMUOSE GYVENANČIŲ PAAUGLIŲ ADAPTYVAUS ELGESIO YPATUMAI

Siekiant ugdyti globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvų elgesį, tikslinga atlikti tyrimus ir įvertinti realią situaciją, išsiaiškinti, kurie veiksniai apsunkina globos namų auklėtinų sėkmingos adaptacijos procesą. Šių tyrimų pagrindu būtų galima tikslingiau apibrėžti paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) prielaidas. Tiriant jų elgesio ypatumus, analizės objektu pasirinkti šie kintamieji: elgesio ir emociniai sunkumai, funkcionalios (adaptyvios) ir disfunkcionalios (neadaptyvios) kognityvinės ir elgesio strategijos pasiekimų ir socialinėje srityje bei socialinė kompetencija. Taip pat atskleisti paauglių elgesio ir emocinių sunkumų, socialinės kompetencijos, kognityvinių ir elgesio strategijų ryšiai. Nustatytos prognostinės elgesio ir emocinių sunkumų bei socialinės kompetencijos, remiantis kognityvinėmis ir elgesio strategijomis, galimybės bei įvertinta, ar socialinė kompetencija turi paauglių elgesio ir emociniams sunkumams prognostinę prasmę. Kontrolinę grupę sudarė pilnose šeimose gyvenantys paaugliai.

3.1. Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų ypatumai

Elgesio ir emociniai sunkumai buvo nustatyti apskaičiavus YSR 11/18 (Achenbach and Rescorla, 2001) metodika gautus duomenis. Konstatuojamojo tyrimo metu naudotos nerimastingumo / depresiškumo, užsisklendimo / depresiškumo, agresyvaus elgesio, taisyklių laužymo, socialinių ir dėmesio sunkumų skalės. Kadangi somatinių skundų ir mąstymo sunkumų skalės neatspindi adaptyvaus elgesio ir tiesiogiai nėra susijusios su asmens adaptacija (Samašonok, 2004), todėl jos nebuvo įtrauktos į duomenų analizę. Globos namuose (N = 271) ir pilnose šeimose (N = 287) gyvenančių paauglių rezultatų palyginimai pateikti 3-ioje lentelėje.

Statistinės analizės rezultatai parodė, kad globos namuose gyvenantiems paaugliams labiau nei paaugliams iš pilnų šeimų būdingi socialiniai ($p < 0,001$) ir dėmesio ($p < 0,001$) sunkumai, nerimastingumas / depresiškumas ($p < 0,001$) ir užsisklendimas / depresiškumas ($p < 0,001$). Taip pat globos namuose gyvenančių paauglių rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai skyrėsi nuo kontrolinės grupės paauglių (t. y., paauglių, gyvenančių su abiem tėvais) eksternalių sunkumų, būtent: agresyvaus elgesio ($p < 0,001$) ir taisyklių laužymo ($p < 0,001$) skalėse.

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų įverčių vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)

Skalės pavadinimas	Globos namuose gyvenantys paaugliai		Pilnose šeimose gyvenantys paaugliai		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Nerimastingumo /depresiškumo	8,14	4,58	5,78	3,42	6,882	0,001
Užsisklendimo /depresiškumo	5,68	3,07	3,36	2,48	9,805	0,001
Socialinių sunkumų	7,36	3,79	4,62	2,83	9,623	0,001
Taisyklių laužymo	8,12	4,53	5,34	3,7	7,903	0,001
Agresyvaus elgesio	11,01	6,27	9,28	4,57	3,699	0,001
Dėmesio sunkumų	7,98	3,22	6,78	2,63	4,782	0,001

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių berniukų ir mergaičių elgesio ir emociniai sunkumai. Tyrimo duomenys rodo, kad berniukams ir mergaitėms, gyvenantiems globos namuose, elgesio (agresyvaus elgesys ir taisyklių laužymas) ir emocinės (nerimastingumas / depresiškumas ir užsisklendimas / depresiškumas) problemos, o taip pat socialiniai ir dėmesio sunkumai stipriau išreikšti nei pilnose šeimose gyvenančių berniukų ir mergaičių. 6 priedo 7-oje lentelėje pateikti tiriamosios (paauglių, gyvenančių globos namuose) ir kontrolinės (paauglių, gyvenančių pilnose šeimose) grupių berniukų ir mergaičių elgesio ir emocinių sunkumų įverčių vidurkių palyginimai.

Lyginant tiriamosios ir kontrolinės grupių berniukų ir mergaičių internalių sunkumų (nerimastingumo / depresiškumo ir užsisklendimo / depresiškumo) vidurkius, statistinės analizės rezultatai rodo, kad nerimastingumas / depresiškumas stipriau išreikštas globos namuose gyvenantiems berniukams ($M = 7,0$, $SD = 4,43$) ir mergaitėms ($M = 9,02$, $SD = 4,51$) nei pilnose šeimose gyvenantiems paaugliams: berniukams ($M = 5,43$, $SD = 3,35$), mergaitėms ($M = 6,08$, $SD = 3,46$). Statistiškai reikšmingi ($p < 0,001$) skirtumai parodė, kad globos namuose gyvenantiems berniukams ($M = 5,47$, $SD = 3,09$) ir mergaitėms ($M = 5,85$, $SD = 3,05$) labiau nei kontrolinės grupės berniukams ($M = 3,49$, $SD = 2,83$) ir mergaitėms ($M = 3,24$, $SD = 2,13$) būdingas užsisklendimas / depresiškumas.

Lyginant globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių berniukų ir mergaičių eksternalių sunkumų (agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo) vidurkius, statistinės analizės rezultatai parodė, kad globos namuose gyvenančių berniukų ($M = 11,88$, $SD = 6,93$) ir mergaičių ($M = 10,33$, $SD = 5,63$) stipresnė agresijos išraiška nei kontrolinės grupės berniukų ($M = 9,94$, $SD = 4,86$) ir mergaičių ($M = 8,71$, $SD = 4,23$); globos namuose gyvenančių berniukų ($p = 0,012$) ir mergaičių ($p = 0,005$) rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai skyrėsi nuo kontrolinės grupės berniukų ir mergaičių agresyvaus elgesio skalėje. Apskaičiavus t-testą, nustatyti statistiškai reikšmingi ($p < 0,001$) skirtumai pagal taisyklių laužymo skalę parodė, kad globos namuose gyvenantiems berniukams ($M = 9,48$, $SD = 5,02$) ir mergaitėms ($M = 7,07$, $SD = 3,82$) labiau nei pilnose šeimose gyvenantiems paaugliams būdingas taisyklių laužymas: atitinkamai berniukams ($M = 6,35$, $SD = 4,07$), mergaitėms ($M = 4,46$, $SD = 3,09$).

Remiantis t-testo duomenimis, nustatyti statistiškai reikšmingi ($p < 0,001$) skirtumai, kurie pagal socialinių sunkumų skalę parodė, kad berniukams ($M = 7,02$, $SD = 3,94$) ir mergaitėms ($M = 7,62$, $SD = 3,66$) iš globos namų stipriau išreikšti socialiniai sunkumai, nei pilnose šeimose gyvenančių paauglių – atitinkamai berniukams ($M = 5,02$, $SD = 3,18$), mergaitėms ($M = 4,27$, $SD = 2,45$). Taip pat globos namuose gyvenantiems berniukams ($M = 7,88$, $SD = 3,26$) ir mergaitėms ($M = 8,05$, $SD = 3,02$) labiau nei kontrolinės grupės berniukams ($M = 6,92$, $SD = 2,64$) ir mergaitėms ($M = 6,67$, $SD = 2,62$) būdingi dėmesio sunkumai: globos namuose gyvenančių berniukų ($p = 0,011$) ir mergaičių ($p < 0,001$) rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai skyrėsi nuo kontrolinės grupės berniukų ir mergaičių dėmesio sunkumų skalėje.

Apibendrinant rezultatus, galima teigti, kad globos namų auklėtiniams būdingi ryškesni elgesio (agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo) ir emociniai (nerimastingumo / depresiškumo ir užsisklendimo / depresiškumo) sunkumai nei kontrolinės grupės paaugliams. Taip pat jiems būdingi kur kas didesni socialiniai ir dėmesio sunkumai nei su abiem tėvais gyvenantiems paaugliams. Be to, globos namų ugdytinių (berniukų ir mergaičių) elgesio, emociniai, socialiniai ir dėmesio sunkumai stipriau išreikšti nei berniukų ir mergaičių iš pilnų šeimų.

Berniukų ir mergaičių, gyvenančių globos namuose, elgesio ir emocinių sunkumų ypatumai. Kadangi mokslinėje literatūroje dažnai pabrėžiama lyties svarba paauglystėje pasireiškiantiems psichologiniams dėsningumams, analizė buvo atlikta atskirai berniukų ir mergaičių grupėse ir domėtasi, ar elgesio ir emociniai sunkumai priklauso nuo tiriamųjų lyties. Lyginamoji duomenų analizė lyties aspektu parodė, kad paauglių iš globos namų grupėje statistiškai reikšmingai skiriasi trijų (agresyvaus elgesio, taisyklių laužymo ir nerimastingumo / depresiškumo) iš šešių skalių duomenys. 4-oje lentelėje pateikti globos namuose gyvenančių berniukų ($N = 118$) ir mergaičių ($N = 153$) elgesio ir emocinių sunkumų įverčių vidurkių palyginimai.

Detaliau panagrinėjus elgesio ir emocinių sunkumų duomenis lyties aspektu, nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai pagal taisyklių laužymo ($p < 0,001$) ir agresyvaus elgesio ($p = 0,045$) skales. Tai rodo, kad berniukams iš globos namų būdingos stipriau išreikštos ekster-nalios problemos nei globos namų auklėtiniams. Tuo tarpu pastarosioms labiau nei berniukams būdingas nerimastingumas / depresiškumas ($p < 0,001$).

Tyrimo rezultatai rodo, kad užsisklendimo / depresiškumo ($p = 0,308$), socialiniai ($p = 0,194$) ir dėmesio ($p = 0,666$) sunkumai pagal lytį paauglių, gyvenančių globos namuose, statistiškai reikšmingai nesiskiria.

4 lentelė

Globos namuose gyvenančių berniukų ir mergaičių elgesio ir emocinių sunkumų įverčių vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)

Skalės pavadinimas	Globos namuose gyvenantys berniukai		Globos namuose gyvenančios mergaitės		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Nerimastingumo / depresiškumo	7,0	4,43	9,02	4,51	-3,685	0,001
Užsisklendimo / depresiškumo	5,47	3,09	5,85	3,05	-1,021	0,308
Socialinių sunkumų	7,02	3,94	7,62	3,66	-1,303	0,194
Taisyklių laužymo	9,48	5,02	7,07	3,82	4,339	0,001
Agresyvaus elgesio	11,88	6,93	10,33	5,63	1,975	0,045
Dėmesio sunkumų	7,88	3,26	8,05	3,2	-0,433	0,666

Berniukų ir mergaičių, gyvenančių pilnose šeimose, elgesio ir emocinių sunkumų ypatumai. Pilnose šeimose gyvenančių berniukų (N = 134) ir mergaičių (N = 153) elgesio ir emocinių sunkumų rezultatų palyginimai pateikti 5-oje lentelėje. Pagal lytį trijose (agresyvaus elgesio, taisyklių laužymo ir socialinių sunkumų) iš šešių skalių nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai paauglių iš pilnų šeimų grupėje.

Palyginus duomenis lyties aspektu, pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai agresyvaus elgesio (p = 0,022) ir taisyklių laužymo (p < 0,001) skalėse: berniukams būdingi stipriau išreikšti eksternalūs sunkumai nei mergaitėms. Taip pat statistiškai reikšmingas (p = 0,027) skirtumas išaiškintas socialinių sunkumų skalėje: berniukams labiau nei mergaitėms būdingi socialiniai sunkumai.

Statistinės analizės rezultatai parodė, kad su abiem tėvais gyvenančių paauglių grupėje statistiškai reikšmingų skirtumų pagal lytį nenustatyta nerimastingumo / depresiškumo (p = 0,11), užsisklendimo / depresiškumo (p = 0,403) ir dėmesio sunkumų (p = 0,42) skalėse.

5 lentelė

Pilnose šeimose gyvenančių berniukų ir mergaičių elgesio ir emocinių sunkumų įverčių vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)

Skalės pavadinimas	Pilnose šeimose gyvenantys berniukai		Pilnose šeimose gyvenančios mergaitės		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Nerimastingumo / depresiškumo	5,43	3,35	6,08	3,46	-1,602	0,11
Užsisklendimo / depresiškumo	3,49	2,83	3,24	2,13	0,838	0,403
Socialinių sunkumų	5,02	3,18	4,27	2,45	2,228	0,027
Taisyklių laužymo	6,35	4,07	4,46	3,09	4,376	0,001
Agresyvaus elgesio	9,94	4,86	8,71	4,23	2,301	0,022
Dėmesio sunkumų	6,92	2,64	6,67	2,62	0,808	0,42

Apibendrinus elgesio ir emocinių sunkumų lyginimo lyties aspektu rezultatus, galima teigti, kad berniukų, tiek iš globos namų, tiek ir iš pilnų šeimų, stipriau nei mergaičių, išreikštos agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo, t. y. eksternalios problemos. Berniukams iš pilnų šeimų stipriau nei su abiem tėvais gyvenančioms mergaitėms, išreikšti socialiniai sunkumai, o globos namų auklėtinėms kur kas labiau būdingas nerimastingumas / depresiškumas nei globos namuose gyvenantiems berniukams.

Skirtingo amžiaus globos namuose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų tyrimo analizė. Palyginus 11–14 metų (N = 127) ir 15–18 metų (N = 144) globos namuose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinius sunkumus, nustatyta, kad abiejų grupių auklėtinių elgesio ir emociniai sunkumai penkiose iš šešių skalių panašaus lygio. Statistiškai reikšmingas skirtumas amžiaus aspektu nustatytas socialinių sunkumų skalėje. Globos namuose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų tyrimo amžiaus aspektu rezultatai palyginami 6 priedo 8-oje lentelėje.

Palyginus 11–14 metų ir 15–18 metų globos namuose gyvenančių paauglių tyrimo duomenis, reikšmingų skirtumų nenustatyta internalių (nerimastingumo / depresiškumo (p =

0,849), užsisklendimo / depresiškumo ($p = 0,672$) ir eksternalių (taisyklių laužymo ($p = 0,659$), agresyvaus elgesio ($p = 0,065$)) problemų bei dėmesio sunkumų ($p = 0,551$) skalėse.

Statistiškai reikšmingas ($p = 0,025$) skirtumas amžiaus aspektu nustatytas vienoje, būtent socialinių sunkumų, skalėje. Tai rodo, kad vyresniems (15–18 m.) globos namų paaugliams būdingos stipriau išreikštos socialinės problemos ($M = 7,91$, $SD = 3,88$) nei jaunesniems (11–14 m.) panašiomis sąlygomis gyvenantiems paaugliams ($M = 6,88$, $SD = 3,65$).

Skirtingo amžiaus pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų tyrimo analizė. Palyginus 11–14 metų ($N = 127$) ir 15–18 metų ($N = 160$) pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinius sunkumus, nustatyta, kad abiejų grupių tiriamųjų elgesio ir emociniai sunkumai reikšmingai nesiskyrė pagal keturių iš šešių skalių duomenis. Statistiškai reikšmingi skirtumai amžiaus aspektu išaiškinti pagal užsisklendimo / depresiškumo ir taisyklių laužymo skales. Skirtingo amžiaus paauglių iš pilnų šeimų elgesio ir emocinių sunkumų tyrimo rezultatai palyginami 6 priedo 9-oje lentelėje.

Palyginus duomenis amžiaus aspektu pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje, nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai dviejose – užsisklendimo / depresiškumo ($p = 0,02$) ir taisyklių laužymo ($p < 0,001$) – skalėse iš šešių. Tyrimo rezultatai rodo, kad 15–18 metų paaugliams iš pilnų šeimų mažiau būdingas užsisklendimas / depresiškumas ($M = 2,98$, $SD = 2,27$) ir taisyklių laužymas ($M = 3,87$, $SD = 2,63$) nei 11–14 metų paaugliams: atitinkamai ($M = 3,66$, $SD = 2,61$) ir ($M = 6,52$, $SD = 3,99$).

Paauglių iš pilnų šeimų grupėje reikšmingų skirtumų pagal amžių nenustatyta nerimastingumo / depresiškumo ($p = 0,926$), socialinių ($p = 0,809$) ir dėmesio ($p = 0,248$) sunkumų bei agresyvaus elgesio ($p = 0,195$) skalėse.

Atlikus lyginamąją analizę amžiaus aspektu, galima teigti, kad skirtingo amžiaus globos namuose gyvenančių paauglių elgesio (agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo), emociniai (nerimastingumo / depresiškumo ir užsisklendimo / depresiškumo) bei dėmesio sunkumai, o pilnose šeimose gyvenančių skirtingo amžiaus paauglių nerimastingumo / depresiškumo, agresyvaus elgesio, socialiniai bei dėmesio sunkumai reikšmingai nesiskiria. Tyrimo rezultatai parodė, kad pilnose šeimose gyvenantys vyresnieji (15–18 m.) paaugliai mažiau užsisklendė / depresiški ir rečiau laužo taisykles nei jaunesnieji (11–14 m.) paaugliai. Tuo tarpu vyresniesiems (15–18 m.) globos namų auklėtiniams, lyginant su jaunesniaisiais (11–14 m.), labiau būdingi socialiniai sunkumai. Vis dėlto, kadangi globos namų auklėtinių grupėje penkiose skalėse iš šešių, o pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje keturiose skalėse iš šešių rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė, todėl negalima vienareikšmiškai teigti, kad paauglių elgesio ir emociniai sunkumai priklauso nuo amžiaus.

Jaunesniojo (11–14 m.) amžiaus globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų tyrimo analizė. Palyginus jaunesniojo (11–14 m.) amžiaus nevienodomis sąlygomis gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų rezultatus, nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai visose šešiose skalėse (žr. 6 lentelę).

Tyrimo rezultatai rodo, kad 11–14 metų globos namuose gyvenantiems paaugliams statistiškai reikšmingai ($p < 0,001$) stipriau nei šio amžiaus pilnose šeimose gyvenantiems paaugliams išreikštos elgesio (agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo) ir emocinės (nerimastin-

gumo / depesiskumo ir užsisklendimo / depesiskumo) problemos, socialiniai ir dėmesio sunkumai.

6 lentelė

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių 11–14 metų paauglių elgesio ir emocinių sunkumų vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)

Skalės pavadinimas	Globos namuose gyvenantys paaugliai		Pilnose šeimose gyvenantys paaugliai		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Nerimastingumo / depesiskumo	8,09	4,45	5,79	3,61	4,83	0,001
Užsisklendimo / depesiskumo	5,6	3,08	3,66	2,61	7,729	0,001
Socialinių sunkumų	6,88	3,65	4,66	2,96	7,96	0,001
Taisyklių laužymo	7,99	4,6	6,52	3,99	8,773	0,001
Agresyvaus elgesio	11,76	6,44	9,59	4,46	4,055	0,001
Dėmesio sunkumų	8,1	3,38	6,94	2,67	4,036	0,001

Vyresniojo (15–18 m.) amžiaus globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų tyrimo analizė. Palyginus vyresniojo (15–18 m.) amžiaus skirtingomis sąlygomis gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų rezultatus, nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai penkiose skalėse iš šešių (žr. 7 lentelę).

Tyrimo rezultatai rodo, kad 15–18 metų amžiaus globos namų auklėtiniams labiau nei su abiem tėvais gyvenantiems paaugliams būdingos internalios (nerimastingumo / depesiskumo ($p < 0,001$) ir užsisklendimo / depesiskumo ($p < 0,001$)) problemos, socialiniai ($p < 0,001$) ir dėmesio ($p = 0,005$) sunkumai bei taisyklių laužymas ($p < 0,001$).

Statistiškai reikšmingas ($p = 0,222$) skirtumas nenustatytas tik pagal agresyvaus elgesio skalę, o tai rodo, kad 15–18 metų amžiaus tiek globos namuose, tiek pilnose šeimose gyvenantiems paaugliams būdingas panašaus lygio agresyvus elgesys.

7 lentelė

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių 15–18 metų paauglių elgesio ir emocinių sunkumų vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)

Skalės pavadinimas	Globos namuose gyvenantys paaugliai		Pilnose šeimose gyvenantys paaugliai		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Nerimastingumo / depesiskumo	8,2	4,74	5,76	3,16	4,962	0,001
Užsisklendimo / depesiskumo	5,76	3,07	2,98	2,27	6,381	0,001
Socialinių sunkumų	7,91	3,88	4,57	2,68	5,782	0,001
Taisyklių laužymo	8,24	4,49	3,87	2,63	3,53	0,001
Agresyvaus elgesio	10,35	6,05	8,89	4,69	1,224	0,222
Dėmesio sunkumų	7,87	3,08	6,58	2,57	2,801	0,005

Apibendrinus jaunesniojo ir vyresniojo amžiaus nevienodomis sąlygomis (globos namuose ir pilnose šeimose) gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų tyrimo rezultatus, galima teigti, kad tiek 11–14 metų, tiek 15–18 metų paaugliams, gyvenantiems globos

namuose, internalios (nerimastingumo / depresiškumo ir užsisklendimo / depresiškumo) problemos, taisyklių laužymas, socialiniai ir dėmesio sunkumai yra stipriau išreikšti nei pilnose šeimose gyvenantiems paaugliams. Nustatyta, kad 15–18 metų paaugliams tiek iš globos namų, tiek iš pilnų šeimų, agresyvus elgesys būdingas panašiu lygiu, tuo tarpu 11–14 metų globos namuose gyvenantys paaugliai agresyvesni už bendraamžius iš pilnų šeimų.

3.2. Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų ypatumai

Kognityvinės ir elgesio strategijos buvo nustatytos tyrimo duomenis apskaičiavus *SAQ*: *Strategy and Attribution Questionnaire* (Nurmi, Salmela-Aro, Haavisto, 1995) metodika. Palyginus globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių rezultatus, apskaičiuotos vidutinės reikšmės (*M*) ir standartiniai nuokrypiai (*SD*), o skirtumų patikimumui įvertinti taikytas *Stjudento t* kriterijus. 8-oje lentelėje pateikti tiriamosios ir kontrolinės grupių kognityvinių ir elgesio strategijų vidurkių palyginimai.

Tyrimo rezultatai rodo, kad globos namuose gyvenančių paauglių įverčiai neadaptivių kognityvinių ir elgesio strategijų (su užduotimi nesusijusio elgesio pasiekimų kontekste ir trukdymo sau, socialinio vengimo ir pesimizmo socialinėje srityje) skalėse statistiškai reikšmingai aukštesni nei pilnose šeimose gyvenančių paauglių, o pastarųjų grupėje nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni įverčiai adaptivių kognityvinių ir elgesio strategijų (sėkmės laukimo, socialinės paramos siekimo, reflektivaus mąstymo ir užduoties įveikimo pasiekimų kontekste ir sėkmės laukimo bei užduoties įveikimo socialiniame kontekste) skalėse.

Detaliau panagrinėjus kognityvinių ir elgesio strategijų tyrimo rezultatus, nustatyta, kad paaugliai iš globos namų rečiau nei iš pilnų šeimų socialinėse situacijose ($p < 0,001$) ir laimėjimų kontekste ($p < 0,001$) tikisi sėkmės. Be to, globos namų auklėtiniai, lyginant su bendraamžiais iš pilnų šeimų, mažiau taiko socialinės paramos siekimo ($p < 0,001$) ir reflektivaus mąstymo ($p < 0,001$) strategijas laimėjimų kontekste bei užduoties įveikimo strategiją laimėjimų srityje ($p < 0,001$) ir socialinėse situacijose ($p < 0,001$).

Nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai rodo, kad globos namuose gyvenantiems paaugliams labiau būdingas su užduotimi nesusijęs elgesys pasiekimų kontekste ($p < 0,001$) ir socialinėje srityje ($p < 0,001$) nei paaugliams iš pilnų šeimų. Taip pat nustatyta, kad globos namų auklėtiniai kur kas labiau nei paaugliai iš pilnų šeimų, taiko vengimo ($p < 0,001$) ir pesimizmo ($p < 0,001$) strategijas socialinėse situacijose.

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių taikomų kognityvinių ir elgesio strategijų įverčių vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)

Skalės pavadinimas	Globos namuose gyvenantys paaugliai		Pilnose šeimose gyvenantys paaugliai		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Sėkmės laukimo	14,44	2,07	15,6	1,8	-7,041	0,001
Su užduotimi nesusijusio elgesio	12,75	2,33	11,28	2,13	7,786	0,001
Socialinės paramos siekimo	16,48	2,52	17,89	2,37	-6,773	0,001
Reflektyvaus mąstymo	17,03	2,59	18,05	1,91	-5,254	0,001
Užduoties įveikimo	19,26	2,71	21,43	2,42	-10,003	0,001
Sėkmės laukimo	10,79	2,26	12,69	1,53	-11,573	0,001
Trukdymo sau	16,52	2,3	15,41	2,74	5,222	0,001
Socialinio vengimo	14,54	3,05	11,85	2,77	10,916	0,001
Užduoties įveikimo	24,2	3,29	26,92	2,72	-10,59	0,001
Pesimizmo	10,77	1,77	9,88	1,72	6,051	0,001

Apibendrinus tyrimo rezultatus, galima teigti, kad globos namuose gyvenantiems paaugliams labiau būdingos disfunkcionalios (neadaptyvios) kognityvinės ir elgesio strategijos laimėjimų ir socialiniame kontekste nei pilnose šeimose gyvenantiems paaugliams, kurie laimėjimų srityje ir socialinėse situacijose dažniau naudoja funkcionalias (adaptyvias) strategijas.

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių berniukų kognityvinės ir elgesio strategijos. 7 priedo 10-oje lentelėje pateikti tiriamosios (N = 118) ir kontrolinės (N = 134) grupių berniukų kognityvinių ir elgesio strategijų įverčių vidurkiai.

Tyrimo rezultatai rodo, kad globos namuose gyvenančių berniukų sėkmės laukimo įverčių vidurkiai laimėjimų (M = 14,64, SD = 1,99) ir socialiniame (M = 10,37, SD = 2,12) kontekste yra statistiškai reikšmingai žemesni nei pilnose šeimose gyvenančių berniukų: atitinkamai (M = 15,6, SD = 1,94) ir (M = 12,33, SD = 1,52); (p < 0,001). Taip pat nustatyta, kad globos namų auklėtinių berniukų užduoties įveikimo įverčių vidurkiai laimėjimų (M = 18,73, SD = 2,71) ir socialiniame (M = 23,43, SD = 3,05) kontekste yra žemesni nei berniukų, gyvenančių su abiem tėvais: atitinkamai (M = 21,31, SD = 2,45) ir (M = 26,6, SD = 2,66); (p < 0,001). Tyrimo rezultatai rodo, kad globos namuose gyvenančių berniukų socialinės paramos siekimo (M = 16,41, SD = 2,45) ir reflektyvaus mąstymo (M = 16,72, SD = 2,48) skalių įverčių vidurkiai yra statistiškai reikšmingai žemesni nei berniukų iš pilnų šeimų: atitinkamai (M = 17,62, SD = 2,48) ir (M = 17,63, SD = 1,83); (p < 0,001).

Statistinės analizės rezultatai rodo, kad berniukai iš globos namų socialinėse situacijose labiau linkę taikyti pesimizmo (M = 10,75, SD = 1,74) ir socialinio vengimo (M = 14,84, SD = 2,68) strategijas nei berniukai iš pilnų šeimų: atitinkamai (M = 9,9, SD = 1,73) ir (M = 12,28, SD = 2,6); (p < 0,001). Be to, nustatyta, kad globos namų auklėtinių berniukų su užduotimi nesusijusio elgesio įverčių vidurkiai laimėjimų (M = 12,93, SD = 2,5) ir socialiniame (M = 16,52, SD = 2,07) kontekste yra statistiškai reikšmingai aukštesni nei kontrolinės grupės

berniukų: atitinkamai ($M = 11,47$, $SD = 2,14$) ir ($M = 15,65$, $SD = 2,63$); globos namuose gyvenančių berniukų su užduotimi nesusijusio elgesio skalės rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai skyrėsi nuo kontrolinės grupės berniukų laimėjimų kontekste ($p < 0,001$) ir socialinėje srityje ($p = 0,004$).

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių mergaičių kognityvinės ir elgesio strategijos. Globos namuose ($N = 153$) ir pilnose šeimose ($N = 153$) gyvenančių mergaičių kognityvinių ir elgesio strategijų įverčių vidurkiai lyginami 7 priedo 11-oje lentelėje.

Tyrimo rezultatai rodo, kad socialinės paramos siekimo ($M = 16,54$, $SD = 2,58$) ir reflektivaus mąstymo ($M = 17,27$, $SD = 2,65$) strategijų įverčių vidurkiai globos namuose gyvenančių mergaičių yra statistiškai reikšmingai žemesni nei mergaičių iš pilnų šeimų: atitinkamai ($M = 18,12$, $SD = 2,24$) ir ($M = 18,41$, $SD = 1,91$); ($p < 0,001$). Be to, mergaitės iš globos namų socialinėse situacijose ($M = 11,1$, $SD = 2,33$) ir laimėjimų kontekste ($M = 14,28$, $SD = 2,13$) rečiau tikisi sėkmės nei mergaitės iš kontrolinės grupės: atitinkamai ($M = 13,01$, $SD = 1,48$) ir ($M = 15,6$, $SD = 1,68$); ($p < 0,001$). Reikia pabrėžti tai, kad tiriamųjų mergaičių grupėje įverčių vidurkiai pagal užduoties įveikimo skales laimėjimų ($M = 19,67$, $SD = 2,64$) ir socialiniame ($M = 24,8$, $SD = 3,35$) kontekste statistiškai reikšmingai žemesni nei mergaičių, gyvenančių su abiem tėvais: atitinkamai ($M = 21,54$, $SD = 2,4$) ir ($M = 27,19$, $SD = 2,75$); ($p < 0,001$).

Tyrimo rezultatai rodo, kad globotinėms bendravimo situacijose labiau būdingos pesimizmo ($M = 10,78$, $SD = 1,8$) ir socialinio vengimo ($M = 14,3$, $SD = 3,29$) strategijos nei kontrolinės grupės mergaitėms: atitinkamai ($M = 9,86$, $SD = 1,71$) ir ($M = 11,47$, $SD = 2,87$); ($p < 0,001$). Be to, globos namų auklėtinių mergaičių grupėje įverčių vidurkiai pagal trukdymo sau skales laimėjimų ($M = 12,6$, $SD = 2,18$) ir socialiniame ($M = 16,53$, $SD = 2,48$) kontekste statistiškai reikšmingai aukštesni nei mergaičių iš pilnų šeimų: atitinkamai ($M = 11,1$, $SD = 2,12$) ir ($M = 15,2$, $SD = 2,82$); ($p < 0,001$).

Apibendrinus tiriamosios ir kontrolinės grupių mergaičių ir berniukų kognityvinių ir elgesio strategijų statistinius rodiklius, rezultatai parodė, kad globos namuose gyvenantiems berniukams ir mergaitėms labiau nei bendraamžiams iš pilnų šeimų būdingos disfunkcionalios (neadaptyvios) kognityvinės ir elgesio strategijos laimėjimų ir socialiniame kontekste. Tuo tarpu pilnose šeimose gyvenantys berniukai ir mergaitės socialinėse situacijose ir laimėjimų kontekste dažniau pasirenka adaptyvias (sėkmės laukimo, socialinės paramos siekimo, reflektivaus mąstymo ir užduoties įveikimo) strategijas.

Berniukų ir mergaičių, gyvenančių globos namuose, kognityvinių ir elgesio strategijų ypatumai. Berniukų ($N = 118$) ir mergaičių ($N = 153$) iš globos namų kognityvinių ir elgesio strategijų įverčių vidurkiams laimėjimų ir socialiniame kontekste analizuoti taikytas Stjudento t kriterijus. 7 priedo 12-oje lentelėje palyginami rezultatai.

Lyginamoji duomenų analizė lyties aspektu rodo, kad berniukų ir mergaičių iš globos namų rezultatų vidurkiai reikšmingai nesiskyrė sėkmės laukimo ($p = 0,153$), su užduotimi nesusijusio elgesio ($p = 0,246$), socialinės paramos siekimo ($p = 0,661$), reflektivaus mąstymo ($p = 0,084$) skalėse laimėjimų kontekste ir socialinės srities trukdymo sau ($p = 0,965$), socialinio vengimo ($p = 0,139$) bei pesimizmo ($p = 0,89$) skalėse.

Apskaičiavus t-testą, nustatyta, kad mergaičių, gyvenančių globos namuose, užduoties įveikimo strategijos įverčių vidurkiai laimėjimų kontekste ($p = 0,004$) ir socialinėje srityje ($p < 0,001$) yra reikšmingai aukštesni nei berniukų, o tai rodo, kad globotinės dažniau naudoja laimėjimų kontekste ($M = 19,67$, $SD = 2,64$) ir socialinėje srityje ($M = 24,8$, $SD = 3,35$) užduoties įveikimo strategiją nei berniukai iš globos namų: atitinkamai ($M = 18,73$, $SD = 2,71$) ir ($M = 23,43$, $SD = 3,05$). Taip pat išaiškintas reikšmingas ($p = 0,008$) berniukų ir mergaičių socialinės srities sėkmės laukimo skalėje skirtumas: auklėtinės bendravimo situacijose dažniau taiko sėkmės laukimo strategiją ($M = 11,1$, $SD = 2,33$) nei globos namuose gyvenantys berniukai ($M = 10,37$, $SD = 2,12$).

Berniukų ir mergaičių, gyvenančių pilnose šeimose, kognityvinių ir elgesio strategijų ypatumai. Palyginus tyrimo duomenis pagal lytį, nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai trijose iš dešimties skalėse: reflektivaus mąstymo pasiekimų kontekste, sėkmės laukimo bei socialinio vengimo socialinėje srityje. Berniukų ($N = 134$) ir mergaičių ($N = 153$), gyvenančių su abiem tėvais, kognityvinių ir elgesio strategijų įverčių vidurkių palyginimai pateikti 7 priedo 13-oje lentelėje.

Atlikus detalią duomenų analizę, nustatyta, kad sėkmės laukimo socialinėje srityje ($M = 13,01$, $SD = 1,48$) ir reflektivaus mąstymo laimėjimų kontekste ($M = 18,41$, $SD = 1,91$) strategijų įverčių vidurkiai mergaičių iš pilnų šeimų grupėje yra statistiškai reikšmingai ($p < 0,001$) aukštesni nei berniukų: atitinkamai ($M = 12,33$, $SD = 1,52$) ir ($M = 17,63$, $SD = 1,83$), o pastarųjų socialinės srities vengimo strategijos įverčių vidurkiai reikšmingai ($p = 0,014$) aukštesni ($M = 12,28$, $SD = 2,6$) nei mergaičių ($M = 11,47$, $SD = 2,87$).

Tyrimo rezultatai rodo, kad berniukų ir mergaičių iš pilnų šeimų įverčių vidurkiai sėkmės laukimo ($p = 0,984$), su užduotimi nesusijusio elgesio ($p = 0,148$), socialinės paramos siekimo ($p = 0,075$) ir užduoties įveikimo ($p = 0,422$) pasiekimų kontekste, o taip pat socialinės srities su užduotimi nesusijusio elgesio ($p = 0,162$), užduoties įveikimo ($p = 0,069$) ir pesimizmo ($p = 0,818$) skalėse statistiškai reikšmingai nesiskyrė.

Apibendrinus kognityvinių ir elgesio strategijų duomenis lyties aspektu, galima teigti, kad reikšmingų skirtumų tarp berniukų ir mergaičių, gyvenančių globos namuose, sėkmės laukimo, su užduotimi nesusijusio elgesio, socialinės paramos siekimo ir reflektivaus mąstymo pasiekimų kontekste ir socialinės srities trukdymo sau, socialinio vengimo bei pesimizmo skalėse nenustatyta. Analogiškai reikšmingų skirtumų lyties aspektu nerasta ir tarp pilnose šeimose gyvenančių paauglių sėkmės laukimo, su užduotimi nesusijusio elgesio, socialinės paramos siekimo ir užduoties įveikimo pasiekimų kontekste ir socialinės srities trukdymo sau, užduoties įveikimo bei pesimizmo skalėse. Statistiškai reikšmingi skirtumai tarp lyčių užfiksuoti globos namuose gyvenančių paauglių grupėje: mergaičių aukštesni rezultatų vidurkiai funkcionalių (adaptivių) kognityvinių ir elgesio strategijų (užduoties įveikimo pasiekimų kontekste ir sėkmės laukimo bei užduoties įveikimo socialinėje srityje) skalėse nei berniukų. Panašūs ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupės lyčių aspektu statistiškai reikšmingi skirtumai: mergaičių reflektivaus mąstymo pasiekimų kontekste ir socialinės srities sėkmės laukimo skalėse įverčių vidurkiai statistiškai reikšmingai aukštesni nei berniukų, o pastarųjų

grupėje – statistiškai reikšmingai aukštesnis rezultatų vidurkis socialinės srities vengimo skalėje.

Skirtingo amžiaus globos namuose gyvenančių paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų tyrimo analizė. Palyginus duomenis amžiaus aspektu, statistiškai reikšmingi skirtumai nustatyti globos namuose gyvenančių paauglių grupėje užduoties įveikimo skalėse pasiekimų ir socialiniame kontekste. Pagal amžių statistiškai reikšmingų skirtumų nerasta tarp skirtingo amžiaus globos namuose gyvenančių paauglių aštuoniose skalėse iš dešimties. Globos namuose gyvenančių paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų rezultatai amžiaus aspektu lyginami 7 priedo 14-oje lentelėje.

Pagal amžių statistiškai reikšmingi skirtumai nustatyti tarp globos namuose gyvenančių paauglių užduoties įveikimo skalėse pasiekimų ($p = 0,025$) ir socialiniame ($p = 0,003$) kontekste rodo, kad vyresnieji (15–18 metų) globos namų auklėtiniai pasiekimų srityje ($M = 18,87$, $SD = 2,73$) ir socialinėse situacijose ($M = 23,57$, $SD = 3,56$) rečiau nei jaunesnieji (11–14 metų) globotiniai taiko užduoties įveikimo strategiją: atitinkamai ($M = 19,6$, $SD = 2,64$) ir ($M = 24,76$, $SD = 2,92$).

Palyginus duomenis amžiaus aspektu, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp 11–14 metų ir 15–18 metų globos namuose gyvenančių paauglių sėkmės laukimo ($p = 0,635$), su užduotimi nesusijusio elgesio ($p = 0,169$), socialinės paramos siekimo ($p = 0,519$) ir reflektivaus mąstymo ($p = 0,519$) pasiekimų kontekste ir socialinės srities sėkmės laukimo ($p = 0,396$), trukdymo sau ($p = 0,256$), socialinio vengimo ($p = 0,549$) ir pesimizmo ($p = 0,218$) skalėse nenustatyta.

Skirtingo amžiaus pilnose šeimose gyvenančių paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų tyrimo analizė. Palyginus nevienodo amžiaus pilnose šeimose gyvenančių paauglių kognityvines ir elgesio strategijas, nustatytas reikšmingas skirtumas vienoje – su užduotimi nesusijusio elgesio – iš dešimties skalių. Pilnose šeimose gyvenančių skirtingo amžiaus paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų rezultatų palyginimai pateikti 7 priedo 15-oje lentelėje.

Tyrimu pagal amžių nustatytas statistiškai reikšmingas skirtumas tarp pilnose šeimose gyvenančių paauglių tik vienoje – su užduotimi nesusijusio elgesio pasiekimų kontekste – skalėje iš dešimties, o tai rodo, kad vyresniems (15–18 m.) paaugliams pasiekimų srityje rečiau būdingas su užduotimi nesusijęs elgesys ($M = 10,98$, $SD = 1,95$) nei jaunesnio (11–14 m.) amžiaus paaugliams ($M = 11,51$, $SD = 2,25$); ($p = 0,039$).

Palyginus duomenis amžiaus aspektu, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp 11–14 metų ir 15–18 metų kontrolinės grupės tiriamųjų sėkmės laukimo ($p = 0,559$), socialinės paramos siekimo ($p = 0,865$), reflektivaus mąstymo ($p = 0,63$) ir užduoties įveikimo ($p = 0,674$) pasiekimų srityje ir socialinės srities sėkmės laukimo ($p = 0,721$), trukdymo sau ($p = 0,212$), socialinio vengimo ($p = 0,592$), užduoties įveikimo ($p = 0,987$) ir pesimizmo ($p = 0,137$) skalėse nenustatyta.

Apibendrinus palyginamosios analizės amžiaus aspektu tyrimo rezultatus, galima teigti, kad skirtingo amžiaus paaugliams iš globos namų ar pilnų šeimų būdingos panašios kognityvinės ir elgesio strategijos pasiekimų ir socialiniame kontekste. Tačiau nustatyta ir tam tikrų skirtumų, rodančių, kad vyresnieji globos namų auklėtiniai rečiau linkę taikyti pasiekimų ir

socialiniame kontekste funkcionalią (adaptyvią) užduoties įveikimo strategiją nei jaunesnio amžiaus paaugliai. Tuo tarpu pilnose šeimose gyvenantys vyresnieji paaugliai rečiau nei jaunesni taiko disfunkcionalią (neadaptyvią) pasiekimų kontekste su užduotimi nesusijusio elgesio strategiją.

Jaunesniojo (11–14 m.) ir vyresniojo (15–18 m.) amžiaus globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų tyrimo analizė. Tyrimo rezultatai rodo, kad ir jaunesnio (11–14 m.), ir vyresnio (15–18 m.) amžiaus globos namuose gyvenantys paaugliai rečiau nei pilnose šeimose gyvenantys atitinkamo amžiaus paaugliai taiko funkcionalias (adaptyvias) sėkmės laukimo, socialinės paramos siekimo, reflekyvaus mąstymo ir užduoties įveikimo kognityvines ir elgesio strategijas pasiekimų kontekste bei sėkmės laukimo ir į užduoties įveikimą orientuotą strategijas socialinėje srityje. Tai rodo šiose skalėse nustatyti statistiškai reikšmingi ($p < 0,001$) skirtumai (žr. 7 priedo 16, 17 lenteles). Antra, išaiškinti statistiškai reikšmingai ($p < 0,001$) aukštesni rodikliai su užduotimi nesusijusio elgesio pasiekimų kontekste ir socialinės srities trukdymo sau, socialinio vengimo bei pesimizmo skalėse. Tai rodo, kad globos namų auklėtiniai, nepriklausomai nuo amžiaus, lyginant su pilnose šeimose gyvenančiais 11–14 metų ir 15–18 metų paaugliais, dažniau taiko minėtas disfunkcionalias (neadaptyvias) kognityvines ir elgesio strategijas.

Apibendrinus tyrimo rezultatus, galima teigti, kad globos namuose gyvenantiems paaugliams, nepriklausomai nuo amžiaus, labiau būdingos pasiekimų kontekste ir socialinėje srityje disfunkcionalios (neadaptyvios) kognityvinės ir elgesio strategijos, lyginant su 11–14 metų ir 15–18 metų pilnose šeimose gyvenančiais paaugliais, kurie pasiekimų ir socialiniame kontekste dažniau naudoja funkcionalias (adaptyvias) – sėkmės laukimo, socialinės paramos siekimo, reflekyvaus mąstymo, užduoties įveikimo – kognityvines ir elgesio strategijas.

3.3. Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos ypatumai

Socialinės kompetencijos įverčiai apskaičiuoti apdorojus *Socialinės kompetencijos* (Ulriche, de Muynck, 1994, pgl. Lekavičiene, 2001) anketa tyrimo duomenis. Paauglių socialinei kompetencijai nustatyti analizės objektu pasirinkti šie kintamieji: pasitikėjimas savimi, atsparumas nesėkmėms ir kritikai, gebėjimas reikšti jausmus, gebėjimas paprašyti paslaugos, nenuolaidumas, gebėjimas pareikalauti ir nesijautimas kaltu. Tiriamosios (globos namuose gyvenančių paauglių) ir kontrolinės (pilnose šeimose gyvenančių paauglių) grupių socialinės kompetencijos įverčių vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD) pateikti 9-oje lentelėje.

Nustatyta, kad tiriamosios grupės paauglių pasitikėjimo savimi ($p < 0,001$) bei atsparumo nesėkmėms ir kritikai ($p < 0,001$) įverčių vidurkiai yra statistiškai reikšmingai žemesni nei kontrolinės grupės paauglių. Globos namuose gyvenančių paauglių grupėje gebėjimo paprašyti paslaugos ($p < 0,001$), gebėjimo reikšti jausmus ($p < 0,001$) ir nenuolaidumo ($p < 0,001$) skalėse taip pat nustatyti statistiškai reikšmingai žemesni rezultatų vidurkiai nei kontrolinės grupės paauglių.

Globos namuose gyvenančių paauglių rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo pilnose šeimose gyvenančių bendraamžių gebėjimo pareikalauti ($p = 0,527$) ir nesijautimo kaltu ($p = 0,071$) skalėse.

9 lentelė

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos įverčių vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)

Skalės pavadinimas	Globos namuose gyvenantys paaugliai		Pilnose šeimose gyvenantys paaugliai		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Pasitikėjimo savimi	25,14	7,58	28,58	7,22	-5,489	0,001
Atsparumo nesėkmėms ir kritikai	22,63	9,11	25,19	8,69	-3,392	0,001
Gebėjimo reikšti jausmus	15,51	6,98	17,9	7,17	-3,982	0,001
Gebėjimo paprašyti paslaugos	13,38	5,26	15,03	5,77	-3,51	0,001
Nenuolaidumo	12,77	5,43	14,46	5,46	-3,658	0,001
Gebėjimo pareikalauti	13,87	5,08	13,6	5,02	0,633	0,527
Nesijautimo kaltu	13,48	5,68	14,35	5,76	-1,807	0,071

Apibendrinus tyrimo rezultatus, galima teigti, kad globos namuose gyvenančių paauglių, lyginant juos su paaugliais iš pilnų šeimų, socialinės kompetencijos lygis yra žemesnis: jie mažiau pasitiki savimi, neatsparūs nesėkmėms ir kritikai, prasčiau reiškia jausmus, sunkiau sekasi paprašyti paslaugos, be to, pasižymi žemesniu nenuolaidumo lygiu. Tik gebėjimo pareikalauti ir nesijautimo kaltu skalėse reikšmingų skirtumų nenustatyta.

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių berniukų ir mergaičių socialinės kompetencijos ypatumai. 8 priedo 18-oje lentelėje lyginami tiriamosios (gyvenančių globos namuose) ir kontrolinės (gyvenančių pilnose šeimose) grupių berniukų ir mergaičių socialinės kompetencijos įverčių vidurkiai.

Tyrimo rezultatai rodo, kad tiriamosios grupės berniukų ($M = 25,03$, $SD = 7,85$) ir mergaičių ($M = 25,22$, $SD = 7,39$) pasitikėjimo savimi įverčių vidurkiai statistiškai reikšmingai žemesni nei kontrolinės grupės paauglių: atitinkamai berniukų ($M = 28,91$, $SD = 6,54$), mergaičių ($M = 28,29$, $SD = 7,77$); ($p < 0,001$). Nustatyta, kad berniukai iš globos namų mažiau atsparūs nesėkmėms ir kritikai ($M = 22,45$, $SD = 8,66$), prasčiau geba reikšti jausmus ($M = 15,23$, $SD = 6,6$) ir pasižymi žemesniu nenuolaidumo lygiu ($M = 12,74$, $SD = 5,31$) nei pilnose šeimose gyvenantys berniukai: atitinkamai ($M = 26,19$, $SD = 7,76$), ($M = 18,24$, $SD = 6,34$) ir ($M = 14,87$, $SD = 4,79$); ($p < 0,001$). Taip pat globos namuose gyvenančių berniukų gebėjimo paprašyti paslaugos įverčio vidurkis ($M = 13,22$, $SD = 5,15$) yra statistiškai reikšmingai ($p = 0,009$) žemesnis nei su abiem tėvais gyvenančių berniukų ($M = 14,89$, $SD = 4,96$).

Tyrimo rezultatai rodo, kad berniukų iš globos namų ir pilnų šeimų vertinimai pagal gebėjimą pareikalauti ($p = 0,23$) ir nesijautimo kaltu ($p = 0,161$) skales reikšmingai nesiskyrė.

Nustatyta, kad mergaičių iš globos namų nenuolaidumo skalės įverčio vidurkis ($M = 12,8$, $SD = 5,54$) yra statistiškai reikšmingai žemesnis nei su abiem tėvais gyvenančių mergaičių ($M = 14,11$, $SD = 5,97$); ($p = 0,048$). Taip pat globos namuose gyvenančių mergaičių rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai skyrėsi nuo kontrolinės grupės mergaičių gebėjimo reikšti jausmus ($p=0,031$) ir gebėjimo paprašyti paslaugos ($p=0,016$) skalėse, o tai rodo, kad tiriamosios grupės mergaitėms mažiau būdingas gebėjimas reikšti jausmus ($M = 15,73$, $SD = 7,28$) ir gebėjimas paprašyti paslaugos ($M = 13,51$, $SD = 5,36$), lyginant su kontroline grupe: atitinkamai ($M = 17,6$, $SD = 7,83$) ir ($M = 15,15$, $SD = 6,41$).

Tyrimo rezultatai rodo, kad globos namų mergaičių rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo kontrolinės grupės mergaičių atsparumo nesėkmėms ir kritikai ($p = 0,153$), gebėjimo pareikalauti ($p = 0,868$) ir nesijautimo kaltu ($p=0,277$) skalėse.

Apibendrinus tyrimo rezultatus, gautus nevienodomis sąlygomis (globos namuose ir pilnose šeimose) gyvenančių berniukų ir mergaičių grupėse, matyti, kad berniukai iš globos namų menčiau pasitiki savimi, yra mažiau atsparūs nesėkmėms ir kritikai, prasčiau geba reikšti jausmus ar paprašyti paslaugos, pasižymi žemesniu nenuolaidumo lygiu nei su abiem tėvais gyvenantys berniukai. Panašūs skirtumai nustatyti ir mergaičių grupėje: tiriamosios grupės mergaitėms būdingas mažesnis pasitikėjimas savimi, jos blogiau geba reikšti jausmus, sunkiau sekasi paprašyti paslaugos ir atsispirti neigiamam aplinkos poveikiui nei kontrolinės grupės paauglėms.

Berniukų ir mergaičių, gyvenančių globos namuose ar pilnose šeimose, socialinės kompetencijos ypatumai. Gyvenančių panašiomis sąlygomis paauglių socialinės kompetencijos įverčių vidurkių palyginimai lyties aspektu pateikti 8 priedo 19-oje ir 20-oje lentelėse.

Palyginus duomenis lyties aspektu, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp globos namuose gyvenančių paauglių pasitikėjimo savimi ($p = 0,84$), atsparumo nesėkmėms ir kritikai ($p = 0,769$), gebėjimo reikšti jausmus ($p = 0,558$), gebėjimo paprašyti paslaugos ($p = 0,654$), nenuolaidumo ($p = 0,922$), gebėjimo pareikalauti ($p = 0,235$) ir nesijautimo kaltu ($p = 0,15$) skalėse nenustatyta. Taip pat pagal lytį statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta tarp pilnose šeimose gyvenančių paauglių pasitikėjimo savimi ($p = 0,462$), atsparumo nesėkmėms ir kritikai ($p = 0,066$), gebėjimo reikšti jausmus ($p = 0,446$), gebėjimo paprašyti paslaugos ($p = 0,697$), gebėjimo pareikalauti ($p = 0,864$), nenuolaidumo ($p = 0,237$) ir nesijautimo kaltu ($p = 0,068$) skalėse. Remiantis šiais duomenimis, galima teigti, kad panašiomis sąlygomis (globos namuose ar pilnose šeimose) gyvenančių berniukų ir mergaičių socialinė kompetencija tik nežymiai skiriasi.

Skirtingo amžiaus globos namuose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos tyrimo analizė. Palyginus duomenis amžiaus aspektu, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta tarp globos namuose gyvenančių paauglių visose septyniose skalėse. Globos namuose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos rezultatai amžiaus aspektu lyginami 10-oje lentelėje.

Palyginus duomenis amžiaus aspektu, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta tarp 11–14 metų ir 15–18 metų amžiaus globos namuose gyvenančių paauglių pasitikėjimo savimi ($p = 0,939$), atsparumo nesėkmėms ir kritikai ($p = 0,588$), gebėjimo reikšti jausmus ($p = 0,547$), gebėjimo paprašyti paslaugos ($p = 0,576$), nenuolaidumo ($p = 0,759$), gebėjimo parei-

kalauti ($p = 0,492$) ir nesijautimo kaltu ($p = 0,515$) skalėse, o tai rodo, kad skirtingo amžiaus globos namų auklėtinių socialinė kompetencija pagal aptartus kintamuosius tik nežymiai skiriasi.

10 lentelė

Globos namuose gyvenančių skirtingo amžiaus paauglių socialinės kompetencijos vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)

Skalės pavadinimas	11–14 m. globos namuose gyvenantys paaugliai		15–18 m. globos namuose gyvenantys paaugliai		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Pasitikėjimo savimi	25,17	7,52	25,1	7,67	0,077	0,939
Atsparumo nesėkmėms ir kritikai	22,92	9,18	22,31	9,06	0,542	0,588
Gebėjimo reikšti jausmus	15,75	7,37	15,24	6,54	0,604	0,547
Gebėjimo paprašyti paslaugos	13,57	5,19	13,22	5,34	0,561	0,576
Nenuolaidumo	12,88	5,5	12,68	5,39	0,307	0,759
Gebėjimo pareikalauti	13,64	5,12	14,07	5,06	-0,688	0,492
Nesijautimo kaltu	13,24	5,93	13,69	5,46	-0,652	0,515

Skirtingo amžiaus pilnose šeimose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos tyrimo analizė. Tyrimo rezultatai rodo, kad 11–14 metų ir 15–18 metų paauglių iš pilnų šeimų socialinės kompetencijos rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai skyrėsi penkiose – atsparumo nesėkmėms ir kritikai, gebėjimo reikšti jausmus, gebėjimo paprašyti paslaugos, nenuolaidumo ir nesijautimo kaltu – skalėse iš septynių. Pilnose šeimose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos rezultatai amžiaus aspektu lyginami 11-oje lentelėje.

Palyginus duomenis amžiaus aspektu, nustatytas statistiškai reikšmingas ($p = 0,05$) skirtumas atsparumo nesėkmėms ir kritikai skalėje, o tai rodo, kad 15–18 metų pilnose šeimose gyvenantys paaugliai yra labiau atsparūs nesėkmėms bei kritikai nei jaunesnio (11–14 m.) amžiaus paaugliai. Be to, pagal amžių statistiškai reikšmingi skirtumai ($p < 0,001$) nustatyti tarp pilnose šeimose gyvenančių 11–14 metų ir 15–18 metų paauglių rodo, kad vyresnieji kur kas atviriau geba reikšti jausmus ir paprašyti paslaugos nei jaunesnio amžiaus paaugliai. Nustatytas statistiškai reikšmingas ($p = 0,02$) skirtumas pagal nenuolaidumo skalę rodo, kad vyresnio amžiaus paaugliai pasižymi aukštesniu gebėjimo nenusileisti sau nenaudingose situacijose lygiu nei jaunesnio amžiaus paaugliai. Taip pat nustatytas statistiškai reikšmingas ($p < 0,001$) skirtumas amžiaus aspektu nesijautimo kaltu skalėje: 15–18 metų paaugliai iš pilnų šeimų pasižymi adekvatesniu požiūriu į galimybę patenkinti kitų žmonių prašymus ir reikalavimus nei 11–14 metų paaugliai.

Pagal amžių statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta tarp pilnose šeimose gyvenančių paauglių gebėjimo pareikalauti ($p = 0,276$) ir pasitikėjimo savimi ($p = 0,191$) skalėse.

Pilnose šeimose gyvenančių skirtingo amžiaus paauglių socialinės kompetencijos vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)

Skalės pavadinimas	11–14 m. pilnose šeimose gyvenantys paaugliai		15–18 m. pilnose šeimose gyvenantys paaugliai		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Pasitikėjimo savimi	27,95	7,2	29,08	7,22	-1,31	0,191
Atsparumo nesėkmėms ir kritikai	24,08	8,93	26,08	8,43	-1,941	0,05
Gebėjimo reikšti jausmus	16,29	7,53	19,18	6,61	-3,455	0,001
Gebėjimo paprašyti paslaugos	13,76	6,29	16,03	5,13	-3,287	0,001
Nenuolaidumo	13,6	6,12	15,15	4,78	-2,346	0,02
Gebėjimo pareikalauti	13,24	5,22	13,89	4,85	-1,092	0,276
Nesijautimo kaltu	12,83	5,61	15,56	5,61	-4,082	0,001

Amžiaus aspektu palyginus globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių tyrimo duomenis, matyti, kad 11–14 metų ir 15–18 metų paauglių iš globos namų socialinė kompetencija reikšmingai nesiskiria. Tuo tarpu reikšmingi skirtumai nustatyti amžiaus aspektu palyginus paauglių iš pilnų šeimų duomenis: vyresnio amžiaus paauglių socialinės kompetencijos lygis atsparumo nesėkmėms ir kritikai, gebėjimo reikšti jausmus, gebėjimo paprašyti paslaugos, nenuolaidumo ir nesijautimo kaltu skalėse aukštesnis nei jaunesnio amžiaus paauglių.

Jaunesniojo (11–14 m.) amžiaus globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos tyrimo analizė. Palyginus 11–14 metų abiejų grupių paauglių tyrimo duomenis, nustatytas reikšmingas skirtumas vienoje iš septynių, būtent pasitikėjimo savimi, skalėje. Šioje amžiaus grupėje šešiose skalėse socialinės kompetencijos rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė tarp globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių (žr. 8 priedo 21 lentelę).

Tyrimo rezultatai rodo, kad 11–14 metų tiriamojame ir kontrolinėje grupėse statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta atsparumo nesėkmėms ir kritikai ($p = 0,119$), gebėjimo reikšti jausmus ($p = 0,234$), gebėjimo paprašyti paslaugos ($p = 0,794$), nenuolaidumo ($p = 0,327$), gebėjimo pareikalauti ($p = 0,532$) ir nesijautimo kaltu ($p = 0,58$) skalėse.

Nustatytas statistiškai reikšmingas ($p = 0,003$) skirtumas tarp nevienodomis sąlygomis gyvenančių 11–14 metų amžiaus paauglių pasitikėjimo savimi skalėje rodo, kad šio amžiaus globos namų auklėtiniai mažiau pasitiki savimi ($M = 25,17$, $SD = 7,52$) nei 11–14 metų amžiaus su abiem tėvais gyvenantys paaugliai ($M = 27,95$, $SD = 7,2$).

Vyresniojo (15–18 m.) amžiaus globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos tyrimo analizė. Palyginus duomenis, tarp 15–18 metų paauglių, gyvenančių globos namuose ir pilnose šeimose, nustatyti reikšmingi skirtumai šešiose skalėse iš septynių ir tik vienoje – gebėjimo pareikalauti – skalėje reikšmingo skirtumo nenustatyta (žr. 8 priedo 22 lentelę).

Atlikus lyginamąją duomenų analizę globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių 15–18 metų amžiaus paauglių grupėje, nustatyti statistiškai reikšmingi ($p < 0,001$) skirtumai rodo, kad šio amžiaus su abiem tėvais gyvenantys paaugliai pasižymi aukštesniu gebėjimo reikšti jausmus ($M = 19,18$, $SD = 6,61$) ir gebėjimo paprašyti paslaugos ($M = 16,03$, $SD = 5,13$) lygiu nei 15–18 metų amžiaus globos namuose gyvenantys paaugliai: atitinkamai ($M = 15,24$, $SD = 6,54$) ir ($M = 13,22$, $SD = 5,34$). Nustatyti statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai pasitikėjimo savimi ($p < 0,001$) ir nenuolaidumo ($p < 0,001$) skalėse rodo, kad 15–18 metų globos namuose gyvenantys paaugliai mažiau nei šio amžiaus pilnose šeimose gyvenantys paaugliai pasitiki savimi: atitinkamai globos namų auklėtinių grupėje ($M = 25,1$, $SD = 7,67$), pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje ($M = 29,08$, $SD = 7,22$) ir pasižymi žemesniu nenuolaidumo (gebėjimo atsispirti sau nenaudingose situacijose) lygiu: atitinkamai globos namų auklėtinių grupėje ($M = 12,68$, $SD = 5,39$), pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje ($M = 15,15$, $SD = 4,78$). Taip pat reikšmingas ($p = 0,004$) skirtumas užfiksuotas tarp nevienodomis sąlygomis gyvenančių 15–18 metų paauglių nesijautimo kaltu skalėje: globos namuose gyvenančių paauglių rezultatų vidurkiai šioje skalėje žemesni ($M = 13,69$, $SD = 5,46$) lyginant su pilnose šeimose gyvenančių paauglių duomenimis ($M = 15,56$, $SD = 5,61$).

Statistiškai reikšmingo ($p = 0,749$) skirtumo tarp 15–18 metų paauglių, gyvenančių globos namuose ir pilnose šeimose, gebėjimo pareikalauti skalėje nenustatyta.

Apibendrinus 11–14 metų ir 15–18 metų globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių tyrimo rezultatus, matyti, kad nevienodomis sąlygomis gyvenančių jaunesnio (11–14 m.) amžiaus paauglių pasitikėjimas savimi reikšmingai skyrėsi, o atsparumo nesėkmėms ir kritikai, gebėjimo reikšti jausmus, gebėjimo paprašyti paslaugos, nenuolaidumo, gebėjimo pareikalauti ir nesijautimo kaltu skalėse rezultatų vidurkiai tarp globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių statistiškai reikšmingai nesiskyrė. Pastarasis faktas rodo, kad šiame amžiuje paaugliai pasižymi panašiu socialinės kompetencijos lygiu nepriklausomai nuo gyvenimo sąlygų. Tuo tarpu reikšmingi skirtumai gyvenimo sąlygų aspektu nustatyti 15–18 metų paauglių grupėje. Tyrimo duomenys rodo, kad šio amžiaus pilnose šeimose gyvenantiems paaugliams būdingas aukštesnis socialinės kompetencijos lygis: jie yra labiau atsparūs nesėkmėms ir kritikai, labiau pasitiki savimi, pasižymi aukštesniu gebėjimu reikšti jausmus, paprašyti paslaugos ir nenusileisti sau nenaudingose situacijose bei nesijautimo kaltu lygiu nei globos namuose gyvenantys 15–18 metų amžiaus paaugliai. Reikšmingas skirtumas neužfiksuotas tarp vyresnio (15–18 m.) amžiaus paauglių, gyvenančių globos namuose ir pilnose šeimose, vienoje, būtent, gebėjimo pareikalauti, skalėje.

3.4. Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų, socialinės kompetencijos bei elgesio ir emocinių sunkumų koreliaciniai ryšiai

Tyrimu siekta išsiaiškinti, ar elgesio ir emociniai sunkumai, kognityvinės ir elgesio strategijos bei socialinė kompetencija yra tarpusavyje susiję, todėl atlikta globos namuose (N = 271) ir pilnose šeimose (N = 287) gyvenančių paauglių grupėse Pearson'o koreliacinė analizė, kurios duomenys pateikti 12-oje, 13-oje ir 14-oje lentelėse.

Elgesio ir emocinių sunkumų ryšiai globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėse. Siekiant išsiaiškinti elgesio ir emocinių sunkumų tarpusavio sąsajas, atlikta Pearson'o koreliacinė analizė tiriamajoje ir kontrolinėje grupėse. Koreliacinės analizės duomenys pateikti 12-oje lentelėje.

Nustatytos statistiškai reikšmingos teigiamos visų elgesio ir emocinių sunkumų koreliacijos, išskyrus pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupę, kurioje tarp agresyvaus elgesio ir užsisklendimo / depresiškumo statistiškai reikšmingo ryšio nerasta. Stipriausias ryšys nustatytas globos namų auklėtinių grupėje tarp agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo ($r = 0,69$, $p < 0,001$).

Koreliacinės analizės rezultatai parodė, kad globos namuose gyvenančių paauglių grupėje nerimastingumas / depresiškumas stipriai susijęs su užsisklendimu / depresiškumu ($r = 0,63$, $p < 0,001$) ir socialiniais sunkumais ($r = 0,63$, $p < 0,001$). Taip pat šioje grupėje socialiniai sunkumai pakankamai stipriai susiję su agresyviu elgesiu ($r = 0,54$, $p < 0,001$) ir dėmesio sunkumais ($r = 0,59$, $p < 0,001$), o pastarieji – su agresyviu elgesiu ($r = 0,6$, $p < 0,001$).

Pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje pakankamai stiprios koreliacijos nustatytos tarp socialinių sunkumų ir nerimastingumo / depresiškumo ($r = 0,58$, $p < 0,001$) bei užsisklendimo / depresiškumo ($r = 0,55$, $p < 0,001$), tarp agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo ($r = 0,53$, $p < 0,001$) ir tarp agresyvaus elgesio ir dėmesio sunkumų ($r = 0,53$, $p < 0,001$). Kiti elgesio ir emociniai sunkumai globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėse susiję kiek silpnesniais reikšmingais ryšiais (žr. 12 lentelę).

12 lentelė

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų koreliacinės analizės rezultatai (* $p < 0,01$; ** $p < 0,001$)

Skalės pavadinimas	Nerimastingumo/ depresiškumo	Užsisklendimo/ depresiškumo	Socialinių sunkumų	Taisyklių laužymo	Agresyvaus elgesio	Dėmesio sunkumų
Nerimastingumo/ depresiškumo	1,000	0,63**	0,63**	0,37**	0,38**	0,52**
Užsisklendimo/ depresiškumo	0,51**	1,000	0,55**	0,39**	0,39**	0,49**
Socialinių sunkumų	0,58**	0,55**	1,000	0,42**	0,54**	0,59**
Taisyklių laužymo	0,19**	0,22**	0,36**	1,000	0,69**	0,47**
Agresyvaus elgesio	0,26**	0,11	0,41**	0,53**	1,000	0,6**
Dėmesio sunkumų	0,44**	0,31**	0,48**	0,41**	0,53**	1,000

Pastaba: virš įstrižainės – paauglių iš globos namų, po įstrižaine – paauglių iš pilnų šeimų tyrimo rezultatai

Iš apibendrintų koreliacinės analizės rezultatų matyti, kad elgesio ir emociniai sunkumai yra tarpusavyje susiję paauglių grupėse tiek iš pilnų šeimų, tiek iš globos namų. Be to, emociniai sunkumai (nerimastingumas / depresiškumas ir užsisklendimas / depresiškumas) tarpusavyje stipriau koreliuoja nei su elgesio sunkumais (agresyviu elgesiu ir taisyklių laužymu). Globos namuose gyvenančių paauglių grupėje nustatytos statistiškai reikšmingos stipresnės koreliacijos nei kontrolinėje grupėje.

Kognityvinių ir elgesio strategijų ryšiai globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėse. Tyrimu siekta išsiaiškinti kognityvinių ir elgesio strategijų sąsajas pasiekimų ir socialiniame kontekste. Rezultatai parodė, kad globos namuose gyvenančių paauglių grupėje kognityvinės ir elgesio strategijos yra tarpusavyje stipriau susiję nei kontrolinės grupės paauglių. Šioje grupėje nustatyti pakankamai stiprūs statistiškai reikšmingi neigiami ryšiai tarp socialinės srities vengimo ir sėkmės laukimo bei užduoties įveikimo pasiekimų kontekste, o taip pat tarp socialinės srities sėkmės laukimo ir socialinio vengimo bei tarp socialinio vengimo ir užduoties įveikimo strategijų. Statistiškai reikšmingi teigiami ryšiai nustatyti tarp socialinės srities vengimo ir su užduotimi nesusijusio elgesio strategijų; tarp pasiekimų ir socialinės srities užduoties įveikimo strategijų; tarp užduoties įveikimo ir sėkmės laukimo strategijų socialiniame kontekste. Pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje nustatyti statistiškai reikšmingi silpnėsi neigiami ryšiai tarp socialinio vengimo ir užduoties įveikimo bei sėkmės laukimo socialinėje srityje ir teigiamas ryšys tarp socialinės srities vengimo ir su užduotimi nesusijusio elgesio strategijų. 13-oje lentelėje pateikta kognityvinių ir elgesio strategijų koreliacinė analizė.

Tiriamųjų paauglių grupėje nustatyti statistiškai reikšmingi ryšiai tarp sėkmės laukimo laimėjimų kontekste ir užduoties įveikimo pasiekimų ($r = 0,24$, $p < 0,001$) ir socialiniame ($r = 0,17$, $p = 0,006$) kontekste bei sėkmės laukimo socialinėje srityje ($r = 0,3$, $p < 0,001$) strategijų. Taip pat nustatytos, tiksliai neigiamos, statistiškai reikšmingos koreliacijos tarp sėkmės laukimo laimėjimų kontekste ir su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų ($r = -0,21$, $p < 0,001$) ir socialinėje ($r = -0,27$, $p < 0,001$) srityse; tarp sėkmės laukimo laimėjimų kontekste ir socialinio vengimo ($r = -0,41$, $p < 0,001$) bei pesimizmo ($r = -0,23$, $p < 0,001$) strategijų socialinėje srityje.

Su užduotimi nesusijusio elgesio strategija laimėjimų kontekste reikšmingai koreliavo su socialinės srities trukdymo sau ($r = 0,18$, $p = 0,003$), socialinio vengimo ($r = 0,19$, $p < 0,001$) ir pesimizmo ($r = 0,31$, $p < 0,001$) strategijomis, o neigiami ryšiai nustatyti tarp su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų kontekste ir užduoties įveikimo strategijų laimėjimų ($r = -0,21$, $p < 0,001$) ir socialinėje ($r = -0,18$, $p = 0,003$) srityse.

Socialinės paramos siekimo strategija statistiškai reikšmingai koreliavo su reflektivaus mąstymo ($r = 0,37$, $p < 0,001$) ir užduoties įveikimo ($r = 0,28$, $p < 0,001$) strategijomis laimėjimų kontekste ir sėkmės laukimo ($r = 0,33$, $p < 0,001$), užduoties įveikimo ($r = 0,29$, $p < 0,001$) bei pesimizmo ($r = 0,16$, $p < 0,01$) strategijomis socialinėje srityje. Taip pat nustatytos statistiškai reikšmingos, tiksliai neigiamos, koreliacijos tarp laimėjimų srities socialinės paramos siekimo ir su užduotimi nesusijusio elgesio ($r = -0,14$, $p = 0,017$) bei socialinio vengimo ($r = -0,31$, $p < 0,001$) strategijų socialiniame kontekste.

Tyrimo rezultatai rodo, kad reflektyvaus mąstymo strategija statistiškai reikšmingai teigiamai koreliuoja su užduoties įveikimo laimėjimų kontekste ($r = 0,34$, $p < 0,001$) ir socialinės srities sėkmės laukimo ($r = 0,32$, $p < 0,001$) bei užduoties įveikimo ($r = 0,39$, $p < 0,001$) strategijomis. Taip pat nustatyti statistiškai reikšmingi, tikrai neigiami, ryšiai tarp laimėjimų srities reflektyvaus mąstymo ir socialinės srities trukdymo sau ($r = -0,16$, $p < 0,01$), socialinio vengimo ($r = -0,31$, $p < 0,001$) bei pesimizmo ($r = -0,19$, $p = 0,002$) strategijų.

Nustatyti statistiškai reikšmingi teigiami ryšiai tarp užduoties įveikimo laimėjimų srityje ir sėkmės laukimo ($r = 0,42$, $p < 0,001$) bei užduoties įveikimo ($r = 0,46$, $p < 0,001$) strategijų socialiniame kontekste ir neigiami ryšiai tarp užduoties įveikimo laimėjimų kontekste ir trukdymo sau ($r = -0,25$, $p = 0,002$) bei socialinio vengimo ($r = -0,43$, $p < 0,001$) strategijų socialinėje srityje.

Tyrimo rezultatai parodė, kad socialinės srities sėkmės laukimo strategija statistiškai reikšmingai stipriai susijusi su užduoties įveikimo strategija ($r = 0,6$, $p < 0,001$). Taip pat sėkmės laukimo strategija, tik neigiamai, koreliavo su socialinio vengimo ($r = -0,57$, $p < 0,001$) ir trukdymo sau ($r = -0,19$, $p = 0,002$) strategijomis socialiniame kontekste.

Nustatyti statistiškai reikšmingi teigiami ryšiai tarp socialinės srities su užduotimi nesusijusio elgesio ir socialinio vengimo ($r = 0,45$, $p < 0,001$) bei pesimizmo ($r = 0,28$, $p < 0,001$) strategijų, o taip pat, tikrai neigiamas, ryšys tarp trukdymo sau ir užduoties įveikimo ($r = -0,2$, $p < 0,001$) strategijų.

Kaip parodė statistinės analizės rezultatai, socialinės srities vengimo strategija teigiamai koreliavo su pesimizmo ($r = 0,17$, $p < 0,001$) ir neigiamai – su užduoties įveikimo ($r = -0,51$, $p < 0,001$) strategijomis.

Paauglių iš pilnų šeimų taikomi kognityvinių ir elgesio strategijų tarpusavio ryšiai, tyrimo duomenimis, parodė, kad sėkmės laukimo strategija laimėjimų kontekste statistiškai reikšmingai neigiamai koreliuoja su trukdymo sau laimėjimų ($r = -0,33$, $p < 0,001$) ir socialiniame ($r = -0,17$, $p = 0,003$) kontekste, o taip pat su socialinės srities vengimo ($r = -0,17$, $p < 0,001$) ir pesimizmo ($r = -0,27$, $p < 0,001$) strategijomis.

Nustatytos neigiamos statistiškai reikšmingos koreliacijos tarp su užduotimi nesusijusio elgesio ir socialinės paramos siekimo ($r = -0,21$, $p < 0,001$), reflektyvaus mąstymo ($r = -0,21$, $p < 0,001$) ir užduoties įveikimo ($r = -0,13$, $p = 0,029$) strategijų laimėjimų kontekste. Be to, nustatyti statistiškai reikšmingi, tikrai teigiami, ryšiai tarp trukdymo sau laimėjimų kontekste ir socialinės srities su užduotimi nesusijusio elgesio ($r = 0,25$, $p = 0,008$), socialinio vengimo ($r = 0,21$, $p < 0,001$) bei pesimizmo ($r = 0,19$, $p < 0,001$) strategijų.

Tyrimo duomenys parodė esant statistiškai reikšmingus teigiamus ryšius tarp socialinės paramos siekimo ir reflektyvaus mąstymo ($r = 0,29$, $p < 0,001$) bei užduoties įveikimo ($r = 0,26$, $p < 0,001$) strategijų laimėjimų kontekste, o taip pat tarp socialinės paramos siekimo laimėjimų kontekste ir socialinės srities sėkmės laukimo ($r = 0,27$, $p < 0,001$) bei užduoties įveikimo ($r = 0,27$, $p < 0,001$) strategijų. Nustatyti statistiškai reikšmingi, tikrai neigiami, ryšiai tarp socialinės paramos siekimo laimėjimų kontekste ir su užduotimi nesusijusio elgesio ($r = -0,21$, $p < 0,001$) bei socialinio vengimo ($r = -0,33$, $p < 0,001$) strategijų socialinėje srityje.

Duomenys rodo, kad egzistuoja statistiškai reikšmingi teigiami ryšiai tarp pasiekimų srities reflektivaus mąstymo ir užduoties įveikimo strategijų tiek laimėjimų ($r = 0,28$, $p < 0,001$), tiek socialinėje ($r = 0,34$, $p < 0,001$) srityse. Reflektivaus mąstymo strategija, tik neigiamai, koreliavo su socialinės srities vengimo strategija ($r = -0,15$, $p = 0,012$).

Nustatytos statistiškai reikšmingos teigiamos koreliacijos tarp užduoties įveikimo laimėjimų kontekste ir socialinės srities sėkmės laukimo ($r = 0,14$, $p = 0,019$) bei užduoties įveikimo ($r = 0,24$, $p = 0,002$) strategijų; užduoties įveikimo strategija laimėjimų kontekste neigiamai koreliavo su socialinės srities pesimizmo strategija ($r = -0,17$, $p = 0,004$).

Nustatytos statistiškai reikšmingos neigiamos koreliacijos tarp socialinės srities sėkmės laukimo ir vengimo ($r = -0,41$, $p < 0,001$) bei pesimizmo ($r = -0,15$, $p = 0,012$) strategijų; teigiama koreliacija nustatyta tarp sėkmės laukimo ir užduoties įveikimo ($r = 0,28$, $p < 0,001$) strategijų socialinėje srityje.

Koreliacinės analizės rezultatai parodė, kad socialinės srities su užduotimi nesusijusio elgesio strategija statistiškai reikšmingai teigiamai koreliavo su socialinio vengimo ($r = 0,43$, $p < 0,001$) ir pesimizmo ($r = 0,26$, $p < 0,001$) strategijomis.

Nustatyta statistiškai reikšminga neigiama koreliacija tarp socialinio vengimo ir užduoties įveikimo ($r = -0,39$, $p < 0,001$) bei teigiama koreliacija tarp socialinio vengimo ir pesimizmo ($r = 0,15$, $p = 0,009$) strategijų socialinėje srityje. Socialinės srities užduoties įveikimo strategija reikšmingai neigiamai koreliavo su pesimizmo strategija ($r = -0,12$, $p = 0,037$).

13 lentelė

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų koreliacinės analizės rezultatai (* $p < 0,01$; ** $p < 0,001$)

Skalės pavadinimas	LK – SEKM	LK – IREL	LK – PARA	LK – REFL	LK – MEIS	SK – SEKM	SK – IREL	SK – VENG	SK – MEIS	SK – PES
LK – SEKM	1,000	-0,21**	0,044	0,056	0,24**	0,3**	-0,27**	-0,41**	0,17**	-0,23**
LK – IREL	-0,33**	1,000	0,07	-0,032	-0,21**	-0,095	0,18**	0,19**	-0,18**	0,31**
LK – PARA	0,057	-0,21**	1,000	0,37**	0,28**	0,33**	-0,14*	-0,31**	0,29**	0,16**
LK – REFL	-0,098	-0,21**	0,29**	1,000	0,34**	0,32**	-0,16*	-0,31**	0,39**	-0,19**
LK – MEIS	0,014	-0,13*	0,26**	0,28**	1,000	0,42**	-0,25**	-0,43**	0,46**	-0,101
SK – SEKM	0,021	0,043	0,27**	0,069	0,14*	1,000	-0,19**	-0,57**	0,6**	0,005
SK – IREL	-0,17**	0,25**	-0,21**	0,004	-0,068	-0,112	1,000	0,45**	-0,2**	0,28**
SK – VENG	-0,17**	0,21**	-0,33**	-0,15*	-0,107	-0,41**	0,43**	1,000	-0,51**	0,17**
SK – MEIS	0,049	-0,106	0,27**	0,34**	0,24**	0,28**	-0,099	-0,39**	1,000	0,038
SK – PES	-0,27**	0,19*	-0,048	0,072	-0,17**	-0,15*	0,26**	0,15**	-0,12*	1,000

Pastaba: virš įstrižainės – paauglių iš globos namų, po įstrižaine – paauglių iš pilnų šeimų tyrimo rezultatai

LK – SEKM: sėkmės laukimo

LK – IREL: su užduotimi nesusijęs elgesys

LK – PARA: socialinės paramos siekimas

LK – REFL: reflektyvus mąstymas

LK – MEIS: užduoties įveikimas

SK – SEKM: sėkmės laukimas

SK – IREL: su užduotimi nesusijęs elgesys

SK – VENG: socialinis vengimas

SK – MEIS: užduoties įveikimas

SK – PES: pesimizmas

Iš apibendrintų koreliacinės analizės rezultatų matyti, kad tiek globos namuose, tiek pilnose šeimose gyvenančių paauglių tam tikros taikomos kognityvinės ir elgesio strategijos pasiekimų kontekste ir socialinėje srityje yra tarpusavyje susiję kintamieji. Nustatyta tiesioginė tarpusavio priklausomybė tarp funkcionalių strategijų arba disfunkcionalių strategijų, o tarp funkcionalių ir disfunkcionalių strategijų nustatyta atvirkštinė priklausomybė. Vis dėlto, globos namuose gyvenančių paauglių grupėje nustatytas reikšmingas teigiamas ryšys tarp disfunkcionalių ir funkcionalių kognityvinių strategijų, kaip antai, tarp socialinės paramos siekimo ir pesimizmo. Tai rodo, kad šiems paaugliams ne visada pavyksta elgtis adaptyviai.

Socialinės kompetencijos ryšiai globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėse. Socialinės kompetencijos koreliacinė kintamųjų analizė pateikta 14-oje lentelėje.

Koreliacinės analizės rezultatai parodė statistiškai reikšmingus ryšius tarp visų socialinės kompetencijos kintamųjų abiejose tiriamųjų grupėse. Tiek su abiem tėvais, tiek globos namuose gyvenančių paauglių grupėse atsparumas nesėkmėms ir kritikai stipriai susijęs su gebėjimu reikšti jausmus. Pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje nustatyti stiprūs ryšiai tarp gebėjimo paprašyti paslaugos ir atsparumo nesėkmėms ir kritikai bei gebėjimo reikšti jausmus, o globos namuose gyvenančių paauglių grupėje nustatyta pakankamai stipri koreliacija tarp gebėjimo pareikalauti ir nesijautimo kaltu kintamųjų.

Globos namuose gyvenančių paauglių grupėje nustatyti mažiau reikšmingi, tačiau esminiai teigiami ryšiai tarp pasitikėjimo savimi ir atsparumo nesėkmėms ir kritikai ($r = 0,18$, $p = 0,002$), gebėjimo reikšti jausmus ($r = 0,18$, $p = 0,003$), gebėjimo paprašyti paslaugos ($r = 0,16$, $p = 0,006$), nenuolaidumo ($r = 0,14$, $p = 0,02$), gebėjimo pareikalauti ($r = 0,31$, $p < 0,001$) bei nesijautimo kaltu ($r = 0,21$, $p < 0,001$) skalių. Koreliacinės analizės rezultatai parodė statistiškai reikšmingas teigiamas pakankamai stiprias koreliacijas tarp atsparumo nesėkmėms ir kritikai bei gebėjimo reikšti jausmus ($r = 0,67$, $p < 0,001$), gebėjimo paprašyti paslaugos ($r = 0,53$, $p < 0,001$), nenuolaidumo ($r = 0,53$, $p < 0,001$), nesijautimo kaltu ($r = 0,54$, $p < 0,001$) ir gebėjimo pareikalauti ($r = 0,47$, $p < 0,001$) skalių.

Nustatytos statistiškai reikšmingos teigiamos koreliacijos tarp gebėjimo reikšti jausmus ir gebėjimo paprašyti paslaugos ($r = 0,55$, $p < 0,001$), nenuolaidumo ($r = 0,4$, $p < 0,001$), gebėjimo pareikalauti ($r = 0,45$, $p < 0,001$) ir nesijautimo kaltu ($r = 0,5$, $p < 0,001$); tarp gebėjimo paprašyti paslaugos ir nenuolaidumo ($r = 0,44$, $p < 0,001$), gebėjimo pareikalauti ($r = 0,42$, $p < 0,001$) bei nesijautimo kaltu ($r = 0,51$, $p < 0,001$) kintamųjų. Nenuolaidumas statistiškai reikšmingai susijęs su gebėjimu pareikalauti ($r = 0,49$, $p < 0,001$) ir nesijautimu kaltu ($r = 0,54$, $p < 0,001$), o gebėjimas pareikalauti reikšmingai susijęs su nesijautimu kaltu ($r = 0,58$, $p < 0,001$).

Pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje pasitikėjimas savimi teigiamais stipresniais ryšiais nei globos namuose gyvenančių paauglių grupėje siejosi su atsparumu nesėkmėms ir kritikai ($r = 0,43$, $p < 0,001$), gebėjimu reikšti jausmus ($r = 0,35$, $p < 0,001$), gebėjimu paprašyti paslaugos ($r = 0,37$, $p < 0,001$), nenuolaidumu ($r = 0,29$, $p < 0,001$), gebėjimu pareikalauti ($r = 0,37$, $p < 0,001$) ir nesijautimu kaltu ($r = 0,38$, $p < 0,001$). Nustatytos statistiškai reikšmingos teigiamos koreliacijos tarp atsparumo nesėkmėms ir kritikai bei gebėjimo reikšti jausmus ($r = 0,65$, $p < 0,001$), gebėjimo paprašyti paslaugos ($r = 0,61$, $p < 0,001$), ne-

nuolaidumo ($r = 0,57$, $p < 0,001$), gebėjimo pareikalauti ($r = 0,52$, $p < 0,001$) ir nesijautimo kaltu ($r = 0,45$, $p < 0,001$) kintamųjų.

Tyrimo rezultatai rodo, kad gebėjimas reikšti jausmus statistiškai reikšmingai pakankamai stipriai teigiamai koreliuoja su gebėjimu paprašyti paslaugos ($r = 0,66$, $p < 0,001$), nenuolaidumu ($r = 0,55$, $p < 0,001$), ir kiek silpniau su gebėjimu pareikalauti ($r = 0,36$, $p < 0,001$) ir nesijautimo kaltu ($r = 0,42$, $p < 0,001$). Be to, išaiškinti statistiškai reikšmingi teigiami ryšiai tarp gebėjimo paprašyti paslaugos ir nenuolaidumo ($r = 0,56$, $p < 0,001$), gebėjimo pareikalauti ($r = 0,4$, $p < 0,001$) bei nesijautimo kaltu ($r = 0,54$, $p < 0,001$) kintamųjų. Gebėjimas pareikalauti ($r = 0,45$, $p < 0,001$) ir nesijautimas kaltu ($r = 0,47$, $p < 0,001$) reikšmingai susiję su nenuolaidumu, o nesijautimas kaltu reikšmingai koreliuoja su gebėjimu pareikalauti ($r = 0,45$, $p < 0,001$).

14 lentelė

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos koreliacinės analizės rezultatai (* $p < 0,01$; ** $p < 0,001$)

Skalės pavadinimas	Pasitikėjimo savimi	Atsparumo nesėkmėms ir kritikai	Gebėjimo reikšti jausmus	Gebėjimo paprašyti paslaugos	Nenuolaidumo	Galėjimo pareikalauti	Nesijautimo kaltu
Pasitikėjimo savimi	1,000	0,18**	0,18**	0,16**	0,14*	0,31**	0,21**
Atsparumo nesėkmėms ir kritikai	0,43**	1,000	0,67**	0,53**	0,53**	0,47**	0,54**
Gebėjimo reikšti jausmus	0,35**	0,65**	1,000	0,55**	0,4**	0,45**	0,5**
Gebėjimo paprašyti paslaugos	0,37**	0,61**	0,66**	1,000	0,44**	0,42**	0,51**
Nenuolaidumo	0,29**	0,57**	0,55**	0,56**	1,000	0,49**	0,54**
Gebėjimo pareikalauti	0,37**	0,52**	0,36**	0,4**	0,45**	1,000	0,58**
Nesijautimo kaltu	0,38**	0,45**	0,42**	0,54**	0,47**	0,45**	1,000

Pastaba: virš įstrižainės – paauglių iš globos namų, po įstrižainės – paauglių iš pilnų šeimų tyrimo rezultatai

Socialinės kompetencijos koreliacinės analizės rezultatai rodo, kad tiek globos namuose, tiek pilnose šeimose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos visi kintamieji statistiškai reikšmingai teigiamai susiję tarpusavyje. Stipriausi ryšiai globos namų auklėtinių grupėje nustatyti tarp gebėjimo reikšti jausmus bei atsparumo nesėkmėms ir kritikai kintamųjų; pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje stipriausiai susiję gebėjimo reikšti jausmus ir gebėjimo paprašyti paslaugos kintamieji.

3.5. Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių prognostinės elgesio ir emocinių sunkumų bei socialinės kompetencijos, remiantis kognityvinėmis ir elgesio strategijomis, galimybės

Koreliacinė analizė atskleidė statistiškai reikšmingus ryšius abiejose grupėse tarp elgesio ir emocinių sunkumų, kognityvinių ir elgesio strategijų bei socialinės kompetencijos. Kadangi koreliaciniai ryšiai labiau tikimybiniai, išreiškiantys tik daugiau ar mažiau tikėtiną statistinę tendenciją ir rodantys tam tikrą apytikslį dviejų kintamųjų reikšmių kaitos suderinamumą (Vaitkevičius, Saudargienė, 2006), todėl, manytume, būtų tikslinga atlikti regresinę analizę, leidžiančią regresijos lygtyje numatyti vienų (priklausomų) kintamųjų prognostines galimybes remiantis kitais (nepriklausomais) kintamaisiais.

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų prognostinės galimybės, remiantis kognityvinėmis ir elgesio strategijomis.

Siekiant nustatyti, ar kognityvinės ir elgesio strategijos (nepriklausomas kintamasis) turi globos namuose ($N = 271$) ir pilnose šeimose ($N = 287$) gyvenančių paauglių elgesio ir emociniams sunkumams (priklausomam kintamajam) prognostinę prasmę, atlikta tiesinės regresijos analizė, kuri apibendrinta 15-oje ir 16-oje lentelėse.

Esamos ir numatomos elgesio ir emocinių sunkumų reikšmės ryšys globos namų auklėtiniams yra lygus nuo 0,334 iki 0,392, o pilnose šeimose gyvenantiems paaugliams nuo 0,4 iki 0,584. Elgesio ir emocinių sunkumų sklaidos procentas, paaiškintas regresija, yra nedidelis (globos namuose gyvenančių paauglių grupėje – nuo 7,8 proc. iki 12,1 proc.; pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje – nuo 13 proc. iki 31,7 proc.). Nustatyta, kad globos namų auklėtinių ($p < 0,001$) ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių ($p < 0,001$) grupėse regresijos R reikšmingai skiriasi nuo nulio pagal visas elgesio ir emocinių sunkumų skales (žr. 9 priedo 23, 24 lenteles).

Kaip rodo tyrimo rezultatai (žr. 15 lentelę), globos namuose gyvenančių paauglių grupėje su užduotimi nesusijusio elgesio ($\beta = 0,143$, $p = 0,018$), socialinio vengimo ($\beta = 0,171$, $p = 0,005$) ir pesimizmo ($\beta = 0,258$, $p < 0,001$) strategijos socialinėje srityje yra reikšmingi nerimastingumo / depresiškumo prognostiniai rodikliai.

Su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų ($\beta = 0,138$, $p = 0,023$) ir socialiniame ($\beta = 0,215$, $p < 0,001$) kontekste, o taip pat socialinio vengimo ($\beta = 0,243$, $p < 0,001$) ir pesimizmo ($\beta = 0,274$, $p < 0,001$) strategijos socialinėje srityje yra reikšmingi užsisklendimo / depresiškumo prognostiniai rodikliai. Sėkmės laukimo laimėjimų ir socialiniame kontekste strategijos yra reikšmingos internaliems (nerimastingumo / depresiškumo ir užsisklendimo / depresiškumo) sunkumams prognozuoti.

Tyrimo rezultatai rodo, kad disfunkcionalios su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų kontekste ($\beta = 0,216$, $p < 0,001$) ir socialinės srities trukdymo sau ($\beta = 0,16$, $p = 0,008$), socialinio vengimo ($\beta = 0,24$, $p < 0,001$) ir pesimizmo ($\beta = 0,243$, $p < 0,001$) bei funkcionalios sėkmės laukimo ($\beta = -0,119$, $p = 0,05$) ir užduoties įveikimo ($\beta = -0,172$, $p = 0,004$) laimėjimų kontekste bei sėkmės laukimo ($\beta = -0,182$, $p = 0,003$) socialinėje srityje strategijos yra reikšmingi socialinių sunkumų prognostiniai rodikliai.

Globos namuose gyvenančių paauglių eksternalią (taisyklių laužymo) problemą leidžia reikšmingai numatyti dvi neadaptyvios – su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų kontekste ($\beta = 0,276, p < 0,001$) ir pesimizmo socialinėje srityje ($\beta = 0,162, p = 0,008$) – strategijos.

Dvi neadaptyvios (su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų kontekste ($\beta = 0,219, p < 0,001$) ir pesimizmo socialinėje srityje ($\beta = 0,129, p = 0,033$)) ir dvi adaptyvios (socialinės srities sėkmės laukimo ($\beta = -0,162, p = 0,008$) ir užduoties įveikimo ($\beta = -0,124, p = 0,042$)) strategijos yra reikšmingi agresyvaus elgesio prognostiniai rodikliai.

Tyrimo rezultatai rodo, kad dvi funkcionalios, t. y. sėkmės laukimo laimėjimų ($\beta = -0,121, p = 0,047$) ir socialiniame ($\beta = -0,155, p = 0,011$) kontekste, ir trys disfunkcionalios, t. y. su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų kontekste ($\beta = 0,239, p < 0,001$) ir socialinio vengimo ($\beta = 0,122, p = 0,045$) bei pesimizmo ($\beta = 0,221, p < 0,001$) socialinėje srityje, strategijos yra reikšmingi dėmesio sunkumų prognostiniai rodikliai.

Kontrolinėje paauglių grupėje (žr. 16 lentelę) laimėjimų srities sėkmės laukimo ($\beta = -0,307, p < 0,001$), su užduotimi nesusijusio elgesio ($\beta = 0,304, p < 0,001$) ir socialinės srities trukdymo sau ($\beta = 0,195, p < 0,001$), socialinio vengimo ($\beta = 0,19, p < 0,001$) bei pesimizmo ($\beta = 0,338, p < 0,001$) strategijos yra reikšmingi nerimastingumo / depresiškumo prognostiniai rodikliai.

Ketrios neadaptyvios, būtent: su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų ($\beta = 0,376, p < 0,001$) ir socialiniame ($\beta = 0,28, p < 0,001$) kontekste, taip pat socialinio vengimo ($\beta = 0,447, p < 0,001$) ir pesimizmo ($\beta = 0,179, p = 0,002$) socialinėje srityje, ir ketrios adaptyvios, būtent: sėkmės laukimo ($\beta = -0,169, p = 0,004$) ir socialinės paramos siekimo ($\beta = -0,337, p < 0,001$) laimėjimų kontekste bei sėkmės laukimo ($\beta = -0,206, p < 0,001$) ir užduoties įveikimo ($\beta = -0,125, p = 0,034$) socialinėje srityje, strategijos yra reikšmingi užsisklendimo / depresiškumo prognostiniai rodikliai.

Atliktos regresinės analizės rezultatai rodo, kad sėkmės laukimo ($\beta = -0,136, p = 0,021$), socialinės paramos siekimo ($\beta = -0,23, p < 0,001$), užduoties įveikimo ($\beta = -0,131, p = 0,027$) ir su užduotimi nesusijusio elgesio ($\beta = 0,354, p < 0,001$) laimėjimų kontekste ir sėkmės laukimo ($\beta = -0,289, p < 0,001$), trukdymo sau ($\beta = 0,187, p < 0,001$), socialinio vengimo ($\beta = 0,282, p < 0,001$) ir pesimizmo ($\beta = 0,187, p < 0,001$) socialinėje srityje strategijos yra reikšmingi socialinių sunkumų prognostiniai rodikliai.

Pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų srities strategija yra reikšminga taisyklių laužymo ($\beta = 0,307, p < 0,001$) ir agresyvaus elgesio ($\beta = 0,293, p < 0,001$) prognozei. Taip pat agresyvų elgesį leidžia numatyti socialinės srities vengimo strategija ($\beta = -0,164, p = 0,005$).

Sėkmės laukimo ($\beta = -0,3, p < 0,001$), su užduotimi nesusijusio elgesio ($\beta = 0,422, p < 0,001$) laimėjimų kontekste ir pesimizmo ($\beta = 0,148, p = 0,012$) socialiniame kontekste strategijos yra reikšmingi dėmesio sunkumų prognostiniai rodikliai.

Elgesio ir emocinių sunkumų įverčių bei kognityvinių ir elgesio strategijų regresijos lygties koeficientai (B), normuoti koeficientai (β) globos namuose gyvenančių paauglių grupėje

	Nerimastingumo / depresiškumo			Užsisklendimo / depresiškumo			Socialinių sunkumų			Taisyklių laužymo			Agresyvaus elgesio			Dėmesio sunkumų		
	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p
LK – SEKM	-0,299	-0,135	0,026	-0,2	-0,135	0,027	-0,218	-0,119	0,05	0,005617	0,003	0,966	-0,05965	0,02	0,747	-0,188	-0,121	0,047
LK – IREL	0,156	0,08	0,192	0,182	0,138	0,023	0,352	0,216	0,001	0,539	0,276	0,001	0,59	0,219	0,001	0,33	0,239	0,001
LK – PARA	-0,0381	-0,021	0,731	-0,055	-0,045	0,458	-0,115	-0,077	0,208	0,141	0,078	0,198	0,172	0,069	0,256	0,104	0,081	0,183
LK – REFL	0,03261	0,018	0,763	-0,0235	-0,02	0,745	-0,155	-0,106	0,082	-0,182	-0,104	0,088	-0,114	-0,047	0,44	-0,0149	-0,012	0,845
LK – MEIS	-0,0662	-0,039	0,521	-0,092	-0,081	0,183	-0,241	-0,172	0,004	-0,133	-0,079	0,193	-0,256	-0,111	0,069	-0,125	-0,105	0,085
SK – SEKM	-0,268	-0,133	0,029	-0,185	-0,137	0,024	-0,304	-0,182	0,003	-0,134	-0,067	0,271	-0,449	-0,162	0,008	-0,221	-0,155	0,011
SK – IREL	0,285	0,143	0,018	0,287	0,215	0,001	0,262	0,16	0,008	0,0835	0,042	0,487	-0,0000335	0,001	0,999	0,09566	0,068	0,261
SK – VENG	0,257	0,171	0,005	0,244	0,243	0,001	0,298	0,24	0,001	0,004923	0,003	0,957	-0,0184	-0,009	0,884	0,129	0,122	0,045
SK – MEIS	0,11	0,079	0,193	0,02278	0,024	0,689	-0,0681	-0,059	0,332	-0,123	-0,089	0,144	-0,236	-0,124	0,042	-0,0767	-0,078	0,199
SK – PES	0,666	0,258	0,001	0,476	0,274	0,001	0,519	0,243	0,001	0,414	0,162	0,008	0,458	0,129	0,033	0,403	0,221	0,001

Pastaba:

LK – SEKM: sėkmės laukimo

LK – IREL: su užduotimi nesusijęs elgesys

LK – PARA: socialinės paramos siekimas

LK – REFL: reflektyvus mąstymas

LK – MEIS: užduoties įveikimas

SK – SEKM: sėkmės laukimas

SK – IREL: su užduotimi nesusijęs elgesys

SK – VENG: socialinis vengimas

SK – MEIS: užduoties įveikimas

SK – PES: pesimizmas

**Elgesio ir emocinių sunkumų įverčių bei kognityvinių ir elgesio strategijų regresijos lygties koeficientai (B),
normuoti koeficientai (β) pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje**

	Nerimastingumo / depresiškumo			Užsisklendimo / depresiškumo			Socialinių sunkumų			Taisyklių laužymo			Agresyvaus elgesio			Dėmesio sunkumų		
	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p
LK – SEKM	-0,582	-0,307	0,001	-0,233	-0,169	0,004	-0,214	-0,136	0,021	0,01149	0,006	0,925	0,06401	0,025	0,67	-0,437	-0,3	0,001
LK – IREL	0,486	0,304	0,001	0,438	0,376	0,001	0,47	0,354	0,001	0,532	0,307	0,001	0,628	0,293	0,001	0,52	0,422	0,001
LK – PARA	-0,102	-0,071	0,233	-0,353	-0,337	0,001	-0,275	-0,23	0,001	-0,0977	-0,063	0,291	0,04261	0,022	0,709	-0,0388	-0,035	0,556
LK – REFL	0,201	0,113	0,057	-0,0428	-0,033	0,578	-0,123	-0,083	0,162	-0,118	-0,061	0,306	-0,238	-0,099	0,093	0,08711	0,063	0,285
LK – MEIS	0,06364	0,045	0,447	-0,0103	-0,01	0,866	-0,153	-0,131	0,027	-0,131	-0,085	0,149	-0,141	-0,075	0,208	-0,0427	-0,039	0,507
SK – SEKM	-0,124	-0,055	0,349	-0,335	-0,206	0,001	-0,536	-0,289	0,001	-0,232	-0,096	0,104	-0,317	-0,106	0,073	-0,16	-0,093	0,115
SK – IREL	0,243	0,195	0,001	0,254	0,28	0,001	0,193	0,187	0,001	-0,108	-0,08	0,177	-0,143	-0,086	0,147	0,03512	0,037	0,537
SK – VENG	0,235	0,19	0,001	0,4	0,447	0,001	0,289	0,282	0,001	0,009008	0,005	0,939	-0,271	-0,164	0,005	0,03397	0,036	0,546
SK – MEIS	-0,0432	-0,034	0,562	-0,114	-0,125	0,034	-0,119	-0,114	0,054	-0,126	-0,092	0,118	0,07503	0,045	0,451	0,008419	0,009	0,883
SK – PES	0,673	0,338	0,001	0,258	0,179	0,002	0,308	0,187	0,001	-0,0011	-0,001	0,993	0,181	0,068	0,25	0,226	0,148	0,012

Pastaba:

LK – SEKM: sėkmės laukimo

LK – IREL: su užduotimi nesusijęs elgesys

LK – PARA: socialinės paramos siekimas

LK – REFL: reflektyvus mąstymas

LK – MEIS: užduoties įveikimas

SK – SEKM: sėkmės laukimas

SK – IREL: su užduotimi nesusijęs elgesys

SK – VENG: socialinis vengimas

SK – MEIS: užduoties įveikimas

SK – PES: pesimizmas

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos prognostinės galimybės, remiantis kognityvinėmis ir elgesio strategijomis. Siekiant nustatyti prognostines socialinės kompetencijos, remiantis kognityvinėmis ir elgesio strategijomis, galimybes, atlikta tiesinė regresinė analizė. Regresinė kintamųjų analizė pateikta 17-oje ir 18-oje lentelėse.

Esamos ir numatomos socialinės kompetencijos pagal atskirus kintamuosius reikšmės ryšys globos namų auklėtiniais yra lygus nuo 0,297 iki 0,402, o pilnose šeimose gyvenantiems paaugliams nuo 0,259 iki 0,473. Determinacijos koeficientų reikšmės rodo mažą kognityvinių ir elgesio strategijų (nepriklausomo kintamojo) galią socialinei kompetencijai (priklausomam kintamajam) prognozuoti. Pagal kognityvines ir elgesio strategijas galima prognozuoti nuo 5,3 proc. iki 12,9 proc. globos namų auklėtinių ir nuo 3,3 proc. iki 19,5 proc. pilnose šeimose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos faktorius. Globos namuose gyvenančių paauglių grupėje pagal gebėjimo paprašyti paslaugos ($p = 0,079$) ir nesijautimo kaltau ($p = 0,2$) kintamuosius regresijos R reikšmingai nesiskiria nuo nulio. Pagal nenuolaidumo kintamąjį su abiem tėvais gyvenančių paauglių grupėje regresijos R reikšmingai nesiskiria nuo nulio ($p = 0,152$) (žr. 9 priedo 25, 26 lenteles).

Tyrimo rezultatai rodo, kad tiriamųjų paauglių grupėje sėkmės laukimo ($\beta = 0,219$, $p < 0,001$), socialinės paramos siekimo ($\beta = 0,161$, $p = 0,008$), reflektivaus mąstymo ($\beta = 0,168$, $p = 0,006$) laimėjimų kontekste ir sėkmės laukimo ($\beta = 0,238$, $p < 0,001$) bei socialinio vengimo ($\beta = -0,215$, $p < 0,001$) socialinėje srityje strategijos yra reikšmingi pasitikėjimo savimi prognostiniai rodikliai.

Keturi adaptyvios, t. y. sėkmės laukimo ($\beta = 0,187$, $p = 0,002$), socialinės paramos siekimo ($\beta = 0,12$, $p = 0,048$) laimėjimų kontekste ir užduoties įveikimo laimėjimų ($\beta = 0,151$, $p = 0,013$) bei socialinėje ($\beta = 0,167$, $p < 0,001$) srityse ir keturi neadaptyvios, t. y. su užduotimi nesusijusio elgesio ($\beta = -0,123$, $p = 0,043$) laimėjimų kontekste ir trukdymo sau ($\beta = -0,279$, $p < 0,001$), socialinio vengimo ($\beta = -0,221$, $p < 0,001$) bei pesimizmo ($\beta = -0,228$, $p < 0,001$) socialinėje srityje strategijos yra reikšmingi atsparumo nesėkmėms ir kritikai kintamojo prognostiniai rodikliai.

Devynios kognityvinės ir elgesio strategijos: sėkmės laukimo ($\beta = 0,208$, $p < 0,001$), su užduotimi nesusijusio elgesio ($\beta = -0,165$, $p = 0,006$), socialinės paramos siekimo ($\beta = 0,146$, $p = 0,016$) ir užduoties įveikimo ($\beta = 0,128$, $p = 0,035$) laimėjimų kontekste bei sėkmės laukimo ($\beta = 0,236$, $p < 0,001$), trukdymo sau ($\beta = -0,243$, $p < 0,001$), socialinio vengimo ($\beta = -0,325$, $p < 0,001$), užduoties įveikimo ($\beta = 0,229$, $p < 0,001$) ir pesimizmo ($\beta = -0,163$, $p = 0,007$) strategijos socialinėje srityje yra reikšmingi gebėjimo reikšti jausmus kintamojo prognostiniai rodikliai.

Dvi neadaptyvios, būtent: su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų srityje ($\beta = -0,183$, $p = 0,003$) ir vengimo socialinėje srityje ($\beta = -0,173$, $p = 0,004$), ir viena adaptyvi užduoties įveikimo ($\beta = 0,126$, $p = 0,039$) laimėjimų srityje strategijos yra reikšmingi gebėjimo paprašyti paslaugos kintamojo prognostiniai rodikliai.

Su užduotimi nesusijusio elgesio, socialinio vengimo ir pesimizmo strategijos yra reikšmingi nenuolaidumo ir gebėjimo pareikalauti kintamųjų prognostiniai rodikliai. Taip pat

sėkmės laukimo strategija laimėjimų kontekste reikšmingai prognozuoja gebėjimo pareikalauti kintamąjį ($\beta = 0,137$, $p = 0,025$). Globos namuose gyvenančių paauglių grupėje tik pesimizmo strategija reikšmingai prognozuoja nesijautimo kalto faktorių ($\beta = -0,153$, $p = 0,012$).

Kaip rodo tyrimo rezultatai, pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje (žr. 18 lentelę) trys adaptyvios, t. y. sėkmės laukimo laimėjimų ($\beta = 0,392$, $p < 0,001$) ir socialiniame ($\beta = 0,18$, $p = 0,002$) kontekste bei užduoties įveikimo ($\beta = 0,17$, $p = 0,004$) socialinėje srityje, ir trys neadaptyvios, t. y. su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų kontekste ($\beta = -0,188$, $p < 0,001$) ir socialinio vengimo ($\beta = -0,287$, $p < 0,001$) bei pesimizmo ($\beta = -0,131$, $p = 0,026$) socialinėje srityje, strategijos yra reikšmingi paauglių psitikėjimo savimi faktoriaus prognostiniai rodikliai.

Nustatyta, kad atsparumą nesėkmėms ir kritikai reikšmingai numato sėkmės laukimo ($\beta = 0,137$, $p = 0,02$) ir su užduotimi nesusijusio elgesio ($\beta = -0,204$, $p < 0,001$) laimėjimų kontekste bei socialinės srities vengimo ($\beta = -0,154$, $p = 0,009$) strategijos.

Tyrimo rezultatai parodė, kad gebėjimo reikšti jausmus ir gebėjimo paprašyti paslaugos kintamuosius reikšmingai numato laimėjimų srities sėkmės laukimo ir su užduotimi nesusijusio elgesio strategijos. Taip pat socialinės paramos siekimo laimėjimų kontekste strategija reikšmingai prognozuoja gebėjimo reikšti jausmus faktorių ($\beta = 0,167$, $p = 0,005$).

Nustatyta, kad su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų kontekste ($\beta = -0,156$, $p = 0,008$) ir užduoties įveikimo socialinėje srityje ($\beta = 0,166$, $p = 0,049$) strategijos reikšmingai prognozuoja nenuolaidumo kintamąjį.

Dvi adaptyvios, t. y. sėkmės laukimo ($\beta = 0,183$, $p = 0,002$) ir reflektivaus mąstymo ($\beta = 0,178$, $p = 0,002$) laimėjimų kontekste, ir trys neadaptyvios, t. y. su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų kontekste ($\beta = -0,224$, $p < 0,001$) ir socialinio vengimo ($\beta = -0,202$, $p < 0,001$) bei pesimizmo ($\beta = -0,123$, $p = 0,037$) socialinėje srityje, strategijos yra reikšmingi gebėjimo pareikalauti kintamojo prognostiniai rodikliai.

Nustatyta, kad nesijautimo kalto kintamąjį reikšmingai numato laimėjimų srities sėkmės laukimo ($\beta = 0,179$, $p = 0,002$) ir su užduotimi nesusijusio elgesio ($\beta = -0,16$, $p = 0,007$) bei socialinės srities pesimizmo ($\beta = -0,232$, $p < 0,001$) strategijos.

**Socialinės kompetencijos įverčių ir kognityvinių ir elgesio strategijų regresijos lygties koeficientai (B),
normuoti koeficientai (β) globos namuose gyvenančių paauglių grupėje**

	PAS – SAV			ATS – KRIT			JAUSM – REIŠ			PASL – PR			NENUO			PAREI			NESI – KALTU		
	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p
LK – SEKM	0,802	0,219	0,001	0,822	0,187	0,002	0,701	0,208	0,001	0,104	0,041	0,503	0,28	0,106	0,082	0,334	0,137	0,025	0,282	0,103	0,091
LK – IREL	-0,262	-0,08	0,187	-0,483	-0,123	0,043	-0,495	-0,165	0,006	-0,414	-0,183	0,003	0,05289	0,023	0,712	-0,211	-0,097	0,113	-0,23	-0,094	0,122
LK – PARA	0,485	0,161	0,008	0,435	0,12	0,048	0,405	0,146	0,016	0,113	0,054	0,373	0,05736	0,027	0,663	0,121	0,06	0,326	0,134	0,059	0,33
LK – REFL	0,491	0,168	0,006	0,05035	0,014	0,815	0,05201	0,019	0,752	0,198	0,097	0,11	0,03923	0,019	0,76	-0,0171	-0,009	0,886	-0,016	-0,007	0,905
LK – MEIS	0,327	0,117	0,055	0,507	0,151	0,013	0,332	0,128	0,035	0,245	0,126	0,039	0,133	0,066	0,279	0,08418	0,045	0,462	-0,00669	0,001	0,996
SK – SEKM	0,797	0,238	0,001	0,447	0,111	0,068	0,73	0,236	0,001	0,171	0,074	0,226	0,135	0,056	0,358	0,08347	0,037	0,542	-0,0545	-0,022	0,722
SK – IREL	-0,236	-0,072	0,238	-1,104	-0,279	0,001	-0,738	-0,243	0,001	-0,24	-0,105	0,085	-0,49	-0,208	0,001	-0,332	-0,151	0,013	-0,268	-0,109	0,074
SK – VENG	-0,535	-0,215	0,001	-0,66	-0,221	0,001	-0,744	-0,325	0,001	-0,299	-0,173	0,004	-0,37	-0,206	0,001	-0,268	-0,161	0,008	-0,175	-0,094	0,122
SK – MEIS	0,0731	0,032	0,603	0,464	0,167	0,001	0,487	0,229	0,001	0,155	0,097	0,113	0,09943	0,06	0,325	0,0841	0,054	0,373	-0,00829	-0,005	0,937
SK – PES	0,002002	0,001	0,994	-1,176	-0,228	0,001	-0,641	-0,163	0,007	-0,243	-0,082	0,18	-0,532	-0,173	0,004	-0,724	-0,253	0,001	-0,491	-0,153	0,012

Pastaba:

LK – SEKM: sėkmės laukimo

LK – IREL: su užduotimi nesusijęs elgesys

LK – PARA: socialinės paramos siekimas

LK – REFL: reflektyvus mąstymas

LK – MEIS: užduoties įveikimas

SK – SEKM: sėkmės laukimas

SK – IREL: su užduotimi nesusijęs elgesys

SK – VENG: socialinis vengimas

SK – MEIS: užduoties įveikimas

SK – PES: pesimizmas

PAS – SAV: pasitikėjimas savimi

ATS – KRIT: atsparumas nesėkmėms ir kritikai

JAUSM – REIŠ: gebėjimas reikšti jausmus

PASL – PR: gebėjimas paprašyti paslaugos

NENUO: nenuolaidumas

PAREI: gebėjimas pareikalauti

NESI – KALTU: nesijautimas kaltu

**Socialinės kompetencijos įverčių ir kognityvinių ir elgesio strategijų regresijos lygties koeficientai (B),
normuoti koeficientai (β) pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje**

	PAS – SAV			ATS – KRIT			JAUSM – REIŠ			PASL – PR			NENUO			PAREI			NESI – KALTU		
	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p
LK – SEKM	1,57	0,392	0,001	0,662	0,137	0,02	0,666	0,167	0,005	0,392	0,122	0,038	0,276	0,091	0,124	0,51	0,183	0,002	0,573	0,179	0,002
LK – IREL	-0,637	-0,188	0,001	-0,83	-0,204	0,001	-0,74	-0,221	0,001	-0,63	-0,233	0,001	-0,399	-0,156	0,008	-0,526	-0,224	0,001	-0,433	-0,16	0,007
LK – PARA	0,255	0,084	0,157	0,115	0,031	0,597	0,506	0,167	0,005	0,06732	0,028	0,641	0,149	0,064	0,276	0,181	0,085	0,15	-0,109	-0,045	0,451
LK – REFL	0,234	0,062	0,297	0,292	0,064	0,279	0,208	0,055	0,35	0,04378	0,014	0,807	0,328	0,115	0,052	0,468	0,178	0,002	-0,144	-0,048	0,419
LK – MEIS	0,215	0,072	0,225	-0,183	-0,051	0,391	0,02415	0,008	0,891	0,01051	0,004	0,941	0,187	0,083	0,163	-0,0638	-0,031	0,604	-0,0749	-0,031	0,596
SK – SEKM	0,851	0,18	0,002	0,199	0,035	0,555	0,208	0,044	0,454	0,205	0,054	0,358	-0,186	-0,052	0,378	0,05428	0,017	0,78	0,07667	0,02	0,731
SK – IREL	-0,254	-0,096	0,103	-0,289	-0,091	0,124	-0,173	-0,066	0,264	-0,11	-0,052	0,378	-0,0486	-0,024	0,681	-0,205	-0,112	0,058	-0,182	-0,086	0,145
SK – VENG	-0,748	-0,287	0,001	-0,482	-0,154	0,009	-0,24	-0,093	0,116	-0,165	-0,079	0,18	-0,158	-0,08	0,174	-0,365	-0,202	0,001	-0,106	-0,051	0,388
SK – MEIS	0,45	0,17	0,004	0,143	0,045	0,45	0,256	0,098	0,1	0,111	0,052	0,378	0,233	0,116	0,049	0,105	0,057	0,338	-0,105	-0,05	0,402
SK – PES	-0,553	-0,131	0,026	-0,562	-0,111	0,061	-0,221	-0,053	0,371	-0,369	-0,11	0,063	-0,142	-0,045	0,451	-0,361	-0,123	0,037	-0,78	-0,232	0,001

Pastaba:

LK – SEKM: sėkmės laukimo

LK – IREL: su užduotimi nesusių elgesys

LK – PARA: socialinės paramos siekimas

LK – REFL: reflektyvus mąstymas

LK – MEIS: užduoties įveikimas

SK – SEKM: sėkmės laukimas

SK – IREL: su užduotimi nesusių elgesys

SK – VENG: socialinis vengimas

SK – MEIS: užduoties įveikimas

SK – PES: pesimizmas

PAS – SAV: pasitikėjimas savimi

ATS – KRIT: atsparumas nesėkmėms ir kritikai

JAUSM – REIŠ: gebėjimas reikšti jausmus

PASL – PR: gebėjimas paprašyti paslaugos

NENUO: nenuolaidumas

PAREI: gebėjimas pareikalauti

NESI – KALTU: nesijautimas kaltu

Globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų prognostinės galimybės, remiantis socialine kompetencija. Siekiant nustatyti, ar socialinė kompetencija turi paauglių elgesio ir emociniams sunkumams prognostinę prasmę, buvo atlikta tiesinės regresijos analizė. Regresinė kintamųjų analizė pateikta 19-oje ir 20-oje lentelėse.

Esamos ir numatomos elgesio ir emocinių sunkumų reikšmės ryšys globos namuose gyvenančių paauglių grupėje yra lygus nuo 0,24 iki 0,273, o paaugliams iš pilnų šeimų – nuo 0,246 iki 0,326. Determinacijos koeficientų reikšmės rodo mažą socialinės kompetencijos (nepriklausomo kintamojo) galią elgesio ir emociniams sunkumams (priklausomam kintamajam) prognozuoti. Pagal socialinės kompetencijos kintamuosius galima prognozuoti tik nuo 3,3 proc. iki 5 proc. globos namų auklėtinių ir nuo 3,7 proc. iki 8,4 proc. pilnose šeimose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinius sunkumus. Pagal taisyklių laužymo ($p = 0,115$) ir agresyvaus elgesio ($p = 0,068$) skales regresijos R reikšmingai nesiskiria nuo nulio globos namų auklėtinių grupėje. Pagal socialinių sunkumų ($p = 0,056$) ir taisyklių laužymo ($p = 0,067$) skales su abiem tėvais gyvenančių paauglių grupėje regresijos R statistiškai reikšmingai nesiskiria nuo nulio (žr. 9 priedo 27, 28 lenteles).

Tyrimo rezultatai rodo, kad globos namuose gyvenančių paauglių grupėje (žr. 19 lentelę) pasitikėjimo savimi kintamasis reikšmingai numato internalias – nerimastingumo / depresiškumo ($\beta = -0,204$, $p < 0,001$) ir užsisklendimo / depresiškumo ($\beta = -0,251$, $p < 0,001$) – problemas, taip pat socialinius ($\beta = -0,183$, $p = 0,003$) ir dėmesio ($\beta = -0,153$, $p = 0,012$) sunkumus. Nenuolaidumo kintamasis yra reikšmingas agresyvaus elgesio ($\beta = 0,181$, $p = 0,003$) ir dėmesio sunkumų ($\beta = 0,153$, $p = 0,012$) prognostinis rodiklis.

Pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje (žr. 20 lentelę) pasitikėjimo savimi ($\beta = -0,257$, $p < 0,001$), atsparumo nesėkmėms ir kritikai ($\beta = -0,209$, $p < 0,001$), gebėjimo reikšti jausmus ($\beta = -0,158$, $p = 0,007$), gebėjimo paprašyti paslaugos ($\beta = -0,116$, $p = 0,05$), gebėjimo pareikalauti ($\beta = -0,165$, $p = 0,005$) ir nesijautimo kaltu ($\beta = -0,24$, $p < 0,001$) kintamieji yra reikšmingi internalių (nerimastingumo / depresiškumo) sunkumų prognostiniai rodikliai. Taip pat nustatyta, kad užsisklendimą / depresiškumą reikšmingai numato pilnose šeimose gyvenančių paauglių pasitikėjimo savimi ($\beta = -0,211$, $p < 0,001$), gebėjimo pareikalauti ($\beta = -0,196$, $p < 0,001$) ir nesijautimo kaltu ($\beta = -0,145$, $p = 0,014$) kintamieji. Be to, nesijautimo kaltu kintamasis yra reikšmingas socialiniams sunkumams ($\beta = -0,182$, $p = 0,002$) prognozuoti. Rezultatai rodo, kad atsparumo nesėkmėms ir kritikai ($\beta = 0,12$, $p = 0,041$), gebėjimo pareikalauti ($\beta = 0,125$, $p = 0,034$) ir nesijautimo kaltu ($\beta = 0,125$, $p = 0,034$) kintamieji yra reikšmingi taisyklių laužymo prognostiniai rodikliai. Agresyvų elgesį reikšmingai numato pasitikėjimo savimi ($\beta = 0,151$, $p = 0,01$) ir gebėjimo pareikalauti ($\beta = 0,119$, $p = 0,044$) kintamieji, o dėmesio sunkumus reikšmingai numato tik vienas – pasitikėjimo savimi ($\beta = -0,142$, $p = 0,016$) – kintamasis.

**Elgesio ir emocinių sunkumų ir socialinės kompetencijos įverčių regresijos lygties koeficientai (B),
normuoti koeficientai (β) globos namuose gyvenančių paauglių grupėje**

	Nerimastingumo / depresiškumo			Užsisklendimo / depresiškumo			Socialinių sunkumų			Taisyklių laužymo			Agresyvaus elgesio			Dėmesio sunkumų		
	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p
PAS – SAV	-0,123	-0,204	0,001	-0,102	-0,251	0,001	-0,0913	-0,183	0,003	-0,000621	-0,001	0,986	0,02087	0,025	0,679	-0,0651	-0,153	0,012
ATS – KRIT	-0,0372	-0,074	0,225	-0,0307	-0,091	0,134	-0,0384	-0,092	0,129	-0,00285	-0,006	0,925	0,0193	0,028	0,645	-0,0168	-0,047	0,436
JAUSM – REIŠ	-0,0502	-0,077	0,209	-0,039	-0,089	0,144	-0,0433	-0,08	0,19	-0,003583	0,006	0,928	-0,000533	-0,001	0,992	-0,0212	-0,046	0,451
PASL – PR	-0,0782	-0,09	0,14	-0,0239	-0,041	0,501	-0,0434	-0,06	0,323	-0,0778	-0,09	0,138	-0,012	-0,01	0,869	-0,00946	-0,015	0,8
NENUO	0,005137	0,006	0,921	-0,0142	-0,025	0,681	-0,05303	0,076	0,213	-0,08181	0,098	0,108	0,21	0,181	0,003	0,09098	0,153	0,012
PAREI	-0,0867	-0,096	0,114	-0,0407	-0,067	0,271	-0,0474	-0,063	0,299	-0,07769	0,087	0,155	0,06703	0,054	0,373	-0,00916	-0,015	0,812
NESI – KAL- TU	-0,094	-0,117	0,055	-0,0553	-0,102	0,092	-0,041	-0,061	0,313	0,005773	0,007	0,906	0,06119	0,055	0,363	0,004116	0,007	0,905

Pastaba:

- PAS – SAV: pasitikėjimas savimi
ATS – KRIT: atsparumas nesėkmėms ir kritikai
JAUSM – REIŠ: gebėjimas reikšti jausmus
PASL – PR: gebėjimas paprašyti paslaugos
NENUO: nenuolaidumas
PAREI: gebėjimas pareikalauti
NESI – KALTU: nesijautimas kaltu

**Elgesio ir emocinių sunkumų ir socialinės kompetencijos įverčių regresijos lygties koeficientai (B),
normuoti koeficientai (β) pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje**

	Nerimastingumo / depresiškumo			Užsisklendimo / depresiškumo			Socialinių sunkumų			Taisyklių laužymo			Agresyvaus elgesio			Dėmesio sunkumų		
	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p	B	β	p
PAS – SAV	-0,122	-0,257	0,001	-0,0725	-0,211	0,001	-0,0358	-0,091	0,124	0,02925	0,057	0,335	0,09573	0,151	0,01	-0,0518	-0,142	0,016
ATS – KRIT	-0,0821	-0,209	0,001	-0,0309	-0,108	0,067	-0,0262	-0,08	0,175	0,0512	0,12	0,041	0,01482	0,028	0,634	-0,0226	-0,075	0,206
JAUSM – REIŠ	-0,0756	-0,158	0,007	-0,0278	-0,08	0,175	-0,0379	-0,096	0,107	0,009303	0,018	0,762	-0,0251	-0,039	0,508	-0,024	-0,065	0,271
PASL – PR	-0,0685	-0,116	0,05	-0,0178	-0,041	0,484	-0,0176	-0,036	0,545	-0,00312	-0,005	0,934	-0,0368	-0,046	0,433	-0,0349	-0,077	0,196
NENUO	-0,0614	-0,098	0,097	-0,0196	-0,043	0,467	-0,0269	-0,052	0,381	0,04133	0,061	0,303	0,05957	0,071	0,229	0,036	0,075	0,207
PAREI	-0,112	-0,165	0,005	-0,097	-0,196	0,001	-0,0567	-0,1	0,089	0,09228	0,125	0,034	0,108	0,119	0,044	0,0282	0,054	0,363
NESI – KALTU	-0,142	-0,24	0,001	-0,0623	-0,145	0,014	-0,0895	-0,182	0,002	0,08027	0,125	0,034	-0,00869	-0,011	0,853	-0,0362	-0,079	0,179

Pastaba:

PAS – SAV: pasitikėjimas savimi

ATS – KRIT: atsparumas nesėkmėms ir kritikai

JAUSM – REIŠ: gebėjimas reikšti jausmus

PASL – PR: gebėjimas paprašyti paslaugos

NENUO: nenuolaidumas

PAREI: gebėjimas pareikalauti

NESI – KALTU: nesijautimas kaltu

Atliktos tiesinės regresinės analizės rezultatai rodo, kad kognityvinės ir elgesio strategijos turi elgesio ir emociniams sunkumams bei socialinei kompetencijai prognostinę prasmę. Be to, socialinės kompetencijos pagrindu galima reikšmingai prognozuoti paauglių elgesio ir emocinius sunkumus. Šių rezultatų pagrindu galima daryti prielaidą, kad, ugdant vieną kurią įgūdį, atitinkamai keisis ir kiti įgūdžiai.

Konstatuojamojo tyrimo duomenys rodo, kad tiriamųjų paauglių, lyginant su kontrolinės grupės, stipriau išreikštos eksternalios ir internalios problemos, dėmesio ir socialiniai sunkumai. Taip pat globos namuose gyvenantys paaugliai pasiekimų ir socialiniame kontekste dažniau nei bendraamžiai iš pilnų šeimų linę naudoti disfunkcionalias (neadaptyvias) kognityvines ir elgesio strategijas bei pasižymi menkesniu socialinės kompetencijos lygiu. Tai lemia globos namuose gyvenančių paauglių adaptacijos sunkumus, trikdo sėkmingą funkcionavimą visuomenėje bei sąlygoja negatyvų psichologinį ir socialinį prisitaikymą. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad konstatuojamojo tyrimo rezultatai ir jų interpretacija neturi būti suprasti kaip darbo autorės neigiama nuostata globos namuose gyvenančių paauglių atžvilgiu. Pasirinktų nevienodomis sąlygomis (globos namuose ir pilnose šeimose) gyvenančių paauglių grupių lyginimas yra tik būdas, padėjęs nustatyti globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumus ir geriau suvokti problemos svarbą, o konstatuojamojo tyrimo rezultatai atskleidė būtinybę globos namų auklėtiniams kylančius adaptacijos sunkumus nagrinėti ne tik psichosocialiniu aspektu, tačiau neatidėliotinai produktyviai spręsti praktiniu lygmeniu, paskatino ieškoti galimų problemos sprendimo būdų bei patyrinėti globos namų auklėtinių adaptyvaus elgesio ugdymą(si).

4. GLOBOS NAMUOSE GYVENANČIŲ PAAUGLIŲ ADAPTYVAUS ELGESIO KAITOS TENDENCIJOS

Remiantis konstatuojamojo tyrimo rezultatais, organizuotas ugdomasis eksperimentas, kuriuo siekta atskleisti ir eksperimentiškai patikrinti globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) galimybes.

Eksperimentinės ir kontrolinės grupių globos namuose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų, kognityvinių ir elgesio strategijų laimėjimų ir socialiniame kontekste, adaptyvaus elgesio, socialinės kompetencijos ir socialinės – psichologinės adaptacijos kaitos tendencijoms atskleisti atlikta pradinio (prieš ugdomąjį eksperimentą) ir antrojo tyrimo (eksperimentinėje grupėje po taikyto ugdomojo poveikio, kontrolinėje grupėje – netaikius pedagoginio poveikio) eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėse duomenų palyginamoji analizė. Poeksperimentinis eksperimentinės ir kontrolinės grupių globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio tyrimas atliktas taikant tą pačią tyrimo metodiką (apklausą raštu ir tą patį tyrimo instrumentą), kaip ir prieš eksperimentą. Ugdomojo eksperimento imtį sudarė 35 eksperimentinės ir 40 kontrolinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių. Analizuojamų duomenų skaitinės charakteristikos parengtos taikant aprašomosios statistikos parametrus – vidurkį (M) ir standartinį nuokrypį (SD). Eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėse skirtumų patikimumui nustatyti taikytas Stjudento t kriterijus, o paauglių adaptyvaus elgesio pokyčiai įvertinti dviejų priklausomų imčių vidurkių palyginimu – poriniu t kriterijumi.

4. 1. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių globos namų auklėtinių požiūrio į savo elgesį ir santykius su bendraamžiais kaitos rezultatai

Eksperimentinės ir kontrolinės grupių paauglių, gyvenančių globos namuose, požiūriui į savo elgesį ir santykiams su bendraamžiais kaitos tendencijoms įvertinti buvo apskaičiuoti remiantis modifikuota metodika „*Vaikų savęs suvokimo profilis*“ (*Self – perception profile for children*, Susan Harter, Ph.D., 1985, pgl. Dvarioną, 1999) atlikto anketavimo duomenimis.

Eksperimento pradžios tyrimo rezultatai rodo, kad kontrolinės ir eksperimentinės grupių paauglių požiūris į savo elgesį ir santykius su bendraamžiais statistiškai reikšmingai nesiskyrė (žr. 10 priedo 29 lentelę). Nustatyta, kad susidraugavimo ($p = 0,348$), bendros veiklos su bendraamžiais ($p = 0,209$) bei draugų turėjimo ($p = 0,268$) vertinimai tik nežymiai skyrėsi. Kontrolinės ir eksperimentinės grupių paauglių noras būti kitokiam ($p = 0,409$), sėkmės ($p = 0,123$) ir laimingumo ($p = 0,496$) vertinimai prieš eksperimentą irgi buvo panašūs. Pradiniu tyrimu nustatyta, kad ir eksperimentinės, ir kontrolinės globos namuose gyvenančių paauglių savo elgesio ($p = 0,232$), elgesio kaip patinkančio ($p = 0,556$), deramo ($p = 0,179$) ir tinkamo, lyginant su bendraamžių elgesiu ($p=0,052$) vertinimai prieš eksperimentą statistiškai patikimai nesiskyrė. Remiantis tyrimo, atlikto prieš ugdomąjį eksperimentą, rezultatais, galima teigti, kad abiejų grupių ugdytinių savo elgesio ir santykių su bendraamžiais vertinimai tik nežymiai skyrėsi, o tai leidžia manyti, kad grupės prieš eksperimentą pagal aptartus rodiklius buvo analogiškos.

Tyrimu išaiškinta, kad kontrolinės grupės paauglių savo elgesio ir santykių su bendraamžiais antrojo vertinimo duomenys, lyginant su pradiniais rezultatais, statistiškai reikšmingai nepakito (žr. 10 priedo 30 lentelę).

Pakartotinis tyrimas eksperimentinėje grupėje parodė, kad šios grupės globos namuose gyvenančių paauglių rodikliai po ugdomojo poveikio pagal savo elgesio ir santykių su bendraamžiais vertinimus statistiškai reikšmingai pakito (žr. 10 priedo 30 lentelę). Savo elgesio vertinimo pokyčių analizės rezultatai rodo, kad po eksperimento statistiškai patikimai ($p < 0,001$) pakilo eksperimentinės grupės ugdytinių savo elgesio, kaip patinkančio, vertinimo lygis. Po eksperimento 22,9 proc. paauglių savo elgesiu visada patenkinti ir 71,4 proc. dažniausiai patenkinti, nors prieš eksperimentą tik 48,5 proc. globos namų auklėtinių buvo visada arba dažniausiai patenkinti savo elgesiu, o daugiau nei pusė (51,4 proc.) paauglių savo elgesį vertino teigiamais: tik kartais patinka arba nepatinka. Tyrimu nustatyta, kad po eksperimento reikšmingai ($p = 0,019$) pakilo eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių savo elgesio, kaip deramo, vertinimo lygis: padaugėjo paauglių, savo elgesį visada (14,3 proc.) arba dažniausiai (57,1 proc.) vertinančių kaip deramą, plg. vertinimą prieš eksperimentą: atitinkamai 11,4 proc. ir 25,7 proc. Tuo tarpu prieš eksperimentą 37,1 proc. ugdytinių įvertino savo elgesį kaip kartais nederamą ir 25,7 proc. globos namų auklėtinių sutiko su teiginiu, kad jie dažniausiai elgiasi ne taip, kaip reikėtų elgtis. Po eksperimento eksperimentinėje grupėje padaugėjo paauglių, kurie, lygindami bendraamžių ir savo elgesį, įvertino jį kaip visada arba dažniausiai teisingą (prieš eksperimentą 40 proc., po eksperimento – 74,3 proc.; $p = 0,016$).

Tyrimo rezultatai parodė, kad po ugdomojo poveikio reikšmingai ($p = 0,007$) teigiama linkme pasikeitė globos namų auklėtinių siekis ką nors veikti kartu su bendraamžiais. Po eksperimento padaugėjo paauglių, kurie patys siūlė kitiems ką nors veikti kartu su jais (31,4 proc.), ir paauglių, kuriems bendraamžiai siūlė kartu imtis veiklos (60 proc.). Prieš eksperimentą tokių pasiūlymų būta kur kas mažiau: atitinkamai 28,6 proc. ir 28,6 proc. Be to, po taikyto ugdomojo poveikio nė vienas globos namų auklėtinis nepažymėjo teiginio, kad bendraamžiai niekada jam nepasiūlo kartu su juo ką nors veikti. Po eksperimento palyginus procentinį duomenų pasiskirstymą draugų turėjimo aspektu su pradiniais duomenimis, matyti, kad žymiai padaugėjo (nuo 22,9 proc. iki 45,7 proc.) globos namų auklėtinių, teigiančių, kad turi labai daug draugų, tuo tarpu turinčių tik kelis draugus skaičius sumažėjo nuo 40 proc. iki 8,6 proc. ($p = 0,013$). Tyrimo rezultatai rodo, kad po eksperimento sumažėjo (nuo 20 proc. iki 2,9 proc.) eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių, kurie save apibūdino kaip retai susidraugaujančius. Tuo tarpu pradinio tyrimo metu net 17,1 proc. save įvertino kaip sunkiai susidraugaujantys ir dažniausiai būnantys vieni; šio teiginio po eksperimento nepažymėjo nė vienas globos namų auklėtinis ($p = 0,002$).

Lyginant eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių noro pasikeisti ir būti kitokiam duomenų procentinį pasiskirstymą po eksperimento su pradiniais duomenimis, nustatyta: prieš eksperimentą būta daugiau (22,9 proc.) paauglių, norinčių pasikeisti, po eksperimento tokių skaičius sumažėjo (2,9 proc.). Tuo tarpu po eksperimento padaugėjo globos namų auklėtinių, kurie šiek tiek norėtų būti kitokie negu yra dabar (48,6 proc.), lyginant

su ikieksperimentiniais vertinimais (14,3 proc.), ($p = 0,002$). Nustatyta, kad po ugdomojo poveikio padaugėjo (nuo 62,9 proc. iki 94,3 proc.) paauglių, kurie sutiko su teiginiu, kad jiems puikiai arba vidutiniškai sekasi ($p = 0,004$), o 17,1 proc. ugdytinių save įvertino kaip labai laimingus arba, galima sakyti, laimingus (57,1 proc.), nors pradinio tyrimo metu tik 45,7 proc. tiriamųjų taip save įvertino ($p = 0,013$).

Nors po eksperimento padaugėjo paauglių, savo elgesį vertinančių kaip gerą, pavyzdiną (17,1 proc.) ir patenkinamą (62,9 proc.), plg.: prieš ugdomąjį eksperimentą 14,3 proc. globos namų auklėtinių savo elgesį įvertino kaip nepatenkinamą ir 22,9 proc. – kaip galintį būti geresnį, tačiau statistiškai reikšmingo skirtumo nenustatyta ($p = 0,111$).

Buvo atlikta poeksperimentinio tyrimo duomenų lyginamoji analizė eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėse. Antrojo tyrimo abiejų grupių rezultatų palyginamoji analizė (žr. 10 priedo 29 lentelę) rodo, kad nemažai eksperimentinės grupės paauglių savo elgesį įvertino kaip gerą, pavyzdiną (17,1 proc.) arba patenkinamą (62,9 proc.), o kontrolinės grupės net 65 proc. paauglių savo elgesį įvertino kaip galintį būti geresnį ar nepatenkinamą ($p < 0,001$). Taip pat eksperimentinės grupės paaugliai antrojo tyrimo metu savo elgesį įvertino kaip visada patinkantį (22,9 proc.) arba dažniausiai patinkantį (71,4 proc.). Tuo tarpu kontrolinės grupės paaugliai antrojo tyrimo metu savo elgesį apibūdino teiginiais: tik kartais patinkantis (50 proc.) arba nepatinkantis (10 proc.), ($p < 0,001$). Tyrimo rezultatai rodo, kad 14,3 proc. eksperimentinės grupės paauglių sutiko su teiginiu, jog jie elgiasi visada taip, kaip derėtų elgtis ir 57,1 proc. – dažniausiai elgiasi taip, kaip derėtų elgtis. Tuo tarpu tik 37,5 proc. kontrolinės grupės paauglių sutiko su minėtais teiginiais, ir net 62,5 proc. pažymėjo, jog linę kartais arba dažniausiai elgtis ne taip, kaip reikėtų elgtis ($p = 0,021$). Be to, 8,6 proc. eksperimentinės grupės paauglių savo elgesį, lyginant su bendraamžių elgesiu, įvertino kaip visada teisingą, o 65,7 proc. kaip dažniausiai teisingą, tuo tarpu antrojo tyrimo metu šiems teiginiais pritarė tik 30 proc. kontrolinės grupės paauglių ($p < 0,001$).

Antruoju tyrimu nustatyta, kad 97,2 proc. eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių pritarė teiginiui, jog jiems susidraugauti sekasi lengvai (48,6 proc.) arba ne visada lengvai (48,6 proc.). Tuo tarpu 30 proc. kontrolinės grupės paauglių pažymėjo teiginį, jog retai arba sunkiai susidraugauja ir dažniausiai būna vieni ($p = 0,016$). Antrojo tyrimo rezultatai rodo, kad eksperimentinėje grupėje 31,4 proc. paauglių patys pasiūlo bendraamžiams veikti ką nors kartu su jais ir 60 proc. paauglių sutiko su teiginiu, kad jiems visada bendraamžiai siūlo kartu imtis veiklos. Tuo tarpu 40 proc. kontrolinės grupės paauglių antrojo tyrimo metu pažymėjo teiginius, jog bendraamžiai ne visada arba niekada nepasiūlo kartu su jais ką nors veikti ($p = 0,023$).

Poeksperimentiniu tyrimu nustatyta, kad 31,4 proc. eksperimentinės grupės paauglių sutiko su teiginiu, kad jiems puikiai sekasi ir 62,9 proc. pritarė teiginiui, kad jiems vidutiniškai sekasi, plg.: antrojo tyrimo metu šiems teiginiais atitinkamai pritarė 12,5 proc. ir 45 proc. kontrolinės grupės paauglių ($p = 0,002$). Kaip rodo tyrimo rezultatai, 17,1 proc. eksperimentinės grupės globos namų auklėtinių sutiko su teiginiu, jog jie yra labai laimingi ir 57,1 proc. pritarė, jog jie yra galima sakyti, kad laimingi. Tuo tarpu net 45 proc. kontrolinės grupės paauglių per antrąjį tyrimą pabrėžė, kad yra nelabai laimingi, o 12,5 proc. – jog yra nelaimingi

($p = 0,02$). Poeksperimentiniu tyrimu nustatyta, kad 27,5 proc. kontrolinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių norėtų būti kitokie negu yra dabar; šiam teiginiui antrojo tyrimo metu pritarė tik 2,9 proc. eksperimentinės grupės paauglių ($p = 0,008$).

Antruoju tyrimu išaiškinta, kad eksperimentinės ir kontrolinės grupių rezultatai turimų draugų vertinimuose statistiškai reikšmingai nesiskyrė ($p = 0,176$).

Apibendrinus tyrimo rezultatus, galima teigti, kad globos namuose gyvenančių paauglių požiūrio į savo elgesį ir santykius su bendraamžiais vertinimuose reikšmingų pokyčių nustatyta tik eksperimentinėje grupėje. Iki eksperimentinio tyrimo rezultatai parodė, kad kontrolinės ir eksperimentinės grupių globos namų auklėtinių susidraugavimo, užsiėmimo bendra veikla, draugų turėjimo, o taip pat savo elgesio, elgesio kaip patinkančio, deramo ir tinkamo, lyginant su bendraamžių elgesiu, vertinimai tik nežymiai skyrėsi. Taip pat prieš eksperimentą kontrolinės ir eksperimentinės grupių paauglių noro būti kitokiam, sėkmės ir laimingumo vertinimai buvo panašūs. Statistinė duomenų analizė parodė, kad kontrolinės grupės paauglių rodikliai, gauti antrojo tyrimo metu, lyginant su pradiniais rezultatais, reikšmingai nepakito. Tuo tarpu reikšmingi skirtumai nustatyti eksperimentinėje grupėje: statistiškai patikimai pakilo šios grupės ugdytinių savo elgesio, kaip patinkančio, ir savo elgesio, kaip deramo, vertinimo lygis. Taip pat šioje grupėje po ugdomojo poveikio padaugėjo paauglių, kurie savo elgesį įvertino kaip visada arba dažniausiai teisingą, lyginant su bendraamžių elgesiu. Tyrimo rezultatai parodė, kad po ugdomojo eksperimento reikšmingai padaugėjo globos namų auklėtinių, teigiančių, jog bendraamžiai jiems pasiūlo ką nors veikti kartu, žymiai padaugėjo paauglių, teigiančių, kad turi labai daug draugų, ir sumažėjo globotinių, kurie save įvertino kaip retai susidraugaujančius. Taip pat po eksperimento padaugėjo globos namuose gyvenančių paauglių, kurie šiek tiek norėtų būti kitokie negu yra dabar, lyginant su iki eksperimentiniais vertinimais. Be to, po ugdomojo poveikio padaugėjo paauglių, kurie sutiko su teiginiu, kad jiems puikiai arba vidutiniškai sekasi ir save įvertino kaip labai laimingus arba, galima sakyti, laimingus. Antrojo tyrimo duomenų lyginamoji analizė eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėse taip pat parodė reikšmingus skirtumus tarp šių abiejų grupių.

4.2. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių elgesio ir emocinių sunkumų kaitos rezultatai

Eksperimentinės ($N = 35$) ir kontrolinės ($N = 40$) grupių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų kaitos tendencijos buvo nustatytos apskaičiavus YSR 11/18 (Achenbach and Rescorla, 2001) metodika duomenis internalių (nerimastingumo / depresiškumo ir užsisiklindimo / depresiškumo), eksternalių (agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo) ir socialinių sunkumų skalėse.

Eksperimentinės ir kontrolinės grupių pradinio tyrimo rezultatai palyginti 11 priedo 31-oje lentelėje.

Iki eksperimentinio tyrimo rezultatai rodo, kad pradžioje abiejų grupių rezultatų vidurkiai nerimastingumo / depresiškumo ($p = 0,084$), užsisiklindimo / depresiškumo ($p = 0,192$), socialinių sunkumų ($p = 0,332$), agresyvaus elgesio ($p = 0,543$) ir taisyklių laužymo ($p =$

0,178) skalėse statistiškai reikšmingai nesiskyrė. Tai leidžia manyti, kad grupės prieš eksperimentą pagal analizuojamus kintamuosius buvo panašios.

Taip pat tyrimo rezultatai rodo, kad kontrolinės grupės antrojo tyrimo rezultatai, lyginant su pradiniais duomenimis, emocijų (nerimastingumo / depresiškumo ($p = 0,935$) ir užsisklendimo / depresiškumo ($p = 0,231$)), elgesio (agresyvaus elgesio ($p = 0,602$) ir taisyklių laužymo ($p = 0,42$)) ir socialinių sunkumų ($p = 0,354$) skalėse statistiškai reikšmingai nepakito. Pirmojo ir antrojo tyrimo rezultatų palyginimai kontrolinėje grupėje pateikti 11 priedo 32-oje lentelėje.

Siekiant atskleisti, kaip kinta globos namuose gyvenančių eksperimentinės grupės paauglių elgesio ir emocijų sunkumai ugdant jų adaptacinius įgūdžius, buvo atlikti duomenų, gautų prieš eksperimentą ir po jo, palyginimai (žr. 21 lentelę).

Eksperimentinės grupės paauglių ikieksperimentinio ir poeksperimentinio tyrimų duomenų lyginimo rezultatai rodo, kad po eksperimento šios grupės globos namuose gyvenančių paauglių užsisklendimas / depresiškumas statistiškai reikšmingai ($p = 0,007$) sumažėjo. Be to, eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai po taikyto ugdomojo poveikio, lyginant su pradiniais duomenimis, statistiškai reikšmingai sumažėjo agresyvaus elgesio ($p = 0,003$), taisyklių laužymo ($p < 0,001$) ir socialinių sunkumų ($p = 0,005$) skalėse, o nerimastingumo / depresiškumo skalėje duomenys reikšmingai nepakito ($p = 0,117$).

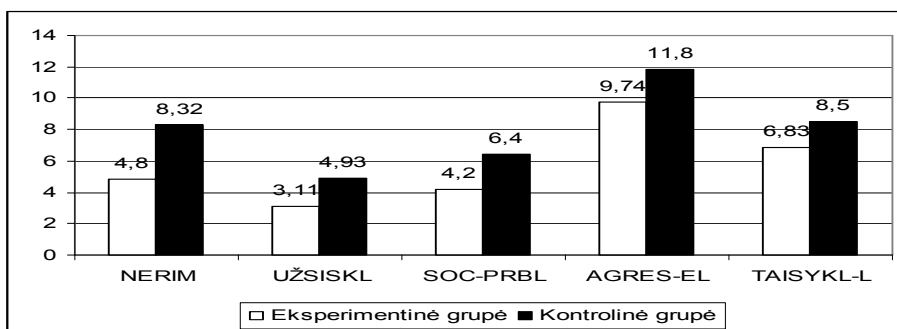
21 lentelė

Eksperimentinės grupės elgesio ir emocijų sunkumų pokyčių palyginimas

Skalės pavadinimas	Prieš eksperimentą		Po eksperimento		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Nerimastingumo / depresiškumo	6,06	4,48	4,8	2,89	1,609	0,117
Užsisklendimo / depresiškumo	4,74	3,04	3,11	2,1	2,859	0,007
Socialinių sunkumų	6,37	3,73	4,2	1,95	3,001	0,005
Agresyvaus elgesio	13,46	5,97	9,74	2,82	3,251	0,003
Taisyklių laužymo	11,49	6,07	6,83	4,07	4,097	0,001

Eksperimentinės ir kontrolinės grupių antrojo tyrimo rezultatų palyginimai pateikti 2 pav. ir 11 priedo 33-ioje lentelėje.

Poeksperimentinio tyrimo rezultatų palyginamoji analizė eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėse rodo reikšmingus skirtumus: eksperimentinės grupės globos namuose gyvenantiems paaugliams silpniau nei kontrolinės grupės auklėtiniams išreikšti nerimastingumo / depresiškumo ($p = 0,002$), užsisklendimo / depresiškumo ($p = 0,004$) ir socialiniai ($p = 0,005$) sunkumai. Tuo tarpu antrojo tyrimo eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai reikšmingai nesiskyrė nuo kontrolinės grupės tiriamųjų rezultatų eksternalių sunkumų, t. y. agresyvaus elgesio ($p = 0,091$) ir taisyklių laužymo ($p = 0,176$) skalėse.

2 pav. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių elgesio ir emocinių sunkumų įverčių skirtumai po eksperimento

Pastaba: NERIM: nerimastingumas / depresiškumas, UŽSISKL: užsisklendimas / depresiškumas, SOC – PRBL: socialinės problemos, AGRES – EL: agresyvus elgesys, TAISYKL – L: taisyklių laužymas

Apibendrinus tyrimo rezultatus, galima teigti, kad pradinio tyrimo metu abiejų grupių globos namuose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė. Nežymūs pokyčiai nustatyti kontrolinėje grupėje, lyginant antrojo tyrimo rezultatus su pradiniais duomenimis. Tuo tarpu po taikyto ugdomojo poveikio eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių rezultatų vidurkiai agresyvaus elgesio, taisyklių laužymo, socialinių sunkumų ir užsisklendimo / depresiškumo skalėse reikšmingai sumažėjo, nors nerimastingumo / depresiškumo skalėje duomenys reikšmingai nepakito. Antrojo tyrimo rezultatai rodo, kad po ugdomojo eksperimento silpniau išreikštos eksperimentinės grupės nei kontrolinės grupės paauglių internalios problemos (nerimastingumas / depresiškumas ir užsisklendimas / depresiškumas) bei socialiniai sunkumai. Tuo tarpu antrojo tyrimo eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai reikšmingai nesiskyrė nuo kontrolinės grupės tiriamųjų rezultatų eksternalių sunkumų (agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo) skalėse.

4.3. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių kognityvinių ir elgesio strategijų kaitos rezultatai

Nustatant eksperimentinės ir kontrolinės grupių globos namuose gyvenančių paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų laimėjimų kontekste ir socialinėje srityje kaitos tendencijas, buvo atsižvelgta į funkcionalias (adaptyvias) ir disfunkcionalias (neadaptyvias) strategijas. Kognityvinės ir elgesio strategijos buvo nustatytos apskaičiavus duomenis, taikant *SAQ: Strategy and Attribution Questionnaire* (Nurmi, Salmela-Aro, Haavisto, 1995) metodiką.

12 priedo 34-oje lentelėje pateikti abiejų grupių vidurkių prieš eksperimentą palyginimai.

Eksperimento pradžios tyrimo rezultatai rodo, kad eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo kontrolinės grupės paauglių rezultatų sėkmės laukimo ($p = 0,24$), su užduotimi nesusijusio elgesio ($p = 0,058$), socialinės paramos siekimo ($p = 0,669$), reflekyvaus mąstymo ($p = 0,354$) ir užduo-

ties įveikimo ($p = 0,893$) skalėse laimėjimų kontekste bei sėkmės laukimo ($p = 0,056$), trukdymo sau ($p = 0,435$), socialinio vengimo ($p = 0,101$), užduoties įveikimo ($p = 0,864$) ir pesimizmo ($p = 0,405$) skalėse socialinėje srityje. Iki eksperimentiniu tyrimu išsiaiškinti statistiškai nereikšmingi skirtumai tarp grupių rodo, kad eksperimentinė ir kontrolinė grupės pagal analizuojamus kintamuosius buvo panašios.

12 priedo 35-oje lentelėje pateikti kontrolinės grupės pirmojo ir antrojo tyrimų vidurkių palyginimai.

Nustatyta, kad kontrolinės grupės globos namų auklėtinių antrojo tyrimo duomenys, lyginant su pradiniais rezultatais, statistiškai reikšmingai nepakito sėkmės laukimo ($p = 0,787$), su užduotimi nesusijusio elgesio ($p = 0,061$), socialinės paramos siekimo ($p = 0,725$), reflektvyvaus mąstymo ($p = 0,227$) ir užduoties įveikimo ($p = 0,823$) skalėse laimėjimų kontekste bei sėkmės laukimo ($p = 0,163$), trukdymo sau ($p = 0,248$), socialinio vengimo ($p = 0,074$), užduoties įveikimo ($p = 0,97$) ir pesimizmo ($p = 0,263$) skalėse socialiniame kontekste.

Siekiant atskleisti globos namuose gyvenančių eksperimentinės grupės paauglių taikomų kognityvinių ir elgesio strategijų pokyčius po ugdomojo poveikio, buvo atlikti duomenų gautų prieš eksperimentą ir po jo, palyginimai. 22-oje lentelėje pateikti eksperimentinės grupės paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų kaitos rezultatai. Po eksperimentinio tyrimo duomenys rodo kognityvinių ir elgesio strategijų pokyčius devyniose iš dešimties skalėse – tai sėkmės laukimo, su užduotimi nesusijusio elgesio, socialinės paramos siekimo, reflektvyvaus mąstymo ir užduoties įveikimo laimėjimų kontekste bei sėkmės laukimo, trukdymo sau, socialinio vengimo ir užduoties įveikimo socialinėje srityje.

Po ugdomojo eksperimento nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių rezultatų vidurkiai funkcionalių (adaptyvių) sėkmės laukimo laimėjimų ($p < 0,001$) ir socialinio ($p < 0,001$) konteksto skalėse, lyginant su duomenimis prieš eksperimentą. Be to, po eksperimento socialinės paramos siekimo ($p < 0,001$) ir reflektvyvaus mąstymo ($p < 0,001$) skalėse nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni rezultatų vidurkiai nei prieš eksperimentą. Tyrimo rezultatai rodo, kad po taikytos ugdymo programos eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai ($p < 0,001$) aukštesni užduoties įveikimo skalėje laimėjimų kontekste. Taip pat po eksperimento šios grupės paauglių rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai ($p = 0,003$) skyrėsi nuo pradinio tyrimo duomenų socialinės srities užduoties įveikimo skalėje.

Kaip parodė tyrimo rezultatai, ryškūs pokyčiai nustatyti disfunkcionalių (neadaptyvių) kognityvinių ir elgesio strategijų srityje. Po ugdomojo eksperimento nustatyti statistiškai reikšmingai žemesni eksperimentinės grupės paauglių rezultatų vidurkiai trukdymo sau laimėjimų ($p < 0,001$) ir socialinio ($p < 0,001$) konteksto skalėse, lyginant su duomenimis, gautais prieš eksperimentą. Be to, po eksperimento eksperimentinės grupės ugdytinių rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai ($p < 0,001$) skyrėsi nuo ikieksperimentinių duomenų socialinės srities vengimo skalėje.

Tyrimu nustatyta, kad eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių pesimizmo skalės socialinėje srityje rezultatų vidurkiai po eksperimento, lyginant su pradiniais duomenimis, statistiškai reikšmingai nesiskyrė ($p = 0,521$).

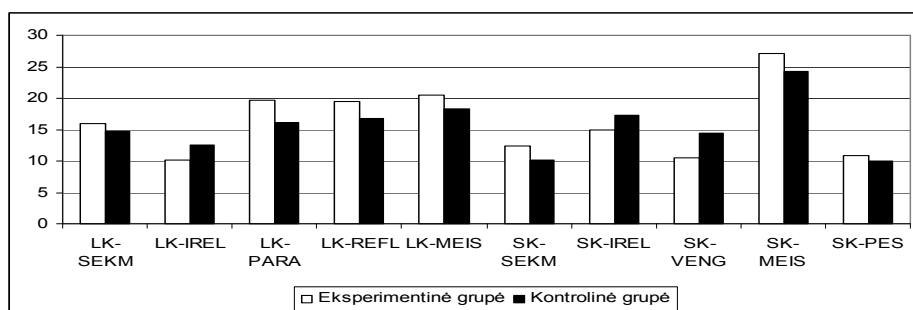
Eksperimentinės grupės kognityvinių ir elgesio strategijų pokyčiai

Skalės pavadinimas	Prieš eksperimentą		Po eksperimento		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Sėkmės laukimo	14,0	2,52	16,0	1,7	-4,094	0,001
Su užduotimi nesusijusio elgesio	13,11	2,99	10,14	2,05	4,795	0,001
Socialinės paramos siekimo	16,06	3,42	19,6	2,5	-4,828	0,001
Reflektyvaus mąstymo	16,6	2,51	19,49	2,15	-4,685	0,001
Užduoties įveikimo	18,43	2,29	20,43	1,9	-4,23	0,001
Sėkmės laukimo	9,71	2,8	12,43	1,52	-5,209	0,001
Trukdymo sau	17,17	3,13	14,94	2,31	4,085	0,001
Socialinio vengimo	14,6	4,2	10,57	1,97	6,445	0,001
Užduoties įveikimo	24,43	3,72	27,09	2,38	-3,193	0,003
Pesimizmo	10,63	1,88	10,86	1,09	-0,648	0,521

Eksperimentinės ir kontrolinės grupių antrojo tyrimo rezultatų vidurkių palyginimai pateikti 3 pav. ir 12 priedo 36-oje lentelėje. Poeksperimentinio tyrimo duomenys rodo eksperimentinės ir kontrolinės grupės paauglių naudojamų kognityvinių ir elgesio strategijų statistiškai reikšmingus skirtumus. Nustatyta, kad antrojo tyrimo eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai viršijo kontrolinės grupės rezultatų vidurkius visose šešiose adaptyviose skalėse. Tuo tarpu trijose neadaptyviose skalėse eksperimentinės grupės ugdytinių rezultatai buvo statistiškai reikšmingai žemesni už kontrolinės grupės paauglių rezultatus.

Tyrimo rezultatai rodo, kad antrojo tyrimo metu eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių funkcionalių (adaptivių) kognityvinių ir elgesio strategijų rezultatų vidurkiai sėkmės laukimo ($p = 0,002$), socialinės paramos siekimo ($p < 0,001$), reflektyvaus mąstymo ($p < 0,001$) ir užduoties įveikimo ($p < 0,001$) laimėjimų kontekste bei socialinės srities sėkmės laukimo ($p < 0,001$) ir užduoties įveikimo ($p < 0,001$) skalėse buvo statistiškai reikšmingai aukštesni už kontrolinės grupės rezultatų vidurkius. Tuo tarpu antrojo tyrimo metu eksperimentinės grupės globos namų auklėtinių rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai žemesni už kontrolinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių rezultatų vidurkius disfunkcionalių (neadaptivių) strategijų – su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų kontekste ($p < 0,001$) ir socialinės srities trukdymo sau ($p < 0,001$) bei socialinio vengimo ($p < 0,001$) – skalėse.

Antrojo tyrimo metu nustatyta, kad eksperimentinės grupės globos namų auklėtinių pesimizmo skalės rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai ($p = 0,052$) nesiskyrė nuo kontrolinės grupės įverčių vidurkių.

3 pav. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių kognityvinių ir elgesio strategijų įverčių skirtumai po eksperimento

Pastaba: LK – pasiekimų srities skalės: LK – SEKM: sėkmės laukimo, LK – IREL: su užduotimi nesusijęs elgesys, LK – PARA: socialinės paramos siekimas, LK – REFL: reflektyvus mąstymas, LK – MEIS: užduoties įveikimas, SK – socialinės srities skalės: SK – SEKM: sėkmės laukimas, SK – IREL: su užduotimi nesusijęs elgesys, SK – VENG: socialinis vengimas, SK – MEIS: užduoties įveikimas, SK – PES: pesimizmas

Tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad prieš eksperimentą abiejų grupių kognityvinių ir elgesio strategijų rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė visose – sėkmės laukimo, su užduotimi nesusijusio elgesio, socialinės paramos siekimo, reflektyvaus mąstymo ir užduoties įveikimo laimėjimų kontekste ir sėkmės laukimo, trukdymo sau, socialinio vengimo, užduoties įveikimo bei pesimizmo – skalėse. Lyginant antrojo tyrimo rezultatus su pradiniais duomenimis, nustatyti nežymūs kontrolinėje grupėje pokyčiai visose kognityvinių ir elgesio strategijų skalėse. Tuo tarpu eksperimentinės grupės pokyčių dinamika teigiama: poeksperimentiniu tyrimu šioje grupėje nustatyti reikšmingai aukštesni rezultatų vidurkiai funkcionalių (adaptivių) kognityvinių ir elgesio strategijų – sėkmės laukimo, socialinės paramos siekimo, reflektyvaus mąstymo ir užduoties įveikimo laimėjimų kontekste ir socialinės srities sėkmės laukimo bei užduoties įveikimo – skalėse ir reikšmingai žemesni rezultatų vidurkiai disfunkcionalių (neadaptivių) kognityvinių ir elgesio strategijų – su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų kontekste ir socialinės srities trukdymo sau bei socialinio vengimo – skalėse, lyginant su pradinio tyrimo duomenimis. Eksperimentinės grupės globos namų auklėtinių pesimizmo skalės socialinėje srityje rezultatų vidurkiai po eksperimento, lyginant su pradiniais duomenimis, statistiškai reikšmingai nepakito. Antrojo tyrimo duomenys parodė statistiškai reikšmingus skirtumus tarp eksperimentinės ir kontrolinės grupių paauglių devyniose skalėse iš dešimties. Tik pesimizmo skalėje abiejų grupių poeksperimentinio tyrimo rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė.

4.4. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių adaptyvaus elgesio kaitos rezultatai

Eksperimentinės (N = 35) ir kontrolinės (N = 40) grupių paauglių adaptyvus elgesys ir jo pokyčiai buvo įvertinti apskaičiavus pagal *Adaptyvaus elgesio įvertinimo* klausimyną (klausimyną sudarė darbo autorė) gautus duomenis. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių pradinio tyrimo rezultatų palyginimai pateikti 13 priedo 37-oje lentelėje.

Pradinio tyrimo adaptyvaus elgesio įverčių vidurkiai visose keturiolikoje skalių statistiškai reikšmingai tarp grupių nesiskyrė. Ikieksperimentinis tyrimas rodo, kad eksperimentinės grupės paauglių vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo kontrolinės grupės globos namų auklėtinių prosocialaus elgesio ($p = 0,096$), gebėjimo spręsti konfliktines situacijas ($p = 0,198$), gebėjimo spręsti problemas ($p = 0,225$), gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas ($p = 0,56$), pasitikėjimo savimi ($p = 0,076$), pasitikėjimo kitais žmonėmis ($p = 0,079$), paramos siekimo ir priėmimo ($p = 0,34$) bei paramos suteikimo ($p = 0,106$) skalėse. Taip pat ikieksperimentiniu tyrimu nustatyta, kad abiejų grupių globos namuose gyvenančių paauglių rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė socialinių ryšių palaikymo ($p = 0,078$), gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais ($p = 0,059$), gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis ($p = 0,083$), socialinio atsparumo ($p = 0,301$), pareigingumo, t. y. požiūrio į savo pareigas ($p = 0,105$) ir optimistinio požiūrio į gyvenimą ($p = 0,428$) skalėse.

Rezultatai rodo, kad eksperimentinės grupės paauglių įverčių vidurkiai pradinio tyrimo metu statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo kontrolinės grupės globos namų auklėtinių visose skalėse. Vadinasi, prieš eksperimentą abi grupės pagal analizuojamus kintamuosius buvo panašios.

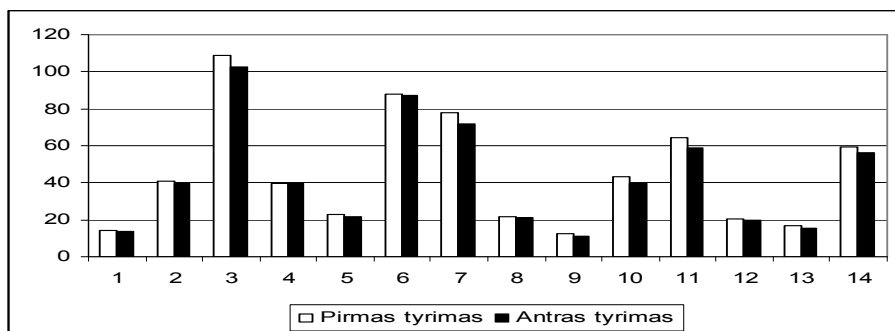
Kontrolinės grupės pirmojo ir antrojo tyrimų vidurkių palyginimai pateikti 4 pav. ir 13 priedo 38-oje lentelėje.

Kontrolinės grupės antrojo tyrimo rezultatų vidurkiai, lyginant su pradiniais, statistiškai reikšmingai nesiskyrė devyniose skalėse iš keturiolikos. Antrojo tyrimo metu šioje grupėje nustatyti statistiškai reikšmingai žemesni rezultatų vidurkiai, lyginant su pirmojo tyrimo duomenimis, prosocialaus elgesio, gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis, gebėjimo spręsti konfliktines situacijas, gebėjimo spręsti problemas bei gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas skalėse.

Pakartotinio tyrimo rezultatų vidurkiai, lyginant su pradiniais, statistiškai reikšmingai nesiskyrė paramos siekimo ir priėmimo ($p = 0,166$), paramos suteikimo ($p = 0,314$), pasitikėjimo savimi ($p = 0,677$), pasitikėjimo kitais žmonėmis ($p = 0,205$), gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais ($p = 0,832$), socialinių ryšių palaikymo ($p = 0,601$), pareigingumo, t. y. požiūrio į savo pareigas ($p = 0,281$), socialinio atsparumo ($p = 0,236$) ir optimistinio požiūrio į gyvenimą ($p = 0,061$) skalėse.

Kontrolinėje grupėje pakartotiniu tyrimu nustatyti statistiškai reikšmingai žemesni įverčių vidurkiai gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis ($p = 0,043$) ir prosocialaus elgesio ($p = 0,022$) skalėse, lyginant su pirmojo tyrimo duomenimis. Be to, antruoju tyrimu kontrolinėje grupėje nustatyti statistiškai reikšmingai žemesni rezultatų vidurkiai nei

pradinio tyrimo metu, gebėjimo spręsti konfliktines situacijas ($p = 0,013$), gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas ($p = 0,04$) ir gebėjimo spręsti problemas ($p = 0,007$) skalėse.

4 pav. Kontrolinės grupės adaptyvaus elgesio pokyčiai

Pastaba: 1 – Paramos siekimo ir priėmimo, 2 – Paramos suteikimo, 3 – Gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis, 4 – Pasitikėjimo savimi, 5 – Pasitikėjimo kitais žmonėmis, 6 – Gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais, 7 – Prosocialaus elgesio, 8 – Socialinių ryšių palaikymo, 9 – Gebėjimo spręsti konfliktines situacijas, 10 – Gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas, 11 – Gebėjimo spręsti problemas, 12 – Pareiškumo (požiūrio į savo pareigas), 13 – Socialinio atsparumo, 14 – Optimistinio požiūrio į gyvenimą

Siekiant atskleisti eksperimentinės grupės paauglių adaptyvaus elgesio pokyčius po ugdomojo poveikio, buvo atlikti duomenų, gautų prieš eksperimentą ir po jo, palyginimai. Po eksperimentinio tyrimo duomenis lyginant su ikieksperimentiniais, nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni vidurkiai dvylikoje skalių iš keturiolikos. Šios grupės paauglių adaptyvaus elgesio įverčių vidurkiai prieš eksperimentą ir po jo lyginami 23-ioje lentelėje.

Po eksperimento nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni eksperimentinės grupės paauglių rezultatų vidurkiai gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis ($p < 0,001$) ir gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais ($p < 0,001$) skalėse, lyginant su ikieksperimentiniais duomenimis. Be to, po eksperimento šios grupės ugdytinių paramos siekimo ir priėmimo ($p = 0,045$) bei paramos suteikimo ($p = 0,038$) skalėse rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai aukštesni nei prieš eksperimentą. Socialinių ryšių palaikymo skalėje po eksperimento taip pat išaiškintas statistiškai reikšmingai ($p = 0,043$) aukštesnis rezultatų vidurkis, lyginant su pradinio tyrimo duomenimis.

Tyrimo rezultatai rodo, kad po ugdomojo poveikio išaugo eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių pasitikėjimo savimi ir pasitikėjimo kitais žmonėmis lygis: po eksperimento nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni įverčių vidurkiai pasitikėjimo savimi ($p = 0,033$) ir pasitikėjimo kitais žmonėmis ($p = 0,026$) skalėse. Be to, po eksperimento išaiškintas statistiškai reikšmingai ($p = 0,019$) aukštesnis rezultatų vidurkis, lyginant su pradinio tyrimo duomenimis gebėjimo spręsti problemas skalėje. Taip pat poeksperimentinio tyrimo duomenys rodo, kad statistiškai reikšmingai padidėjo eksperimentinės grupės ugdytinių gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas ($p = 0,008$) ir pareiškumo, t. y., požiūrio į savo pareigas ($p = 0,044$) lygis, padidėjo globos namuose gyvenančių paauglių socialinis at-

sparumas ($p = 0,009$). Be to, teigiama linkme pasikeitė elgesys: prosocialaus elgesio skalėje po ugdomojo eksperimento nustatytas statistiškai reikšmingai ($p = 0,036$) aukštesnis rezultatų vidurkis, lyginant su pirminiais duomenimis.

Eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai po eksperimento, lyginant su pradiniais duomenimis, statistiškai reikšmingai nesiskyrė gebėjimo spręsti konfliktines situacijas ($p = 0,238$) ir optimistinio požiūrio į gyvenimą ($p = 0,186$) skalėse.

23 lentelė

Eksperimentinės grupės adaptyvaus elgesio pokyčiai

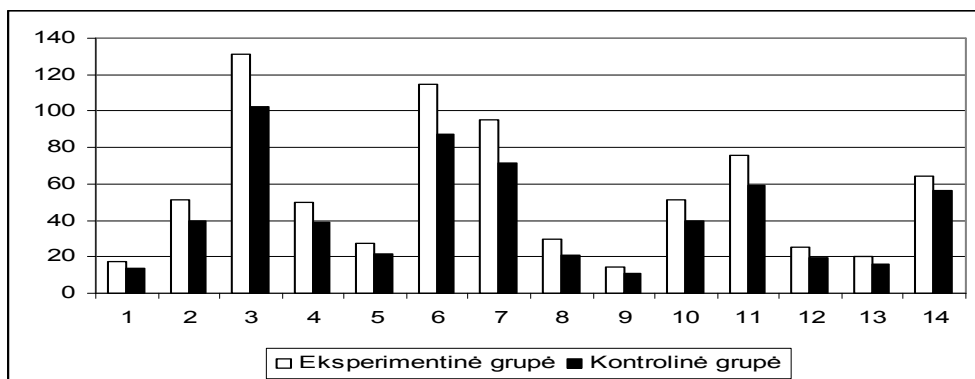
Skalės pavadinimas	Prieš eksperimentą		Po eksperimento		t- testas	p
	M	SD	M	SD		
Paramos siekimo ir priėmimo	14,45	2,82	17,0	2,35	-2,01	0,045
Paramos suteikimo	43,27	5,77	50,95	7,31	-2,16	0,038
Gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis	111,68	13,57	131,45	10,92	-3,18	0,001
Pasitikėjimo savimi	42,82	7,01	49,73	4,39	-2,284	0,033
Pasitikėjimo kitais žmonėmis	24,14	3,67	27,68	2,42	-2,401	0,026
Gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais	91,76	14,05	114,64	8,93	-3,12	0,001
Prosocialaus elgesio	84,41	16,77	94,91	12,83	-2,2	0,036
Socialinių ryšių palaikymo	24,86	5,02	29,41	3,98	-2,14	0,043
Gebėjimo spręsti konfliktines situacijas	13,59	2,52	14,55	2,02	-1,215	0,238
Gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas	44,18	8,08	51,05	4,54	-2,938	0,008
Gebėjimo spręsti problemas	67,41	11,46	75,82	7,37	-2,53	0,019
Pareigingumo (požiūrio į savo pareigas)	22,32	4,1	25,05	3,26	-2,11	0,044
Socialinio atsparumo	17,41	3,71	20,0	2,0	-2,859	0,009
Optimistinio požiūrio į gyvenimą	61,05	8,53	63,91	6,0	-1,369	0,186

Tyrimo rezultatai rodo, kad antrojo tyrimo metu eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai buvo aukštesni už kontrolinės grupės rezultatų vidurkius trylikoje skalių iš keturiolikos, ir tik optimistinio požiūrio į gyvenimą skalėje įverčių vidurkiai reikšmingai tarp grupių nesiskyrė. 5 pav. ir 13 priedo 39-oje lentelėje pateikti eksperimentinės ir kontrolinės grupių globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio įverčių vidurkių, išaiškintų antrojo tyrimo metu, palyginimai.

Nustatyta, kad antrojo tyrimo metu eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių rezultatų vidurkiai gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis ($p < 0,001$), gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais ($p < 0,001$), socialinių ryšių palaikymo ($p < 0,001$), paramos siekimo ir priėmimo ($p < 0,001$) bei paramos suteikimo ($p < 0,001$) skalėse statistiškai reikšmingai aukštesni nei kontrolinės grupės globos namų auklėtinių rezultatų vidurkiai. Taip pat eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai antrojo tyrimo metu statistiškai reikšmingai aukštesni už kontrolinės grupės rezultatų vidurkius pasitikėjimo savimi ($p < 0,001$), pasitikėjimo kitais žmonėmis ($p < 0,001$), prosocialaus elgesio ($p < 0,001$), socialinio atsparumo ($p < 0,001$), gebėjimo spręsti konfliktines situacijas ($p < 0,001$), gebėjimo spręsti

problemas ($p < 0,001$), gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas ($p < 0,001$) bei parei-
gingumo, t. y. požiūrio į savo pareigas ($p < 0,001$) skalėse.

Antrojo tyrimo eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai ($p = 0,052$) nesiskyrė nuo kontrolinės grupės įverčių vidurkių optimistinio požiūrio į gyvenimą skalėje.

5 pav. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių adaptyvaus elgesio įverčių skirtumai po eksperimento

Pastaba: 1 – Paramos siekimo ir priėmimo, 2 – Paramos suteikimo, 3 – Gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis, 4 – Pasitikėjimo savimi, 5 – Pasitikėjimo kitais žmonėmis, 6 – Gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais, 7 – Prosocialaus elgesio, 8 – Socialinių ryšių palaikymo, 9 – Gebėjimo spręsti konfliktines situacijas, 10 – Gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas, 11 – Gebėjimo spręsti problemas, 12 – Parei-
gingumo (požiūrio į savo pareigas), 13 – Socialinio atsparumo, 14 – Optimistinio požiūrio į gyvenimą

Apibendrinti tyrimo rezultatai konstatuoja faktą, kad prieš eksperimentą adaptyvaus elgesio vidurkiai abiejose grupėse statistiškai reikšmingai nesiskyrė visose keturiolikoje – prosocialaus elgesio, gebėjimo spręsti konfliktines situacijas, gebėjimo spręsti problemas, gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas, pasitikėjimo savimi, pasitikėjimo kitais žmonėmis, paramos siekimo ir priėmimo, paramos suteikimo, socialinių ryšių palaikymo, gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais, gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis, socialinio atsparumo, parei-
gingumo (požiūrio į savo pareigas) ir optimistinio požiūrio į gyvenimą – skalėse. Kontrolinės grupės antrojo tyrimo rezultatų vidurkiai, lyginant su pradiniais duomenimis, reikšmingai nesiskyrė devyniose, būtent: paramos siekimo ir priėmimo, paramos suteikimo, pasitikėjimo savimi, pasitikėjimo kitais žmonėmis, gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais, socialinių ryšių palaikymo, parei-
gingumo (požiūrio į savo pareigas), socialinio atsparumo ir optimistinio požiūrio į gyvenimą – skalėse iš keturiolikos. Antrojo tyrimu šioje grupėje išaiškinti statistiškai reikšmingai žemesni rezultatų vidurkiai, lyginant su pirmojo tyrimo duomenimis, prosocialaus elgesio, gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis, gebėjimo spręsti konfliktines situacijas, gebėjimo spręsti problemas ir gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas skalėse. Tuo tarpu eksperimentinėje grupė-

je nustatyti adaptyvaus elgesio pokyčiai pozityviaja linkme: po ugdomojo eksperimento statistiškai reikšmingai aukštesni rezultatų vidurkiai, lyginant su pradiniais duomenimis, buvo dvilikoje iš keturiolikos skalių: gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis, gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais, paramos siekimo ir priėmimo, paramos suteikimo, socialinių ryšių palaikymo, pasitikėjimo savimi, pasitikėjimo kitais žmonėmis, gebėjimo spręsti problemas, gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas, pareigingumo (požiūrio į savo pareigas), prosocialaus elgesio ir socialinio atsparumo. Tyrimo rezultatai rodo, kad eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai reikšmingai nepakito gebėjimo spręsti konfliktines situacijas ir optimistinio požiūrio į gyvenimą skalėse. Atlikus antruoju tyrimu sukaupytų duomenų lyginamąją analizę tarp eksperimentinės ir kontrolinės grupių, nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni rezultatų vidurkiai eksperimentinėje (taikytas ugdomasis poveikis) grupėje, lyginant su kontrolinės (ugdomasis poveikis netaikytas) grupės duomenimis trylikoje skalių iš keturiolikos, ir tik optimistinio požiūrio į gyvenimą skalėje įverčių vidurkiai antrojo tyrimo metu reikšmingai tarp grupių nesiskyrė.

4.5. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių socialinės kompetencijos kaitos rezultatai

Eksperimentinės ir kontrolinės grupių paauglių socialinės kompetencijos pokyčiams nustatyti tyrimo objektu pasirinktas pasitikėjimas savimi, atsparumas nesėkmėms ir kritikai, gebėjimas reikšti jausmus, gebėjimas paprašyti paslaugos, nenuolaidumas, gebėjimas pareikalauti ir nesijautimas kaltu, apdorojus *Socialinės kompetencijos* (Ullriche, de Muynck, 1994, pgl. Lekavičienę, 2001) anketa gautus duomenis. Kontrolinės ir eksperimentinės grupių pirmojo tyrimo rezultatų palyginimai pateikti 14 priedo 40-oje lentelėje.

Ikieksperimentinio tyrimo duomenys rodo, kad eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo kontrolinės grupės paauglių rodiklių pasitikėjimo savimi ($p = 0,465$), atsparumo nesėkmėms ir kritikai ($p = 0,494$), gebėjimo reikšti jausmus ($p = 0,69$), gebėjimo paprašyti paslaugos ($p = 0,935$), nenuolaidumo ($p = 0,158$), gebėjimo pareikalauti ($p = 0,354$) ir nesijautimo kaltu ($p = 0,152$) skalėse. Todėl galima manyti, kad grupės prieš eksperimentą pagal aptartus kintamuosius buvo panašios.

14 priedo 41-oje lentelėje pateikti kontrolinės grupės pirmojo ir antrojo tyrimo vidurkių palyginimai.

Tyrimo rezultatai rodo, kad kontrolinės grupės paauglių antrojo tyrimo rezultatų vidurkiai, lyginant su pradiniais duomenimis, statistiškai reikšmingai nepakito pasitikėjimo savimi ($p = 0,216$), atsparumo nesėkmėms ir kritikai ($p = 0,179$), gebėjimo reikšti jausmus ($p = 0,833$), gebėjimo paprašyti paslaugos ($p = 0,57$), nenuolaidumo ($p = 0,052$), gebėjimo pareikalauti ($p = 0,52$) ir nesijautimo kaltu ($p = 0,054$) skalėse. Tai leidžia manyti, kad, neesant kryptyno pedagoginio poveikio, socialinės kompetencijos pokyčiai nėra reikšmingi.

Siekiant atskleisti eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių socialinės kompetencijos pokyčius po ugdomojo poveikio, buvo atlikti duomenų, gautų prieš eks-

perimentą ir po jo, palyginimai. Analizuojant eksperimentinės grupės paauglių socialinės kompetencijos kaitos tendencijas, išaiškinti statistiškai reikšmingi skirtumai penkiose, būtent: pasitikėjimo savimi, atsparumo nesėkmėms ir kritikai, gebėjimo reikšti jausmus, gebėjimo paprašyti paslaugos ir nenuolaidumo – skalėse iš septynių. 24-oje lentelėje lyginami eksperimentinės grupės prieš eksperimentą ir po jo rezultatai.

Poeksperimentinio tyrimo duomenys rodo, kad po ugdomojo poveikio statistiškai reikšmingai padidėjo globos namuose gyvenančių paauglių pasitikėjimas savimi ($p < 0,001$), atsparumas nesėkmėms ir kritikai ($p = 0,026$) bei nenuolaidumas ($p < 0,001$). Be to, tyrimo duomenys rodo, kad po eksperimento statistiškai reikšmingai ($p < 0,001$) padidėjo šios grupės ugdytinių gebėjimo reikšti jausmus ($p < 0,001$) ir gebėjimo prašyti paslaugos ($p < 0,001$) lygis, lyginant su pradinio tyrimo duomenimis.

Statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta palyginus eksperimentinės grupės ikieksperimentinės ir poeksperimentinės analizės duomenis gebėjimo pareikalauti ($p = 0,509$) ir nesijautimo kaltu ($p = 0,079$) skalėse.

24 lentelė

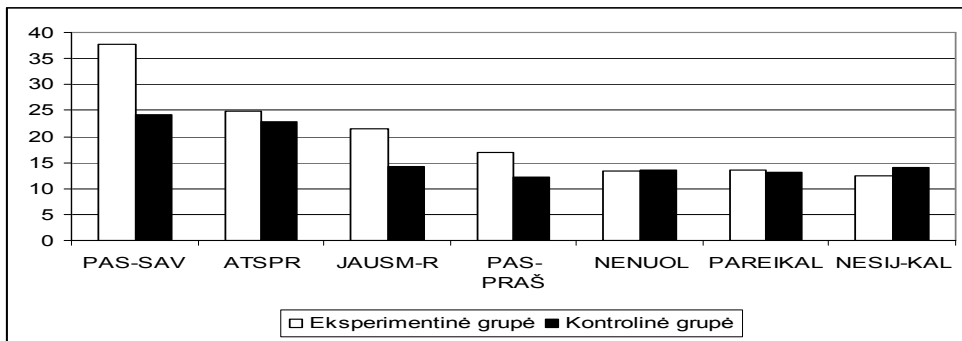
Eksperimentinės grupės socialinės kompetencijos įverčių pokyčiai

Skalės pavadinimas	Prieš eksperimentą		Po eksperimento		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Pasitikėjimo savimi	24,6	9,24	37,69	5,55	-7,274	0,001
Atsparumo nesėkmėms ir kritikai	22,37	5,33	24,86	4,07	-2,331	0,026
Gebėjimo reikšti jausmus	15,14	6,86	21,43	4,88	-4,268	0,001
Gebėjimo paprašyti paslaugos	12,66	5,51	17,0	3,34	-4,7	0,001
Nenuolaidumo	9,51	2,98	13,37	5,21	-4,397	0,001
Gebėjimo pareikalauti	14,14	2,93	13,66	3,33	0,668	0,509
Nesijautimo kaltu	14,34	4,75	12,49	3,13	1,812	0,079

Eksperimentinės ir kontrolinės grupių socialinės kompetencijos rodiklių, nustatytų antrojo tyrimo metu, įverčių vidurkių palyginimai pateikti 6 pav. ir 14 priedo 42-oje lentelėje.

Palyginus antrojo tyrimo eksperimentinės ir kontrolinės grupių lyginamosios analizės duomenis, nustatyta, kad eksperimentinėje grupėje rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai aukštesni už kontrolinės grupės rezultatų vidurkius keturiose skalėse iš septynių – tai pasitikėjimo savimi ($p < 0,001$), atsparumo nesėkmėms ir kritikai ($p = 0,048$), gebėjimo reikšti jausmus ($p < 0,001$) ir gebėjimo paprašyti paslaugos ($p < 0,001$).

Eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai, nustatyti antrojo tyrimo metu, statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo kontrolinės grupės antrojo tyrimo įverčių rodiklių nenuolaidumo ($p = 0,501$), gebėjimo pareikalauti ($p = 0,558$) ir nesijautimo kaltu ($p = 0,103$) skalėse.

6 pav. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių socialinės kompetencijos įverčių skirtumai po eksperimento

Pastaba: PAS – SAV: bendrasis pasitikėjimas savimi, ATSPR: atsparumas nesėkmėms ir kritikai, JAUSM – R: gebėjimas reikšti jausmus, PASL – PRAŠ: gebėjimas paprašyti paslaugos, NENUOL: nenuolaidumas, PAREIKAL: gebėjimas pareikalauti, NESIJ – KAL: nesijautimas kaltu

Apibendrinti tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad iki ugdomojo poveikio eksperimentinės ir kontrolinės grupių paaugliai pasižymėjo panašiu socialinės kompetencijos lygiu: rezultatų vidurkiai visose septyniose (pasitikėjimo savimi, atsparumo nesėkmėms ir kritikai, gebėjimo reikšti jausmus, gebėjimo paprašyti paslaugos, nenuolaidumo, gebėjimo pareikalauti ir nesijautimo kaltu) skalėse statistiškai reikšmingai nesiskyrė. Kontrolinės grupės antrojo tyrimo duomenys, lyginant su pradiniais rezultatais, statistiškai reikšmingai nepakito visose septyniose skalėse. Tuo tarpu eksperimentinėje grupėje nustatyta pokyčių dinamika pozityviaja linkme: po ugdomojo eksperimento pakilo šios grupės paauglių pasitikėjimo savimi, gebėjimo reikšti jausmus ir gebėjimo paprašyti paslaugos lygis, padidėjo atsparumas nesėkmėms ir kritikai bei nenuolaidumas. Rezultatų vidurkiai gebėjimo pareikalauti ir nesijautimo kaltu skalėse reikšmingai nepakito. Atlikus poeksperimentinio tyrimo duomenų lyginamąją analizę tarp grupių, nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai pasitikėjimo savimi, atsparumo nesėkmėms ir kritikai, gebėjimo reikšti jausmus ir gebėjimo paprašyti paslaugos skalėse, lyginant su kontrolinės grupės duomenimis, gautais antrojo tyrimo metu, o nenuolaidumo, gebėjimo pareikalauti ir nesijautimo kaltu skalėse abiejų grupių rezultatų vidurkiai antrojo tyrimo metu reikšmingai nesiskyrė.

4.6. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių socialinės-psichologinės adaptacijos kaitos rezultatai

Eksperimentinės ir kontrolinės grupių socialinės – psichologinės adaptacijos įverčiai apskaičiuoti apdorojus *Socialinės – psichologinės adaptacijos (SPA)* (Rodgers, Daimond, pgl. Прихожан, Толстых, 2005) metodika gautus duomenis.

Rezultatai rodo, kad pradinio tyrimo abiejų grupių globos namuose gyvenančių paauglių rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė visose vienuolikoje skalėse. 15 priedo 43-ioje lentelėje pateikti abiejų grupių ikieksperimentinių rezultatų palyginimai.

Iki eksperimentinio tyrimo rezultatai rodo, kad eksperimentinės ir kontrolinės grupių pagal aptartus kintamuosius rezultatų vidurkiai reikšmingai nesiskyrė, o tai leidžia manyti, kad šios grupės pradinio tyrimo metu buvo panašios. Nustatyta, kad prieš eksperimentą eksperimentinės grupės paauglių rezultatų vidurkiai savęs priėmimo ($p = 0,068$), kitų žmonių priėmimo ($p = 0,105$), vidinės kontrolės lokuso ($p = 0,331$), emocinio komforto ($p = 0,881$) ir dominavimo ($p = 0,053$) skalėse statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo kontrolinės grupės paauglių rezultatų. Taip pat eksperimento pradžioje abiejų grupių rezultatų vidurkiai savęs nepriėmimo ($p = 0,061$) ir konfliktų su kitais žmonėmis ($p = 0,218$) skalėse buvo panašūs ir tik nežymiai skyrėsi. Be to, iki eksperimentinio tyrimo metu tarp grupių statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta priklausomybės nuo kitų (paklusimo) ($p = 0,958$), pabėgimo nuo problemų sprendimo ($p = 0,151$), išorinės kontrolės lokuso ($p = 0,064$) ir emocinio diskomforto ($p = 0,716$) skalėse.

Antrojo kontrolinės grupės tyrimo rezultatų vidurkiai, lyginant su pradiniais, statistiškai reikšmingai nesiskyrė šešiose skalėse iš vienuolikos. Konfliktų su kitais žmonėmis ir pabėgimo nuo problemų sprendimo skalėse antrojo tyrimo metu šios grupės globos namuose gyvenančių paauglių rezultatai buvo aukštesni, lyginant su pirmojo tyrimo duomenimis, o vidinės kontrolės lokuso, emocinio komforto ir dominavimo skalėse antruoju tyrimu nustatyti statistiškai reikšmingai žemesni rezultatų vidurkiai, lyginant su pradinio tyrimo duomenimis. Kontrolinės grupės pirmojo ir antrojo tyrimų vidurkių palyginimai pateikti 15 priedo 44-oje lentelėje.

Tyrimo rezultatai rodo, kad kontrolinės grupės antrojo tyrimo duomenys, lyginant su pradiniais rezultatais, statistiškai reikšmingai nepakito savęs priėmimo ($p = 0,122$), savęs nepriėmimo ($p = 0,534$), kitų žmonių priėmimo ($p = 0,494$), išorinės kontrolės lokuso ($p = 0,486$), emocinio diskomforto ($p = 0,167$) ir priklausomybės nuo kitų (paklusimo) ($p = 0,617$) skalėse.

Globos namuose gyvenančių paauglių kontrolinėje grupėje nustatyti reikšmingi pokyčiai penkiose skalėse iš vienuolikos. Antrojo tyrimo metu šioje grupėje išaiškinti statistiškai reikšmingai žemesni įverčių vidurkiai vidinės kontrolės lokuso ($p = 0,027$), emocinio komforto ($p = 0,02$) ir dominavimo ($p = 0,004$) skalėse, lyginant su pirmojo tyrimo duomenimis. Tuo tarpu antruoju tyrimu kontrolinėje grupėje nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni rezultatų vidurkiai nei pradinio tyrimo metu, konfliktų su kitais žmonėmis ($p = 0,002$) ir pabėgimo nuo problemų sprendimo ($p = 0,003$) skalėse.

Analizuojant eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių socialinės – psichologinės adaptacijos rodiklių pokyčius po ugdomojo poveikio, buvo atlikti duomenų gautų prieš eksperimentą ir po jo, palyginimai. Tyrimo rezultatai parodė, kad teigiama linkme pasikeitė šios grupės paauglių socialinės – psichologinės adaptacijos rodikliai. Eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai po ugdomojo eksperimento, lyginant su pradinio tyrimo duomenimis, statistiškai reikšmingai skyrėsi aštuoniose skalėse iš vienuolikos. Savęs priėmimo, kitų žmonių priėmimo, vidinės kontrolės lokuso, emocinio komforto ir dominavimo skalėse po taikyto ugdomojo poveikio nustatyti reikšmingai aukštesni eksperimentinės grupės paauglių rezultatų vidurkiai, lyginant su iki eksperimentiniais duomenimis. Tuo tarpu po eksperimento savęs nepriėmimo, emocinio diskomforto ir pabėgimo nuo problemų sprendimo skalė-

se nustatyti statistiškai reikšmingai žemesni šios grupės rezultatų vidurkiai, lyginant su pradinio tyrimo duomenimis. Eksperimentinės grupės rezultatai lyginami 25-oje lentelėje.

Eksperimentinėje grupėje išryškėjo pokyčių dinamika pozityviaja linkme: po ugdomojo eksperimento nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni šios grupės paauglių rezultatų vidurkiai savęs priėmimo ($p < 0,001$) ir kitų žmonių priėmimo ($p = 0,004$) skalėse, lyginant su ikiekperimentiniais duomenimis. Taip pat tyrimo rezultatai rodo, kad po taikyto ugdomojo poveikio eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių rezultatų vidurkiai reikšmingai aukštesni emocinio komforto ($p < 0,001$), vidinės kontrolės lokuso ($p = 0,02$) ir dominavimo ($p = 0,004$) skalėse.

Tyrimo rezultatai rodo, kad po eksperimento reikšmingai ($p = 0,006$) sumažėjo eksperimentinės grupės ugdytinių savęs nepriėmimo lygis. Taip pat po taikyto ugdomojo poveikio nustatyti statistiškai reikšmingai žemesni rezultatų vidurkiai emocinio diskomforto ($p = 0,046$) ir pabėgimo nuo problemų sprendimo ($p = 0,009$) skalėse.

Tyrimu nustatyta, kad eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių rezultatų vidurkiai konfliktų su kitais žmonėmis ($p = 0,136$), išorinės kontrolės lokuso ($p = 0,46$) ir priklausomybės nuo kitų (paklusimo) ($p = 0,644$) skalėse po eksperimento, lyginant su pradiniais duomenimis, statistiškai reikšmingai nesiskyrė.

25 lentelė

Eksperimentinės grupės socialinės – psichologinės adaptacijos įverčių pokyčiai

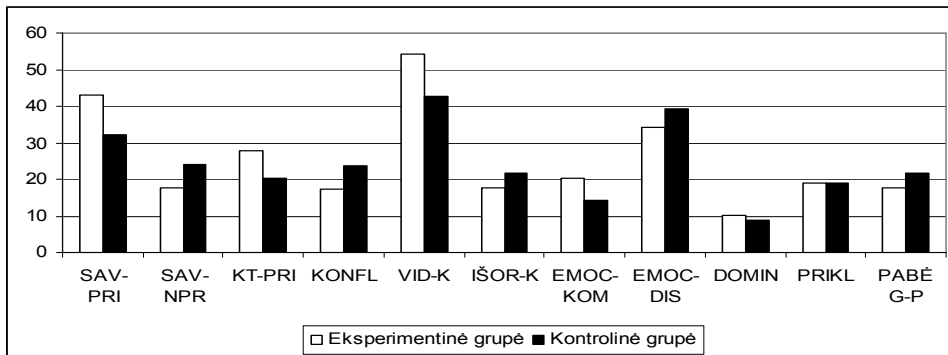
Skalės pavadinimas	Prieš eksperimentą		Po eksperimento		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Savęs priėmimo	36,0	9,06	43,09	7,64	-5,508	0,001
Savęs nepriėmimo	21,26	6,47	17,74	5,72	3,01	0,006
Kitų žmonių priėmimo	23,34	6,53	27,71	5,57	-3,117	0,004
Konfliktų su kitais žmonėmis	19,23	6,37	17,37	4,81	1,526	0,136
Vidinės kontrolės lokuso	48,23	10,21	54,14	10,4	-2,45	0,02
Išorinės kontrolės lokuso	18,6	5,3	17,71	5,94	0,747	0,46
Emocinio komforto	16,2	5,07	20,17	4,44	-4,125	0,001
Emocinio diskomforto	37,57	9,09	34,34	7,68	2,068	0,046
Dominavimo	8,54	2,58	10,23	2,64	-3,058	0,004
Priklausomybės nuo kitų (paklusimo)	19,57	3,76	19,11	3,86	0,466	0,644
Pabėgimo nuo problemų sprendimo	20,0	5,49	17,57	3,57	2,749	0,009

Eksperimentinės grupės antrojo tyrimo rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai skyrėsi nuo kontrolinės grupės rezultatų vidurkių dešimtyje iš vienuolikos skalių. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių antrojo tyrimo rezultatų palyginimai pateikti 7 pav. ir 15 priedo 45-oje lentelėje.

Antruoju tyrimu eksperimentinėje grupėje nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni vidurkiai nei kontrolinėje grupėje savęs priėmimo ($p < 0,001$), kitų žmonių priėmimo ($p < 0,001$), vidinės kontrolės lokuso ($p < 0,001$), emocinio komforto ($p < 0,001$) ir dominavimo ($p = 0,02$) skalėse. Be to, rezultatai rodo, kad antrojo tyrimo metu eksperimentinės grupės paauglių rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai žemesni, lyginant su kontrolinės grupės ant-

rojo tyrimo rezultatų vidurkiais savęs nepriėmimo ($p < 0,001$), konfliktų su kitais žmonėmis ($p < 0,001$), išorinės kontrolės lokuso ($p = 0,004$), emocinio diskomforto ($p = 0,023$) ir pabėgimo nuo problemų sprendimo ($p < 0,001$) skalėse.

Priklausomybės nuo kitų (paklusimo) skalėje įverčių vidurkiai tarp grupių antrojo tyrimo metu reikšmingai nesiskyrė ($p = 0,988$).

7 pav. Eksperimentinės ir kontrolinės grupių socialinės – psichologinės adaptacijos įverčių skirtumai po eksperimento

Pastaba: SAV – PRI: savęs priėmimas, SAV – NPR: savęs nepriėmimas, KT – PRI: kitų žmonių priėmimas, KONFL: konfliktai su kitais žmonėmis, VID – K: vidinės kontrolės lokusas, IŠOR – K: išorinės kontrolės lokusas, EMOC – KOM: emocinis komfortas, EMOC – DIS: emocinis diskomfortas, DOMIN: dominavimas, PRIKL: priklausomybė nuo kitų (paklusimas), PABĖG – P: pabėgimas nuo problemų sprendimo

Apibendrinus tyrimo rezultatus, galima teigti, kad prieš eksperimentą abiejų grupių rezultatų vidurkiai visose vienuolikoje (savęs priėmimo, kitų žmonių priėmimo, vidinės kontrolės lokuso, emocinio komforto, dominavimo, o taip pat savęs nepriėmimo, konfliktų su kitais žmonėmis, išorinės kontrolės lokuso, emocinio diskomforto, priklausomybės nuo kitų (paklusimo) ir pabėgimo nuo problemų sprendimo) skalėse statistiškai reikšmingai nesiskyrė. Kontrolinės grupės antrojo tyrimo rezultatai, lyginant su pradiniais duomenimis, statistiškai reikšmingai nepakito šešiose skalėse iš vienuolikos: savęs priėmimo, savęs nepriėmimo, kitų žmonių priėmimo, išorinės kontrolės lokuso, emocinio diskomforto ir priklausomybės nuo kitų (paklusimo). Antrojo tyrimo metu šioje grupėje nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni rezultatų vidurkiai konfliktų su kitais žmonėmis ir pabėgimo nuo problemų sprendimo skalėse ir statistiškai reikšmingai žemesni rezultatų vidurkiai vidinės kontrolės lokuso, emocinio komforto ir dominavimo skalėse, lyginant su pirmojo tyrimo duomenimis. Teigiami pokyčiai nustatyti eksperimentinėje grupėje, lyginant pradinio tyrimo duomenis su rezultatais po taikyto ugdomojo poveikio: po eksperimento nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni rezultatų vidurkiai savęs priėmimo, kitų žmonių priėmimo, vidinės kontrolės lokuso, emocinio komforto ir dominavimo skalėse, ir reikšmingai žemesni – savęs nepriėmimo, emocinio diskomforto ir pabėgimo nuo problemų sprendimo – skalėse. Tyrimo rezultatai rodo, kad eksperimento

metu šios grupės rezultatų vidurkiai konfliktų su kitais žmonėmis, išorinės kontrolės lokuso ir priklausomybės nuo kitų (paklusimo) skalėse reikšmingai nepakito. Atlikus antrojo tyrimo duomenų lyginamąją analizę eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėse, nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai nei kontrolinėje grupėje savęs priėmimo, kitų žmonių priėmimo, vidinės kontrolės lokuso, emocinio komforto ir dominavimo skalėse, ir reikšmingai žemesni savęs nepriėmimo, konfliktų su kitais žmonėmis, išorinės kontrolės lokuso, emocinio diskomforto ir pabėgimo nuo problemų sprendimo skalėse. Priklausomybės nuo kitų (paklusimo) skalėje įverčių vidurkiai antrojo tyrimo metu reikšmingai tarp grupių nesiskyrė.

REZULTATŲ APTARIMAS

Mokslinės literatūros ir tyrimų, susijusių su nagrinėjama tema, apibendrinimo pagrindu galima teigti, kad globos namų auklėtinių adaptacijos sunkumai gali būti dėl nepalankiai susiklosčiusių augimo sąlygų bei netinkamo ugdymo šeimoje. Neigiama ankstyva patirtis, prosocialaus tėvų elgesio pavyzdžio trūkumas, artimų santykių su tėvais stoka yra vieni iš veiksnių, apsunkinančių adaptyvaus elgesio formavimąsi. Be to, adaptacinio potencialo vystymąsi apriboja nepalankus aplinkinių požiūris į globos namų auklėtinius, jų nepriėmimas į bendraamžių grupę. Atstumti bendraamžių (prosocialios) grupės globos namų ugdytiniai netenka socialiai pageidautino elgesio išmokimo galimybės, o tai riboja raidą socialinių įgūdžių, būtinų sėkmingai adaptacijai. Globos namų auklėtinių adaptyvaus elgesio formavimąsi komplikuoja ir globos sistemos, kurioje jie auga, ypatumai. Menkas bendravimas su ugdytiniais, vienpusiškas, formalus darbas su jais, kryptingos, nuoseklios ugdomosios veiklos stoka, apribotos sąveikos su visuomene ir joje vykstančiais procesais galimybės determinuoja globos namų auklėtinių sėkmingos adaptacijos perspektyvas. Todėl projektuojant sėkmingą globos namų auklėtinių adaptaciją, būtina įvairiapusiškai tyrinėti, analizuoti jiems kylančius prisitaikymo sunkumus, ieškoti veiksmingų būdų ir priemonių, kaip padėti ne tik spręsti problemas, bet ir kaip užkirsti kelią jų atsiradimui, sudaryti prielaidas asmenybės socialiniam funkcionavimui, jos visapusiškam tobulėjimui. Globos namuose gyvenantiems ugdytiniais kylančius prisitaikymo sunkumus reikia nagrinėti ne tik psichosocialiniu aspektu, bet ir neatidėliotinai produktyviai spręsti praktiniu lygmeniu, dėmesį skiriant pastarųjų adaptyvaus elgesio ugdymo(si) problematikai. Todėl reikalingi išsamesni moksliniai tyrinėjimai, apimantys globos namų auklėtinių adaptyvaus elgesio ugdymą(si).

Atsižvelgdami į tai, kad paaugliai pajėgūs įvardyti iškilusius sunkumus, tinkamai suvokia savo santykius su kitais žmonėmis ir adekvačiai juos vertina (Žukauskienė, Pilkauskaitė-Valickienė, Malinauskienė, Kratavičienė, 2004), atlikdami tyrimą rėmėmės informacija, gauta iš pačių paauglių. Konstatuojamajam tyrimui atlikti buvo pasirinktos dvi grupės: tiriamoji, kurią sudarė globos namuose gyvenantys paaugliai, ir kontrolinė, kurią sudarė paaugliai iš pilnų šeimų. Gilinantis į globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ypatumus, konstatuojamojo tyrimo metu analizės objektu pasirinkti elgesio ir emociniai sunkumai, kognityvinės ir elgesio strategijos pasiekimų ir socialiniame kontekste bei socialinė kompetencija.

Išanalizavus nevienodomis sąlygomis gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų rodiklius, tyrimo rezultatai parodė, kad globos namų auklėtiniams stipriau nei šeimose gyvenantiems paaugliams išreikštos internalios (nerimastingumo / depresiškumo ir užsisklendimo / depresiškumo) problemos. Minėtus emocinių sunkumų pasireiškimo skirtumus dauguma mokslininkų (Tizard, Blatchford, Burke, Farquhar, Plewis, 1988; Braslauskienė, 2000; Pileckaitė-Markovienė, Rakšytė, 2004) aiškina nevienodomis augimo sąlygomis ir ankstyva neigiama patirtimi, įgyta šeimoje. Kitų tyrėjų (Vorria, Wolkind, Rutter, Pickles, Hobsbaum, 1998; Hukkanen, Sourander, Bergroth, Piha, 1999, 1999 a; Прихожан, Толстых, 2005) požiūriu, ankstyva emocinė deprivacija, vaikystėje patirti traumuojantys įvykiai, gyvenimas at-

skirai nuo tėvų gali sąlygoti nerimo išgyvenimą, uždarumą, atsiribojimą palaikant tarpasmeninius santykius.

Tyrimo rezultatai rodo, kad globos namuose gyvenantiems paaugliams stipriau nei pilnose šeimose gyvenantiems bendraamžiams išreikšti eksternalūs (agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo) požymiai. Ankstesni tyrimai (Vorria, Wolkind, Rutter, Pickles, Hobsbaum, 1998; Hukkanen, Sourander, Bergroth, Piha, 1999, 1999 a; Žukauskienė, Leiputė, 2002; Samašonok, 2004; Samašonok, Žukauskienė, 2004) taip pat parodė, kad globos namų auklėtiniais būdingas agresyvus, aplinkinius užgaunantis elgesys, taisyklių ir normų pažeidimai, nurodymų nesilaikymas. Šiuos rezultatų skirtumus taip pat galima palyginti su kitų mokslininkų darbais, kuriuose teigiama, kad prosocialaus tėvų elgesio pavyzdžio trūkumas, netinkamas jų elgesys su vaiku turi įtakos netinkamo elgesio modelio perėmimui (Shonk, Cicchetti, 2001), sąlygoja agresyvų, gynybišką, konfliktišką elgesį su aplinkiniais, gebėjimo laikytis visuomenėje priimtų elgesio normų ir taisyklių stoką (Dunst, Trivette, 1997). Kitų mokslininkų teigimu, nepaisant to, jog globos namų auklėtiniai žino elgesio normas, jų elgesys būna impulsyvus ir labiau priklauso nuo psichinės būsenos nei jų bendraamžių, augančių šeimose (Вьловская, 1996). Mūsų tyrimas papildė kitų tyrėjų rezultatus ir išvadas apie globos namų auklėtiniais būdingus stipriau išreikštus elgesio ir emocinius sunkumus.

Kadangi mokslinėje literatūroje dažnai pabrėžiama lyties svarba paauglystėje pasireiškiantiems psichologiniams dėsningumams, analizė buvo atlikta atskirai berniukų ir mergaičių grupėse ir domėtasi, ar elgesio ir emociniai sunkumai priklauso nuo tiriamųjų lyties. Aptariant elgesio ir emocijų sunkumų išreikštumo priklausomybę nuo lyties, mūsų tyrimo rezultatai parodė, kad gyvenančių panašiomis sąlygomis berniukų ir mergaičių rezultatų vidurkiai užsi-sklandimo / depresiškumo, socialinių ir dėmesio sunkumų skalėse statistiškai reikšmingai nesiskyrė. Kiti mokslininkai (Rönnlund, Karlsson, 2006, cit. pgl. Malinauskienė, Žukauskienė, 2007) taip pat nerodo elgesio ir emocijų sunkumų skirtumų tarp lyčių paauglystės amžiaus tarpsnyje. Analizuojant eksternalių (agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo) sunkumų duomenis pagal lytį, mūsų tyrimo metu nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai tarp paauglių: tiek iš globos namų, tiek iš pilnų šeimų berniukų stipriau išreikštos elgesio problemos nei panašiomis sąlygomis gyvenančių mergaičių. Šie rezultatai sutampa su B. J. Leadbeater, G. P. Kupermine, Ch. Hertzogch (1999), R. Žukauskienės, K. Ignatavičienės (2001) tyrimų duomenimis, kuriuose rodo statistiškai reikšmingus skirtumus tarp berniukų ir mergaičių pagal agresyvaus elgesio ir taisyklių laužymo skales. Reikšmingą skirtumą lyties aspektu tarp tiriamųjų pagal taisyklių laužymo skalę nustatė O. Malinauskienė, R. Žukauskienė (2007). Mūsų tyrimo rezultatai parodė, kad globos namuose gyvenančioms mergaitėms labiau nei berniukams būdingas nerimastingumas / depresiškumas. Šie duomenys sutampa su kitų mokslininkų (Leadbeater, Kupermine, Hertzogch, 1999; Malinauskienės, Žukauskienės, 2003, 2007) atliktais tyrimais, rodančiais, kad mergaičių nerimastingumo / depresiškumo požymiai yra labiau išreikšti nei berniukų. Vis dėlto minėtų autorių darbuose buvo tiriami paaugliai, neišskiriant jų pagal gyvenimo sąlygas, be to, O. Malinauskienės, R. Žukauskienės (2003, 2007) tyrimai remiasi jaunesniųjų (nuo 13 iki 15 metų) arba vyresniųjų (nuo 16 iki 18 metų) tiriamųjų imtimi,

todėl negalima daryti vienareikšmių išvadų ir moksliniuose darbuose paskelbtų rezultatų interpretuoti kaip visiškai atitinkančius mūsų tyrimo duomenis.

Nors yra nemažai tyrimų, kuriuose analizuojamas paauglių elgesio bei emocinių sunkumų ir amžiaus ryšys (Cairns, Cairns, Necerman, Gest, Geriepy, 1988; Cairns, Cairns, Necerman, Ferguson, Geriepy, 1989; Leadbeater, Kuperine, Hertzogch, 1999; Malinauskienė, Žukauskienė, 2003, 2007), tačiau tyrimų, kuriuose būtų nagrinėjama globos namuose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinių sunkumų kaita, atsižvelgiant į amžių, Lietuvoje atlikta nedaug. Tai susiaurino mūsų tyrimo rezultatų lyginimo galimybes. Kadangi ši problema Lietuvoje mažai tyrinėta, tai, mūsų nuomone, galėtų būti tolesnių tyrinėjimų sritis. Palyginus globos namuose gyvenančių paauglių elgesio ir emocinius sunkumus, reikšmingų skirtumų amžiaus aspektu nenustatyta – panašūs tiek jaunesniojo (11–14 m.), tiek vyresniojo (15–18 m.) amžiaus globos namų auklėtinių eksternalūs (agresyvus elgesys ir taisyklių laužymas) ir internalūs (nerimastingumas / depresiškumas ir užsisklendimas / depresiškumas) bei dėmesio sunkumai. Šių rezultatų pagrindu galima teigti, kad skirtingo amžiaus globos namuose gyvenančių paauglių elgesio ir emociniai sunkumai tik nežymiai skiriasi. Tuo tarpu G. Raslavičienės, A. Zaborsko (2002) tyrimo išvados rodo, kad paliktų be tėvų globos vaikų, augančių globos namuose, agresyvus, prieštaraujantis elgesys, nepaklusnumas, nervingumas su amžiumi stiprėja. Reikšmingas skirtumas amžiaus aspektu mūsų tyrime nustatytas tik socialinių sunkumų skalėje, o tai rodo, kad 15–18 metų globos namų auklėtiniams stipriau išreikšti socialiniai sunkumai nei 11–14 metų globotiniams. Šie rezultatai diktuoja būtinybę plėtoti globos namų auklėtinių socialinius ryšius už globos namų ribų, skatina ieškoti naujų darbo metodų ir būdų, kurti programas ir jas įgyvendinti praktinėje veikloje siekiant mažinti globotiniams kylančius socialinius sunkumus. Palyginus pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupės duomenis amžiaus aspektu, nustatyti tam tikri skirtumai: vyresniesiems rečiau nei jaunesnio amžiaus paaugliams būdingas taisyklių laužymas, o taip pat užsisklendimas / depresiškumas. Šie rezultatai prieštarauja G. Raslavičienės, A. Zaborsko (2002) tyrimų išvadoms, kad augančių šeimose vaikų taisyklių laužymo įverčiai su amžiumi statistiškai reikšmingai nekinta, psichocemocinių sunkumų pokyčiai yra neryškūs. Tačiau mūsų duomenys sutampa su T. E. Moffitt, A. Capsi, N. Dickson (1996), R. B. Cairns, B. D. Cairns, H. J. Necerman, L. L. Ferguson, L. J. Geriepy (1989) tyrimų rezultatais, rodančiais, kad delinkventinio elgesio dažnumas su amžiumi turi tendenciją silpnėti. Manytume, logiška daryti prielaidą, kad paaugliai, gyvenantys pilnose šeimose ir palaikydami artimus bei pastovius ryšius su bendraamžiais, turi daugiau galimybių mokytis ir perimti visuomenės normas, tinkamo elgesio modelį.

Nagrinėdami globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų ypatumus, nustatėme, kad tiriamosios grupės auklėtiniai mažiau nei kontrolinės grupės, t. y. paaugliai iš pilnų šeimų, naudoja funkcionalias (adaptyvias) – sėkmės laukimo, socialinės paramos siekimo, reflektivaus mąstymo ir užduoties įveikimo pasiekimų kontekste ir sėkmės laukimo bei užduoties įveikimo socialinėje srityje – strategijas. Tyrimo duomenys rodo ir tai, kad paaugliai iš globos namų labiau nei su abiem tėvais gyvenantys bendraamžiai linkę taikyti disfunkcionalias (neadaptyvias) – su užduotimi nesusijusio elgesio pasiekimų kontekste ir socialinės srities trukdymo sau, socialinio vengimo ir pesimizmo –

kognityvines ir elgesio strategijas. Tai leidžia paaiškinti faktą, kodėl globos namų auklėtiniai yra labiau pasyvesni tiek pasiekimų, tiek socialiniame kontekste negu pilnose šeimose gyvenantys paaugliai, kurių aktyvumas bendraujant ir siekių kontekste yra kur kas konstruktyvesnis. Galima manyti, kad globos namuose gyvenančių paauglių dažniau taikomos neadaptyvios strategijos ir rečiau adaptyvios strategijos apsunkina pastarųjų sėkmingos adaptacijos procesą. Šie rezultatai sutampa su R. Žukauskienės, O. Leiputės, O. Malinauskienės (2001), K. Samašonok, V. Gudonio (2006), K. Samašonok, R. Žukauskienės, V. Gudonio (2006), V. Gudonio, I. Butkutės, K. Samašonok (2008) tyrimų išvadomis, patvirtinančiomis taikomų kognityvinių ir elgesio strategijų priklausomybę nuo gyvenimo sąlygų. Mūsų tyrimo metu nustatytus skirtumus tarp nevienodomis sąlygomis gyvenančių paauglių galima būtų paaiškinti socialinio informacijos apdorojimo ir netinkamų strategijų socialinėse situacijose pasirinkimo ryšiais (Dodge, Coie, 1987). Tyrėjų požiūriu, turėję neigiamą patirtį vaikai ir paaugliai blogiau generuoja alternatyvius sprendimus gilindamiesi į savo problemas, prasčiau geba įveikti tarpinius tikslo pasiekimo etapus ir sunkiau suvokia savo elgesio padarinius. Kiti mokslininkai (Cantor, 1990, cit. pgl. Sondaite, Žukauskiene, 2005; Nurmi, Salmela-Aro, Haavisto, 1995) irgi laikosi požiūrio, jog asmuo renkasi disfunkcionalias strategijas, trukdančias siekti tikslų, remdamasis jau turima patirtimi. Šių išvadų pagrindu galima daryti prielaidą, kad globos namuose gyvenančių paauglių ankstyvaisiais gyvenimo metais susiformavusi iškreipta (negatyvi) aplinkos samprata lemia nuolatinės nesėkmės lūkesčius, polinkį kitiems priskirti priešiškus ketinimus, taip pat neefektyvių problemų sprendimo būdų taikymą, neieškant papildomos informacijos. Remiantis mūsų ir kitų šios srities tyrimų rezultatais, galima manyti, kad netinkamo elgesio formos yra klaidingo kognityvinio duomenų apdorojimo rezultatas. Kitų tyrėjų (Pileckaitės-Markovienės, 2004) požiūriu, nuolat patirdami nesėkmes ir aplinkinių atstūmimą, globos namų auklėtiniai mažiau pasitiki aplinkiniais, bendravimo situacijose iš anksto pasiduoda nesėkmės baimei, tampa pasyvūs numatydami tikslus ir kurdami planus, yra linkę vengti socialinių situacijų. Tikėtina, kad toks elgesys dar labiau sumažina sėkmės tikimybę ir skatina disfunkcionalių strategijų taikymą ateityje. Mūsų tyrimo rezultatai parodė, kad globos namuose gyvenantys paaugliai, siekdami užsibrėžtų tikslų ir bendravimo situacijose, rečiau taiko užduoties įveikimo strategiją ir linkę manyti, kad jiems kylančius sunkumus lemia ne nuo jų pačių priklausantys dalykai. Todėl dažniausiai savo problemų ištakų ieško ne savo, o kitų žmonių poelgiuose, nesėkmes priskirdami atsitiktinumams ar kitiems žmonėms. Suprantama, toks požiūris mažina globos namų auklėtinių atsakomybę už save, stabdo aktyvumą ir savarankiškumą, sprendžiant kylančius sunkumus. Panašią tendenciją pastebi R. Braslauskienė (2000). Mokslininkės teigimu, globos namų auklėtiniai rečiau tiki, kad patys yra pajėgūs įveikti jiems kylančius sunkumus, labiau įsitikinę, kad juos valdo įvykiai, o dėl nesėkmių linkę kaltinti kitus.

Šiuo tyrimu taip pat buvo nagrinėjama kognityvinių ir elgesio strategijų priklausomybė nuo lyties. Tyrimo rezultatai parodė, kad gyvenančių panašiomis sąlygomis berniukų ir mergaičių taikomų kognityvinių ir elgesio strategijų įverčiai pagal daugumą skalių (sėkmės laukimo, su užduotimi nesusijusio elgesio, socialinės paramos siekimo pasiekimų kontekste ir trukdymo sau bei pesimizmo socialiniame kontekste) reikšmingai nesiskiria. Vis dėlto nusta-

tyta, kad lyties faktorius susijęs su kai kurių kognityvinių ir elgesio strategijų lygmeniu: mergaitės iš globos namų dažniau nei panašiomis sąlygomis gyvenantys berniukai naudoja laimėjimų ir socialiniame kontekste užduoties įveikimo strategiją. Tai galima palyginti su L. Juravičienės (2000), J. Sondaitės (2001) duomenimis, patvirtinančiais, kad mergaitės dažniau nei berniukai linkusios taikyti užduoties įveikimo strategiją. Lyties aspektu palyginus pilnose šeimose gyvenančių paauglių tyrimo duomenis, nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai pasiekimų konteksto reflektivaus mąstymo skalėje. Mūsų tyrimo duomenys patvirtino J. Sondaitės (2001) tyrimo rezultatus, rodančius, kad mergaitės dažniau negu berniukai taiko reflektivaus mąstymo strategiją laimėjimų kontekste. Tiek mūsų, tiek kitų tyrėjų duomenys leidžia manyti, kad mergaitės, atlikdamos užduotis, yra pareigingesnės bei atsakingesnės už savo bendraamžius vaikus. Tą patvirtina ir V. Aramavičiūtė (2005). Be to, mūsų tyrimo duomenimis, mergaitės tiek iš globos namų, tiek iš pilnų šeimų dažniau nei berniukai socialinėje srityje taiko sėkmės laukimo strategiją. L. Juravičienė (2000), J. Sondaitė (2001) taip pat nurodė, kad socialinėje srityje mergaitėms labiau būdinga funkcionali sėkmės laukimo strategija. Tačiau, mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad mergaitės, nepriklausomai nuo gyvenimo sąlygų, labiau negu berniukai, yra linkusios taikyti funkcionalias (adaptyvias) strategijas. Šiuos skirtumus J. Sondaitė (2001) aiškina ankstyvesniu mergaičių socialiniu brendimu. Tuo tarpu mūsų tyrimas parodė, kad berniukai iš pilnų šeimų dažniau nei mergaitės renkasi socialinio vengimo strategiją. Analogiškai ir kitų tyrėjų (Sondaitės, 2001) duomenys, būtent: berniukai dažniau linkę vengti socialinių situacijų nei mergaitės, kurios daugiau dėmesio skiria socialiniams ryšiams.

Palyginus globos namuose ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių tyrimo duomenis, daugelyje skalių amžiaus efekto neaptikta: pagal globos namuose gyvenančių paauglių amžių, t. y. 11–14 ir 15–18 metų grupėse, reikšmingų skirtumų nerasta sėkmės laukimo, su užduotimi nesusijusio elgesio, socialinės paramos siekimo ir reflektivaus mąstymo pasiekimų kontekste ir socialinės srities sėkmės laukimo, trukdymo sau, socialinio vengimo ir pesimizmo skalėse, o pilnose šeimose gyvenančių skirtingo amžiaus paauglių grupėse – sėkmės laukimo, socialinės paramos siekimo, reflektivaus mąstymo ir užduoties įveikimo pasiekimų kontekste ir socialinės srities sėkmės laukimo, trukdymo sau, socialinio vengimo, užduoties įveikimo ir pesimizmo – skalėse. Vadinas, abiejų amžiaus grupių paauglių, gyvenančių panašiomis sąlygomis, taikomos kognityvinės ir elgesio strategijos tik nežymiai skiriasi. Vis dėlto, tyrimu nustatyta, kad vyresnieji paaugliai iš pilnų šeimų rečiau nei jaunesnieji pasiekimų srityje taiko disfunkcionalią (neadaptyvią) su užduotimi nesusijusio elgesio strategiją. Palyginus globos namuose gyvenančių paauglių tyrimo duomenis amžiaus aspektu, reikšmingi skirtumai nustatyti pasiekimų ir socialinės srities užduoties įveikimo skalėse: 15–18 metų auklėtiniai rečiau nei 11–14 metų globotiniai naudoja adaptyvią užduoties įveikimo strategiją pasiekimų srityje ir socialinėse situacijose. Šie rezultatai rodo būtinybę taikyti ugdomąjį poveikį globos namų auklėtiniais. Be to, žinant, kad siekių strategijų ir užduočių atlikimo santykis yra cikliškas ir stiprėjantis (Onatsu-Arvilommi, Nurmi, 2000; Eronen, 2000, cit. pgl. Sondaitę, 2003; Sondaitę, Žukauskiene, 2005), galima manyti, jog sudarytos mokomosios situacijos, kuriose globos namų auklėtiniai pasijustų galintys asmeniškai kontroliuoti situacijas, o taip pat situacijos,

skatinančios globotinius kurti planus, numatyti tikslus ir dėti pastangas jiems įgyvendinti, atkakliai tęsti darbus susidūrus su kliūtimis, sudarytų daugiau galimybių pastariesiems sėkmingai prisitaikyti prie naujų aplinkybių.

Teoriniu lygmeniu kompetenciją galima apibūdinti kaip tarpusavio santykių efektyvumą, gebėjimą išspręsti kylančius sunkumus, atlikti tam tikrus veiksmus, remiantis žiniomis ir įgūdžiais (Masten, Coatsworth, Neemann, Gest, Tellegen, Garmezy, 1996). Mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad globos namų auklėtiniai pasižymi žemesne socialine kompetencija nei su abiem tėvais gyvenantys paaugliai. Tokia tendencija gali būti susijusi su globos namų auklėtinių ankstyva neigiama socialine patirtimi, tinkamų sąlygų šeimoje nebuvimu, kurių svarbą socialinės kompetencijos formavimuisi akcentavo K. A. Dodge, G. S. Pettit, C. L. McClaskey, M. M. Brown (1986), J. A. Hubbard, J. D. Coie (1994). Žmogaus uždarumas, nepasitikėjimas savimi, jautrumas kritikai susiformuoja ankstyvojoje vaikystėje dėl atitinkamų potyrių, o vyresniame amžiuje generalizuojasi įvairiose situacijose (Schultz, Izard, Acerman, 2001). Išanalizavę atskirus socialinės kompetencijos parametrus, nustatėme, kad globos namuose gyvenančių paauglių pasitikėjimo savimi lygis žemas. Šie duomenys atitinka R. Braslauskienės (2000, 2002), D. Snieškienės (2001), M. Pileckaitės-Markovienės (2004), K. Samašonok (2004, 2005), T. Lazdausko, M. Pileckaitės-Markovienės (2007) tyrimų rezultatus, būtent: globos namų auklėtiniai yra nepasitikintys savimi ir savo galimybėmis, išgyvena nepilnavertiškumo jausmą. Mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad globos namuose gyvenantiems paaugliams būdingas prastesnis psichosocialinis funkcionavimas: jie yra mažiau atsparūs nesėkmėms ir kritikai, prasčiau reiškia jausmus, jiems sunkiau sekasi palaikyti kontaktus su kitais, be to, pasižymi atsparumo neigiamam aplinkinių poveikiui stoka. Kitų mokslininkų (Dodge, Coie, 1987; Coie, Dodge, Kupersmitd, 1990) tyrimai taip pat patvirtina, kad augę nepalankiomis sąlygomis vaikai ir paaugliai iš kitų išsiskiria nepakankamai išvystytais socialiniais – kognityviniais sugebėjimais, negebėjimu formuoti teigiamus tarpasmeninius santykius, bendrauti su žmonėmis neagresyviais būdais (prašyti pagalbos, atsisakyti, atvirai reikšti išgyvenamus jausmus, adekvačiais būdais reaguoti į kritiką, išreikšti nepasitenkinimą). Be to, globos namų auklėtiniams rečiau pasiseka užmegzti konstruktyvius kontaktus (susipažinti, įsitraukti į pokalbį ar veiklą), taip pat jie rečiau rodo iniciatyvą tarpasmeniniams santykiams su aplinkiniais palaikyti nei palankiomis sąlygomis (šeimoje) gyvenantys bendramžiai (Vorra, Wolkind, Rutter, Pickles, Hobsbaum, 1998; Hukkanen, Sourander, Bergroth, Piha, 1999, 1999 a). Remiantis mūsų ir kitų mokslininkų tyrimų rezultatais, galima daryti prielaidą, kad nepasitikėjimas savimi, prasti socialiniai įgūdžiai, skurdus emocinis patyrimas trukdo globos namų auklėtiniams kurti gilesnius artimus santykius su kitais žmonėmis, apsunkina socialinių santykių vystymąsi, sėkmingą adaptaciją. Todėl globos namų auklėtinių pasitikėjimo savimi stiprinimas, atsparumo nesėkmėms ir kritikai, įgūdžių kurti ir išlaikyti sėkmingus socialinius ryšius su kitais žmonėmis ugdytas(is) įgyja ypatingą reikšmę. Labai svarbu padėti globos namų auklėtiniams geriau pažinti save ir save adekvačiau vertinti, stiprinti pasitikėjimą savimi ir kitais žmonėmis, skatinti atvirumą verbalizuojant išgyvenamus jausmus bei stiprinti socialinį atsparumą neigiamam aplinkinių poveikiui. Tyrimo rezultatai rodo, kad globos namuose gyvenančių paauglių gebėjimo pareikalauti skalės vidurkiai statistiškai reikšmingai nesiskyrė nuo pilnose šeimose gyvenančiųjų. Manytume, kad akivaizdžių skirtumų nebuvimą lėmė paauglys-

tės amžiaus tarpsniui būdingi specifiniai ypatumai, kaip antai: siekimas apginti savo nuomonę, išsakyti nepasitenkinimą, pateikti pageidavimus. Stipresnį jų pasireiškimą paauglystės amžiaus tarpsnyje akcentavo J. Sondaitė (1998), A. Petruitytė (2003), I. S. Konn (Конн, 1989). Galima daryti prielaidą, kad siekimas apginti savo nuomonę būdingas visų paauglių (nepriklausomai nuo gyvenimo sąlygų) normaliam vystymosi periodo pereinanoms charakteristikoms, leidžiančioms paaugliams šiuo permainų laikotarpiu tenkinti savo poreikius, ginti savo teises.

Palyginus duomenis amžiaus aspektu, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta globos namuose gyvenančių paauglių pasitikėjimo savimi, atsparumo nesėkmėms ir kritikai, gebėjimo reikšti jausmus, gebėjimo paprašyti paslaugos, nenuolaidumo, gebėjimo pareikalauti ir nesijautimo kaltu skalėse. Vadinasi, galima manyti, kad nepriklausomai nuo amžiaus, globos namų auklėtinių socialinė kompetencija pagal aptartus kintamuosius yra panašaus lygio. Remiantis tyrimo rezultatais, galima daryti prielaidą, kad gyvenimas sąlyginai „uždaro“ tipo įstaigose, sumažintos galimybės sąveikauti su visuomene bei joje vykstančiais procesais apriboja socialinių ryšių palaikymą su bendraamžiais už globos namų ribų. Visa tai susiję su socialinės kompetencijos formavimosi problemomis. Gyvendami globos namuose bei palaikydami artimus ryšius dažniausiai tik su bendraamžiais iš jų, paaugliai įgyja mažiau pranašumų. Tai patvirtina G. Merkio, J. Ruškaus, A. Juodraičio (2002) išvados. Tuo tarpu pagal amžių statistiškai reikšmingi skirtumai nustatyti pilnose šeimose gyvenančių paauglių atsparumo nesėkmėms ir kritikai, gebėjimo reikšti jausmus, gebėjimo paprašyti paslaugos, nenuolaidumo ir nesijautimo kaltu skalėse: vyresnieji iš pilnų šeimų paaugliai pasižymi aukštesniu socialinės kompetencijos lygiu nei jaunesnieji paaugliai. 15–18 metų paaugliai, gyvenantys su abiem tėvais, kur kas geriau geba tinkamais būdais reaguoti į kritiką ir pastabas. Tai gali būti susiję su amžiumi įgyjama didesne patirtimi priimti kritiką, adekvačiai vertinti savo elgesį, gyvenimiškas situacijas ir numatyti elgesio pasekmes. Be to, vyresnieji paaugliai iš pilnų šeimų geriau geba paprašyti paslaugos bei palaikyti pozityvius santykius su kitais žmonėmis. Tai sutampa su Š. Šniro (2005) tyrimo išvadomis: vyresnio amžiaus paaugliai, žinantys socialinio elgesio taisykles, geba sėkmingiau nei jaunesnio amžiaus paaugliai pritaikyti turimas žinias socialinėse situacijose bendraudami su kitais, rečiau susiduria su bendravimo problemomis, labiau rūpinasi elgesio socialinėmis pasekmėmis. Vadinasi, su amžiumi gerėja paauglių gebėjimas suvokti socialinę aplinką ir joje vykstančius reiškinius, gebėjimas tinkamais būdais prašyti paslaugos, priimti kritiką, reaguoti į nesėkmes. Mūsų tyrimo statistinės analizės rezultatai parodė, kad 15–18 metų paauglių iš pilnų šeimų adekvatesnis nei 11–14 metų paauglių požiūris į galimybę tenkinti kitų žmonių prašymus ar reikalavimus; vyresnieji paaugliai pradeda kur kas adekvačiau vertinti kitų žmonių problemų sprendimus, realiau vertinti savo galimybes pagelbėti kitiems, o tai rodo aukštesnį socialinės kompetencijos lygį (Lekavičienė, 2001). Būtina pabrėžti, kad vyresnio amžiaus pilnose šeimose gyvenantys paaugliai žymiai geriau nei jaunesnio amžiaus paaugliai geba atvirai ir tinkamais būdais reikšti išgyvenamus jausmus ir juos valdyti sudėtingose situacijose. Šie tyrimo rezultatai patvirtina A. Petruitytės (2003) poziciją, kad jaunesnio amžiaus paaugliai yra labiau uždaresni ir stokoja atvirumo, išsakydami savo jausmus ir išgyvenimus, be to, jiems sunkiau sekasi valdyti savo jausmus ir juos tinkamais būdais reikšti bendravimo situacijose. Tuo tarpu vyresnio amžiaus paauglių atvirumas išsakant savo jausmus ir juos aptariant su kitais žmonėmis didesnis. Gebėjimą tinka-

mesniais būdais reikšti jausmus, atvirumo didėjimą su amžiumi taip pat galima būtų paaiškinti turtingesne paauglių patirtimi, įgyjama palaikant santykius su kitais žmonėmis. Pagal amžių statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta pilnose šeimose gyvenančių paauglių gebėjimo pareikalauti skalėje. Kaip buvo minėta, nurodyto skirtumo nebuvimą galėjo nulemti tai, kad paaugliams, nepriklausomai nuo amžiaus, bendravimo situacijose svarbu pateikti pageidavimus ir apginti savo teises. Remiantis tyrimo rezultatais, galima daryti prielaidą, kad vyresnio amžiaus paauglių iš pilnų šeimų socialinės kompetencijos lygis aukštesnis nei jaunesnio amžiaus paauglių gali būti susijęs su palankiomis augimo sąlygomis šeimoje, socialinių ryšių su bendraamžiais palaikymu, demonstruojamo tinkamo elgesio perėmimu. Pilnose šeimose gyvenantys paaugliai, turėdami daugiau galimybių veikti įvairiose socialinėse situacijose ir socialiniuose kontekstuose, įgyja kur kas daugiau socialinės patirties, kurią pritaiko gyvenimiškose situacijose.

Siekiant nustatyti kognityvinių ir elgesio strategijų, socialinės kompetencijos ir elgesio bei emocijų sunkumų sąsajas, buvo apskaičiuotos koreliacijos. Tyrimo rezultatai rodo, kad tiek globos namuose, tiek pilnose šeimose gyvenančių paauglių kognityvinės ir elgesio strategijos, elgesio ir emociniai sunkumai bei socialinės kompetencijos atskiri parametrai – tai tarpusavyje susiję kintamieji. Nustatyta tiesioginė tarpusavio priklausomybė tarp funkcionalių strategijų arba disfunkcionalių strategijų, o tarp funkcionalių ir disfunkcionalių strategijų yra atvirkštinė priklausomybė. Be to, globos namuose gyvenančių paauglių grupėje nustatytas reikšmingas teigiamas ryšys tarp disfunkcionalių ir funkcionalių kognityvinių strategijų, kaip antai, tarp socialinės paramos siekimo ir pesimizmo. Tai rodo, kad šiems paaugliams mažiau būdingas adaptyvus elgesys. Tuo tarpu paauglių iš pilnų šeimų grupėje yra tiesioginė priklausomybė tarp funkcionalių ir tiesioginė priklausomybė tarp disfunkcionalių kognityvinių ir elgesio strategijų, o funkcionalių su disfunkcionaliomis strategijomis tarpusavio priklausomybė yra atvirkštinė. Tai rodo, kad šie paaugliai yra gerai įvaldę adaptyvų elgesį socialinėje srityje ir pasiekimų kontekste. Tarp kognityvinių ir elgesio strategijų pasiekimų ir socialiniame kontekste globos namuose gyvenančių paauglių grupėje nustatytos 37 statistiškai reikšmingos koreliacijos, o pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje – 30 statistiškai reikšmingų koreliacijų. Tai leidžia daryti prielaidą, kad paaugliai iš pilnų šeimų disponuoja didesniu skirtingų tarpusavyje nesusijusių strategijų repertuaru negu globos namuose gyvenantys bendraamžiai, kurie rečiau linkę bandyti įvairias strategijas. Šiai prielaidai patvirtinti ateityje reikėtų atlikti faktorinę analizę. Taip pat koreliacinės analizės rezultatai rodo reikšmingus ryšius tarp visų socialinės kompetencijos kintamųjų ir tarp visų elgesio ir emocijų sunkumų tiek globos namuose, tiek pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėse, išskyrus pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėje nerasta reikšmingo ryšio tarp agresyvaus elgesio ir užsisklendimo / depresiškumo. Nustatyta, kad emociniai sunkumai (nerimastingumas / depresiškumas ir užsisklendimas / depresiškumas) yra stipriau tarpusavyje susiję nei su elgesio sunkumais (agresyviu elgesiu ir taisyklių laužymu). Be to, globos namuose gyvenančių paauglių elgesio ir emociniai sunkumai stipriau susiję tarpusavyje nei pilnose šeimose gyvenančių paauglių. Tuo tarpu socialinės kompetencijos dauguma kintamųjų stipriau susiję paauglių iš pilnų šeimų grupėje nei globos namuose gyvenančių paauglių. Koreliacinius atskirų parametru ryšius savo tyrimuose taip pat nustatė ir kiti tyrėjai: elgesio ir emocijų sunkumų sąsajos globos namų auklė-

tinių ir pilnose šeimose gyvenančių paauglių grupėse atskleistos R. Žukauskienės, O. Leiputės (2002), K. Samašonok (2004), tyrimuose, tarp kognityvinių ir elgesio strategijų atskirų skalių reikšmingi ryšiai nustatyti R. Žukauskienės, O. Leiputės, O. Malinauskienės (2001), K. Samašonok, V. Gudonio (2006) tyrimuose.

Siekiant išsiaiškinti, ar kognityvinės ir elgesio strategijos leidžia prognozuoti elgesio ir emocinius sunkumus bei socialinę kompetenciją ir ar socialinės kompetencijos pagrindu galima reikšmingai numatyti paauglių elgesio ir emocinius sunkumus, taikyta regresinė analizė, leidusi regresijos lygtyje numatyti priklausomų kintamųjų prognostines galimybes, remiantis nepriklausomais kintamaisiais. Tyrimo rezultatai rodo, kad kognityvinės ir elgesio strategijos gali reikšmingai prognozuoti paauglių, gyvenančių tiek globos namuose, tiek pilnose šeimose, elgesio ir emocinius sunkumus ir socialinę kompetenciją: pagal tam tikras taikomas funkcionalias (adaptyvias) kognityvines ir elgesio strategijas abiejų grupių paaugliams galima numatyti elgesio ir emocinių sunkumų silpnesnį pasireiškimą ir aukštesnį socialinės kompetencijos lygį. Tuo tarpu tam tikrų disfunkcionalių (neadaptyvių) kognityvinių ir elgesio strategijų pagrindu galima prognozuoti paauglių (nepriklausomai nuo gyvenimo sąlygų) elgesio ir emocinius sunkumus ir socialinės kompetencijos trūkumą. Būtina pabrėžti, kad socialinė kompetencija teikia paauglių elgesio ir emocinių sunkumų prognostinę prasmę ir leidžia reikšmingai numatyti paauglių šių sunkumų atsiradimą: žemesnės socialinės kompetencijos nevienodomis sąlygomis gyvenantiems paaugliams galima prognozuoti tam tikrus elgesio ir emocinius sunkumus. Aptariant regresinės analizės rezultatus, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad elgesio ir emocinių sunkumų bei socialinės kompetencijos sklaidos procentas, paaiškintas regresija, yra nedidelis, o tai rodo, kad vien pagal kognityvines ir elgesio strategijas negalima daryti viena-reikšmių išvadų ir numatyti paauglių elgesio ir emocinių sunkumų bei socialinės kompetencijos lygio. Todėl manome, kad būtų tikslinga atlikti tolesnius tyrimus, gilinantis į veiksmius (pavyzdžiui, mokymosi pasiekimus, užimamą statusą bendraamžių grupėje), leidžiančius su didesne tikimybe ir stipresne prognostine galia numatyti paauglių elgesio ir emocinius sunkumus, socialinę kompetenciją. Remiantis regresinės analizės duomenimis, atsižvelgiant į kognityvinių ir elgesio strategijų, elgesio ir emocinių sunkumų bei socialinės kompetencijos tarpusavio sąveikos specifiką ir ryšius, manytume, kad galima tikslingiau parinkti pedagoginio poveikio priemones, metodus ir formas bei užduotis ugdant globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvų elgesį.

Elgesio ir emocinių sunkumų, socialinės kompetencijos bei kognityvinių ir elgesio strategijų identifikavimas gali būti tikslingas globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymui(si). Kita vertus, internalių ir eksternalių sunkumų, socialinės kompetencijos stokos ir neadaptyvių kognityvinių ir elgesio strategijų identifikacijos galimybes reikėtų tyrinėti kaip galima ankstesniame amžiuje. Be to, siekiant patikimesnių rezultatų, tikslinga sėkmingos adaptacijos procesą apsunkinančius veiksmius įvertinti remiantis įvairiais informavimo šaltiniais (mokytojais, tėvais ar globėjais, bendraamžiais) ir įvairiose aplinkose (klasėje, neformalioje bendraamžių grupėje), taikant kuo įvairesnius vertinimus (bendraamžių sociometrija, pačių vaikų apklausa, tiesioginį stebėjimą).

Minėtos aplinkybės paskatino mus organizuoti ir atlikti globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) tyrimą. Planuojant ugdomąjį eksperimentą, vedant užsiėmimus, parenkant ugdymo metodus, priemones bei būdus, remtasi G. Navaičio (1998, 2001), R. Giedrinės, J. Grudzinsko, G. Navaičio (1999), R. Kočiūno (1999), M. Rater (Pater, 1987), N. A. Ryžov'os (Рыжова, 1998), S. A. Igumnov (Игумнов, 1999), V. Mejer, E. Česer (Мейер, Чесер, 2000), E. V. Zmanovskaj'os (Змановская, 2004) pateiktomis rekomendacijomis. Taip pat buvo apžvelgti panašaus pobūdžio eksperimentiniai tyrimai, kuriuose aptartos socialinių įgūdžių ugdymo pedagoginės prielaidos (Barkauskaitė, 2007; Raudeliūnaitė, 2007; Vyšniauskytė Rimkienė, 2008), socialinės kompetencijos ugdymo galimybės (Vyšniauskytė Rimkienė, 2007), įrodytas kompleksinio socialinių įgūdžių ugdymo modelio efektyvumas (Šniras, 2005), socialinio rengimo programų poveikis socialinių įgūdžių pozityviems pokyčiams (Malinauskas, 2002, 2002 a, 2003). Būtina akcentuoti, kad rezultatų palyginamąją analizę apsunkino tai, kad pastarieji tyrimai atlikti sutrikusio regėjimo paauglių (Raideliūnaitė, 2007), krepšinių žaidžiančių paauglių (Šniras, 2005), studentų (Malinauskas, 2002, 2002 a, 2003) ar paauglių, neišskiriant jų pagal socialinę padėtį (Barkauskaitė, 2007; Vyšniauskytė Rimkienė, 2007, 2008), grupėse. Vis dėlto tiek mūsų tyrimo, tiek minėtų mokslininkų išvados buvo nustatyti reikšmingi pokyčiai dėl taikyto ugdomojo poveikio.

Moksliniais tyrimais įrodyta, kad paauglių pasitikėjimas savimi, gebėjimas pasirinkti tinkamas bendravimo priemones, konstruktyviai spręsti konfliktines situacijas ir problemas, tinkamais būdais reikšti jausmus, taikyti situacijoms adekvatų elgesį užtikrina sėkmingą adaptaciją (Asher, Hymel, 1981; Asher, Coie, 1990; Valickas, 1991, 1997). Todėl planuojant ugdomąjį eksperimentą ir vedant užsiėmimus, buvo orientuojamasi į globos namuose gyvenančių paauglių bendravimo įgūdžių ugdymą, pasitikėjimo savimi ir kitais formavimą, gebėjimų tinkamais būdais reikšti jausmus ir įsijausti į kitų žmonių būsenas, atsispirti neigiamam aplinkos poveikiui, pasiūlyti / suteikti pagalbą kitam žmogui, prašyti pagalbos sau ir ją priimti ugdymą. Daug dėmesio buvo skiriama globos namų auklėtinių save įtvirtinančio elgesio ugdymui, mokant juos pasirinkti situacijai adekvatų elgesio būdą, derinti savo ir kitų žmonių požiūrius konfliktinėse situacijose, nagrinėti problemas, ieškant galimų išeičių ir priimti atsakingus sprendimus. Manome, kad šie aspektai tarpusavyje susiję ir yra vienodai svarbūs paauglių iš globos namų socialinei raidai ir sėkmingai adaptacijai. Ugdomasis eksperimentas buvo planuojamas imant pagrindu humanistinės pedagogikos ir psichologijos principus, atsižvelgiant į individo visybiskumą ir nedalomą įgimtų gebėjimų ugdymą bei realizavimą, sudarant palankias ugdymui(si) sąlygas (Rogers, 1983; Lėpeškienė, 1996). Taip pat remtasi pragmatizmo filosofijos nuostatomis, ugdymą siejant su realiu gyvenimu, skatinant ugdytinius problemų sprendimo įgytą patirtį, žinias ir įgūdžius transformuoti į gyvenimiškas situacijas (Džeimsas, 1995; Дьюи, 1997). Pasak I. Leliūgienės (2003), kuo geriau žmogus išmoksta spręsti savo problemas paauglystės metais, tuo geriau jis geba išgyventi pasikeitimus jau būdamas suaugęs. Buvo remtasi ir socialinio išmokymo teorijos nuostata (Bandura, 1986, 1997; Бандура, 2000), kuri akcentuoja nuolatinę individo ir jo aplinkos tarpusavio sąveiką, kuomet pedagoginio poveikio priemonėmis formuojamas save įtvirtinantis elgesys, užsiėmimų metu sudarant sąlygas daryti įtaką savo aplinkoje esančių grupės dalyvių elgesiui ir kartu stebint, analizuo-

jant ir vertinant jų elgesį, mokytis patiems. Vykdamas ugdomąjį eksperimentą, eksperimentinės grupės ugdytiniai buvo parenkamos, atsižvelgiant į jų amžiaus ypatumus, individualius poreikius, interesus, užduotys. Pasak V. Justickio, G. Naviko (1995), bendraujant su paaugliu, svarbu įvertinti jo bruožų individualumą, pažinti ir išnaudoti tas psichofiziologines, psichikos savybes, kurios skatintų efektyvų bendravimą.

Ugdomajam eksperimentui iš globos namų ugdytinių buvo pasirinktos dviejų tipų (eksperimentinė ir kontrolinė) tarpusavyje panašios (amžiaus, lyties, gyvenimo sąlygų ir adaptyvaus elgesio lygio aspektais) palyginimo grupės, padidinančios šių grupių panašumo tikimybę (Kardelis, 2002; Luobikienė, 2003). Siekiant įvertinti, kokį efektą turėjo ugdomasis poveikis eksperimentinės grupės paauglių adaptyvaus elgesio kaitai, buvo atlikta pradinio ir antrojo tyrimo (eksperimentinėje grupėje po taikyto ugdomojo poveikio, kontrolinėje grupėje – netaikius ugdomojo poveikio) eksperimentinės ir kontrolinės grupės duomenų lyginamoji analizė. Pradinio tyrimo eksperimentinės ir kontrolinės grupių adaptyvaus elgesio lygis statistiškai reikšmingai nesiskyrė, o tai leidžia teigti, kad jos prieš eksperimentą buvo panašios. Būtent tai patvirtina mūsų tyrimo validumą. Atliekant tyrimą, nepriklausomu kintamuoju (ugdymo programa) buvo veikiamas tik eksperimentinės grupės paauglių priklausomas kintamasis (adaptyvus elgesys).

Aptariant paauglių savo elgesio ir santykių su bendraamžiais vertinimo pokyčius, matyti, kad rezultatų skirtumai akivaizdūs tik eksperimentinėje grupėje: po eksperimento šioje grupėje padaugėjo auklėtinių, kurie ėmė dažniau savo elgesį vertinti kaip deramą ir tinkamą, o lygindami savo elgesį su bendraamžių, dažniau kaip teisingą. Be to, po taikyto ugdomojo poveikio pagerėjo eksperimentinės grupės ugdytinių gebėjimas susidraugauti, užmegzti naujas pažintis ir išlaikyti sėkmingus santykius su bendraamžiais. Taip pat šios grupės paaugliai po eksperimento ėmė dažniau siūlyti bendraamžiams veikti ką nors kartu su jais bei dažniau patys sulaukdavo pasiūlymų bendradarbiauti. Remiantis tyrimo rezultatais, galima teigti, kad eksperimento metu taikytos pedagoginio poveikio priemonės eksperimentinės grupės ugdytiniai turėjo pozityvios įtakos, nes statistiškai reikšmingai pakilo jų vertinimai. M. Barkauskaitės (2007) tyrimo rezultatai parodė panašias tendencijas: eksperimento metu keitėsi paauglių noras ir gebėjimas bendrauti su bendraamžiais, sustiprėjo draugiškumas. Tuo tarpu mūsų tyrimu nustatyta, kad kontrolinės grupės antrojo tyrimo rodikliai reikšmingai nepakito lyginant su pradiniais rezultatais.

Siekiant atskleisti, kaip kinta globos namuose gyvenančių eksperimentinės grupės paauglių elgesio ir emociniai sunkumai ugdant jų adaptacinius įgūdžius, tyrimo rezultatai rodo, kad po ugdomojo poveikio šios grupės ugdytinių elgesio ir emociniai sunkumai agresyvaus elgesio, taisyklių laužymo, socialinių sunkumų ir užsisklendimo / depresiškumo skalėse statistiškai reikšmingai sumažėjo. To negalima pasakyti aptariant kontrolinės grupės rezultatus: elgesio ir emocinių sunkumų pokyčiai yra nežymūs.

Tyrimo rezultatai rodo, kad teigiama linkme pasikeitė eksperimentinės grupės paauglių kognityvinių ir elgesio strategijų rodikliai: po eksperimento nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni rezultatų vidurkiai šešių funkcionalių (adaptyvių) strategijų (sėkmės laukimo, socialinės paramos siekimo, reflektivaus mąstymo ir užduoties įveikimo laimėjimų kontekste ir

sėkmės laukimo bei užduoties įveikimo socialinėje srityje) skalėse. Kai kurie duomenys atitinka ir kitų tyrėjų (Raudeliūnaitės, 2007) išvadas, rodančias, kad po eksperimento paaugliai dažniau nei prieš eksperimentą pagalvoja, kad veiklos sėkmė priklauso nuo jų pačių pastangų. Remiantis mūsų tyrimo duomenimis, eksperimentinėje grupėje po eksperimento nustatyti statistiškai reikšmingai žemesni vidurkiai disfunkcionalių (su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų kontekste ir socialinės srities trukdymo sau bei socialinio vengimo) skalėse. Tyrimo rezultatai leidžia daryti prielaidą, kad taikytas kryptingas ugdymas ir parinktos pedagoginio poveikio priemonės turėjo įtakos globos namuose gyvenančių paauglių taikomų kognityvinių ir elgesio strategijų kaitai pozityviaja linkme.

Tyrimo rezultatai rodo, kad teigiama linkme pasikeitė tik eksperimentinės grupės auklėtinių adaptyvaus elgesio rodikliai. Aptariant adaptyvaus elgesio kaitos dėl taikyto ugdomojo poveikio rezultatus, eksperimentinėje grupėje nustatyti, lyginant su pradiniais duomenimis, statistiškai reikšmingai aukštesni vidurkiai dvylikoje skalių iš keturiolikos. Po ugdomojo eksperimento reikšmingai pakilo šios grupės paauglių gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas lygis. Panašūs Š. Šniro (2005) tyrimo rezultatai: buvo nustatyti akivaizdūs emocinės kontrolės, savikontrolės socialinėje sąveikoje įgūdžių pokyčiai dėl ugdomosios programos poveikio. Šis tyrimas buvo atliktas krepšinių žaidžiančių paauglių grupėje, ugdant jų socialinius įgūdžius, todėl duomenys negali būti interpretuojami kaip visiškai atitinkantys mūsų tyrimo rezultatus. Tai neleidžia daryti vienareikšmių išvadų. Tačiau galima išvėlgti bendras tendencijas: abiejų tyrimų atveju po taikyto ugdomojo poveikio padidėjo paauglių gebėjimas kontroliuoti ir reguliuoti emocines būsenas bei jas stabilizuoti. J. Vyšniauskytės Rimkienės (2007) tyrime taip pat išvėlgtamos eksperimentinės grupės paauglių socialinių gebėjimų kaitos tendencijos: po socialinių gebėjimų lavinimo pratybų ugdytiniai pasižymėjo aukštesniu gebėjimo suprasti savo emocijas lygiu. Tuo tarpu R. Raudeliūnaitės (2007) tyrimo išvados rodo, kad nors ir padaugėjo paauglių, gebančių nepasiduoti pykčiui, paauglių savikontrolės, gebėjimo susivaldyti lygis reikšmingai nepakito po ugdomojo eksperimento. Mūsų tyrimo rezultatai parodė, kad po eksperimento statistiškai patikimai padidėjo globos namuose gyvenančių paauglių pareigingumas (požiūris į savo pareigas). Šie rezultatai sutampa su Š. Šniro (2005) išvadomis apie pozityvų ugdymo programos poveikį atsakomybės už savo veiksmus bei veiklos rezultatus pokyčiams. Taip pat mūsų tyrimo rezultatai atitinka R. Raudeliūnaitės (2007) nustatytus duomenis: po taikyto ugdomojo poveikio padaugėjo paauglių, vykdančių pažadus ir įsipareigojimus. Mūsų tyrimas parodė, kad po ugdomojo eksperimento statistiškai reikšmingai pakilo globos namų auklėtinių pasitikėjimas savimi ir pasitikėjimas kitais žmonėmis. M. Barkauskaitės (2007), R. Raudeliūnaitės (2007), J. Vyšniauskytės Rimkienės (2007) tyrimai atskleidė panašias tendencijas – po eksperimento sumažėjo neigiamai ir padaugėjo teigiamai save vertinančių paauglių, labiau pasitikinčių savimi ir galvojančių, kad jie nėra blogesni už kitus žmones. Aktualu, kad mūsų tyrime po eksperimento, lyginant su pradiniais duomenimis, rezultatų vidurkiai statistiškai reikšmingai skyrėsi prosocialaus elgesio ir gebėjimo spręsti problemas skalėse: po ugdomojo poveikio pakilo globos namų auklėtinių gebėjimo parinkti situacijoms adekvatų elgesio būdą bei spręsti iškilusias problemas lygis. Galima manyti, kad šiems pozityviems pokyčiams galėjo turėti įtakos užsiėmimų turinys, ap-

imantis save įvirtinančio elgesio ugdymą, užsiėmimų metu suteiktos žinios apie žmogaus pareigas ir atsakomybės už savo veiksmus ir poelgius svarbą. Be to, užsiėmimų metu globos namų auklėtiniai buvo skatinami savarankiškai spręsti kylančius sunkumus bei problemas (įvardyti problema, pasirinkti tinkamus bei problemai adekvačius veiklos būdus ir priemones, numatyti galimus rezultatus, priimti sprendimus ir veikti), o taip pat analizuoti ir vertinti savo ir kitų grupės dalyvių elgesį, numatyti vienokio ar kitokio elgesio pasekmes sau ir kitiems.

Poeksperimentinio tyrimo rezultatai rodo, kad teigiama linkme pasikeitė eksperimentinės grupės globos namų auklėtinių gebėjimas palaikyti tarpasmeninius santykius su kitais žmonėmis. Po eksperimento šioje grupėje, lyginant su pirminiais duomenimis, nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni rezultatų vidurkiai gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis, gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais ir socialinių ryšių palaikymo skalėse. Taip pat po eksperimento nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni nei iki eksperimento rezultatų vidurkiai paramos siekimo ir priėmimo bei paramos suteikimo skalėse. Matyt, akivaizdžius pokyčius po taikyto ugdomojo poveikio galima būtų paaiškinti tuo, kad užsiėmimuose buvo kuriama palanki bendravimui ir bendradarbiavimui atmosfera ir sudarytos kuo įvairesnės bendravimo ir bendradarbiavimo situacijos bei suteikta galimybių išugdytiems bendravimo įgūdžiams taikyti gyvenimiškose situacijose. Daroma prielaida, kad tai turėjo įtakos paauglių iniciatyvumui užmegzti ir išlaikyti konstruktyvius kontaktus su kitais žmonėmis ir keitė ugdytinių požiūrį į bendravimą su žmonėmis, prašant pagalbos ar ją suteikiant. Kitų tyrėjų (Barkauskaitės, 2007; Raudeliūnaitės, 2007; Vyšniauskytės Rimkienės, 2007) duomenys taip pat atskleidžia panašias tendencijas: po eksperimento keitėsi paauglių noras bendrauti su suaugusiais ir bendraamžiais, sustiprėjo pasitikėjimas kitais žmonėmis, pagarba jiems, nuoširdumas, be to, ugdytiniams lengviau sekėsi siekti tarpusavio sąveikos ir užmegzti kontaktą su žmonėmis, įsiterpti į pokalbį, palaikyti verbalinį kontaktą, išklaudyti juos ir prašyti pagalbos, kai ji reikalinga. Be to, mokslininkės pastebi, kad paaugliai po taikyto ugdomojo poveikio pradėjo dažniau laikytis etikos taisyklių, tapo mandagesni kitiems žmonėms, labiau tolerantiški ir rūpestingi jiems, ėmė labiau įsijausti į kitų nuomonę ir ją priimti, pripažinti kitų mintis, gražiau sutarti su žmonėmis bei atsižvelgti į jų norus, rečiau nurodinėti ar įsakinėti. Mūsų tyrimo rezultatai taip pat atitinka Š. Šniro (2005) tyrimo išvadas, rodančius, kad po taikytos ugdymo programos smarkiai pagerėjo paauglių gebėjimas pradėti pokalbį, jį palaikyti ir užbaigti, paprašyti pagalbos ir ją suteikti. Mūsų ir kitų mokslininkų tyrimai parodė, kad eksperimento metu taikytos pedagoginio poveikio priemonės eksperimentinės grupės ugdytinių elgesio kaitai turėjo pozityvios įtakos. Tai patvirtina teiginį, kad ugdomasis eksperimentas yra planinga, kryptinga ir įvairialypė pedagoginė veikla, daranti pozityvią įtaką paauglių asmenybės ugdymui(si), saviraiškai, skatina bendravimą ir bendradarbiavimą, elgesio kaitą. Remiantis mūsų tyrimo duomenimis, matyti, kad eksperimentinės grupės rezultatai po eksperimento, lyginant su pradiniais duomenimis, statistiškai reikšmingai nesiskyrė gebėjimo spręsti konfliktines situacijas skalėje. Nežymūs pokyčiai gali būti susiję su paauglystės amžiaus tarpsnio specifiniais ypatumais, būtent: stipriau išreikštu impulsyvumu, maištavimu prieš kitus, polinkiu daryti kraštutinius vertinimus (Vaičiulienė, 1999; Vyčienė, 2001; Фельдштейн, 1989). Tuo tarpu R. Raudeliūnaitės (2007) tyrimų duomenys konstatuoja šias tendencijas: po ekspe-

rimento paaugliai ėmė kur kas sėkmingiau spręsti iškilusias tarpusavio santykių problemas, išsiaiškinti nesutarimo priežastis, buvo labiau linkę gerbti kitokią nuomonę, atsižvelgti į kitų žmonių norus, ramiai išsakyti savo nuomonę, prisipažinti klydę, susitarti.

Tyrimo rezultatų pagrindu galima teigti, kad kryptingas ugdymas, taikytos pedagoginio poveikio priemonės turėjo įtakos tik eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių elgesio kaitai pozityviaja linkme. Tuo tarpu tai, remiantis kontrolinės grupės rezultatais, įprastose gyvenimiškose situacijose netgi turi mažėjimo tendenciją, jei netaikomas tikslingas ugdomasis poveikis. Paaiškėjo, kad antrojo tyrimo kontrolinės grupės rezultatų vidurkiai, lyginant su pradiniais duomenimis, statistiškai reikšmingai mažesni prosocialaus elgesio, gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis, gebėjimo spręsti konfliktines situacijas, gebėjimo spręsti problemas ir gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas skalėse. Pastarieji rezultatai patvirtina ugdymo programų, orientuotų į adaptyvaus elgesio puoselėjimą, taikymo būtinybę globos namuose gyvenantiems paaugliams.

Tyrimo rezultatai rodo, kad ugdomasis poveikis turėjo įtakos eksperimentinės grupės auklėtinių socialinės kompetencijos pokyčiams: gebėjimo atvirai reikšti jausmus lygis po ugdomojo eksperimento statistiškai reikšmingai pakilo. Poeksperimentinio tyrimo duomenys taip pat parodė, kad taikyto pedagoginio poveikio priemonės sustiprino globos namų auklėtinių pasitikėjimą savimi. Matyt, šį faktą galima būtų paaiškinti gausa specialiai parinktų lavinamųjų užduočių, skirtų paauglių gilesniam savęs pažinimui, pasitikėjimo savimi ir savo galimybėmis stiprinimui, o taip pat saugios, skatinančios išsakyti savo savijautą, atmosferos kūrimui. Mūsų tyrimo rezultatai, kaip jau buvo minėta anksčiau, atitinka M. Barkauskaitės (2007), R. Raudeliūnaitės (2007), J. Vyšniauskytės Rimkienės (2007) tyrimų išvadas, rodančias, kad po eksperimento pakilo paauglių pasitikėjimo savimi lygis. Po mūsų ugdomojo eksperimento, lyginant su ikieksperimentiniais duomenimis, nustatyti reikšmingai aukštesni globos namuose gyvenančių eksperimentinės grupės paauglių rezultatų vidurkiai nenuolaidumo ir gebėjimo paprašyti paslaugos skalėse. Taip pat po taikyto ugdomojo poveikio padidėjo globos namų ugdytinių atsparumas nesėkmėms ir kritikai. Tikėtina, kad tam turėjo įtakos paauglių skatinimas užsiėmimuose tinkamais būdais priimti kitokį vertinimą, atsparumo neigiamam aplinkos poveikiui stiprinimas. Mūsų tyrimo rezultatai patvirtina ir kitų tyrėjų (Raudeliūnaitės, 2007) duomenis, jog pedagoginio poveikio priemonės lėmė socialinio atsparumo ir gebėjimo priimti kritiką ir pastabas pokyčius. Po tyrėjos atlikto eksperimento paaugliai gebėjo lengviau priimti kitų vertinimus ir tapo labiau atsparūs blogai įtakai. Mūsų tyrimo duomenys parodė, kad eksperimentinės grupės rezultatų vidurkis po eksperimento, lyginant su pradiniais duomenimis, statistiškai reikšmingai nesiskyrė gebėjimo pareikalauti skalėje. Galima manyti, kad paauglystės amžiaus tarpsnyje ypač sustiprėja poreikis apginti savo nuomonę ir teises, išsakyti savo pretenzijas, nepasitenkinimą ir suformuluoti reikalavimus (Sondaitė, 1998; Vaičiulienė, 1999; Petruilytė, 2003; Копп, 1989), todėl šis gebėjimas dėl jo įprastumo ir dažno pasireiškimo kasdieninio gyvenimo situacijose tik nelabai pakito. Tuo tarpu kontrolinės grupės antrojo tyrimo duomenys, lyginant su pradiniais rezultatais, reikšmingai nepakito, t. y., socialinės kompetencijos pokyčiai šioje grupėje maži.

Išanalizavus socialinės – psichologinės adaptacijos rodiklių kitimą dėl taikyto ugdomojo poveikio, teigiami pokyčiai nustatyti tik eksperimentinėje grupėje. Po eksperimento išsiaiš-

kinti statistiškai reikšmingai aukštesni eksperimentinės grupės rezultatų vidurkiai savęs priėmimo ir kitų žmonių priėmimo skalėse. Vadinasi, galima manyti, kad po ugdomojo eksperimento šios grupės paaugliai ėmė palankiau vertinti tiek save, tiek kitus žmones. Taip pat nustatytas reikšmingai aukštesnis rezultatų vidurkis vidinės kontrolės lokuso skalėje, o tai rodo, kad paaugliai, gyvenantys globos namuose, po ugdomojo poveikio ėmė labiau pasitikėti savo jėgomis ir tikėti, kad gyvenimo tikslų realizavimas priklauso nuo jų pačių, o ne nuo aplinkybių ar kitų žmonių. Tai atitinka R. Raudeliūnaitės (2007) išvadas, rodančius, kad po pedagoginio poveikio paaugliai dažniau nei prieš eksperimentą pagalvoja, kad veiklos sėkmė priklauso nuo jų pačių pastangų. Mūsų tyrimu nustatyta, kad po eksperimento pakilo šios grupės emocinio komforto ir dominavimo lygis, o tai leidžia manyti, kad globos namų auklėtiniai socialinėse situacijose ėmė jaustis patogiau ir saugiau, tapo aktyvesni jas valdydami. Eksperimentinėje grupėje antruoju tyrimu nustatyti statistiškai reikšmingai žemesni vidurkiai nei prieš ugdomojo poveikio užsiėmimus savęs nepriėmimo, emocinio diskomforto ir pabėgimo nuo problemų sprendimo skalėse. Vadinasi, po eksperimento sumažėjo globos namų auklėtinių nepalankus požiūris į save bei apatiškumas aplinkai. Be to, jie ėmė kur kas rečiau vengti probleminių situacijų ir šalintis nuo jų sprendimo. Kitų tyrėjų (Vyšniauskytės Rimkienės, 2007) tyrime taip pat išvelgiamos eksperimentinės grupės paauglių kaitos tendencijos: po taikyto ugdomojo poveikio paaugliai pasižymėjo aukštesniu gebėjimo spręsti problemas lygiu. Mūsų tyrimu nustatyta, kad eksperimentinės grupės paauglių rezultatų vidurkiai reikšmingai nepasikeitė konfliktų su kitais žmonėmis skalėje, kuri rodo nepalankumą kitų žmonių atžvilgiu, nepasitikėjimą jais, atsargumą. R. Raudeliūnaitė (2007) taip pat atskleidė panašias tendencijas: paauglių pasitikėjimas kitais žmonėmis eksperimento metu ne taip ryškiai kito. Nežymius pokyčius, matyt, galima būtų paaiškinti tuo, kad kai kurios susiformavusios nuostatos, tarp jų ir palankus požiūris į kitus žmones, ne taip greitai keičiasi, ypač paauglių, išgyvenusių tėvų atstūmimą, atskyrimą nuo jų. Taip pat mūsų tyrimu nustatyti nereikšmingi skirtumai išorinės kontrolės lokuso ir priklausomybės nuo kitų žmonių (paklusimo) skalėse. Tai rodo, kad globos namuose gyvenančių paauglių priklausomybės nuo kitų žmonių jausmas tik nedaug tepakito. Nežymius pokyčius galima būtų paaiškinti pernelyg didele auklėtinių globa, savarankiškumo priimant sprendimus apribojimu.

Taigi, taikytas ugdomasis poveikis turėjo įtakos eksperimentinės grupės auklėtinių socialinės – psichologinės adaptacijos rodiklių pokyčiams pozityviaja linkme. To negalima pasakyti aptariant kontrolinės grupės rezultatus, kurie po antrojo tyrimo, lyginant su pradiniais rezultatais, statistiškai reikšmingai nepakito savęs priėmimo, savęs nepriėmimo, kitų žmonių priėmimo, išorinės kontrolės lokuso, emocinio diskomforto ir priklausomybės nuo kitų (paklusimo) skalėse. Šioje grupėje antrojo tyrimo rezultatų vidurkiai, lyginant su pradiniais duomenimis, statistiškai reikšmingai mažesni vidinės kontrolės lokuso, emocinio komforto ir dominavimo skalėse ir reikšmingai aukštesni – konfliktų su kitais žmonėmis ir pabėgimo nuo problemų sprendimo skalėse. Šių rezultatų pagrindu galima daryti prielaidą, kad paauglių iš globos namų elgesys, apsunkinantis adaptaciją, netaikant ugdomojo poveikio turi tendenciją stiprėti. Rezultatai patvirtina būtinybę rengti naujas ir tobulinti esamas ugdymo programas, taikyti globos namų auklėtiniams ugdomąjį poveikį, orientuojantis į gebėjimų ir įgūdžių, būti-

nų sąveikaujant su aplinka ir sėkmingai prie jos prisitaikant, ugdymą. Manytume, kad globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymas(is) yra reikšmingas ugdymo bei mokslinio tyrimo objektas.

Apibendrinus tyrimo rezultatus, pagrįstai galima teigti, kad paauglių iš globos namų adaptyvų elgesį galima ugdyti pedagoginio poveikio priemonėmis, t. y. vedant užsiėmimus pagal specialiai parengtas ugdymo(si) programas. Remiantis tyrimo rezultatais, matyti, kad tinkamai pasirinktas užsiėmimų turinys, kryptingas adaptyvaus elgesio ugdymas, efektyvios pedagoginio poveikio priemonės padarė poveikį eksperimentinės grupės ugdytinių elgesio pozityviems pokyčiams. Tai, be abejo, sudaro prielaidą pastarųjų sėkmingai adaptacijai. Tačiau manytume, kad kol kas galima tik hipotetiškai numatyti globos namuose gyvenančių paauglių, kuriems taikytas ugdomasis poveikis, tolesnę jų prisitaikymo visuomenėje raidą. Todėl šioje srityje, siekiant išsiaiškinti ugdomojo poveikio trukmę, manytume, būtų tikslinga atlikti longitudinalinį tyrimą bei patvirtinti, kiek ilgai po ugdomojo poveikio globos namų auklėtiniams pavyksta taikyti užsiėmimuose įgytus įgūdžius bendravimo situacijoms efektyvinti, konfliktinėms situacijoms spręsti ir kylantiems sunkumams įveikti. Be to, manytume, kad siekiant globos namų auklėtinių sėkmingos adaptacijos, būtinas pastovus ir kryptingas darbas su paaugliais. Mat, jei įgūdžiai nuolat netobulinami ir neįtvirtinami, jie silpnėja (Бандура, 2000). Šį teiginį patvirtina ir M. Barkauskaitė. Mokslininkė, išanalizavusi paauglių tarpusavio santykių sociopedagoginę dinamiką, padarė išvadą, kad, dirbant ugdomąjį darbą su elgesio sunkumų turinčiais paaugliais, trumpalaikės prevencinės priemonės neduoda svarių rezultatų. Analogišką taikomų ugdomųjų programų trumpalaikį poveikį patvirtina ir F. M. Gresham, S. N. Elliott (1987), F. M. Gresham (1997), M. McLean (2003) (cit. pgl. Šnirą, 2005) tyrimų rezultatai. Sistemingai organizuojamų užsiėmimų svarbą globos namų auklėtinių adaptacijai, taikant ugdymo programas, apimančias socialinį, dorovinį, pedagoginį, ūkinį – ekonominį aspektus, akcentavo I. Leliūgienė (2003). Šios išvados patvirtina kryptingo, nuoseklaus, t. y. ne epizodinio, ugdymo būtinybę.

Aptariant rezultatus, reikėtų atkreipti dėmesį į reikšmingą faktą: eksperimento metu tik labai nedaug pakito paauglių iš globos namų nerimastingumo / depresiškumo, konfliktų su kitais žmonėmis, išorinės kontrolės lokuso ir priklausomybės nuo kitų (paklusimo) rodikliai. Mūsų manymu, vertinant pokyčius pagal šiuos rodiklius ir nebuvo galima tikėtis kur kas geresnių rezultatų per pakankamai trumpą laiką (atsižvelgiant į grupę, ugdomasis eksperimentas truko 2 arba 3 mėnesius, vesta 15 užsiėmimų). Manytume, kad vaikystėje atsiradusios ir vėliau įsitvirtinusios neigiamos ypatybės gali keistis palaiapsniui, tik pastoviai ir kryptingai dirbant su paaugliais.

Globos namų auklėtinių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) būtinybė nekelia abejonių. Todėl šiame darbe ir buvo atkreiptas dėmesys į globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymą(si) pagal specialiai parengtą adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programą. Aptariant globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) galimybes, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad efektyvus ugdymas(is) remiasi daugiasisteminiu požiūriu. Bendramžiai, mokykla vaidina svarbų vaidmenį ugdant paauglių adaptyvų elgesį. Dėl jų teigiamos įtakos globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio plėtočiai šios socialinės sistemos turėtų būti įtraukiamos į ugdymo(si) procesą.

IŠVADOS

1. Teorinė mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad globos namų auklėtinių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) sudėtingumą lemia neigiama ankstyva patirtis šeimoje, nepriėmimas į bendraamžių grupę, o taip pat globos sistemos, kurioje jie auga, ypatumai. Įvardyti adaptyvaus elgesio trūkumai išryškina globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) aktualumą. Asmens savęs pažinimas, pasitikėjimas savimi, gebėjimas deramai elgtis socialinėse situacijose, efektyviai spręsti problemas bei kurti konstruktyvią tarpusavio sąveiką gali padėti sėkmingiau prisitaikyti, todėl adaptyvus elgesys turėtų būti ugdomas kompleksškai. Adaptyvaus elgesio ugdymas(is) gali būti įgyvendintas remiantis humanistinės pedagogikos ir psichologijos, socialinio išmokymo ir veiklos teorijų idėjomis, probleminiu mokymu.
2. Psichologinės ir edukologinės literatūros analizės ir tyrimų rezultatų apibendrinimo pagrindu išskirti pagrindiniai adaptyvaus elgesio komponentai, kurie sudaro kompleksinį globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelį. Kompleksinis adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelis įprasmina idėją, kad paauglių sėkmingai adaptacijai svarbūs įgūdžiai ir gebėjimai, padedantys ugdytiniui orientuotis savyje, kurti ir palaikyti socialinius ryšius, parinkti situacijoms adekvatų elgesį, leidžiantys efektyviai spręsti gyvenimiškas problemas. Svarbiausios adaptyvaus elgesio ugdymo(si) sritys: santykis su savimi, santykis su kitais žmonėmis, probleminių situacijų sprendimas ir prosocialus, save įtvirtinantis elgesys socialinėse situacijose.
3. Konstatuojamuoju tyrimu nustatyti tiriamosios ir kontrolinės grupių adaptyvaus elgesio ypatumai ir skirtumai:
 - Globos namų auklėtiniams berniukams ir mergaitėms stipriau nei pilnose šeimose gyvenantiems paaugliams išreikštos internalios ir eksternalios problemos, socialiniai ir dėmesio sunkumai.
 - Tyrimu nustatyta, kad tiek globos namuose, tiek pilnose šeimose gyvenantiems berniukams būdingi didesni taisyklių laužymo ir agresyvaus elgesio sunkumai nei mergaitėms. Berniukams, gyvenantiems su abiem tėvais, labiau nei mergaitėms būdingi socialiniai sunkumai. Globos namuose gyvenančių mergaičių nerimastingumas / depresiškumas išreikštas stipriau nei berniukų iš globos namų.
 - Tyrimo rezultatai parodė, kad 15–18 metų globos namų auklėtiniams būdingi stipriau išreikšti socialiniai sunkumai nei 11–14 metų paaugliams, o 15–18 metų paaugliams iš pilnų šeimų mažiau nei 11–14 metų paaugliams būdingas užsisklendimas / depresiškumas ir taisyklių laužymas.
 - Nustatyta, kad ir jaunesnio, ir vyresnio amžiaus globos namuose gyvenančių paauglių internalios problemos, taisyklių laužymas, socialiniai ir dėmesio sunkumai stipriau išreikšti nei pilnose šeimose gyvenančių 11–14 ir 15–18 metų paauglių. Jaunesnių (11–14 m.) globos namuose gyvenančių paauglių

agresyvus elgesys stipriau išreikštas nei šio amžiaus pilnose šeimose gyvenančių bendraamžių.

- Globos namuose gyvenantys paaugliai pasiekimų srityje ir socialiniame kontekste dažniau taiko disfunkcionalias ir rečiau funkcionalias kognityvines ir elgesio strategijas nei paaugliai iš pilnų šeimų.
- Mergaitės iš globos namų dažniau nei globos namų auklėtiniai berniukai taiko užduoties įveikimo laimėjimų kontekste bei sėkmės laukimo ir užduoties įveikimo socialinėje srityje strategijas. Su abiem tėvais gyvenančios mergaitės dažniau naudoja reflektyvias mąstymo laimėjimų kontekste ir sėkmės laukimo socialinėje srityje strategijas nei berniukai, gyvenantys pilnose šeimose, kurie dažniau taiko vengimo strategiją socialinėje srityje.
- Tyrimo rezultatai rodo, kad 15–18 metų paaugliai iš globos namų rečiau nei 11–14 metų paaugliai pasiekimų kontekste ir socialinėje srityje naudoja adaptyvią užduoties įveikimo strategiją, o pilnose šeimose gyvenantys 15–18 metų rečiau nei 11–14 metų paaugliai pasiekimų srityje taiko neadaptyvią su užduotimi nesusijusio elgesio strategiją.
- Tyrimo rezultatai rodo, kad ir 11–14 metų, ir 15–18 metų globos namuose gyvenantys paaugliai dažniau naudoja neadaptyvias kognityvines ir elgesio strategijas nei pilnose šeimose gyvenantys skirtingo amžiaus paaugliai, kurie pasiekimų ir socialiniame kontekste daugiau taiko adaptyvias strategijas.
- Globos namų auklėtiniams nei pilnose šeimose gyvenantiems paaugliams mažiau būdingas pasitikėjimas savimi, atsparumas nesėkmėms ir kritikai, gebėjimas atvirai reikšti jausmus, gebėjimas paprašyti paslaugos ir nenuolaidumas.
- Pilnose šeimose gyvenančių vyresniųjų paauglių reikšmingai aukštesnis atsparumo nesėkmėms ir kritikai, gebėjimo reikšti jausmus, gebėjimo paprašyti paslaugos, nenuolaidumo ir nesijautimo kaltu lygis nei jaunesniųjų paauglių. Skirtingo amžiaus globos namuose gyvenančių paauglių socialinė kompetencija reikšmingai nesiskyrė.
- Nustatyta, kad 11–14 metų globos namuose gyvenantys paaugliai yra mažiau pasitikintys savimi nei šio amžiaus pilnose šeimose gyvenantys paaugliai.
- Vyresniųjų globos namuose gyvenančių paauglių žemesnis pasitikėjimo savimi, atsparumo nesėkmėms ir kritikai, gebėjimo reikšti jausmus, gebėjimo paprašyti paslaugos, nenuolaidumo ir nesijautimo kaltu lygis nei pilnose šeimose gyvenančių šio amžiaus paauglių.
- Tyrimo rezultatai rodo, kad kognityvinės ir elgesio strategijos gali reikšmingai prognozuoti paauglių, gyvenančių tiek globos namuose, tiek pilnose šeimose, elgesio ir emocinius sunkumus ir socialinę kompetenciją. Socialinė kompetencija įgyja paauglių elgesio ir emociniams sunkumams prognostinę prasmę.

4. Tyrimo rezultatai iš dalies patvirtino prielaidą, kad globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio pokyčiai pozityvia linkme galimi ugdymo(si) procesą grindžiant kompleksiniu adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modeliu:
- Po taikyto ugdomojo poveikio statistiškai reikšmingai sumažėjo eksperimentinės grupės globos namų auklėtinių užsisklendimas / depresiškumas, agresyvaus elgesio, taisyklių laužymo ir socialiniai sunkumai.
 - Po ugdomojo eksperimento eksperimentinėje grupėje nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni vidurkiai adaptyvių kognityvinių ir elgesio strategijų skalėse. Šioje grupėje po eksperimento, lyginant su pradinio tyrimo rezultatais, nustatyti statistiškai reikšmingai žemesni vidurkiai neadaptyvių strategijų – su užduotimi nesusijusio elgesio laimėjimų kontekste ir socialinės srities trukdymo sau bei socialinio vengimo – skalėse.
 - Po taikyto ugdomojo poveikio reikšmingai pakilo eksperimentinės grupės globos namuose gyvenančių paauglių paramos siekimo ir priėmimo, paramos suteikimo, gebėjimo kurti ir palaikyti santykius su kitais žmonėmis, gebėjimo palaikyti santykius su bendraamžiais, gebėjimo reikšti ir valdyti jausmus bei emocijas, gebėjimo spręsti problemas lygis. Taip pat po eksperimento nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni vidurkiai, lyginant su pradiniais duomenimis, socialinių ryšių palaikymo, pasitikėjimo savimi, pasitikėjimo kitais žmonėmis, prosocialaus elgesio, pareigingumo (požiūrio į savo pareigas) ir socialinio atsparumo skalėse.
 - Po eksperimento reikšmingai pakilo globos namų auklėtinių pasitikėjimo savimi, atsparumo nesėkmėms ir kritikai, gebėjimo reikšti jausmus, gebėjimo paprašyti paslaugos ir nenuolaidumo lygis.
 - Po eksperimento nustatyti statistiškai reikšmingai aukštesni vidurkiai, lyginant su pradiniais duomenimis, savęs priėmimo, kitų žmonių priėmimo, vidinės kontrolės lokuso, emocinio komforto ir dominavimo skalėse. Po eksperimento nustatyti statistiškai reikšmingai žemesni nei prieš ugdomąjį poveikį vidurkiai šiose skalėse: savęs nepriėmimo, emocinio diskomforto ir pabėgimo nuo problemų sprendimo.

REKOMENDACIJOS

Siekiant veiksmingesnio globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si), remiantis teorine mokslinės literatūros analize ir disertacinio tyrimo išvadomis, teikiamos šios rekomendacijos:

1. Iki adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programos diegimo praktikoje, būtina nuodugniai įvertinti realią situaciją ir atskleisti, kurių adaptacinių įgūdžių globos namuose gyvenantys konkretūs paaugliai stokoja. Tuo tikslu galima būtų taikyti tyrimo metu išbandytus adaptyvaus elgesio įvertinimo instrumentus. Paauglių adaptyvaus elgesio problemoms įvertinti privalo atsižvelgti į auklėtojų, klasės vadovų, pedagogų, bendraamžių ir pačių paauglių nuomonę. Atsižvelgiant į tyrimo rezultatus ir surinktą informaciją, nesunku numatyti adaptyvaus elgesio ugdymo(si) įgyvendinimą (suburti grupę, numatyti užsiėmimų temas ir susitikimų skaičių, pagal įvertintą esamą situaciją ir poreikį parinkti konkrečių užduočių, priemonių ir metodų). Adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programai realizuoti galima būtų panaudoti užduočių iš sukurtos, apčiuotos ir eksperimentiškai patikrintos bei disertaciniame darbe pristatytos adaptyvaus elgesio ugdymo(si) programos. Vykdamas adaptyvaus elgesio ugdymo(si) procesą, rekomenduojama nuolat stebėti ugdytinių elgesio raidą bei vertinti taikomų priemonių bei metodų efektyvumą, skatinti pačius ugdytinius įvardyti savyje vykstančius pokyčius. Visa tai leistų gauti grįžtamąjį ryšį apie adaptyvaus elgesio pokyčius. Pagal tai koreguoti ir plėtoti adaptyvaus elgesio ugdymą(si).
2. Ugdydamas globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvų elgesį, pedagogas turėtų atsižvelgti į kiekvieno ugdytinio amžiaus ypatumus, jo asmeninę patirtį, turimas žinias ir esamus įgūdžius, jo individualius interesus, gebėjimus, asmeninius poreikius. Keičiant paauglio poziciją, siūloma laikytis pozityvumo principo: pastebėti ir įvertinti jo pastangas atliekant užduotis, pastebėti elgesio pokyčius pozityviaja linkme, orientuotis į stipriausias ugdytinio savybes, jas stiprinti ir jomis remiantis formuoti teigiamas pozicijos puses, taikant paskatinimus už pastangas bei pasiekimus ir taip siekiant įvaldyti socialiai vertingus elgesio motyvus, įtraukti į veiklą ir skatinti aktyviai dalyvauti ugdymo(si) procese.
3. Siekiant globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio pokyčių pozityviaja linkme, siūloma remtis humanistinės pedagogikos ir psichologijos principais, sukurti emociškai saugią, savęs ir kitų pažinimą stimuliuojančią aplinką, kurioje būtų puoselejami lygiaverčiai ugdytojo ir ugdytinio tarpusavio santykiai, grindžiami pagarba, pasitikėjimu, supratimu, ugdytinio, kaip lygiaverčio ugdymo(si) proceso dalyvio, pripažinimu.
4. Ugdomoji veikla neturėtų būti apribota vien tik formalių žinių perteikimu. Būtina ieškoti edukaciniu požiūriu veiksmingesnių, ugdytinio veiklą aktyvinančių ugdymo(si) metodų. To siekiant galėtų būti panaudotinas darbas grupėse, probleminių situacijų nagrinėjimas, vaidmeniniai žaidimai, savarankiški darbai. Visa tai padėtų ugdytiniui geriau pažinti save, skatintų plėtoti emocinius ryšius su kitais dalyviais, tarpusavyje bendrauti ir bendradarbiauti, dalintis patirtimi, išbandyti save įvairiuose vaidmenyse, mokytų drauge priimti sprendimus, atsižvelgti į kito nuomonę, derinti skirtingus žmonių interesus.

5. Ugdant globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvų elgesį, būtina inicijuoti visuomeninę veiklą, įtraukti auklėtinius į kuo įvairesnes bendras veiklas už globos namų ribų (pvz. sporto varžybas, miesto šventes), kuriose dalyvautų tiek globos namų auklėtiniai, tiek bendraamžiai iš šeimų. Ryšių su aplinka už globos namų kūrimo ir stiprinimo iniciatyva turi išplaukti iš pačių globos namų, įtraukiant į ugdymo(si) proceso mechanizmą kitokią patirtį turinčius asmenis. Socialinių ryšių su kitais plėtimas, jų tobulinimas, išitraukimas į platesnę socialinių santykių sistemą, sudarant galimybę ugdytiniams įgyti vertingos socialinės patirties, gali lemti globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio stiprėjimą.
6. Specialistams, atsakingiems už globos namuose gyvenančių paauglių ugdymą, formuojant adaptyvaus elgesio ugdymo(si) turinį, siūloma atkreipti dėmesį į adaptyvaus elgesio ugdymą(si), kaip vientisą ir neskaidomą, aprėpiančią daugelį sričių, procesą. Kompleksiškai ugdant globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvų elgesį, pravartu atsižvelgti į tyrime atskleistus auklėtinių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) poreikius santykio su savimi, santykio su kitais žmonėmis, prosocialaus, save įtvirtinančio elgesio socialinėse situacijose ir probleminių situacijų sprendimo srityse.
7. Viena iš sąlygų, ugdant globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvų elgesį, – koordinuota ir kooperuota veikla, partnerystė su kitomis institucijomis. Ne tik globos namams, bet ir švietimo įstaigoms, Vaiko teisių apsaugos tarnyboms, Pedagoginėms psichologinėms tarnyboms, policijai tenka svarbus vaidmuo auklėtinių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) procese. Dėl teigiamos jų įtakos adaptaciniams įgūdžiams įgyti siūloma su vaiko klausimais susijusias organizacijas ir įstaigas aktyviau įtraukti į adaptyvaus elgesio ugdymo(si) procesą, palaikyti glaudžius bendradarbiavimo saitus su jomis, kurti partnerystės tinklą. Adaptyvus elgesys galėtų būti ugdomas mokykloje nepamokinėje veikloje, policijos pareigūnų organizuojamų renginių ir prevencinių programų metu, taip įtraukiant ne tik globos namų auklėtinius, bet ir bendraamžius, gyvenančius šeimose. Taip būtų sudaromos galimybės praplėsti globotinių požiūrį vienu ar kitu klausimu, išbandyti save įvairesnėse situacijose su skirtingą patirtį turinčiais bendraamžiais.
8. Siekiant globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio pokyčių pozityviaja linkme, rekomenduotina sudaryti situacijas, kurių metu būtų stebimas, analizuojamas ir vertinamas savo ir kitų žmonių elgesys. Demonstruojant tinkamo elgesio pavyzdžius, modeliuojant situacijas, kurias spręsdami globos namuose gyvenantys paaugliai būtų skatinami tinkamai elgtis, analizuoti atitinkamus realius situacijų modelius, stebėti ir vertinti prosocialų elgesio būdą, mokytis numatyti vienokio ar kitokio elgesio galimas pasekmes, ieškoti ir pasirinkti adekvatų (tinkamiausią) situacijai elgesio būdą. Taip įtvirtinami socialiai priimtino elgesio modeliai.
9. Ugdant globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvų elgesį, siūloma atkreipti dėmesį ne tik į žinių perteikimą ir įgūdžių ugdymą, bet taip pat susiformavusių įgūdžių ir įgytos patirties praktinį taikymą realiose gyvenimiškose situacijose sprendžiant problemas. Tam ugdymo turinį siūloma orientuoti į problemų sritis, artimas realiam gyvenimui sudarant problemines situacijas, pateikiant problemines užduotis, skatinant ugdytinius analizuoti ir

vertinti nagrinėjamus reiškinius, juos spręsti, mokant numatyti jų sprendimo būdus. Ugdymo(si) procesas turėtų būti neatsiejamas nuo realaus gyvenimo, todėl įgūdžiai, įgyti užsiėmimuose, turi būti perkelti ir įtvirtinami įvairiose gyvenimo sferose ir spiralės principu nuolat plečiami ir taikomi naujose situacijose, apimant vis platesnį kontekstą, vis daugiau situacijų bei veiklų.

10. Tikslingas ugdytojo talkinimas įmanomas tada, kai jis išsivaizduoja psichologines, pedagogines, socialines adaptyvaus elgesio ugdymo(si) galimybes. Vadinasi, būtinas gilesnis suaugusiųjų, dirbančių su globos namuose gyvenančiais paaugliais, šiuo klausimu švietimas. Informacinė – šviečiamoji veikla savo turiniu galėtų būti orientuota į globos namuose gyvenantiems paaugliams adaptyvaus elgesio ugdymo(si) sudėtingumą bei adaptacijos sunkumus lemiančių veiksnių įvardijimą, apibrėžiant žinių apie socialinių problemų kilmę aspektus. Kita vertus, siūloma organizuoti globos namų darbuotojų mokymus ugdymo turinio tobulinimo, o taip pat edukaciniu požiūriu veiksmingų veiklos formų bei metodų paieškos klausimais.
11. Siekiant išsamiau pažinti ir įvertinti sukurto globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) modelio realizavimo galimybes, tikslinga būtų atlikti longitudinius tyrimus vertinant elgesio pokyčius. Taip pat prasminga atskleisti sukurtos programos taikymo galimybes švietimo įstaigose sudarant mišrias (gyvenimo sąlygų aspektu) grupes, įtraukiant į ugdomąjį procesą bendraamžius iš kitos aplinkos (pvz., gyvenančius šeimose).
12. Disertacinio tyrimo pagrindu siūloma tęsti ir plėtoti adaptyvaus elgesio ugdymo(si) tyrimus bei praktinius eksperimentus, rengti šia aktualia tema konferencijas, publikacijas, plėtoti diskusijas apie globos namuose gyvenančių paauglių adaptyvaus elgesio ugdymo(si) galimybes, prisidedant prie globos namų veiklos optimizavimo ugdant auklėtinių adaptyvų elgesį.

LITERATŪRA

1. Achenbach, T. M., Rescorla, L. A. (2001). *Manual for the ASEBA School – Age Forms & Profiles*. Burlington, VT: University of Vermont Research Center for Children, Youth, and Families.
2. Andriekienė, R. M., Seneckaitė, J. (2001). Vaiko socialinis patyrimas šeimoje ir ikimokyklinėje įstaigoje. *Pedagogika*, 49, 31–43.
3. Aramavičiūtė V. (1978). *Vaikas ir šeima*. Kaunas.
4. Aramavičiūtė, V. (1975). *Nedarnių šeimų vaikai ir jų auklėjimo ypatumai*. Vilnius: VU.
5. Aramavičiūtė, V. (1998). *Ugdymo samprata*. Vilnius: VU.
6. Aramavičiūtė, V. (2005). *Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda*. Vilnius: VU.
7. Asher, S. R., Coie, J. D. (1990). Significance of Peer Relationship Problem in Childhood. Social Competence in Developmental Perspective/ ed. *Schneider B.H., Attili G., Nadel J., Weissberg R.P. ASINATO*.
8. Asher, S. R., Hymel, S. (1981). Children's social competence in peer relations: Sociometric and behavioral assessment. In J.D. Wine, M. D. Smays. *Social competence*. New York: Guilford.
9. Asher, S. R., Wheeler, V. A. (1985). Children's loneliness: A comparison of rejected and neglected peer status. *Juornal of consulting and clinical psychology*, 53, 500-505.
10. Bačienė, A. (1997). *Visuomenės nuomonės apie institucinę vaikų globą*. (Magistro tezės, Kauno Vytauto Didžiojo universitetas, 1997).
11. Bajoriūnas, B. (1997). *Šeimos edukologija*. Vilnius: Jošara.
12. Bandura, A. (1986). *Social foundation of thought and action: A social – cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice – Hall.
13. Bandura, A. (1997). *Characteristics of Childrens Behavior Disorders*. OH. Meril: Kolumbus.
14. Barkauskaitė, M. (1993). *Bendravimas ir draugystė*. Vilnius: VPU.
15. Barkauskaitė, M. (1996). Paauglių statuso, interesų, vertybinių nuostatų dinamika. *Pedagogika*, 32, 64-70.
16. Barkauskaitė, M. (1997). *Devintų klasių mokinių nuostatų, vertybių ir vertinimų tyrimas. Pedagogai ir mokiniai: požiūris į švietimo reformą*. Vilnius.
17. Barkauskaitė, M. (1998). Mokytojų vaidmenų ypatumai skirtingose ugdymo kryptyse. *Pedagogika*, 35. 63–68.
18. Barkauskaitė, M. (1998 a). *Vaikų globos ir rūpybos Lietuvoje istorinės pedagoginės raidos apžvalga*. Vilnius: VPU.
19. Barkauskaitė, M. (1999). Paauglys: savijauta, santykiai, veikla besikeičiančioje mokykloje. *Pedagogika*, 39, 67-79.
20. Barkauskaitė, M. (2001). *Paaugliai: sociopedagoginė dinamika*. Vilnius.
21. Barkauskaitė, M. (2007). Paauglių socializacija: ypatumai, kaitos galimybės. *Pedagogika*, 88, 116-124.
22. Barkauskaitė, M., Gaigalienė, M., Indrašienė, V., Rimkevičienė, V. (2004). Rizikos veiksniai, lemiantys šalinimą iš pagrindinės mokyklos moksleivių nepažangumą. *Pedagogika*, 74, 97–101.
23. Barkauskaitė, M., Gaigalienė, M., Indrašienė, V., Rimkevičienė, V., Guoba, A. (2005). Socialinių veiksmų ir mokymosi nesėkmių sąsajos. *Pedagogika*, 79, 142–148.
24. Barkauskaitė, M., Kvieskienė, G. (1999). Vaikų globa ir rūpyba Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę. *Socialinis ugdymas, Idalis*, 28–52, Vilnius: VPU.
25. Barkauskaitė, M., Mišeikytė, K. (2006). Mokinių adaptacijos ypatumai kritinių ugdymo(si) etapų metu. *Pedagogika*, 84, 127–135.
26. Barkauskaitė, M., Rodzevičiūtė, E. (2004). Nenoro mokytis priežastys mokinių ir mokytojų požiūriu. *Pedagogika*, 73, 89–94.
27. Barvydienė, V., Kasiulis, J. (1998). *Vadovavimo psichologija*. Kaunas: Technologija.

28. Bergemann, V.E., Reed, A.J.S. (1992). *In the classroom. An introduction to education*. Guilford, C.T., 196–231.
29. Berger, P. L., Luckmann, Th. (1999). *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
30. Bitinas, B. (1992). *Didaktinės koncepcijos*. Vilnius. VPU.
31. Bitinas, B. (1994). Socialinė mikroaplinka ir vaikas. *Dora. Šeima. Mokykla. Konferencijos medžiaga*. Šiauliai.
32. Bitinas, B. (1995). *Auklėjimo procesas*. Šiauliai.
33. Bitinas, B. (1998). *Ugdymo tyrimų metodologija*. Vilnius: Jošara.
34. Bitinas, B. (2000). *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.
35. Bitinas, B. (2002). *Pedagoginės diagnostikos pagrindai*. Vilnius.
36. Bitinas, B. (2004). *Hodegetika*. Vilnius: Kronta.
37. Bitinas, B. (2006). *Edukologinis tyrimas: sistema ir procesas*. Vilnius: Kronta.
38. Bowlby, J. (1980). Attachment and loos. Loos: Sadness and Depression. New York: Plenum Press, 11.
39. Braslauskienė, R. (2000). *Bešeimių vaikų ugdymo ypatumai globos institucijose (socialinis ir psichopedagoginis aspektas)* (Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, edukologija, (07S), Klaipėdos universitetas, 2000).
40. Braslauskienė, R. (2002). Vaikų globos namų auklėtinių socialinis-kognityvinis patyrimas: problemos, sunkumai, sprendimai. *Pedagogika*, 58, 29-33.
41. Braslauskienė, R., Jonutytė, I. (2005). *Vaikų agresyvaus elgesio prevencija ugdymo institucijose*. Klaipėda: KU.
42. Bukšytė, L. (2001). *Vyresnių klasių moksleivių asmenybės ypatumų svarba prisitaikymo mokykloje sunkumų įvertinimui ir nustatymui*. (Daktaro disertacijos santrauka, Socialiniai mokslai, edukologija (07S). Kaunas: VDU, 2001).
43. Bulotaitė, L. (1995). *Apie moksleivių savęs vertinimą*. Vilnius.
44. Butkienė, G., Kepalaitė, A., 1996, *Mokymasis ir asmenybės brendimas: pedagoginės psichologijos įvadas studentams, mokytojams, tėvams*. Vilnius: Margi raštai.
45. Butkienė, G. (1993). Mokykime bendrauti. *Lietuvos švietimo reformos gairės: str. rinkinys*. Sudaryt. P. Dereškevičius. Lietuvos kultūros ir švietimo m-ja. Pedagogikos inst. Vilnius, 274–286.
46. Cairns, R. B., Cairns, B. D., Neckerman, H. J., Ferguson, L. L., Geriepy, L. J. (1989). Growth and aggression: 1. Childhood to early adolescence. *Developmental Psychology*, 25, 320–330.
47. Cairns, R. B., Cairns, B. D., Neckerman, H. J., Gest, S. D., Geriepy, J. L. (1988). Social networks and aggressive behavior: Peer support or peer rejection? *Developmental Psychology*, 24 (6), 815 – 823.
48. Cicchetti, D., Toth, S. L., Hennessy, K. (1993). Child maltreatment and school adaptation: Problems and promises. In D. Cicchetti, S. L. Toth (Eds.), *Child abuse, child development and social policy*, 301 - 330.
49. Coie, J. D. (1990). Toward a theory of peer rejection. Peer rejection in childhood: Consequences and intervention. Ed. Asher S. R., Coie J. D. New York: Cambridge University Press, 356–399.
50. Coie, J. D., Belding, M., Underwood, M. (1988). Aggression and peer rejection in childhood. *Advances in clinical child psychology*. Ed. B. B.Lahey, A. E.Kazdin. New York: Plenum Press, 11, 125–158.
51. Coie, J. D., Dodge, K. A., Coppotelli, H. (1982). Dimensions and types of status: A cross-age perspective. *Developmental Psychology*, 18, 557–570.
52. Coie, J. D., Dodge, K. A., Kupersmidt, J. (1990). Peer group behavior and social status. In S. R. Asher, J. D. Coie (eds.) *Peer rejection in childhood*. New York: Cambridge University Press, 17–59.

53. Coie, J. D., Krehbiel, G. (1984). Effects of academic tutoring on the social status of low-achieving, socially-rejected children. *Child Development*, 55, 1465–1478.
54. Coie, J. D., Lochman, J. E., Terry, R., Hyman, C. (1992). Predicting early adolescent disorder from childhood aggression and peer rejection. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60, 783–792.
55. Cole, D. A., Carpentieri, S. (1990). Social status and the co morbidity of child depression and conduct disorder. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 58, 748–757.
56. Čepas, A. (1984). *Nepilnamečių teisės pažeidėjų moksleivių asmenybės ypatumai. Nepilnamečio asmenybė ir nusikalstamumas*. Vilnius: Mintis.
57. Čepukienė, V., Pakrošnis, R. (2008). Vaikų globos namuose gyvenančių paauglių psichologinio ir socialinio funkcionavimo sunkumus lemiantys veiksniai: asmenybės savybių ir gyvenimo globos namuose ypatumų sąveika. *Specialusis ugdymas*, 2(19), 31–44.
58. Dadds, M. R., Heard, P. M., Rapee, R. M. (1990). Anxiety disorders in Childhood. *Child Development*, 61, 874–892.
59. Dadds, M. R., Heard, P. M., Rapee, R. M. (1991). Anxiety disorders in children. *International Review of Psychiatry*, 3, 231–241.
60. Daukšytė, J. (1993). Humanistinis požiūris į ugdymą. *Lietuvos švietimo reformos gairės: str. rinkinys*. Sudaryt. P. Dereškevičius. Lietuvos kultūros ir švietimo m-ja. Pedagogikos inst. Vilnius.
61. Deltuvienė, K. (2002). *Likusių be tėvų globos jaunuolių socialinė integracija*. (Magistro tezės, Kauno Vytauto Didžiojo universitetas, 2002).
62. Dereškevičius, P. (1976). *Paauglių egresija (pabėgimai) ir jos šalinimo būdai*. Vilnius: PMTI.
63. Dereškevičius, P., Rimkevičienė, V., Targamadžė, V. (2000). *Mokyklos nelankymo priežastys*. Vilnius: Žuvėdra.
64. Dishion, T. J. (1990). The family ecology of boys' peer relations in middle childhood. *Child Development*, 61, 874–892.
65. Dodge, K. A. (1985). Facets of social interaction and the assessment of social competence in children. In B. H. Schneides, K. H. Rubin, J. E. Ledingham (Eds.), *Children's peer relations: Issues in assessment and intervention*. New York: Springer-Verlag, 3–22.
66. Dodge, K. A., Coie, J. D. (1987). Social-Information-Processing Factors in Reactive and Proactive Aggression in Children's Peer Groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53 (6), 1146–1158.
67. Dodge, K. A., Feldman, E. (1990). Issues in social cognition and sociometric status. In S. R. Asher & J. D. Coie (eds). *Peer rejection in childhood*. New York: Cambridge University Press, 17–59.
68. Dodge, K. A., Frame, C. L. (1982). Social cognitive biases and deficits in aggressive boys. *Child Development*, 53, 620-635.
69. Dodge, K. A., Pettit, G. S., McClaskey, C. L., Brown, M. M. (1986). Social competence in children. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 51 (2, Serial No. 213).
70. Dunst, C. J., Trivette, C. M. (1997). Early Intervention with Young At-Risk Children and Their Families. Ammerman R. T. and Hersen M. (eds.). *Handbook of Prevention and Treatment with Children and Adolescents*. New York: John Wiley and Sons.
71. Durkin, K. (1995). *Developmental social psychology: from infancy to old age*. Cambridge: Blackwell.
72. Dvarionas, Dž. (1999). *Vaikų elgsenos koregavimas žaidimo terapija*. (Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, edukologija, (07S), Vilniaus pedagoginis universitetas, 1999).
73. Džeimsas, V. (1995). *Pragmatizmas: Naujas kai kurių senų mąstymo būdų pavadinimas*. Vilnius: Pradai.
74. Freire, P. (2000). *Kritinės sąmonės ugdymas*. Vilnius: Tyto Alba.
75. Gage, N. L., Berliner, D. C. (1994). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius.

76. Gedvilaitė, D. (1991). Vaikams siūlomos ir savarankiškos veiklos organizavimas. *Kompleksinis ugdymas ikimokyklinėje įstaigoje: Straipsnių rinkinys*. Kaunas, 144–147.
77. Giedrinė, R., Grudziński, J., Navaitis, G. (1999). *Vaičių psichologinis konsultavimas*. Vilnius: Presvika.
78. Goodman, E. (1999). The Role of Socioeconomic Status Gradients in Explaining Differences in US Adolescents' Health. *American Journal of Public Health*, 89 (10), 1522–1527.
79. Goštautas, A., Pakrosnis, R., Čepukienė, V. (2004). Paauglių, gyvenančių globos įstaigose, psichosocialinio prisitaikymo sunkumai. *Specialusis ugdymas*, 1(10), 31–38.
80. Grendstad, N. M., (1996). *Mokyti – tai atrasti*. Vilnius: Margi raštai.
81. Grolnic W., Kurowsky C. (1999). Family processes and the development of children's self – regulation. *Educational Psychologist*, Winter, 8 Issue 3.
82. Gučas, A. (1990). *Vaiko ir paauglio psichologija*. Kaunas.
83. Gudonis, V., Butkutė, I., Samašonok, K. (2008). Globos namų auklėtinių ir paauglių, gyvenančių pilnose šeimose, adaptacijos ypatumai. *Specialusis ugdymas*, 2(19), 8–21.
84. Hargreaves, A. (1999). *Keičiasi mokytojai, keičiasi laikai: mokytojų darbas ir kultūra postmoderniajame amžiuje*. Vilnius: Tyto Alba.
85. Harrison, W., Jagelavičius, A. (1999) Axioms and assumptions about adaptation: implications for the social professions. Social – psychological adaptation and educational system. Kaunas: VDU, 8–14.
86. Hubbard, J. A., Coie, J. D. (1994). Emotional Correlates of Social Competence in Children's Peer Relationships. *Merrill-Palmer Quarterly*, 40, 1–20.
87. Hukkanen, R., Sourander, A., Bergroth, L., Piha, J. (1999). Follow-up of children and adolescents in residential care in children's homes. *Nord Journal of Psychiatry*, 53, 185–189.
88. Hukkanen, R., Sourander, A., Bergroth, L., Piha, J. (1999 a). Psychosocial factors and adequacy of services for children in children's homes. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 8 I(4).
89. Indrašienė, V. (2004). *Socialinio ugdymo technologijos*. Vilnius: VPU.
90. ITC, 2000. (Tarptautinis testų naudojimo reglamentas). [žiūrėta 2006 m. sausio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.intestcom.org/Downloads/Lithuanian%20guidelines%202003.pdf>
91. Ivanauskienė, V., Jurkevičiūtė, J. (2005). Paauglių požiūrio į savo klasės atstumuosius ypatumai. *Socialinis darbas*, 4(2), 78–84.
92. Jacikevičienė, O., Rupšienė, L., Liseckienė, G. (2006). Pradinių klasių mokytojo pagalba, sprendžiant globos namų auklėtinių ir jų bendraklasių konfliktus. *Mokytojų ugdymas*, 6, 124–146.
93. Jacikevičius, A. (1995). *Žmonių grupių (socialinė) psichologija*. Vilnius: Žodynas.
94. Jakavičius, V. (1998). *Žmogaus ugdymas. Įvadas į edukologijos studijas*. Klaipėda: KU.
95. Jaunimo politikos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003 12 04, Nr. IX-1871.
96. Jensen, E. (1999). *Tobulas mokymas*. Vilnius: AB OVO.
97. Jovaiša, L. (2001). *Edukologijos pradmenys*. Šiauliai: ŠU.
98. Jovaiša, L. (2002). *Edukologijos įvadas*. Vilnius: VU.
99. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija. Vilnius, 1995.
100. Juodaitytė, A. (2002). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius: Petro ofsetas.
101. Juodraitis, A. (1999). *Asmenybės psichologinės adaptacijos prielaidos*. Šiauliai: ŠU.
102. Juodraitis, A. (2002). Psichosocialinės asmenybės raidos pokyčių tendencijos: delinkventinis elgesys ir prognozės. *Socialinis darbas*, 1 (1), 90–98.
103. Juodraitis, A. (2002 a). Probleminio elgesio nepilnamečių socializacijos prielaidų kintamosios. *Pedagogikai*, 56, 101–105.
104. Juodraitis, A. (2003). Nepilnamečių priežiūros institucijos ugdytinių adaptacijos socioedukacinės prielaidos. *Socialinis darbas*, 1 (3), 30–40.
105. Juodraitis, A. (2004). *Asmenybės adaptacija: kintamųjų sąveika*. Šiauliai: ŠU.

106. Juravičienė, L. (2000). *Vaikų globos namų auklėtinių ateities orientacijų ypatumai*. (Magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2000).
107. Justickis, V., Navikas, G. (1995). *Bendravimo psichologija*. Vilnius: Lietuvos policijos akademija.
108. Justickis, V., Ramanauskaitė, E. (2006). Vaikų namų globotinio teisinio statuso psichologinis įvertinimas. *Socialinis darbas, 5(2)*, 29–36.
109. Kadushin, A., Martin, J. (1980). *Child Welfare Services*. Fourth Edition. New York, London.
110. Kairienė, B. (2000). Agresyvumo raiška ir ištakos: prevencinės pedagogikos kontekstas. *Pedagogika, 44*, 151–160.
111. Kairienė, B. (2002). *Jaunuolių, patyrusių tėvų agresiją, psichosocialinė raida ir pedagoginės korekcijos galimybės*. (Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, edukologija (07S). Kaunas: VDU, 2002).
112. Kairienė, B. (2005). Vaikų, patyrusių smurtą šeimoje, globos problemos. *Socialinis darbas, 4(2)*, 70–77.
113. Kairienė, B. (2005 a). Jaunuolių psichosocialinės raidos ypatumai dėl šeimoje patirtos agresijos. *Pedagogika, 77*, 119–123.
114. Kardelienė, L., Kardelis, K. (2004). Deprivuotų jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų savęs vertinimo sąsajos su pedagogų vertinimu profesinės etikos požiūriu. *Pedagogika, 74*, 38–43.
115. Kardelis, K. (2002). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai: vadovėlis*. Kaunas: Judex.
116. Kardelis, K., Kardelienė, L. (2007). Specialiųjų globos namų ugdytinių psichosocialinės sveikatos ir požiūrio į mokymąsi sąsajos. *Specialusis ugdymas 1(16)*, 42–53.
117. Kočiūnas, R. (1989). Karlas Rodžersas ir nedirektyvioji psichoterapija. *Psichologija, 9*.
118. Kočiūnas, R. (1999). *Grupinė psichoterapija Lietuvoje*. Teoriniai modeliai ir jų taikymas. Vilnius: VIA RECTA.
119. Kovalenkoviėnė, J., Leliūgienė, I. (2005). Buvusių vaikų globos įstaigų auklėtinių socialinė adaptacija profesinėje mokykloje. *Ugdymas. Kūno kultūra. Sportas, 5 (59)*.
120. Kučinskas, V. (2000). *Socialinis darbas švietimo sistemoje*. Vilnius.
121. Kukauskas, R. (1998). *Nauja vaikų globos institucijos samprata. Vaikas visuomenėje ir jo socializacija*. Kaunas.
122. Kvieškieėnė, G. (2000). *Socializacijos pedagogika (įvadas į socialinę pedagogiką)*. Mokymo priemonė socialinės pedagogikos studentams. Vilnius: VPU.
123. Kvieškieėnė, G. (2001). Šeima ir vaikai: socialinės – pedagoginės problemos. Narkomanijos prevencija ugdymo institucijose. *Socialinis ugdymas, IV*, Vilnius, 6–22.
124. Kvieškieėnė, G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius: VPU.
125. Kvieškieėnė, G. (2005). *Pozityvioji socializacija*. Vilnius: VPU.
126. Laužikas, J., Rajeckas, V. (1975). Šeima, visuomenė, paauglys. *Mokslinės - metodinės konferencijos medžiaga*. Vilnius.
127. Lazdauskas, T., Pileckaitė-Markoviėnė, M. (2007). Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų gyvenančių globos įstaigose, savivertės ir mokyklinio nerimo ypatumai. *Pedagogika, 88*, 124–130.
128. Leadbeater, B. J., Kupermine, G. P., Hertzogch, Ch. (1999). A multivariate model of gender differences in adolescents' internalizing and externalizing problems. *Developmental Psychology, 35 (5)*, 1268–1282.
129. Leiputė, O., Kardelis, K. (2002). Vaikų globos namų ugdytinių psichosocialinės sveikatos ir mokymosi motyvacijos duomenų sąsaja. *Ugdymas. Kūno kultūra. Sportas, 1 (42)*, 15–21.
130. Lekavičienė, R. (2001). *Socialinės kompetencijos psichologiniai kriterijai ir vertinimai. Lietuvos studentų tyrimas*. Kaunas: VDU.
131. Leliūgienė, I. (1997). *Žmogus ir socialinė aplinka*. Kaunas: Technologija.
132. Leliūgienė, I. (2003). *Socialinė pedagogika*. Kaunas: Technologija.
133. Leonavičius, J. (1993). *Sociologijos žodynas*. Vilnius: Academia.

134. Lepeškienė, V. (1996). *Humanistinis ugdymas mokykloje*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
135. Licona, T. (1992). *Educating for character*. New York.
136. *Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos Bendrosios programos* (1997). Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
137. *Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas*. (2001). Vilnius.
138. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos ratifikavimo“. 1995 07 03, Nr. I-983.
139. Lietuvos Respublikos nutarimas „Dėl vaiko gerovės valstybės politikos koncepcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 119–5406.
140. Lietuvos Respublikos Statistikos Metraštis, 2006. (Lithuanian statistic book, 2006) Lietuvos Respublikos statistikos departamentas, Vilnius, 2006. [žiūrėta 2008 m. kovo 7 d.]. Prieiga per internetą: www.socmin.lt www.std.lt)
141. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 63–2853.
142. Lietuvos Respublikos Vaiko globos įstatymas. *Valstybės žinios*, Nr. VII-674 (1998, Nr. 35–933).
143. *Lietuvos švietimo koncepcija ir jos įgyvendinimo programa* (1992). Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
144. Lietuvos vaikai 2006 (Children of Lithuania 2006). Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2006. [žiūrėta 2008 m. kovo 7 d.]. Prieiga per internetą: www.socmin.lt www.std.lt)
145. Litvinienė, J. (1998). Šeimos mikroklimato įtaka pradinuko dorovinei brandai. *Sociologija: praeitis ir dabartis. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas.
146. Litvinienė, J. (2002). *Šeima – vaiko ugdymo institucija*. Klaipėda.
147. Luobikienė, I. (2003). *Sociologinių tyrimų metodika*. Kaunas: Technologija.
148. Lupien, S. J., King, S., Meaney, M. J., McEwen, B. S. (2001). Can poverty get under your skin? Basal cortisol levels and cognitive function in children from low and high socioeconomic status. *Development and Psychopathology*, 13, 653–676.
149. Macfie, J., Cicchetti, D., Toth, S. L. (2001). The development of dissociation in maltreated preschool-aged children. *Development and Psychopathology*, 13, 233–254.
150. Machmutovas, M. (1983). *Probleminio mokymo organizavimas mokykloje*. Kaunas.
151. Malinauskas, R. (2002). Sporto pedagogų socialinių įgūdžių raida socialinio rengimo kontekste. *Pedagogika*, 59, 131–136.
152. Malinauskas, R. (2002 a). Sporto pedagogų socialinių įgūdžių raiška socialinio rengimo kontekste. *Pedagogika*, 63, 190–195.
153. Malinauskas, R. (2003). Socialinio rengimo įtaka sporto pedagogų socialinei kompetencijai. *Pedagogika*, 66, 44 - 50.
154. Malinauskas, R. (2004). Psichologinio rengimo programos poveikis dvikovos šakų sportininkų psichologiniams įgūdžiams. *Ugdymas. Kūno kultūra. Sportas*, 3 (53), 18–23.
155. Malinauskienė, O., Žukauskienė, R. (2003). Paauglių depresijos požymiai ir kognityvinės strategijos: lyties bei amžiaus ypatumai. *Psichologija*, 27, 32–40.
156. Malinauskienė, O., Žukauskienė, R. (2007). Paauglių emocinių ir elgesio sunkumų sąsajos ir pokyčiai per trejus metus: amžiaus ir lyties ypatumai. *Psichologija*, 35, 19–31.
157. Martišius, V. (1999). *Psichologijos metodai*. Vilnius: Egalda.
158. Maslow, A. H. (2006). *Motyvacija ir asmenybė*. Vilnius: Apostrofa.
159. Masten, A. S., Coatsworth, J. D., Neemann, J., Gest, S. D., Tellegen, A., Garmezy, N. (1996). The Structure and Coherence of Competence From Childhood through Adolescence. *Child development*, 66, 1635–1959.
160. Merkys, G. (1999). *Pedagoginio tyrimo metodologijos pradžios pradmenys*. Šiauliai: ŠU.

161. Merkys, G., Ruškus, J., Juodraitis, A. (2002). *Nepilnamečių resocializacija. Lietuvos nepilnamečių priežiūros įstaigų psichosocialinė ir edukacinė situacija*. Šiauliai: ŠU.
162. Mills, R. S. L., Rubin, K. H. (1990). Parental Beliefs about Problematic Social Behaviors in Early Childhood. *Child Development*, 61, 138–151.
163. Ministrų Komiteto rekomendacijos REC (2005) 5 valstybėms narėms dėl vaikų, gyvenančių globos institucijose [žiūrėta 2005 m. gruodžio 28 d.]. Prieiga per internetą: // <http://www.vusa.vu.lt/>
164. Miškinis, K. (1993). *Šeimos pedagogika*. Vilnius.
165. Myers, D. G. (2000). *Psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
166. Moffitt, T. E., Caspi, A., Dickson, N. (1996). Childhood-onset versus adolescent-onset antisocial conduct problems in males: Natural history from ages 3 to 18 years. *Development and Psychopathology*, 8(2), 399–424.
167. Navaitis, G. (1998). *Psichologinė parama vaikams*. Vilnius: KRONTA.
168. Navaitis, G. (2001). *Psichologinė parama paaugliui*. Vilnius.
169. Nurmi, J. E., Salmela-Aro, K., Haavisto, T. (1995). The Strategy and Attribution Questionnaire: Psychometric Properties. *European Journal of Psychological Assessment*, 11.
170. Ozmon, H. A., Craver, S. M. (1996). *Filosofiniai ugdymo pagrindai*. Vilnius.
171. Parker, J., Asher, S. R. (1987). Peer acceptance and later personal adjustment: are low-accepted children “at risk”? *Psychological Bulletin*, 102, 357–389.
172. Petruitytė, A. (2003). *Jaunesniojo paauglio socialinė raida*. Vilnius.
173. Pikūnas, J. (2000). *Asmenybės vystymasis*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.
174. Pileckaitė-Markovienė, M. (2004). Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų, netekusių tėvų globos, vidinės darnos ypatumai. *Ugdymo psichologija*, 13, 29–33.
175. Pileckaitė-Markovienė, M., Lazdauskas, T. (2007). *Šeima ir tėvų globos netekusio vaiko raida*. Vilnius: Vaga.
176. Pileckaitė-Markovienė, M., Rakšytė, A. (2004). 14–16 metų paauglių, netekusių tėvų globos, psichologiniai ypatumai. *Antroji pasaulio lietuvių psichologų konferencija (konferencijos medžiaga)*. Vilnius.
177. Pilkauskaitė, R. (1999). Psichologinės paauglių problemos ir jų konsultavimas. *Vaikų psichologinis konsultavimas*. Vilnius: Presvika.
178. Pocevičienė, R. (2004). Gebėjimo spręsti problemas raiškos ypatumai pradinių klasių mokinių ir mokytojų populiacijoje. *Pedagogika*, 70, 160–165.
179. Pollard, A. (2002). *Reflektyvusis mokymas. Veiksminga ir duomenimis paremta profesinė praktika*. Vilnius: Garnelis.
180. Pringle, M. K. (1986). *The needs of children*. Suffolk: Hutchinson.
181. *Psichologijos žodynas* (1993). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
182. Radzevičienė, L. (2000). Ankstyvojo amžiaus deprivuotų vaikų psichosocialinės raidos bruožai. *Pedagogika*, 45, 92–100.
183. Radzevičienė, L. (2003). Kūdikių namų auklėtinių tėvų socialinės reabilitacijos aspektas. *Socialinis darbas*, 2(4), 57–67.
184. Rajeckas, V. (1996). Mokymas mokykloje – ypatingas asmenybės ugdymo veiksnys. *Pedagogika*, 32, 55–71.
185. Rajeckas, V. (2004). *Pedagogikos pagrindai*. Vilnius.
186. Raslavičienė, G., Zaborskis, A. (2002). Vaikų, augančių globos įstaigose, elgesio ir emocijų mišrių sutrikimų kaita. *Medicina*, 38, 7, 759–768.
187. Raudeliūnaitė, R. (2007). *Sutrikusio regėjimo paauglių socialiniai igūdžiai ir jų ugdymo pedagoginės prielaidos*. Šiauliai: ŠU.

188. Rogers, C. R. (1983). *Freedom to learn for the 80's*. Colombo – Toronto – London – Sydney: Ch. M. Mevill Publ. Company, A. Beel Nowell Company.
189. Rosenberg M., Schooler C., Schoenbach C. (1989). *Self – esteem and adolescent problems: Modeling reciprocal effects*. American Sociological Review.
190. Rupšienė, L. (2000). Bendraamžių nuostatos į nenorinčius mokytis moksleivius. *Tiltai, priedas, 2*, 102–109.
191. Rupšienė, L. (2001). *Šeimotyros įvadas (studijų knyga)*. Klaipėda: KU.
192. Rupšienė, L. (2002). Šeimos mikroklimatas kaip nenoro mokytis formavimosi veiksnys. *Pedagogika, 57*, 147–154.
193. Rupšienė, L. (2004). Mokyklinės klasės įtaka mokinių mokymosi motyvacijai. *Tiltai, 22*, 116–125.
194. Ruškus, J. (2002). *Negalės fenomenas*. Šiauliai: ŠU.
195. Sakalauskas, G. (2000). *Vaiko teisių apsauga Lietuvoje*. Vilnius.
196. Samašonok, K. (2004). *Globos namų auklėtinių adaptacijos mokykloje ypatumai*. (Magistro darbas. Lietuvos Teisės universitetas, 2004).
197. Samašonok, K. (2005). Paauglių, gyvenančių globos namuose ir pilnose šeimose, savęs vertinimo ypatumai. *Specialusis ugdymas, 2 (13)*, 101–110.
198. Samašonok, K., Gudonis, V. (2006). Paauglių, gyvenančių globos institucijose ir pilnose šeimose, kognityvinės ir elgesio strategijos: lyties ypatumai. *Specialusis ugdymas, 2 (15)*, 74–87.
199. Samašonok, K., Gudonis, V. (2007). Globos namų auklėtinių socialinių įgūdžių ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose. *Specialusis ugdymas, 1 (16)*, 54–67.
200. Samašonok, K., Gudonis, V. (2008). *Paauglių, gyvenančių globos institucijose, adaptyvaus elgesio ugdymas*. Mokymo ir metodinė priemonė. Šiauliai.
201. Samašonok, K., Gudonis, V., Žukauskienė, R. (2005). Globos namų auklėtinių adaptacijos mokykloje ypatumai. *Ugdymo psichologija, 15*, 7–17.
202. Samašonok, K., Žukauskienė, R. (2004). Globos namų auklėtinių ir vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, mokyklinės adaptacijos ir kompetencijos ypatumai. *Socialinis darbas, 3 (2)*, 119–129.
203. Samašonok, K., Žukauskienė, R., Gudonis, V. (2006). Paauglių, gyvenančių globos institucijose ir pilnose šeimose, kognityvinių strategijų ir elgesio bei emocinių problemų ypatumai. *Socialinis darbas, 5 (2)*, 45–54.
204. Shonk, S. M., Cicchetti, D. (2001). Maltreatment, Competency Deficits, and Risk for Academic and Behavioral Maladjustment. *Developmental Psychology, 37*, 3–17.
205. Schultz, D., Izard, C. E., Ackerman, B. P. (2001). Emotion knowledge in economically disadvantaged children: Self-regulatory antecedents and relations to social difficulties and withdrawal. *Development and Psychopathology, 13*, 53–67.
206. Snieškienė, D. (2001). *Vaikų globa šeimose kaip socialinis veiksmas*. (Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, edukologija, (07S), Klaipėdos universitetas, 2001).
207. Snieškienė, D., Bumblauskaitė, K. (2005). Globos įstaigoje augančių jaunuolių pasiruošimas savarankiškam gyvenimui. *Specialusis ugdymas, 2(13)*, 111–122.
208. Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl Bendrųjų valstybės ir savivaldybių vaikų globos namų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios, 2005*, Nr. 33–1079.
209. *Socialinio darbo žodynas* (1999). Vilnius.
210. Sondaitė, J. (1998). Paauglio socializacijos ypatumai. *Ugdymo psichologija, 2*.
211. Sondaitė, J. (2001). Paauglių ateities orientacijų ypatumai: lyčių skirtumai. *Psichologija, 23*, 30–59.
212. Sondaitė, J. (2003). Paauglių siekių strategijų tipologija. *Socialinis darbas, 2(4)*, 97–101.
213. Sondaitė, J., Žukauskiene, R. (2005). Adolescents' social strategies: Patterns and correlates. *Scandinavian Journal of Psychology, 46*, 367–374.
214. Spergel, I.A. (1995). *The youth gang problem: A community approach*. New York: Oxford University Press.

215. Stonytė, A. (2005). *Vyresniųjų klasių mokinių psichosocialinės adaptacijos ir altruistinio elgesio sąsajos*. (Magistro darbas. Šiauliai, 2005).
216. Stulpinas, T. (2002). Moksleivių emocijų priežastys. *Pedagogika*, 56.
217. Suslavičius, A. (1995). *Socialinė psichologija*. Kaunas: Šviesa.
218. Suslavičius, A., Valickas, G. (1999). *Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams*. Vilnius.
219. Sveikatos apsaugos ministro įsakymo „Dėl Lietuvos higienos normos HN 124, 2004“, „Vaikų globos įstaigos. Bendrieji sveikatos saugos reikalavimai“ patvirtinimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 45–1492.
220. *Šeimos teisė. Vaiko teisių apsauga*. (2003). Vilnius: Mūsų saulužė.
221. Šniras, Š. (2005). *Krepšinio sporto mokyklų moksleivių socialinių įgūdžių ugdymo ypatumai*. (Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, edukologija (07S). Kaunas: LKKA, 2005).
222. Šniras, Š. (2005 a). Ugdymo programos poveikis krepšinių žaidžiančių moksleivių varžybiniais socialiniams įgūdžiams. *Ugdymas. Kūno kultūra. Sportas*. 5 (59).
223. Šventickas, A. (1996). Mokyklos humanizavimo ir demokratizavimo įtaka geriems mokinių ugdymo rezultatams. *Pedagogika*, 32, 71–80.
224. Teresevičienė, M. (1997). Mokymosi bendradarbiaujant mažose grupėse metodai. *Pedagogika*, 34, 61–70.
225. Teresevičienė, M. (1997 a). *Nuolatinis mokymasis besikeičiančioje visuomenėje: Prielaidos ir prieštaravimai. Grupės nuolatinio mokymosi sistemoje: Mokymosi mažose grupėse principai*. Kaunas: VDU.
226. Teresevičienė, M., Gedvilienė, G. (2003). *Mokymasis grupėse ir asmenybės kaita*. Kaunas: VDU.
227. Tidikis, R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: LTU.
228. Tizard, B., Blatchford, P., Burke, J., Farquhar, C., Plewis, I. (1988). *Young children at school in the inner city*. Hove and London: Lawrence Erlbaum Associates.
229. Tizard, B., Cooperman, O., Joseph, A., Tizard, J. (1972). Environmental effects on language development; a study of young children in long-stay residential nurseries. *Child Development*, 43.
230. Tizard, B., Rees, J. (1975). The effect of early institutional rearing on the behaviour problems and affectional relationships of four-year-old children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 16.
231. Tizard, J., Tizard, B. (1974). The institution as an environment for development. M. P. M. Richards (Ed.) *The integration of a child into a social world*. Cambridge: Cambridge University Press, 137–152.
232. Travers, J. F., Elliott, S. N., Kratochwill, T. R. (1993). *Educational psychology. Effective teaching, effective learning*. Madison.
233. Tumėnienė, V., Janiūnaitė, B. (2004). *Pedagogo veiklos pokyčiai pasaulio ir Europos švietimo kontekste. Pedagogų rengimas Lietuvoje: pertvarkos, pastangos*. Sud. R. Totoraitis ir kt. Vilnius: Danieliaus leidykla.
234. Vaicekauskienė, V. (1985). *Paauglių patvaraus elgesio ugdymas remiantis emocijomis ir dorovine patirtimi*. (Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, edukologija, (07S), Vilniaus universitetas, 1985).
235. Vaičiulienė, A. (1999). *Paauglystė – didelis permainų metas*. Vilnius.
236. Vaiko globos organizavimo nuostatai. 1998 07 20 SADM įsak. Nr. 126.
237. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. 1996 03 01. Nr. 1–1234.
238. Vaitekoniene, V. (2001). Žmogaus raida: svarbiausieji psichosocialinės vaiko ir paauglio raidos aspektai. Šeimos įtaka. *Nepilnamečių kriminalinė justicija*. Vilnius: LTU.
239. Vaitekoniene, V., (2001 a). Vaikų agresyvaus ir delinkventiško elgesio psichologinės priežastys. Ryšys tarp delinkventiško elgesio ir šeimos įtakos. Delinkventiško elgesio prevencijos principai. *Nepilnamečių kriminalinė justicija*. Vilnius: LTU.
240. Vaitkevičius, J. (1995). *Socialinės pedagogikos pagrindai: vadovėlis*. Vilnius: Evalda.
241. Vaitkevičius, J. (1996). *Socialinė pedagogika*. Vilnius.

242. Vaitkevičius, J., Šlapkauskaitė, D., Daulenskienė, J. N. V. (2002). Specialiųjų globos namų auklėtinų žalingi įpročiai. *Pedagogika*, 61, 217–221.
243. Vaitkevičius, R., Saudargienė, A. (2006). *Statistika su SPSS psichologiniuose tyrimuose. Statistika socialiniuose moksluose*. Kaunas: VDU.
244. Valickas, G. (1991). *Asmenybės savęs vertinimas*. Vilnius: VU.
245. Valickas, G. (1997). *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: LTU.
246. Valickas, G. (1998). Vaikų ir paauglių atstūmimas grupėje kaip asmenybės desocializacijos šaltinis. *Vaikas visuomenėje ir socializacija. Konferencijų medžiaga*. VDU.
247. Valickas, G. (2003). Ankstyvosios neadaptavus elgesio ištakos: socialinis kognityvinis požiūris. *Socialinis darbas*, 1 (3), 5–14.
248. Valiukevičiūtė, J. (2003). *Vaikų, patiriančių bendraamžių priekabiavimą, psichologinis prisitaikymas*. (Magistro darbas. Vilniaus universitetas, 2003).
249. Vyčienė, D. (2001). *Paauglystės amžiaus charakterio akcentuacijos, tipiškos paauglystės amžiaus elgesio reakcijos*. Vilnius.
250. Vyriausybės nutarimas „Dėl našlaičių ir tėvų globos netekusių vaikų rėmimo ir integravimo į visuomenę 2005–2008 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 152–5546.
251. Vyšniauskytė Rimkienė J. (2008). Bendraamžių atstumtų ir izoliuotų paauglių socialinių gebėjimų lavinimas. *Specialusis ugdymas*, 2(19), 22–30.
252. Vyšniauskytė Rimkienė, J. (2007). Moksleivių socialinės kompetencijos ugdymo galimybės. *Pedagogika*, 86, 99–105.
253. Vyšniauskytė Rimkienė, J., Kardelis, K. (2004). Paauglių socialinės kompetencijos raiška įvairaus sociometrinio statuso grupėse. *Pedagogika*, 71, 85–91.
254. Vorria, P., Wolkind, S., Rutter, M., Pickles, A., Hobsbaum, A. A (1998). Comparative Study of Greek Children in Long-term Residential Group Care and in Two-parent Families: Social, Emotional and Behavioural Differences. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 39 (2), 225–236.
255. Wahler, R. G., Dumas, J. E. (1986). „A chip off the old block“: Some interpersonal characteristics of coercive children across generations. In P. S. Strain, M. J. Guralnick, H. M. Walker (Eds.), *Children's social behavior: development, assessment, and modification*. New York: Academic Press, 49–91.
256. Woolfolk, A. (1995). *Educational Psychology*. Boston. 290–327, 478–494.
257. Zukauskienė, R., Sondaite, J. (2004). The Strategy and Attribution Questionnaire: Psychometric properties of Lithuanian translation an adolescent sample. *Scandinavian Journal of Psychology*, 45, 155–160.
258. Želvys, R. (1994). *Paauglio psichikos vystymasis*. Vilnius.
259. Želvys, R. (1995). *Bendravimo psichologija*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
260. Žibaitis, R. (1993). Ugdymo doroviniai aspektai. Lietuvos švietimo reformos gairės: str. rinkinys. Sudaryt. P. Dereškevičius. Lietuvos kultūros ir švietimo m-ja. Pedagogikos inst. Vilnius, 51-62.
261. Žydzūnaitė, V. (2001). *Slaugos mokslinių tyrimų metodologijos pagrindai*. Vilnius: Slaugos darbuotojų tobulinimosi ir specializacijos centras.
262. Žukauskienė, R. (1998). *Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų agresyvaus elgesio ypatumai* (Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, psichologija (06S), Vilniaus pedagoginis universitetas, 1998).
263. Žukauskienė, R. (1999). Agresija ir bendradarbiavimas: kaip padėti vaikams išmokti konstruktyviai elgtis. *Vaikų psichologinis konsultavimas*. Vilnius: Presvika.
264. Žukauskienė, R. (2001). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai.
265. Žukauskienė, R., Ignatavičienė, K. (2001). Kai kurie lietuviškos CBCL 4/18 versijos psichometriniai rodikliai. *Psichologija*, 24, 38–47.

266. Žukauskienė, R., Kajokienė, I. (2006). CBCL, TRF ir YSR metodikų standartizavimas naudojant 6 – 18 metų Lietuvos imties duomenis. *Psichologija*, 33, 31–46.
267. Žukauskienė, R., Leiputė, O. (2002). Vaikų ir jaunimo globos namų auklėtinių ir vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, emocinių ir elgesio problemų ypatumai. *Socialinis darbas*, 2 (2), 106–115.
268. Žukauskienė, R., Leiputė, O., Malinauskienė, O. (2001). Situational determinant of the attributional style and emotional problems: a comparative study of orphaned and abandoned children and children living with parent(s). *Socialiniai mokslai*, 6 (32), 56–63.
269. Žukauskienė, R., Pilkauskaitė-Valickienė, R., Malinauskienė, O., Kratavičienė, R. (2004). Evaluating behavioral and emotional problems with the CBCL and YSR scales: crossinformant and longitudinal associations. *Medicina*, 40 (2), 169–177.
270. Арзумян, С. Д. (1980). *Микросреда и отклонения социального поведения детей и подростков*. Ереван.
271. Бандура, А. (2000). *Теория социального научения*. Санкт-Петербург: Евразия.
272. Божович, Л. И. (1968). *Личность и ее формирование в детском возрасте*. Москва: Просвещение.
273. Бандура, А., Уолтерс, Р. (1999). *Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений*. Москва.
274. Буглачук, Л. Ф., Морозов, С. М. (1999). *Словарь – справочник по психодиагностике*. Санкт-Петербург: Питер.
275. Выловская, Л. П. (1996). Эмпатийные отношения младших школьников, воспитывающихся вне семьи. *Психологический журнал*, 17 (4), 12–25.
276. Галагузова, Л., Мещерякова, С., Царегородцева, Л. (1990). Психологические аспекты воспитания детей в домах ребенка и в детских домах. *Вопросы психологии*, 6, 15–23.
277. Глозман, Ж. М., Самойлова, В. М. (1999). Социально дезадаптированный подросток: нейропсихологический подход. *Психологическая наука и образование*, 2.
278. Гудонис, В. П., Самашонок, К. Л. (2007). Особенности адаптации детей и подростков, оставшихся без опеки родителей. *Дефектология*, 4, 70–76.
279. Гудонис, В. П., Самашонок, К. Л., Каминская, Н. (2008). Исследование социальных навыков воспитанников детских домов. *Дефектология*, 6, 85–89.
280. Деева, Н. А., Деев, В. Г. (1981). *Условия формирования антиобщественных потребностей у трудных подростков. Проблемы формирования социогенных потребностей*. Тбилиси: Мецниереба.
281. Дружинин, В. (1996). *Психология семьи*. Москва: КСП.
282. Дьюи, Д. (1997). *Психология и педагогика мышления*. Москва: Совершенство.
283. Змановская, Е. В. (2004). *Девиянтология (психология отклоняющегося поведения)*. Москва: АСАДЕМА.
284. Игумнов, С. А. (1999). *Клиническая психотерапия детей и подростков*. Минск.
285. Кондратьев, М. Ю. (2003). *Социальная психология закрытых образовательных учреждений*. Москва: ПИТЕР.
286. Конн, И. С. (1989). *Психология ранней юности*. Москва: Просвещение.
287. Лангмейер, Й., Матейчек, З. (1984). *Психическая депривация в детском возрасте*. Прага: Авиценум.
288. Лисина, И. М. (1990). *Психическое развитие воспитанников детского дома*. Москва.
289. Личко, А. Е. (1985). *Подростковая психиатрия*. Ленинград: Медицина.
290. Маслоу, А. (1982). *Самоактуализация. Психология личности*. Москва: Тексты.
291. Махмутов, М. И. (1975). *Проблемное изучение*. Москва: Педагогика.
292. Мейер, В., Чессер, Э. (2000). *Методы поведенческой терапии*. СПб.

293. Ослон, В. Н. (2001). Замещающая профессиональная семья как одна из моделей решения проблемы сиротства в России. *Вопросы психологии*, 3, 79-90.
294. Прихожан, А. М., Толстых, Н. Н. (2005). *Психология сиротства*. Москва: ПИТЕР.
295. Прихожан, А. М., Толстых, Н. М. (1990). *Дети без семьи*. Москва: Педагогика.
296. Раттер, М. (1987). *Помощь трудным детям*. Москва.
297. Рыжова, Н. А. (1998). *Поведенческие расстройства у детей: Диагностика, коррекция, психопрофилактика*. Москва.
298. Смирнова, Е. О., Лагутина, А. Е. (1991). Осознание своего опыта детьми в семье и в детском доме. *Вопросы психологии. Педагогика*, 6.
299. Фельдштейн, Д. И. (1989). *Психология развития личности в онтогенезе*. Москва.
300. Хьелл, Л., Зиглер, Д. (1997). *Теории личности*. Санкт-Петербург. Москва. Харьков. Минск.
301. Шахманова, А. Ш. (2005). *Воспитание детей – сирот дошкольного возраста*. Москва: АСАДЕМА.
302. Шептенко, П. А., Воронина, Г. А. (2001). *Методика и технология работы социального педагога*. Москва.
303. Ярославцева, И. В. (2002). Депривированный подросток: личностный и психофизиологический потенциал адаптации. *Дефектология*, 5, 28–32.

Kristina Samašonok

**GLOBOS NAMUOSE GYVENANČIŲ
PAAUGLIŲ ADAPTYVAUS ELGESIO UGDYMAS(SIS)**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, edukologija (07 S)

2009-04-07. 10 leidyb. apsk. l. Tiražas 35 egz. Reg. nr. 18-485.

Išleido

K. J. Vasiliausko leidykla *Lucilijus*,
Lyros g. 14-25, LT-78288 Šiauliai.
El. paštas info@lucilijus.lt, tel./faksas (8 41) 421 857.
Interneto adresas <http://www.lucilijus.lt>.